

Universitat de València

Tesi doctoral

Facultat de Ciències Socials

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Autor: Enric Sigalat Signes

Directors: *Dr. Rafael Castelló Cogollos*

Dr. Bernat Roig Merino

**ESTRATÈGIES DE DESENVOLUPAMENT LOCAL EN EL
CONTEXT DE LA 'GLOBALITZACIÓ COMERCIAL'. UN
ESTUDI DE CAS: BELLREGUARD (VALÈNCIA).**

“ *Hay una grieta en todo, así es como entra la luz.* ”

- Leonard Cohen -

ÍNDEX

	Pàgina
1.- INTRODUCCIÓ I OBJECTE D' ESTUDI	11
1.1. - Una aproximació al tema objecte d'estudi	16
1.2. -- Estudi de cas. Bellreguard	19
1.3. -- Justificació de l'estudi	22
1.4. – Hipòtesi de treball	27
1.5. -- Explicació de l'esquema del treball	29
2. - MARC TEÒRIC CONCEPTUAL	33
2.1. – El procés de globalització	38
2.1.1. – Una referència històrica	42
2.1.2. – Les dimensions de la globalització	47
2.1.3. – El País Valencià al món	85
2.2. Del desenvolupament al desenvolupament local	90
2.2.1.- Concepte de desenvolupament, evolució i noves teories	91
2.2.2.- El desenvolupament local i endogen	142
2.2.3.- D'economia i territori al País Valencià. Qüestions territorials	151
2.3.- El desenvolupament local i la globalització	159
2.3.1.- La interdependència entre globalització i el desenvolupament local	159
2.3.2.- El desenvolupament en el context de la globalització	164
2.3.3.- Estructura urbana: la ciutat	172
2.3.4.- El paper socioeconòmic del comerç	178
2.3.5.- Trets generals: territori i estructura urbana del País Valencià	184
3.- METODOLOGIA	193
3.1.- Triangulació de perspectives i tècniques	198
3.1.2.- La conjugació de les perspectives distributiva i dialèctica	199
3.2.- Tècniques, estructuració i desenvolupament del treball de camp	204
3.2.1.- Dimensió distributiva	204
3.2.2.- Dimensió dialèctica	211
4.- RESULTATS	231
4.1. Cas d'estudi: Bellreguard	236
4.2. Dades descriptives: població i activitats econòmiques	239
1.Evolució i estructura socioeconòmica de la població	240
2. Planejament urbà. El cens comercial	269
4.3. L'oferta i percepció del comerç	290

1.L'enquesta	290
2.Sessió de treball: comerç	317
5.- ANÀLISI DE RESULTATS	329
5.1. El camí cap al desenvolupament local. Comencem pel comerç local?	333
5.2. Articulant el desenvolupament local i la globalització	358
5.3. Una petita dosi d'utopia, imaginació i bastant realisme: un bon còctel pel desenvolupament local!	368
6.- CONCLUSIONS I PROPOSTES	373
6.1. Conclusions	377
6.2. Propostes	388
7.- RELACIÓ DE TAULES, GRÀFICS I FIGURES	407
BIBLIOGRAFIA	413
ANNEX.	443
I. Classificació dels tipus bàsics d'activitat comercial	445
II. Qüestionari	449
III. Tabulació de dades	453

DEDICATÒRIA

Als meus pares, Enrique i Gloria, per tot.

A Diana, per sempre creure en mi i per ser un pilar fonamental en la meua vida.

Als meus fills, Marc i Pau, pel temps que no els he dedicat.

Als meus familiars i amics per la seua ajuda i ànim sempre.

Als que ja no estan.

AGRAÏMENTS

En primer lloc, i abans de res, voldria agrair l'ajuda i suport dels qui han sigut els meus directors en la tesi doctoral. Al Dr. Rafael Castelló Cogollos i al Dr. Bernat Roig Merino, per la confiança dipositada en mi a l'hora de dirigir aquest treball. Gràcies sempre per les vostres reflexions, suggeriments i aportacions. Ha sigut tot un luxe!

Als meus mestres i professors els qui mai van desistir en ensenyar-me, sense importar-los que moltes vegades no els fera atenció. A ells i a elles que van continuar dipositant la seua esperança i confiança en mi.

Al Dr. Ricard Calvo pels seus suggeriments, i al meu company de departament Juan Rodríguez per l'ànim. També, per descomptat, a tots els avaluadors i avaluadores del treball.

Finalment, agrair a tots els professionals, tècnics i persones que han participat en aquesta investigació i què han sigut peça clau per fer-la possible. Gràcies per la vostra paciència a l'hora de contestar a totes i cadascuna de les preguntes, peticions i demandes plantejades.

A tots i a totes, donar-vos moltíssimes gràcies i una forta abraçada.

Desembre de 2014

CAPÍTOL 1

**INTRODUCCIÓ I OBJECTE
D'ESTUDI**

1 INTRODUCCIÓ I OBJECTE D'ESTUDI

- 1.1.- Una aproximació al tema objecte d'estudi
- 1.2.- Estudi de cas: Bellreguard
- 1.3.- Justificació de l'estudi
- 1.4.- Hipòtesi de treball
- 1.5.- Explicació de l'esquema del treball

Resum capítol.-

El procés de globalització produeix transformacions econòmiques, polítiques, socials i culturals a escala global, que plantegen un canvi en la concepció del creixement i desenvolupament. Aquestes transformacions, com veurem, es traslladen als àmbits locals. Aleshores, l'espai local es converteix en aquell que permet reconèixer-se en l'altre, en el qual es creen llaços, vincles i associacions per a resoldre problemes comuns i obtenir assoliments.

Així, considerem que la proposta de desenvolupament local es presenta com una alternativa per a encarar les desigualtats territorials i tractar de solucionar els problemes d'exclusió vinculats amb l'aprofundiment del procés de globalització, sent la participació dels actors i l'establiment de xarxes de col·laboració elements cabdals per a identificar la problemàtica dels territoris i prendre decisions que impulsen estratègies i projectes locals. Un espai, el local, que entenem com a font de relacions on es recreen les praxis socials locals de molts actors, que formen part d'una cultura identitària que no està destinada a desaparèixer davant dels reptes que suposa la globalització.

En aquest capítol, exposem l'objectiu principal d'aquest treball d'investigació: analitzar la concepció del desenvolupament local com a base d'una estratègia que permeta aprofitar els recursos i les potencialitats del territori per a aconseguir majors nivells de competitivitat i millorar les condicions de vida de la població, en el context de la globalització. La base d'aquesta estratègia passa pel sector comercial, concretament, el sector comercial minorista, com element vertebrador del teixit social i empresarial en l'àmbit local. I és que aquest - com veurem - juga un paper cabdal en la vida econòmica, social, mediambiental i cultural de les localitats; ja que té capacitats per a crear riquesa i ocupació, generar zones de convivència social i contribuir a millorar la qualitat urbana.

Realitzarem una aproximació a l'objecte d'estudi centrant-nos en l'anàlisi d'un municipi concret, Bellreguard (València). L'esquema seguit ratifica la necessitat de delimitar l'objecte d'estudi i la seua justificació a partir de preguntes que assegurin la rigorositat inherent a qualsevol procés d'investigació. En aquest sentit, s'expliciten breument els aspectes teòrics, metodològics i empírics que desenvolupen el treball d'investigació i la nostra hipòtesi de treball, així com un resum explicatiu de l'esquema dels capítols del treball.

1.- Introducció i objecte d'estudi

“Sí, el futuro es de los grandes capitales y de los esfuerzos centralizados de las grandes masas. Toda la industria y todo el comercio, acabarán por no ser más que un inmenso bazar único, donde la gente podrá proveerse de todo.”

Émile Zola

1.1.- Una aproximació al tema objecte d'estudi

Els petits comerços van desapareixent dels nostres barris i cada vegada es gasta més diners en els grans centres comercials situats als afores de les ciutats. L'actual crisi econòmica i la situació financera fan que especialment el comerç minorista local s'enfonsa cada vegada més. Per si no fos poc, el comerç minorista suporta una competència molt agressiva amb grans centres comercials i superfícies comercials situades en centres poblacionals propers que lluiten per la conquesta del “client”.

Aquest treball d'investigació se centra en un territori concret, en la localitat de Bellreguard (València). El fet de fixar-nos en Bellreguard és per una sèrie d'especificitats que ens han cridat especialment l'atenció. La primera d'elles fou que Bellreguard es troba enmig de dos nuclis poblacionals importants com son Gandia i Oliva - a menys de 5 km cadascuna - que disposen de grans centres i superfícies comercials, a més d'un comerç minorista tradicional arrelat i consolidat. La competència amb grans centres comercials i d'altres poblacions és màxima. Açò fa Bellreguard particularment vulnerable a caure en l'aïllacionisme “comercial” enfront dels reptes que suposa la globalització per a les economies i les cultures locals. La segona, les dades pel que concerneix el comerç minorista en el municipi són més que preocupants. La variació d'activitats comercials minoristes des de l'any 2006 fins a 2014, es xifra en negatiu: -24,5% (Anuari Econòmic de la Caixa, 2013). Açò es tradueix en una pèrdua molt significativa de comerç

minorista. Amb aquest panorama, i de no actuar aviat, sembla que un sector d'especial transcendència econòmica, però també social, pot arribar fins i tot a desaparèixer en poc temps.

La paraula comerç té dues accepcions molt clares. La primera, la relativa a l'acció i efecte de comerciar, que es concreta en activitats de comprar, vendre o permutar productes i serveis, amb finalitats lucratives. D'altra banda, té un significat relacionat amb tenir tracte i comunicació unes persones amb unes altres. El comerç és un sector econòmic complex que inclou una sèrie d'activitats molt diverses (minoristes, majoristes, agents comercials, mercats, venda ambulants, serveis, etcètera).

L'activitat comercial té una gran importància en el territori, tant per la seua contribució a la generació de riquesa i la seua distribució a través de l'ocupació, com per brindar l'accés a béns i serveis variats. Així mateix, el comerç ha jugat històricament un destacat paper en la vitalitat socioeconòmica dels nuclis urbans, contribuint a la "personalitat" dels pobles, juntament amb els seus principals atractius naturals, urbanístics i artístics, entre uns altres. El comerç juga un paper fonamental en les localitats, no solament per la seua importància econòmica; també perquè és un instrument de proveïment de la població i permet comprar el que necessiten els ciutadans; i, sobretot, perquè és un element de vida social, de relacions i de contactes entre ciutadans. I és que en gran mesura, l'oferta comercial condiona la qualitat de vida de la ciutadania, en ser un factor essencial per a cobrir les seues necessitats de consum i d'oci. El comerç és un factor important de diversificació i de creixement econòmic. A més, és un instrument vertebrador de qualsevol localitat, pot equilibrar i estructurar la trama urbana.

El comerç de proximitat, en el seu format tradicional, està reduint la seua participació en el conjunt del mercat. El present treball d'investigació se centrarà exclusivament en el comerç minorista de caràcter urbà i les seues relacions amb el municipi. Aquest és el context en el qual se situa l'objecte central d'aquest treball d'investigació, açò és, analitzar les relacions que s'estableixen entre el comerç de proximitat en l'àmbit del territori, i explorar les potencialitats del comerç de proximitat per a contribuir a una re-invençió participativa del desenvolupament comunitari en el paradigma present de la globalització. Un procés de globalització que com sostindrem, no sols brinda oportunitats sinó que també planteja desafiaments.

En aquest marc d'oportunitats i desafiaments combinats, les respostes que s'han donat des dels àmbits locals resulta diversa, singular i amb diferents èmfasis, ja que en alguns casos pot ser que es produïska una inserció competitiva en el context de la globalització, i en altres casos, un

retraïment dels actors locals que, davant el nou paradigma de la globalització, observen com s'afebleix i es fracciona la seua organització productiva, econòmica i també social.

Enfront d'aquests nous reptes i desafiaments que es presenten en els àmbits locals provocats pels canvis esdevinguts pel procés de globalització, els interrogants que orienten el present treball d'investigació són:

- *És possible alguna forma de desenvolupament local en l'actual context de la globalització?*
- *Hi ha algun model teòric-metodològic amb el qual puguem donar respostes des de l'àmbit local?*

Per respondre les anteriors preguntes i veure si és possible alguna forma de desenvolupament local en l'actual context de la globalització, proposarem i posarem en pràctica un model teòric-metodològic d'investigació que incidisca no solament en l'anàlisi de la realitat, sinó també valga com a eina estratègica (i amb una clara intencionalitat de transformació econòmica i social) per als actors locals per a aconseguir el desenvolupament local en el context de la globalització.

La nostra estratègia d'investigació porta a la pràctica una metodologia amb una clara dimensió propositiva i amb intencionalitat dialèctica. És per això que basem la investigació en la participació dels mateixos col·lectius a investigar. Pretenem servir, des de la perspectiva participativa, d'una nova ferramenta metodològica d'estudi i acció - per transformar - que cerca obtenir resultats útils per a millorar situacions col·lectives en l'àmbit local. I tot açò, des dels mateixos interessats i a partir dels seus recursos potencials i endògens.

La finalitat és la de plantejar orientacions organitzatives possibles o 'models propositius' d'organització i de relació del sector comercial i el seu entorn, com a respostes al desenvolupament local en el context de la globalització. Però, podria servir també com eina d'investigació per altres col·lectius i sectors més enllà del comercial?

L'activitat comercial més enllà de l'aspecte econòmic, és un instrument que impulsa i aglutina la vida urbana, i és un element fonamental de cohesió del teixit social i del territori. La globalització desencadena una reacció d'homogeneïtzació quant a les actuacions socials, econòmiques i productives. Açò comporta l'anul·lació de les capacitats i identitats de moltes localitats i de moltes formes de procedir de l'individu. Enfront d'açò, l'estratègia de supervivència que es

planteja per a localitats i empreses de mitjana i petita grandària, és la de potenciar els recursos i el saber-fer que els siguen propis.

Els comerços locals i els mercats de barri són fonamentals per a la salut de les nostres comunitats. És habitual que els seus propietaris visquen en la zona, per la qual cosa els diners gastats en les seues tendes també ajuden a enfortir l'economia local. Aquest contribueix a donar personalitat, imatge i vitalitat a ciutats i municipis, podent-se convertir en un element atractiu de les mateixes. El comerç per tant és una activitat que genera riquesa, aporta benestar i qualitat de vida a la ciutadania, i és un instrument dinamitzador i vertebrador de l'espai urbà. I es que cap localitat vol conrear carrers deserts.

.1.2. - Estudi de cas. Bellreguard

“Noche corta. En las afueras de un villorrio un comercio esta abierto. “

Yosa Buson

Bellreguard és un municipi costaner situat en la comarca de La Safor¹ - figura 1-, província de València, que té una superfície de 2,9 Km² i compta amb una població de 4.765 habitants (INE, 2013). La ciutat es situa a mitjan camí entre Gandia i Oliva en la carretera N-332. El Centre històric suporta tensions de tràfic per aquesta carretera que travessa tot el municipi, que a determinades hores i en situacions concretes actuen com a factor dissuasiu per a molts dels consumidors que utilitzen el cotxe per a “anar de compres”, convidant-los directament a no anar al centre-nucli urbà. La presència de grans centres i superfícies comercials a poblacions pròximes, concretament Gandia i Oliva, amb una oferta comercial ampla i diversa i sense problemes d'aparcament, fan que hi haja una evasió important de la despesa de Bellreguard cap a elles.

¹ La Safor és una comarca del País Valencià, amb capital a Gandia. Està situada en la costa sud-est de la província de València i està conformada per 31 municipis.

La problemàtica més urgent de resoldre per al comerç tradicional del municipi és principalment el desplaçament de la demanda del municipi a les grans superfícies, on la facilitat d'aparcament, la varietat de formats comercials i la competitivitat de preus és més factible que a Bellreguard, amb escassetat i seriosos problemes d'aparcament, la qual cosa suposa competir en desigualtat de condicions. En aquest sentit, la presència d'importants formats comercials en l'àrea pròxima de Bellreguard, dificulta l'abordatge de la qüestió, ja que ens trobem, d'una banda, tota la important oferta comercial de la ciutat de Gandia (València), amb els seus diferents Centres Comercials (a 3 Km de Bellreguard); i, d'altra banda, un comerç minorista important i consolidat en la veïna localitat d'Oliva (a 5 Km de Bellreguard); i encara que una mica més lluny, a Ondara (Alacant), el Centre Comercial *La Marina*, a 28 Km de Bellreguard (però a menys de 20 minuts per carretera). Tots aquests centres comercials, se situen en zones de fàcil accés i aparcament, i compten amb múltiples activitats de restauració, oci, serveis i comerç, amb una zona residencial considerable, per la qual cosa estem davant el naixement de pols d'atracció comercial en la zona que protagonitzen una lluita per la conquesta del client del municipi.

Som conscients dels canvis que s'han produït en el sector de la distribució comercial minorista en el municipi, si bé, açò és un procés generalitzat en l'àmbit estatal. Bellreguard no solament proveeix comercialment la demanda del poble, també a consumidors de poblacions pròximes que visiten el seu comerç i el mercat setmanal. Si bé, no podem oblidar que la fidelitat dels consumidors no depén solament de la proximitat del comerç, ja que cada vegada pesa més el binomi de "compra-oci". Certament, la introducció i proximitat d'aquests nous formats comercials suposen economies d'escala que superen la potencialitat de l'oferta comercial del municipi de Bellreguard, atrapat entre dues polaritats comercials com són: Gandia (capçalera comercial), i, Oliva (amb un comerç xicotet de proximitat més consolidat).

Figura 1. La Safor.

Font: Mancomunitat de municipis de la Safor, 2013.

El comerç de proximitat (les “tendes de tota la vida”) és un dels pilars en els quals s'assenta la vida d'un barri. No solament cobreix les seues necessitats de proveïment diari i possibilita en molts casos llocs de treball, sinó que a més compleix unes inestimables funcions de socialització veïnal. En aquestes “tendes de tota la vida”, bona part del veïnat no solament es troba, conversa i es relaciona, sinó que moltes vegades els botiguers són els qui millor coneixen la realitat quotidiana (necessitats i mancances econòmiques i afectives) d'una població que per edat, necessitat d'alleujament o comunicació, coneixement mutu o hàbit, disposa en elles una confiança que li porta a mostrar parts de la seua intimitat que no comparteix amb quasi ningú més. Els botiguers són veritables assistents socials sense reconeixement oficial que no solament adapten la mercaderia als gustos i possibilitats de cadascú, sinó que possibiliten una comunicació amb un fruit molt més positiu que el de moltes teràpies oficials. Té el tracte humà directe, fuig de les presses. En definitiva, fan barri i impulsen les relacions de veïnatge.

1.3. – Justificació de l'estudi

"En las etapas precapitalistas de la sociedad, el comercio gobierna a la industria. En la sociedad moderna ocurre al contrario."

Karl Marx

"El dinero no engendra dinero; por tanto, un comercio artificial en el que el propio dinero es la mercancía y la moneda, sólo puede enriquecer a quien descuenta a costa de quien ha de soportar el descuento."

François Quesnay

Encara que la normativa mercantil s'ocupa ja d'oferir-nos una definició de *comerç minorista*, resulta evident que, a l'efecte d'aquest treball, entenem que és l'activitat de compra-venda de mercaderies el comprador de les quals és el consumidor final del producte, és a dir, qui usa o consumeix el producte; utilitzant o no un establiment.

Així, el comerç minorista és "toda aquella actividad desarrollada profesionalmente con ánimo de lucro consistente en ofertar la venta de cualquier clase de artículos a los destinatarios finales de los mismos, utilizando o no un establecimiento" (AA.VV, 2011). Segons si l'activitat comercial és amb establiment o sense, el comerç minorista o detallista es pot classificar² en: tradicional, de lliure servei, mixt i de venda sense establiment comercial.

Els comerços locals i els mercats de barri són fonamentals per a la salut de les comunitats. És habitual que els seus propietaris visquen en la zona, per la qual cosa els diners gastats en les seues tendes ajuden també a enfortir l'economia local.

Si gratem algunes xifres pel que concerneix al comerç minorista, trobem que per exemple, a nivell estatal, i segons dades provisionals de l'INE (2014), la taxa anual de l'Índex General del Comerç Minorista a preus constants que mesura les vendes se situa en el -1,0% (corregida la

² Veure annex I.

sèrie corregida d'efectes estacionals i de calendari) i en el 0,0% en la sèrie original. En la mateixa línia, la variació mensual és del -3,5%. Per al conjunt de l'any 2013, les vendes del comerç minorista han descendit en un 3,9% respecte al 2012. En l'evolució anual de les vendes per productes, assenyalar que les vendes del comerç minorista registren en les seues últimes xifres de desembre de 2013 una variació anual del 0,3% a preus constants. En el conjunt de 2013, tots els productes presenten taxes negatives respecte a 2012.

Pel que fa a l'evolució anual de les vendes per maneres de distribució, apuntar que l'any 2013, la mitjana de les vendes té una variació negativa respecte a 2012 en totes les maneres de distribució. En el conjunt de l'any 2013, totes les comunitats disminueixen les seues vendes: al País Valencià una taxa de variació mitjana anual de -3,4%, cinc dècimes menys que per al conjunt nacional que es xifra en -3,9%.

Quant a l'evolució de l'ocupació en el sector minorista, per al conjunt nacional, i per al total del 2013, la mitjana de l'ocupació presenta una variació del -1,9% respecte a l'anterior anualitat. Totes les comunitats autònomes perden ocupació, excepte Illes Balears (0,4%) i País Valencià (0,2%).

Segons dades de l'Informe de *Distribución Comercial de la Comunidad Valenciana*, des de l'any 2007, han tancat un total d'11.260 comerços (-14,7%). En el seu apartat de perspectives 2013-2014, l'informe assenyala que previsiblement el descens de les vendes del comerç minorista pel que fa a l'any 2014 siga lleugerament menor respecte al 2013, però també en negatiu: -2,2. D'altra banda, el 66,3% dels comerços minoristes del País Valencià ha disminuït les seues vendes segons *l'Enquesta trimestral de Comerç Minorista de les Càmeres de la Comunitat Valenciana* (2012). La confiança del comerciant segons aquest últim informe està baix mínims (-38,6%) i encara que repunta lleugerament, segons les últimes dades corresponents al primer trimestre de 2013, no deixa de ser negativa: -34%.

Es tracta sens dubte de xifres preocupants, doncs l'activitat comercial és una de les principals activitats econòmiques del País Valencià: aproximadament una de cada quatre persones treballa

en aquesta activitat i, segons la Comptabilitat Regional de l'Institut Nacional d'Estadística, genera, juntament amb l'hostaleria i el transport, el 24,9% del PIB regional³.

La situació econòmica actual ha estat marcada per la successió, durant els últims anys, de diferents crisis (financeres, immobiliàries i de demanda) que han tingut un fort impacte tant a Estats Units com a Europa, produint efectes devastadors en l'economia real, com ha sigut destrucció del teixit empresarial, l'increment de la desocupació i la pèrdua de confiança de consumidors i empresaris. La primera gran crisi econòmica del segle XXI ha posat fi a una llarga fase d'expansió de l'economia mundial, en frenar el seu creixement en 2007 i entrar en recessió en 2009. Encara que aquesta crisi emergeix en 2007, ha deixat al descobert els grans desequilibris que pateixen algunes de les principals economies, desequilibris que s'han anat acumulant durant gran part del segle XX.

L'Índex de Vendes del Comerç minorista acumula ja 5 anys de caigudes consecutives. Des de l'any 2007 ha disminuït més de 22 punts (*Informe anual de la distribució comercial detallista en la Comunidad Valenciana*, 2013). La caiguda de la demanda agregada i l'increment de la desocupació també han tingut un fort impacte en les arques públiques que han vist reduïts substancialment els seus ingressos. Davant aquesta situació, el govern d'Espanya sorgit de les eleccions de 2011 va adoptar la decisió d'aplicar una política fiscal restrictiva amb la finalitat de reduir el dèficit públic i recuperar la confiança dels inversors a Espanya. Aquesta política es basa en una reducció de la despesa pública i un augment d'impostos el que suposa minvar encara més la capacitat de despesa de totes les famílies.

Per altra banda, el mercat de treball del País Valencià ha continuat amb la dinàmica de destrucció d'ocupació d'anys anteriors. En termes de taxa d'atur l'any 2013 es va tancar amb una taxa d'atur del 27,91%, superior a la nacional (26,03%). La taxa d'atur valenciana es va disparar en el mes de gener de 2013 fins al 29,19%, poc més de un punt per sobre de la registrada amb prou faenes vuit mesos abans i el major repunt des de principis de 2009, segons dades de l'última Enquesta de Població Activa (EPA) que publica l'Institut Nacional d'Estadística (INE, 2014).

³ Informe Anual de la Distribución Comercial de la Comunidad Valenciana (2012). Segons l'INE, en 2010 l'activitat comercial, que agrupa al comerç majorista, minorista i venda i reparació de vehicles a motor, aportava el 12,2% del PIB regional.

Espanya està sumida en una crisi de desenvolupament en la qual es fa imprescindible una reestructuració econòmica per a adaptar-se al nou marc econòmic internacional. I és més, totes les previsions per a 2014 apunten a una fase de reajustaments que tindran un efecte immediat sobre el consum. El pessimisme dels consumidors acompanyat d'una elevada taxa de desocupació seguirà condicionant el comportament del consum de les famílies. Açò, sumat a l'estratègia del Govern i les Administracions Públiques de retallar la despesa pública i incrementar els impostos amb la finalitat de reduir de déficit públic, donarà lloc previsiblement a un estancament de la demanda interna.

D'altra banda, les perspectives de cara a 2013 elaborades per FUNCAS mostren un escenari de contracció econòmica de major intensitat al País Valencià que a Espanya. De cara a 2014, el nivell d'incertesa és molt elevat. El que és clar és que la taxa de creixement del consum de les llars seguirà sent negativa. Segons dades de "*Informe anual de la distribución comercial detallista en la Comunidad Valenciana*" (2013), les previsions indiquen que fins a 2014 les variables que condicionen el consum no mostraran probablement un canvi de tendència.

En l'àmbit local, com afecta tot açò al comerç de Bellreguard?

Les dades pel que concerneix al comerç minorista en el municipi de Bellreguard són, com les del conjunt de l'estat i l'àmbit comunitari, més que preocupants. La variació d'activitats comercials detallistes des de l'any 2007 fins a l'actualitat, es xifra en negatiu: - 24,5%. Si considerarem al període que va des del 2006 fins al 2012 la xifra va ser de -34,5% (Anuari Econòmic de la Caixa, 2013). Açò es tradueix en una pèrdua molt significativa de comerç minorista local, i conseqüentment d'ocupació.

L'alternativa que tenen les localitats de dimensió xicoteta, així com les pimes comercials, és moure's en segments de mercats concrets i específics que siguen possibles de dominar per les seues especificitats. L'empresa i la localitat, la pime i el municipi que pretenguen desenvolupar-se des de la seua sola i única capacitat en un marc d'interrelacions globals, estan abocades al fracàs; en l'àmbit de la competència i del mercat, la gran corporació industrial i els espais centrals sempre trobaran majors avantatges que la que té la pime i el municipi aïllat (Benko i Lipietz, 1992).

Aleshores, quina justificació té la nostra investigació?

En aquest marc, tota justificació. Les dades pel que fa al comerç minorista local són dolentes. I és que s'ha perdut més d'un terç del comerç minorista a Bellreguard. Els grans centres i superfícies comercials, i els canvis que la globalització comporta en les seues diferents dimensions, tenen molt a veure en el que ocorre en l'esfera local. Com adverteix Toro (2009), el motiu de la cada vegada major producció de centres comercials respon a la propagació d'una influència cultural del consum, una forma de vida que ha sigut exportada a totes parts a causa del procés més recent de globalització econòmica. És la manifestació més evident de la "globalització comercial". La dura competència a la que els grans centres i superfícies comercials sotmeten al comerç minorista local, i els nous reptes i desafiaments que comporta el procés de globalització - l'espai dels "fluxos" i "xarxes" (Hernández i Martí, 2013) - per als "espais locals" trauen a la llum la fragmentació social.

Aquesta fragmentació es tradueix, a banda de l'aspecte econòmic, en una desestructuració social sobre les formes de vida i les relacions entre les persones de la localitat. Com a conseqüència, es produeix un nou tipus d'exclusió social, en dir de Garcia Ballesteros (2000), el d'aquells residents que deixen d'estar integrats en el nivell econòmic del seu espai residencial. El comerç de proximitat entès com a "dotació" de l'espai urbà determina que un barri seguisca més habitable. Davant els canvis socials i de consum, que han engegat els processos de descentralització dels serveis de distribució comercial, es posa en crisi l'espai urbà-comercial tradicional.

Així, la globalització impulsa la necessitat d'enfortir l'espai local perquè la persona i l'empresa viuen en un territori. La globalització desencadena una reacció d'homogeneïtzació pel que fa a les actuacions socials, econòmiques i productives. Açò comporta l'anul·lació de les capacitats i identitats de moltes localitats i de moltes formes de procedir de l'individu. Enfront d'açò, l'estratègia de supervivència que es planteja per a localitats i empreses de mitjà i petita grandària, és la de potenciar els recursos i el saber-fer que els siguen propis.

En aquest treball d'investigació tractem de trobar estratègies de desenvolupament local en el context del global amb dues finalitats importants. La primera, que l'actual tendència respecte al comerç minorista no acabe amb la desaparició d'una activitat econòmica singular i vertebradora de l'estructura social de la comunitat; aquest és un element fonamental de cohesió del teixit

social i del territori. Mai s'ha realitzat una investigació al respecte en el municipi que fera conscient al sector de la seua realitat. Tampoc s'ha fet servir un mètode d'estudi i acció - per transformar - basat en una metodologia i tècnica participativa com l'aportada, amb la intenció d'atorgar una mirada pròxima ("micro") però alhora amplia al tema objecte d'estudi. Inclús desconeixiem si s'estaven duent a terme estratègies comercials que temperaren la cara més dolenta de les anteriors xifres.

La segona, demostrar que es poden trobar estratègies de desenvolupament local, amb la participació dels actors locals ("des de baix" i "des de dins"), per a poder inserir-nos de forma competitiva en el context global sense perdre la identitat comunitària. Defensem ací que són els mateixos actors els que han de ser capaços de donar respostes des d'allò local per inserir-se en el context global i millorar les seues situacions col·lectives. I tot això, aprofitant les seues potencialitats i recursos endògens.

1.4. - Hipòtesi de treball

"Si la información y el conocimiento son centrales para la
democracia, son condiciones para el desarrollo."

Kofi Annan

El procés de globalització, entés com la tendència a la unificació econòmica dels països, ha provocat canvis en les relacions, alguns dels quals estan orientats cap a la liberalització comercial internacional, que suposa, entre altres qüestions, la supressió de restriccions als fluxos de capital. L'adequació dels sistemes econòmics nacionals al nou marc de competitivitat produeix que, en els contextos locals, s'originen, d'una banda, situacions d'obertura i acostament a la informació i coneixement, a recursos de tot tipus i al mercat internacional per a alguns productors de l'àmbit local i, d'altra banda, una important competència en termes de preus i qualitat que alguns d'aquests productors locals no tenen les condicions més oportunes per a fer front.

En aquest marc d'oportunitats i desafiaments combinats, les respostes que s'han donat des dels àmbits locals són diverses, singulars i amb diferents èmfasis, ja que en alguns casos pot ser que es produïska una inserció competitiva en el context de la globalització, i en altres casos, un retraïment dels actors locals que, davant el nou paradigma de la globalització present, observen com s'afebleix i es fracciona la seua organització productiva, econòmica i també social.

Davant aquests nous reptes i desafiaments provocats pels canvis esdevinguts pel procés de globalització en els àmbits locals, els interrogants que orienten la hipòtesi del present treball d'investigació són:

- *És possible alguna forma de desenvolupament local en l'actual context de la globalització?*
- *Hi ha algun model teòric-metodològic amb el qual puguem donar respostes des de l'àmbit local?*

Com a resposta temptativa, establim com a hipòtesis del present treball d'investigació que, en el context de la globalització, el desenvolupament local depén de les capacitats dels actors locals (organització) i del disseny i implementació d'estratègies (instrumental) que siguen capaces de dur a terme per a la resolució dels seus problemes i consecució dels seus objectius (sistemàtics), així com del coneixement de la realitat territorial i de l'entorn (global), en suma els condicionants que d'una manera o una altra recauen en l'organització econòmica i social del municipi objecte d'estudi.

Proposarem i posarem en pràctica un model teòric-metodològic que incidisca no solament en l'anàlisi de la realitat, sinó també valga com a eina estratègica - i amb una clara intencionalitat de transformació econòmica i social - per als actors locals per a aconseguir el desenvolupament local en el context de la globalització. En aquest cas, centrem el nostre treball en el sector minorista, per a veure si s'estan desenvolupant estratègies comercials que permeten ser competitius davant el global i amb un compromís amb l'estructura social. Amb allò local i la pime,

per a no ser abolits per la pressió dels grans centres comercials i poblacionals, amb la finalitat que les ciutades estratègiques ajuden en la generació de capital local i enfortisquen l'economia local, en un sector que travessa serioses dificultats en el moment actual.

1.5. - Explicació de l'esquema del treball

“Tot treball sociològic és un intent de respondre a una determinada demanda social”.

Robert Castel

Així, un dels focus d'interès de la present investigació sociològica ha girat entorn de la crisi d'aquest sector comercial minorista i, en l'actualitat, se centra a analitzar els possibles marcs de relacions que s'estableixen entre els diferents agents econòmics en la satisfacció de les necessitats, per a cercar eixides a la citada crisi i problemàtiques particulars.

Aquest és el context en el qual se situa l'objecte central d'aquest treball d'investigació, açò és, analitzar les relacions que s'estableixen entre el comerç de proximitat en l'àmbit del territori, i explorar les potencialitats del comerç de proximitat per a contribuir a una re-invençió participativa del desenvolupament comunitari en el paradigma present de la globalització.

En aquest sentit, el punt d'arrencada per a establir el marc teòric del nostre treball, **capítols I i II**, és la revisió dels trets definitoris dels diferents agents o esferes del comerç de proximitat per a centrar-nos després, en les bases conceptuals necessàries per a comprendre i analitzar els processos i models de relació d'aquesta activitat econòmica en el territori que amenacen la conservació d'aquest sector de barri amb alta rendibilitat social per a l'economia local.

Així, farem referència, en primer lloc, a la globalització com un terme multidimensional relatiu tant a qüestions econòmiques, com culturals, tecnològiques, polítiques i mediambientals relacionades amb el fet que cada vegada més s'està configurant un món més integrat i interrelacionat. En

segon lloc, caracteritzarem el desenvolupament local com un desenvolupament que es produeix en un territori concret, on els actors que s'insereixen en ell decideixen les estratègies per aconseguir-ho però sense obviar l'existència del "global". Així mateix, veurem com s'articula el procés de desenvolupament local en l'entorn global en què ens trobem, i les respostes i/o model teòric-metodològic que triarem - a partir de l'estudi dels anteriors plantejaments i models - per a l'acció i transformació.

El plantejament metodològic per a l'abordatge empíric d'aquesta anàlisi ha sigut el resultat del mateix procés de construcció del coneixement que hem desenvolupat. Si bé és cert que la delimitació de l'objecte d'estudi ens exigia, ja inicialment, partir d'un disseny metodològic plural, el transcurs de la investigació i les mateixes troballes ens van conduir a reconstruir el nostre paper com a investigadors i a implicar-nos en la producció d'un tipus de coneixement que fóra també propositiu i pragmàtic; que desbordant el diagnòstic i les possibles explicacions, ens obligava a incloure propostes i processos de devolució i contrast de la informació amb els propis implicats. Així, el plantejament metodològic inicial requeria noves obertures metodològiques que inclogueren la perspectiva dialèctica i que implicaven també la triangulació de mètodes i tècniques, tal com s'arreplega en el **capítol III**.

En el **capítol IV**, es mostren les evidències i de manera descriptiva els resultats obtinguts a través dels processos metodològics proposats en l'anterior capítol, i sobre la base d'una hipòtesi o teoria. S'ha pretès exposar i resumir la informació de manera precisa amb l'objectiu d'arribar a conèixer les situacions, costums i actituds predominants a través de la descripció exacta de les activitats, objectes, processos i actors involucrats en el comerç de proximitat, local. Les dades s'expressen en termes qualitius i quantitius. La referència per a l'elaboració de les conclusions i propostes ha sigut l'estudi de cas realitzat sobre el comerç local de la localitat de Bellreguard (València), i que presentem en aquest capítol.

Una vegada exposada i resumida la informació de manera detallada, posteriorment s'analitzen i interpreten els resultats en el **capítol V**, amb la finalitat d'extraure generalitzacions significatives que contribuïsquen al coneixement de l'objecte d'estudi. En aquest sentit hem mirat cap a l'interior del sector del comerç minorista local - a través de les maneres de producció de decisions, les relacions entre els membres, les estratègies comercials que utilitzen i les respostes enfront dels grans centres poblacionals i comercials que els afecten - i cap a les seues pràctiques respecte de les relacions que manté amb el seu entorn social i empresarial.

La part final del treball, açò és, la dimensió propositiva a manera de conclusions es desenvolupa en el **capítol VI**. En aquest capítol, les conclusions, necessàriament, deriven dels resultats obtinguts en l'anterior capítol i de la seua anàlisi i discussió. S'ha pretés obrir solucions elaborant algunes propostes a partir de les interpretacions del diagnòstic realitzat. Aquest capítol no és un resum dels resultats obtinguts, sinó que va més enllà, extraient implicacions per al marc teòric en el qual s'insereix la investigació. També conté comentaris de les limitacions de l'estudi, de projeccions futures i de la possible rellevància d'aquest estudi, relacionant els resultats amb els objectius i hipòtesi plantejada.

Aquesta última fase ha resultat especialment enriquidora, ja que, a més de suposar un complement per a l'elaboració de les conclusions finals i un mecanisme per a la seua possible validació, mantenir un debat amb els propis implicats en el procés d'investigació ens ha permés obrir noves línies d'investigació i possibilitats d'aprofundiment sobre aquest tema a través de futures col·laboracions, tant amb els mateixos actors, com amb altres entitats del sector comercial i l'administració pública que han mostrat el seu interès en aquest sentit.

Esperem que arran d'aquestes aportacions i reflexions, s'obriuen espais de discussió i debat sobre el tema objecte d'anàlisi, que atorgue una mirada diversa i àmplia per a fixar-se un nou i important repte, i meta de tots els nostres esforços: un comerç de continuïtat en el temps. Aquest és el vertader debat i el desafiament que tenim per davant i que no hem de perdre de vista.

CAPÍTOL 2

MARC TEÒRIC

2 MARC TEÒRIC

2.1. El procés de globalització

- 2.1.1. – Una referència històrica
- 2.1.2. – Les dimensions de la globalització
- 2.1.3. – El País Valencià al món

2.2. Del desenvolupament al desenvolupament local

- 2.2.1.- Concepte de desenvolupament, evolució i noves teories
- 2.2.2.- El desenvolupament local i endogen
- 2.2.3.- D'economia i territori al País Valencià. Qüestions territorials

2.3. El desenvolupament local i la globalització

- 2.3.1.- La interdependència entre globalització i el desenvolupament local
- 2.3.2.- El desenvolupament en el context de la globalització
- 2.3.3.- Estructura urbana: la ciutat
- 2.3.4.- El paper socioeconòmic del comerç
- 2.3.5.- Trets generals. Territori i estructura urbana del País Valencià

Resum capítol.-

En aquest capítol exposarem les articulacions entre el procés de globalització, caracterització actual i multidimensional d'expansió del sistema capitalista en el món, i el desenvolupament local, perspectiva sorgida en la dècada de 1980 davant la insuficiència de les polítiques macroeconòmiques de desenvolupament per a resoldre problemes associats amb la competitivitat empresarial, amb la creació d'ocupació i amb la millora del benestar social des de l'àmbit local de la planificació del desenvolupament. En el nostre cas, analitzem el comerç local com una de les activitats econòmiques importants en el marc del desenvolupament local, comptant amb la participació dels agents, sectors i forces implicades que interactuen dins dels límits d'un territori determinat, en el nostre cas, la localitat de Bellreguard (València). Són els anteriors agents els qui han de desenvolupar les seues capacitats per a identificar i potenciar les capacitats endògenes del territori a través d'estratègies pròpies i participatives, generant i aprofitant capital humà, capital social, capital institucional i capital físic.

Així, desenvoluparem el nostre marc teòric d'acord amb la teoria del desenvolupament local en el context global. Per aquest motiu, s'analitzaran les diverses aproximacions teòriques que s'han fet des de la seua conformació històrica fins a l'actualitat. Així mateix, es presta atenció a la globalització com un procés social d'abast profund i és repassen breument les principals dimensions d'aquesta, i la seua relació amb el fet local (a través del comerç local). Si bé, analitzem els conceptes global i local, aprofundim més en aquest últim, emfatitzant i analitzant l'articulació entre allò local i el global.

Finalment considerem que, el desenvolupament local, sense perdre de vista la perspectiva global, és una eina essencial per a aconseguir, en l'era de la globalització, i malgrat el contradictori que puga semblar, un desenvolupament més humà, sostenible, durador i assentat en el territori. Sostenim al llarg de la present investigació el missatge de Sygmunt Bauman que cita al filòsof italià Gramsci, quan diu allò que: "l'única manera de predir el futur és organitzar-se i fer allò que vols que ocorregui."⁴

⁴ Pot consultar-se entrevista a l'enllaç: <<http://www.levante-emv.com/cultura/2012/08/19/han-impuesto-feliz-consumes-compitescausado-crisis/929467.html>>.

2.1. – El procés de globalització

“Uno puede estar a favor de la globalización y en contra de su rumbo actual, lo mismo que se puede estar a favor de la electricidad y contra la silla eléctrica”.

Fernando Savater

La majoria dels científics socials i pensadors del moment han reflexionat sobre la societat actual i els canvis que en ella esdevenen. El procés de globalització ha sigut, certament, un dels principals temes de reflexió i sobre aquest, els diversos autors han elaborat diferents conceptualitzacions del terme. Depenent de l'enfocament i la disciplina de l'autor, s'emfatitzen diferents aspectes al tema. No obstant açò, sembla ser una convenció el reconeixement de la necessitat d'un enfocament multidisciplinari per a abordar el seu caràcter multidimensional. Per tant, a l'hora de definir la globalització, és fàcil advertir que es tracta d'un aspecte central de la realitat que comporta inexorablement processos de gran complexitat.

De forma sintètica, la globalització pot caracteritzar-se com una acceleració de la interconnexió mundial en tots els aspectes de la vida contemporània (Held, 2002). És descrita també com un procés que crea "vínculos y espacios sociales transnacionales, revaloriza culturas locales y trae a un primer plano terceras culturas" (Beck, 1998:30). També pot ser definida com una intensificació de les relacions socials en el món, entrellaçant llocs llunyans que mostren aquesta interdependència planetària i on els esdeveniments locals estan influenciats per esdeveniments que ocorren en llocs distants i a l'inrevés (Giddens, 2001). La globalització "aludeix al fet que vivim en un sol món", on destaquen els "canvis que es produeixen en cada una de les seues diferents dimensions: demogràfica, econòmica, política, cultural, social i ecològica" (Hernández i Martí, 2013:17).

Per Manuel Castells, la globalització, “es la palabra clave de la transformación estructural que está sufriendo nuestro mundo. Sufriendo es el término adecuado, aún reconociendo el extraordinario desarrollo tecnológico y económico que estamos viviendo en las sociedades desarrolladas, porque el proceso de cambio se presenta para la mayoría de las personas como ajeno, incontrolable e inevitable”. Al que afig: “Y junto a la globalización de la tecnología y la economía se plantea con fuerza creciente la globalización de la política y la cultura” (2000:5).

A part de la globalització econòmica, assistim també a la globalització de la tecnologia, de la ciència i la informació. Referent a la globalització de la comunicació, aquesta es dona tant en els mitjans de comunicació multimèdia i massius, com en les noves formes de comunicació que possibilita la xarxa (Internet i les xarxes socials). No obstant açò, la globalització també mostra la seua dimensió més amarga, els seus efectes més negatius, per exemple en la globalització de desastres ecològics, del crim, etcètera. Per dir-ho a la manera de Hernández i Martí la globalització és "un fenomen a escala planetària de caràcter multidimensional" (2013:17). I es tracta, com assenyala Castells, d'un procés objectiu, "no d'una ideologia"⁵.

El mateix Castells ens advertex que globalització “no es sinónimo de internacionalización⁶. En sentido estricto es el proceso resultante de la capacidad de ciertas actividades de funcionar como unidad en tiempo real a escala planetaria. Es un fenómeno nuevo porque sólo en las dos últimas décadas del siglo XX se ha constituido un sistema tecnológico de sistemas de información, telecomunicaciones y transporte, que ha articulado todo el planeta en una red de flujos en las que confluyen las funciones y unidades estratégicamente dominantes de todos los ámbitos de la actividad humana. (...) El nuevo sistema global que se constituye a partir de redes de intercambio y flujos de comunicación es a la vez extremadamente incluyente y extremadamente excluyente. Incluyente de todo lo que tiene valor según los códigos dominantes en los flujos y excluyente de todo aquello que, según dichos códigos, no tiene valor o dejar de tenerlo” (2000:5-6).

⁵ Veure enllaç entrevista Manuel Castells (*El País*, 24/07/01): <http://firgoa.usc.es/drupal/node/4899>

⁶ D'acord amb aquesta afirmació i amb les afirmacions de Castells, el sociòleg Alberto Moncada (2006), afig que també es tracta aquest d'un procés qualitativament diferent del d'internacionalització. La diferència estriba en el ràpid creixement de la informàtica i les comunicacions, i en el poder més gran que tenen els actors transnacionals.

Així doncs, la globalització, “en su encarnación actual de capitalismo informacional desregulado y competitivo, supera a los estados, pero articula a los segmentos dinámicos de las sociedades en todo el planeta, al tiempo que desconecta y margina a aquellos que no tienen otro valor que el de su vida” (Ibídem, p.7). No obstant això, aquest adverteix que aquest procés no està per res predefinit ni és automàtic. Aquest procés que “s'expressa en termes de connectivitat complexa, dialèctica i creixentment intensificada, pel que fa a l'organització espai-temporal de les relacions socials” (Hernández i Martí, 2013:17), és orientat conflictivament, al cap i a la fi, “por actores sociales y políticos que redefinen en su práctica la relación entre estado y sociedad civil y, a través de dicha transformación, modifican el proceso mismo de globalización” (Castells, 2000:7-8).

D'acord amb Hernández i Martí, la globalització és la substància mateixa del nostre quefer quotidià. Aquest autor ho expressa en la creixent consciència de globalitat. I afeg també que amb independència de què en siguem conscients o no. I és que vulguem o no, som éssers globals i estem inserits en els fluxos globals que ens interconnecten arreu del planeta. Totes aquestes circumstàncies fan que aquest autor parli de la “condició global” (2013:20), com un fet per explicar eixa consciència dels processos de globalització.

Segons el sociòleg Octavio Ianni (1997), la globalització representa un canvi de paradigma que es caracteritza per la insuficiència explicativa de les reflexions sobre les societats nacionals, per a plantejar, en el moment actual, el repte de pensar al món com una societat global resultat del fenomen de la globalització.

Propostes anteriors, com la del “sistema mundial capitalista” encunyat per Wallerstein (1997), que feia també referència a l'expansió del sistema econòmic de producció capitalista, ha quedat relegada més a l'àmbit acadèmic; mentre que el terme “globalització”, ha passat a formar part del llenguatge quotidià i analític de la societat actual.

Per al sociòleg alemany Beck (1998), la singularitat del procés de globalització no es redueix a la seua dimensió econòmica sinó que aquest és un procés multifacètic que abasta i s'expressa en les diferents instàncies, es tracta d'un procés multi-dimensional, que afecta a diversos àmbits del sistema, constituint-se açò en el seu principal senyal d'identitat. En paraules textuales: “La singularidad del proceso de globalización radica actualmente (y radicará sin duda también en el futuro) en la ramificación, densidad y estabilidad de sus recíprocas redes de relaciones

regionales-globales empíricamente comprobables y de su autodefinición de los medios de comunicación, así como de los espacios sociales y de las citadas corrientes icónicas en los planos cultural, político, militar y económico” (1998:31)”.

Altres autors, entre els quals podem assenyalar a Ignacio Ramonet (1998), Joseph Stiglitz (2002), Noam Chomsky (2002), José Luis Sampedro (2003), David Harvey (2007b), Carlos Taibo (2009), Cristian Felber (2010) o Susan George (2004, 2012), i des de perspectives diferents, expressen crítiques contra el procés i reclamen una globalització amb un "rostre més humà". Per la seua banda, el sociòleg britànic Anthony Giddens (2001) és bastant més optimista respecte al procés de globalització, que per a ell és alguna cosa així com un procés d'igualació, doncs els confereix als grups i als individus fins ara sense cap tipus de poder el potencial per a dur a terme les seues finalitats, si bé, reconeix que la globalització també és un procés contradictori i desigual.

No obstant açò, aquest fenomen - la globalització -, no ha vingut sense avisar, de sobte, ni es tracta d'una moda passatgera. Aquest ha tingut un recorregut històric accelerat i intensificat en l'últim terç del segle XX i en el moment actual per una sèrie d'esdeveniments. Entre altres cal destacar, la caiguda del Mur de Berlín (1989) i amb açò l'expansió del sistema econòmic capitalista, la pèrdua del paper protagonista dels estats nacionals en favor principalment de les empreses transnacionals i de les mateixes dinàmiques d'aquests agents econòmics. Aquest procés expansiu ha tingut com a infraestructures necessàries perquè açò es produïra: l'important desenvolupament i expansió de les noves tecnologies de la informació i comunicació.

D'acord amb Alcañiz (2008), cal advertir que no existeix un concert sobre l'inici i les etapes que han tingut lloc en el procés de globalització. Els desafiaments epistemològics i metodològics que comporta la globalització per a les ciències socials són un camp d'un gran interès i abordatge necessari en les diferents àrees del coneixement. No obstant açò, en funció dels nostres objectius, només es consideraran els elements necessaris per a definir el que endavant es designarà com a context de la globalització per al desenvolupament local.

2.1.1. Una referència històrica

En el període de l'Edat Moderna europea comença el "descobriment del món", triomfen els valors de la modernitat (el progrés, la comunicació, la raó) en contraposició al període anterior, l'Edat Mitjana, que s'identifica amb una etapa d'endarreriment i aïllament. A partir de finals del segle XV van anar sorgint els imperis colonials (Espanya, Anglaterra i França, principalment). Sense cap dubte, es va produir una obertura espectacular del comerç i de la civilització europea. És l'època dels grans descobriments geogràfics, amb la colonització de nous continents i el desenvolupament del capitalisme comercial. Segons De Paz et ali. (1993), podem parlar de la vertadera internacionalització del comerç en la denominada era dels descobriments, segles XVI i XVII, que fa possible el que coneixem segons l'autora com a "Revolució Comercial", i probablement la major acceleració d'intercanvis mundials. Revolució Comercial que va tenir com a aliat i agent impulsor l'economia monetària en detriment de la natural del període anterior. Poc després, se sumaria l'aparició d'un sistema bancari modern, encara que molt rudimentari, recolzant el capital i el crèdit. A més a més, la cultura i el coneixement s'estenen a noves capes socials gràcies a un factor clau: la impremta, difonent l'Humanisme renaixentista.

Així mateix, en aquesta època s'inicia també la constitució dels moderns Estats-nació europeus. L'estructura d'estats europeus es consolida i modernitza mitjançant el tractat de Westfàlia⁷, al final de la Guerra dels Trenta Anys, l'any 1648 (Sánchez, 1999). A partir d'aquest tractat s'acaba amb l'antic ordre feudal, i es dona pas a organitzacions territorials i poblacionals definides entorn d'un govern que legitima i reconeix els seus límits espacials, i per tant, de poder. Aquest model polític que després s'estendria a la resta del món, des de la seua creació, ha mantingut una important relació amb l'expansió del capitalisme.

La Revolució industrial va ser un període històric comprès entre la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, en el qual primer Gran Bretanya, i la resta d'Europa continental després, experimenten el major conjunt de transformacions socials, econòmiques, polítiques,

⁷ El terme de Pau de Westfàlia es refereix als dos tractats de pau d'Osnabrück i Münster, signats l'any 1648, pels quals va finalitzar la Guerra dels 30 anys a Alemanya i la Guerra dels 80 anys entre Espanya i els Països Baixos. La Pau de Westfàlia va donar lloc al primer congrés diplomàtic modern i va anar l'origen d'un nou ordre a Europa central basat en el concepte de sobirania nacional. S'assigna una importància cabdal a aquest acte, doncs segons els historiadors, a Westfàlia es va establir el principi que la integritat territorial és el puntal de l'existència dels Estats, enfront de l'anterior concepció feudal que territoris i pobles constituïen per se un patrimoni hereditari. Per aquest motiu, aquest acte, s'assenyala com el que va marcar el naixement de l'Estat nació.

tecnològiques i culturals tingudes de la història de la humanitat. L'economia basada en el treball manual de períodes anteriors va ser substituïda per una altra dominada per la indústria i la manufactura. Així mateix, l'expansió comercial afavorida per la millora de les rutes de transports i posteriorment pel naixement del ferrocarril, gràcies a una de les majors innovacions tecnològiques del moment que va ser la màquina de vapor i els diferents processos de mecanització industrials, van possibilitar grans increments en la capacitat de producció.

A partir de la meitat del segle XIX, la Revolució Industrial accelera la seua expansió per tot el continent europeu i poc més tard a altres continents. S'originen els nous centres industrials (generalment en grans ciutats) en els llocs pròxims a la font d'energia més utilitzada en aqueix moment, el carbó. Amb el sorgiment de l'industrialisme, la humanitat assistiria certament, a un procés de creixement com mai s'havia donat amb anterioritat i desencadenarà una sèrie de canvis en les maneres de vida que tindran una enorme transcendència per al futur.

El segle XIX va produir grans avanços en les tecnologies de transport, construcció i comunicacions. Els vaixells de vapor van tindre un paper de gran rellevància en l'obertura del comerç entre orient i occident, tot incorporant Xina i Japó. El motor de vapor es modernitza en aquest segle i s'incorpora al vaixell de vapor i al ferrocarril. El telègraf també es va emprar per primera vegada en aquest segle. La Segona Revolució Industrial de finals del segle XIX va veure l'incipient i ràpid desenvolupament de les tecnologies elèctrica, petrolífera, química, etcètera i les seues connexions amb la recerca tecnològica. Sense cap dubte, es tracta d'una època de moviment de mercaderies i capitals, i d'intercanvi, recolzat per un avançament en els mitjans de transport i comunicacions, que possibiliten l'acostament entre territoris, de forma més ràpida i com mai abans s'havia produït. Però el que veritablement fa diferent a aquesta època respecte a les anteriors, és segons De Paz (1993), l'ona de lliure canvi que va anar propagant-se per tot el món, la qual cosa aprofundeix el comerç mundial entre els diferents estats.

Aquesta època pot considerar-se com la de l'ascens del procés d'interconnexió entre les diferents parts del món, si bé, hem de matisar, que la citada interconnexió es referia essencialment a Europa i Amèrica, i en menor mesura a altres continents i colònies europees distribuïdes en el món. El comerç internacional continua de forma imparable la seua expansió mundial, però pateix una gran reculada amb la Gran Guerra i l'enfonsament posterior de l'economia europea, i un altre fet afegit no menys important com la crisi econòmica internacional de 1929 amb el crack de Wall Street. Tant la producció com el comerç internacional, amb un fort

proteccionisme dels Estats,... en definitiva, tot el que s'havia aconseguit va experimentar una clara reculada.

Posteriorment, el denominat període d'entre guerres va ser de clar estancament econòmic, ja que després del Crack borsari de 1929, es va produir un efecte en cadena que va conduir a les economies capitalistes a una greu depressió. Els models econòmics van tenir evidentment que canviar per a aconseguir la recuperació, però quan aquesta començava a produir-se, van aparèixer els feixismes europeus que van conduir a la II Guerra Mundial.

Una vegada finalitzada la II Guerra Mundial, amb la victòria dels aliats, en la conferència monetària i financera de Bretton Woods (1944), es van establir les regles per a les relacions comercials i financeres entre els països més industrialitzats del món. Es va instaurar un nou sistema monetari internacional, basat en la creació del Banc Mundial (BM) i del Fons Monetari Internacional (FMI) i la utilització del dòlar com a moneda internacional. Bretton Woods també va tractar de posar fi al proteccionisme del període d'entre guerres i de la II Guerra Mundial. Es considerava que per a arribar a la pau havia d'existir una política lliurecanvista. En aquest sentit, i poc temps després de Bretton Woods, es va crear l'Acord General d'Aranzels i Comerç (GATT, en les seues sigles en anglès), que després absorbiria l'Organització Mundial de Comerç (OMC). Els objectius eren molt clars sobre l'economia internacional i el creixement del sistema econòmic capitalista en el món. Aquesta planificació aspirava a crear un ordre convingut (diguem doncs, pactat) que establira els principis als que haurien d'atenir-se les transaccions econòmiques internacionals, dels diferents països sobirans.

Les Nacions Unides, creades els darrers mesos de la II GM, estan interessades a recolzar els processos de desenvolupament econòmic i social dels països i creen el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) en 1965. La seua principal funció, i propòsit, és contribuir a la millora de la qualitat de vida de les nacions. Des de la dècada dels anys noranta podem veure els informes que publica el PNUD sobre l'índex de Desenvolupament Humà (IDH), en un intent d'intercanviar coneixements, experiències i també els recursos necessaris per a aconseguir tal propòsit.

Afavorit i recolzat per institucions polítiques i econòmiques, el procés d'interconnexió entre economies i països s'acreix i es produeix un important increment en el comerç i la producció mundial. Tal com es veu en la taula 1, en el període 1950 i 1970, i podríem allargar-ho fins a

l'any 1973 (crisi del petroli), la producció i el comerç mundial van tenir un important creixement - més significatiu pel que fa al comerç -, són les taxes de creixement (1950-1973) de la "Edat d'Or del capitalisme" que va precedir a la globalització (Chang i Evans, 2007). En aquest període, les economies es van anar obrint al capital estranger i les empreses transnacionals (o multinacionals) van anar expandint-se i creixent en nombre. Com a resultat del desenvolupament experimentat per les empreses multinacionals, i segons dades de l' UNCTAD (Organització de les Nacions Unides per al Comerç i Desenvolupament), s'assenyalava que "en 1.999 en todo el mundo había 500 mil empresas filiales de multinacionales" (Allard, 2007:69).

Taula 1. Creixement del producte i del comerç mundial 1870-1990.

	%	1870-1912	1950-1960	1960-1970	1970-1980	1980-1990
Comerç Mundial		3,9	6,5	5,3	5,2	3,7
Producte Mundial		2,5	4,2	5,3	3	2,8
Diferència		1,4	2,3	3	1,6	0,9

Font: UNCTAD, 1994, Taula III, p. 127 (Cuervo y Gonzalez, 1997, p.162)

El procés de globalització s'accelera a la fi de la dècada del segle XX amb motiu, com s'assenyalava anteriorment, de la caiguda del Mur de Berlín (1989) i de la dissolució de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS) i el seu desmembrament en multitud d'estats (1991), i també, per l'avanç i creixent expansió de les tecnologies de la informació i comunicació (Castells, 1997). Són esdeveniments clau per a la conquesta hegemònica del món de l'economia capitalista, tot multiplicant els intercanvis econòmics en la producció, comerç, finances, cultura i política. Van convertir el món en un gran mercat sense fronteres, amb la lliure circulació de béns i serveis, de capitals i factors de producció, tot adoptant una de les seues premisses principals: la cerca de l'eficiència, i el compliment de l'objectiu de l'obtenció d'una major rendibilitat als capitals invertits en tot procés productiu.

En aquest sentit, els nous països industrialitzats o NIC (*Newly Industrialized Country*⁸), destaquen pel dinamisme de les seues economies, superiors als antics països industrialitzats, i el seu potencial de creixement futur (habitualment caracteritzats per la seua orientació a

⁸ Sud-àfrica, Egipte, Argentina, Brasil, Mèxic, Xina, Índia, Indonèsia, Malàisia, Filipines, Tailàndia, Turquia i Rússia.

l'exportació de béns). Açò ocasiona la marxa d'empreses als citats països, procés que es bateja amb el nom de *deslocalització*. Un desplaçament a la cerca de territoris amb menors costos de mà d'obra, amb legislacions ambientals menys estrictes i condicions de treball més flexibles que en els països occidentals. La cerca de menors costos salarials, entre altres qüestions, forma doncs part de la lògica empresarial.

Basant-se en dades de consultoria, ja ens advertien Anthony Giddens et ali (2009:131), en una obra titulada *Europa global, Europa Social*, que "es probable que en los próximos años millones de puestos de trabajo sean deslocalizados de Europa y Estados Unidos hacia los países emergentes". La deslocalització, juntament amb l'ajust dels salaris, la reducció de l'ocupació i l'augment dels ritmes de producció, són els quatre principis de racionalització de les empreses (Ramonet, 2007).

En el moment actual, les desigualtats i desequilibris entre països no han desaparegut, si bé la globalització genera riquesa, també genera un major nombre de pobres i exclusió⁹ - encara avui, eradicar la pobresa extrema i la fam, és una de les metes (Objectiu 1) en la Declaració del Mil·lenni¹⁰ -.

⁹ Segons el Moviment Internacional ATD Quart Món, algunes xifres proposades pel Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament, i que es pot consultar la següent pàgina del citat moviment (<http://www.atd-quartmonde.org/Cuanta-gente-pobre-hay.html>), presenten la següent realitat <consultat al novembre de 2013>.

- *“Más de mil millones de seres humanos viven con menos de un dólar por día.*
- *2.800 millones de personas, es decir, cerca de la mitad de la población mundial, viven con menos de 2 dólares por día.*
- *448 millones de niños sufren de bajo peso.*
- *876 millones de adultos son analfabetos, de los cuales dos terceras partes son mujeres.*
- *Cada día, 30.000 niños menores de cinco años mueren de enfermedades que podrían haber sido evitadas.*
- *Más de mil millones de personas no tienen acceso al agua potable.*
- *El 20% de la población mundial posee el 90% de las riquezas”.*

¹⁰ Els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni, són vuit propòsits de desenvolupament humà fixats l'any 2000, que els diferents països membres de les Nacions Unides van acordar aconseguir per a l'any 2015. Per ordre, es tracta dels següents Objectius: l'eradicació de la pobresa, l'educació primària universal, la igualtat entre els gèneres, la mortalitat infantil, materna, l'avanç del VIH/sida i el sustent del medi ambient.

2.1.2. Les dimensions de la globalització

El procés de globalització ha d'interpretar-se i explicar-se en diferents dimensions de la vida social com són l'econòmica, la política, la cultural i l'ecològica. La globalització és un procés econòmic, polític i cultural que potser implica la necessitat de superar el marc de l'estat per realitzar les anàlisis i, per tant, requereix d'un nou paradigma interpretatiu de la realitat. I parlar de paradigma suposa referir-nos també a una nova manera de pensar i veure aquesta realitat, doncs el particular d'aquest procés és que a part de ser un paradigma interpretatiu dels canvis que esdevenen actualment, és en si mateix, un factor de canvi que concerneix a les citades dimensions. En aquest sentit, la globalització "pot ser vista com una realitat social plural en construcció" (Hernández, 2013:21).

El marc de canvis que produeix la globalització, i la radicalitat de les seues transformacions, es manifesta clarament des de la simple comparació del passat històric amb el present, en la seua dimensió política, econòmica, cultural i mediambiental.

a) La dimensió econòmica

El procés de globalització vinculat a la seua dimensió econòmica està clarament arrelat amb l'expansió del sistema capitalista. Hem de remuntar-nos al segle XIX, i a un autor en concret, Karl Marx, el qual en la seua teoria de l'expansió del capitalisme, considerava que la constitució del mercat mundial i el creixement expansiu del capitalisme fins a convertir-se finalment en un sistema universal era una tendència inherent del capital. La pròpia subsistència del capital depenia ineludiblement de la seua contínua expansió. El capitalista procura que s'impulsen xarxes d'integració de circuits econòmics, comercials, productius, tecnològics i financers que traspassen les fronteres dels estats nacionals. S'intenta expandir els mercats a qualsevol racó del planeta i la força de treball es convé en una mercaderia on preval la lògica empresarial sota el *mantra* de: la cerca de l'eficiència i l'obtenció sempre d'una major rendibilitat als capitals invertits en els processos productius.

Durant la major part de la història, les persones vivien relativament aïllades unes d'unes altres. Durant segles tot el necessari per a viure es produïa i es consumia localment. Com bé és sabut, aquesta situació ha canviat per complet. Es considera l'increment del comerç internacional com el factor elemental de la interdependència entre els països, en posar en concordança a productors i consumidors de distints llocs geogràfics. D'acord amb Castells (1997:108), "a partir de la Segunda Guerra Mundial, la expansión comercial y las inversiones extranjeras directas se convirtieron en los motores del crecimiento de todo el mundo".

En aquest sentit, segons dades de l'Organització Mundial del Comerç (OMC), a l'any 2010, les economies desenvolupades van registrar un creixement de les exportacions de quasi el 13%, en comparació a un augment mitjà del 16,5% en la resta del món, mentre que la taxa de creixement del PIB mundial per a aquest mateix any va ser del 3,6%¹¹. Aquesta tendència en la qual el comerç creix més que la producció es manté, tot i si considerem l'última dècada del segle XX fins a l'any 2008 - esclat de la crisi -. I açò ocorre tant en les economies en desenvolupament com a la resta del món.

No obstant açò, actualment - i concretament des de l'any 2011 -, no es registren les anteriors tendències. El comerç no registra els percentuals mitjans dels últims 20 anys, i se situen aquests per baix del 5,3%. Segons dades de l'OMC es preveu un creixement moderat del comerç en 2014 i 2015, després de dos anys d'estancament. La xifra del 4,7% per a 2014 dobla el 2,1% de l'any 2013. L'atonía del creixement del comerç en 2013 es va deure a la combinació de l'estancament de la demanda d'importacions de les economies desenvolupades (-0,2%) i del moderat creixement de les importacions en les economies en desenvolupament. Entre els factors que apunta l'OMC que han contribuït a la feblesa del comerç i la producció en 2013, inclou els efectes persistents de la recessió en la UE, les altes taxes de desocupació de les economies de la zona de l'euro - amb Alemanya com a excepció - i la incertesa provocada sobre el calendari d'abandó per la Reserva Federal nord-americana del seu programa d'impulsos monetaris¹².

Però, en general, ha sigut com conseqüència d'aquest augment del comerç internacional s'estableix una divisió del procés de producció mundial entre regions i països mitjançant

¹¹ Es pot veure notícia del comunicat de premsa oficial del 7 d'abril de 2011 de l'OMC referent al *Comerç Mundial en 2010 i perspectives per a 2011* en el següent enllaç:
http://www.wto.org/spanish/news_s/pres11_s/pr628_s.htm <consultat al desembre de 2012>.

¹² Es poden consultar aquestes dades al següent enllaç de l'OMC:
http://www.wto.org/spanish/news_s/pres14_s/pr721_s.htm#_ftnref1 <consultat a l'abril de 2014>.

l'especialització en la realització de certs béns, la qual cosa es coneix com a divisió internacional del treball, i on les decisions econòmiques sobre la manera més òptima de dividir la producció mundial i la conveniència d'especialitzar a certes regions en la producció de determinats béns va anar passant a mesura que s'avança en el segle XX, a les grans grups empresarials i financers. Així doncs, en general, es calcula que el conjunt de les empreses transnacionals (aproximadament 35 mil) poden estar generant el 65% del Producte Brut Mundial. La majoria d'aquestes empreses tenen la seua seu en els països més desenvolupats, principalment els pertanyents al grup dels set (G7). En aquest sentit, aquestes empreses són les que prenen les principals decisions sobre la divisió internacional del treball (Beinstein, 1999).

Pel que fa a la divisió internacional del treball, cal destacar el pensament econòmic que proposa la tesi d'una relació centre-perifèria dins de l'economia mundial. És potser, l'economista Raúl Prebisch el principal proponent de la visió que plantejava que l'economia mundial s'articulava en una relació dual de centre-perifèria (Ferrer, 2010), amb un centre desenvolupat (industrialitzat) i una perifèria subdesenvolupada (fonamentalment agrícola). El centre aconseguia augmentar les seues taxes de productivitat a un ritme major i més ràpid que la perifèria subdesenvolupada, la qual cosa venia a traduir-se en un deteriorament dels termes d'intercanvi. Com diu Pantojas (2006:86): “este deterioro secular de los términos de intercambio se le atribuía al incremento rápido de la productividad en los países desarrollados mediante la innovación tecnológica que caracterizaba al sector industrial y a la disponibilidad de productos sustitutos naturales o artificiales para los productos primarios de la periferia (Rodríguez, 1980; Love, 1980)”.

No obstant açò, aquesta esmentada dualitat centre-perifèria queda en dubte si atenem a la conversió que han tingut alguns països en desenvolupament a nous països industrialitzats¹³, i el

¹³ Un exemple serien els denominats "tigres del sud-est asiàtic", els qui en les últimes dècades han constituït un cas particular de desenvolupament econòmic, passant de ser economies clarament agràries a industrials, gràcies a la modernització tecnològica, i convertint-se al seu torn en actors claus del context mundial. Alguns autors encara consideren la primera generació de països (Taiwan, Corea del Sud, Singapur, Hong Kong) com a països recentment industrialitzats, mentre que uns altres assenyalen que són ja països desenvolupats. Altres autors empren mètodes d'anàlisis econòmiques diferents, i inclouen també a Egipte, Indonèsia, Argentina, i Rússia, com a part dels nous països industrialitzats.

Xina, per exemple, l'any 1949 era pràcticament un país rural amb un desenvolupament industrial molt precari. Actualment Xina és un dels països més importants i està cridat a ser la primera potència econòmica mundial en els pròxims anys. En el rànquing dels països més rics del món per PIB segons dades del Banc Mundial de 2012, ocupa la segona posició darrere d'Estats Units. Cal apuntar ací, que la contra part d'aquest èxit i creixement econòmic, és que en alguns d'aquests països denominats NPI, encara persisteixen importants conflictes socials, conseqüència de condicions laborals denigrants, conflictes ètnics i sobretot el paper exercit per governs autoritaris. Pot consultar-se el citat rànquing al

transvasament de noves inversions estrangeres mitjançant les empreses multinacionals als citats països. Fenomen aquest que és conegut amb el nom de *deslocalització*, i que produeix canvis en els mercats laborals on s'estableixen les empreses multinacionals. Aquestes empreses aprofiten mercats laborals més flexibles i costos de mà d'obra més barats, però també exigeixen mà d'obra qualificada amb la consegüent formació d'una creixent classe mitjana¹⁴ amb accés a consums comparables als anomenats països occidentals. Per tant, la mateixa dinàmica d'expansió del sistema capitalista gesta la formació d'una estructura de classes socials similar a l'occidental.

El mecanisme mitjançant el qual es porta a terme de forma palesa el procés de globalització té com a principal protagonista a l'empresa multinacional. Tal com les coneixem ara, són un fenomen que sorgeix després de la II Guerra Mundial. Segons dades de les Nacions Unides¹⁵, actualment, hi ha unes 79.000 multinacionals, amb un nombre de filials superior a 790.000. Al que cal afegir, que si es compara el volum econòmic de les multinacionals i el PIB dels països del món en termes equivalents, de les 100 primeres entitats en poder econòmic en el món, 51 serien empreses multinacionals i 49 països. La seua operativa d'aquestes empreses multinacionals sol estar en països desenvolupats i els àmbits principals d'actuació solen ser la distribució, el sector automobilístic, el petroli, els productes elèctrics i tecnològics. D'altra banda, organismes internacionals, com el FMI o l'OMC, entre altres, fomenten la *deslocalització*, doncs tendeixen a impulsar acords internacionals destinats a l'obertura de fronteres i a establir un marc de lliure comerç, amb la finalitat de limitar el proteccionisme comercial i productiu. Açò permet incorporar noves regions, per a relocalitzar empreses, i consegüentment processos industrials i terciaris, així com la inversió de capital.

següent enllaç:<http://es.classora.com/reports/t24369/ranking-de-los-paises-mas-ricos-del-mundo-por-pib-segun-el-banco-mundial> < consultat a l'octubre de 2013 >.

¹⁴ Xina, entre uns altres, és un clar exemple de l'assenyalat: *"El número de vehículos se multiplica de un mes a otro, los internautas superan en número a los de EE.UU, la gente estrena ropa a un ritmo frenético, los cosméticos incrementan sus rentas arrastrados por una cultura de la imagen que no existía antes en China. En cuanto al número de los nuevos ricos, es representativo el éxito de los automóviles de lujo y de los yates de fabricación estadounidense. Según la revista Forbes, hay 345.000 chinos con más de un millón de dólares, de los cuales 108 poseen una fortuna superior a los 1.000 millones de dólares, cuando en 2006 sólo eran 15 y 3 un año antes"*. (Claudio, 2009:474). Per a major informació pot consultar-se l'article de Gloria Claudio Quiroga: "China, 30 años de crecimiento económico" en el següent enllaç: <http://www.rcumariacristina.net:8080/ojs/index.php/AJEE/article/view/92>

¹⁵ GREENPEACE, Informe (2009): "Los nuevos conquistadores. Multinacionales españolas en América Latina. Impactos económicos, sociales y medioambientales", p.7. Disponible en: www.greenpeace.org/espana/Global/espana/report/other/090930-03.pdf <consultat a maig de 2012>.

En aquest sentit, com diu Castells (1998:151), “los mercados de bienes y servicios se están globalizando cada vez más. Pero las actuales unidades comerciales no son los países, sino las empresas y las redes de empresas. Esto no significa que todas las empresas vendan mundialmente, pero sí que el objetivo estratégico de las empresas, grandes y pequeñas, es el de vender donde puedan en todo el mundo, bien directamente, bien a través de sus vínculos con redes que operan en el mercado mundial. Y efectivamente existen, en gran medida gracias a las nuevas tecnologías de comunicación y transporte, canales y oportunidades para vender en todas partes”.

Tret característic d'aquesta dimensió econòmica de la globalització, com s'ha assenyalat, és el fenomen de la *deslocalització* d'empreses multinacionals a altres economies emergents, i que implica que la producció es divideix en diferents tasques que es realitzen en diferents llocs del planeta. L'espai de les empreses multinacionals se situa certament per sobre de les fronteres de qualsevol país. Així mateix, els mercats financers, en els quals es maneja i mouen els diners i la inversió, són també internacionals i funcionen les 24 hores, col·locant els capitals en mil·lèsimes de segon a qualsevol lloc del món¹⁶. Les mercaderies circulen per qualsevol racó del globus amb cada vegada menys barreres.

Per tant, la gradual pèrdua de la rellevància econòmica de les fronteres nacionals, l'increment dels fluxos de capitals internacionals i l'associat repte dels governs nacionals són alguns dels trets del nou context econòmic que s'assenta en les últimes dècades del segle XX i fins avui. Tots aquests esdeveniments han anat configurant el que s'ha denominat globalització econòmica, i en concret, "globalización financiera, entendido por tal el proceso de integración de

¹⁶ Per exemple, els cada vegada més usats '*High Frequency Trading*'. Són tipus d'operacions que es realitzen en els mercats financers que es basen en l'ús d'ordinadors i programes informàtics que compren i venen en mil·lisegons qualsevol tipus d'actiu financer. Cadascuna d'aquestes màquines rastreja constantment el mercat, la seua finalitat és trobar tendències en l'evolució dels preus dels actius, o anormalitats en el mercats. Es tracta del clàssic joc borsari del comprar barat i vendre car, però en temps que increïblement no superen els 0,0025 segons. Pot consultar-se la notícia en el següent enllaç: <http://www.elmundo.es/elmundo/2010/12/29/internacional/1293605644.html> < consultat a desembre de 2012 >.

Per a major informació pot consultar-se el següent article: Chordia, T. Goyal, A.; Lehmann, B. and Saar, G. (2013): "High-Frequency Trading", *Johnson School Research Paper Series* No. 20 - June: <http://ssrn.com/abstract=2278347> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2278347> <consultat a desembre de 2012 >.

los mercados de todos los países del mundo en un único mercado de carácter universal” (Fabozzi y Modigliani, 1992:92:960; citats en Climent i Meneu, 1999:1). Encara que cal matisar que tots els països no es veuen influïts d'igual forma per aquest fenomen doncs està en funció del seu corresponent grau de desenvolupament econòmic i financer (Bergés i Valero, 1999).

La creixent finançament de l'economia mundial, tret característic de l'actual globalització econòmica, ha sigut com assenyala Hernández i Martí (2013), la causa última de la crisi. Una economia cada vegada més desconnectada de l'economia productiva. Les polítiques econòmiques basades en visions de curt termini, fonamentades en el discurs neoliberal, on com afirma Karl Marx (2008) el benefici és el que compta, legitimen el model de globalització econòmica que predomina en l'actualitat.

Aquests processos no ocorren lluny dels llocs on les persones desenvolupen la seua vida social. La globalització, les relacions centre-perifèria, la deslocalització són processos que tenen la seua concreció al territori, des dels espais socials més pròxims, als més llunyans. Bellreguard no ha sigut cap excepció i arrossega els mals d'una política d'aquests últims 10 anys basada fonamentalment en la 'rajola'. Les polítiques d'inversió municipals en compte de primar el capital productiu van apostar pel sector immobiliari per sobre la resta d'activitats i sectors econòmics. Conseqüència dels darrers anys d'expansió immobiliària, s'han obert noves àrees d'execució com veurem (àrea residencial oest 1 i 2). Però les xifres no enganyen, i en l'últim Cens d'Habitatges de l'INE (2011), el municipi comptava amb un total de 870 habitatges buits d'un total de 4.089 habitatges, fent palés el sobredimensionat pes d'aquest sector en detriment d'altres activitats productives - com pot ser el comerç i la indústria, en greu davallada a Bellreguard - o infraestructures més necessàries lligades a l'economia productiva. Certament, la renda dels projectes immobiliaris per a les administracions locals resultava atractiva i la banca tenia millor disposició per a finançar aquests tipus de projectes d'alta rendibilitat fins que esclatà la crisi.

Les entitats financeres (bancs i caixes), fidels aliats d'operacions financeres destinades al sector immobiliari i a l'especulació, com a conseqüència de l'esclafit de la crisi financera que va provocar aquesta gran recessió, van deixar de donar préstecs a les petites i mitjanes empreses. Fins i tot vam haver de finançar després als propis bancs (“rescat bancari”). El sector comercial en Bellreguard el conformen xicotetes i mitjanes empreses (les menys), i depenen dels fluxos de capital de les entitats financeres. Unes entitats financeres que des de la crisi del 2008 s'amagaren en una política de no concedir préstecs o imposant unes dures condicions de finançament. Respecte als bancs, com assenyalen Navarro, Torres i Garzón (2011:30), “se

convirtieron así en las principales fuentes de alimentación de la especulación, de las burbujas inmobiliarias, de la inversión en paraísos fiscales (...), lo que, al mismo tiempo, hacía que la financiación de la actividad productiva de las empresas que crean empleo fuera cada vez más escasa y cara, a diferencia de la destinada a la especulación". Com sosté David Harvey (2012), la crisi del 2008, no ha fet més que posar damunt del tapet el bloqueig dels fluxos sistèmics de capital. En l'àmbit local, en Bellreguard, també.

b) La dimensió política

Històricament comprovem que han hagut diferents formes d'organització política que han anat guanyant cada vegada més en complexitat. Però, és a partir del Renaixement, i amb la crisi del feudalisme, quan s'inicia el procés i l'evolució de formació de l'Estat modern, especialment a partir de la Pau de Westfàlia (1648) quan es va establir el principi que la integritat territorial és el fonament de l'existència dels Estats. El que va aportar Westfàlia és el principi d'inviolabilitat territorial d'un estat per altre, i el que suposa açò de principi de sobirania territorial.

L'Estat, com a principal institució política des de la citada Pau de Westfàlia, està també sent afectat per la globalització, encara que continua sent la principal forma de poder polític, de govern i administració. D'acord amb Hernández i Martí (2013:148), l'estat modern "es caracteritza per la centralització del poder polític, la proliferació de tota mena d'estructures estatals fortament burocratitzades, el desenvolupament de formes de responsabilitat dins els estats, la territorialització de la política i la difusió de l'ordre interestatal"; es pretén nacional i utilitza com a trets característics en la seua gestió, mecanismes d'administració, legitimació i de coerció.

Amb l'entrada de la segona modernitat, que també podem denominar "modernitat globalitzada" (Hernández i Martí, 2013), es percep per molts autors (Held, 1997; Castells, 1999; Hernández i Martí, 2013; i altres), una crisi de transformació dels clàssics estats-nació en una direcció transnacional, i que fa referència ineludiblement als diversos processos del fenomen de la globalització. Els estats-nació, fins al moment actors primordials del sistema i considerats l'última entitat decisòria en assumptes internacionals, passen a diferent pla. Amb l'adveniment i

creixement d'actors internacionals¹⁷ que són capaços d'exercir les seues influències en les decisions governamentals de política exterior (entre altres més qüestions) dels propis estats nació, experimenten una realitat en la qual les denominades relacions internacionals manquen, gradualment, d'un ancoratge territorial, traslladant-se aquestes a una dimensió espacial i temporal totalment diferent.

Castells (1999:272) explica aquesta transformació en dir que al control exercit per l'estat-nació "sobre el espacio y el tiempo se ve superado cada vez más por los flujos globales de capital, bienes, servicios, tecnología, comunicación y poder. La captura, por parte del estado, del tiempo histórico mediante su apropiación de la tradición y la (re)construcción de la identidad nacional es desafiada por las identidades plurales definidas por los sujetos autónomos".

En aquest sentit, el que es vol dir és que l'estat-nació ha vist minorat el seu poder i capacitat de control, encara que no la seua influència, ja que continua jugant un rol important en l'orientació i la definició d'estratègies per a posicionar l'economia del país i en conseqüència en la cerca de competències per a les regions dins del seu territori.

L'important creixement de les interconnexions i interdependències econòmiques, culturals i socials entre els països, des de les últimes dècades del segle XX fins avui, ha inspirat visions de la creació d'un "govern mundial" (Held i McGrew, 2002; Sampedro, 2003¹⁸; Felber, 2012). Els avanços en les noves tecnologies de la informació i comunicació i en els mitjans de transport han creat un potencial per a fluxos econòmics, financers, comercials, culturals i tecnològics que escapen en gran manera del control dels estats-nació. Aquests deixen de controlar els anteriors fluxos dins de les seues fronteres per la creixent influència d'actors externs en el procés polític, tals com les empreses multinacionals, institucions internacionals (per exemple, BM, FMI i OMC), organitzacions no governamentals, etcètera. A més, molts dels àmbits tradicionals que anteriorment eren responsabilitat de l'estat (per exemple, seguretat, defensa, comunicacions,

¹⁷ Ens referim ací a: entitats multinacionals, Blocs Comercials, Organismes Internacionals, Organitzacions no Governamentals (ONG's), Organitzacions Internacionals no Governamentals (OING's), Organismes Internacionals, etcètera, així com altres actors internacionals de menor escala, si bé, importants al moment d'exercir les seues influències transnacionals en les decisions governamentals.

¹⁸ Podem també llegir una interessant entrevista i l'opinió taxativa de José Luis Sampedro referent a la necessitat de "imposar-se un govern mundial" en el següent enllaç:
http://www.elcultural.es/version_papel/LETRAS/8208/Jose_Luis_Sampedro/

etcètera) estan sent regularitzats i ordenats internacionalment o de forma intergovernamental i privatitzada.

Amb açò, no volem dir, és clar, que l'estat-nació vaja a desaparèixer o que ja no existisca, sinó que són clars senyals que evidencien una progressiva pèrdua dels nivells d'autonomia estatal, cada vegada més compartida amb altres organismes i entitats d'àmbit supra-estatal, que aprofundeix la insuficiència per a exercir d'una forma plena els drets sobirans. Així doncs, com assenyala Castells (1999:274), “mientras el capitalismo global prospera y las ideologías nacionalistas explotan por todo el mundo, el estado-nación, tal y como se creó en la Edad Moderna de la historia, parece estar perdiendo su poder, aunque, y esto es esencial, no su influencia”.

El procés de cessió, o de compartir la sobirania estatal, va començar després de la Segona Guerra Mundial amb la creació de les Nacions Unides i els organismes a ella vinculats. “La Unión Europea, el Fondo Monetario Internacional (FMI), la Organización Mundial del Comercio (OMC), la Organización Tratado del Atlántico Norte (OTAN), la Organización de Naciones Unidas (ONU) o el Banco Mundial (BM) son, actualmente, algunos de los actores cuyos poderes e influencias sobre las relaciones transnacionales afectan y deterioran progresivamente la soberanía y autoridad de los Estados-nación westfalianos, constituyéndose, de alguna manera, en las entidades suprasoberanas del sistema global. Estos actores han iniciado su acumulación de poder manejando diversos recursos que anulan o neutralizan aquellos utilizados por los actores nacionales individuales. Esta acumulación de poder suficiente permite la imposición de políticas colectivas a los actores individuales, erosionando sus entidades soberanas” (Duran: 2012:4), a les quals caldria afegir també l'important creixement i influència de les Organitzacions no Governamentals i la dels grups econòmics multinacionals (entitats financeres i de distribució, o de producció d'armes, per exemple) sobre les institucions multinacionals.

Les conferències, cims i tractats internacionals convocats pels anteriors organismes i institucions mundials generen una gran mobilització entorn de temes d'interès global. Aquest tipus de reunions, que convoquen a un públic molt divers des d'activistes d'organitzacions no governamentals fins a governants, si bé van tenir el seu apogeu durant els anys noranta, continuen en el segle XXI¹⁹. Com ja va dir fa anys el sociòleg Daniel Bell, l'estat es torna “massa

¹⁹ Pot consultar-se el calendari de conferències i esdeveniments de qualsevol de les citades institucions i organismes internacionals en les seues diferents pàgines web. Per no ser exhaustius, es mostren algunes

xicotet per a atendre els grans problemes del món actual i massa gran per a encarar els petits problemes quotidians del ciutadà" (Bell, 1988:2).

En aquest sentit, assenyalar que el món i els instruments per a entendre'l s'han transformat substancialment. S'observen nous actors que actuen a nivell supra i infra estatal, i la seua activitat afecta de forma significativa la xarxa de relacions que conformen el món. Si abans els estats eren l'actor dominant i la seua actuació es fonamentava entorn del concepte de sobirania, actualment el món experimenta problemes comuns que requereixen del concert mundial o intergovernamental. No obstant açò, en les actuals circumstàncies de globalització, i sota el pretext de problemes comuns que traspassen fronteres i que escapen del control o poden ser aguditzats pels estats-nació, el principi de sobirania s'ha vist reiteradament violat.

Les violacions al principi de sobirania tenen a veure, en primer lloc, a *aspectes econòmics*, com quan els organismes i institucions financeres globals traspassen les fronteres d'un país destrossant als competidors locals i imposen les seues regles en pro dels seus propis interessos. Per exemple, i d'acord amb Prigrau (1995:159), "el FMI y el Banco Mundial han violado y violan el derecho a la elección por cada Estado de su sistema económico, político y social, al condicionar la cooperación a la modificación de las políticas internas y al ejercer una estrecha supervisión de las mismas bajo la amenaza de una suspensión de la asistencia. En efecto, cuando, bajo la cobertura de la cooperación, se presiona a un Estado para adoptar pautas de conducta política o económica concretas, más que cooperación, hay dominación".

O també, i en segon lloc, a *aspectes polítics*, quan es vulnera aquest principi de sobirania mitjançant les anomenades "guerras preventivas o guerras anticipadas" (Mendez-Silva, 2008), sobretot tenint en compte el cas de la guerra contra l'Iraq, on en cap cas es donava la situació d'un atac armat imminent. La "doctrina Bush", en aquell moment (març del 2003), va desbordar tots els motles de la regulació internacional - malgrat les veus de protesta contra la guerra, malgrat la voluntat de l'ONU, de les lleis internacionals i de gran part de la societat civil de tot el món - sostenint-se per part dels EE.UU que, davant els nous enemics, es pot realitzar un atac armat encara quan prevalga la "incertesa" respecte al lloc i el temps d'un atac potencial. Com

pàgines web que ens condueixen a aquests esdeveniments d'organismes tals com l'ONU (<http://www.un.org/es/events/index.shtml>), si bé, qualsevol de les institucions i organismes citats, en els seus diferents llocs web, mostren el recorregut de nombrosos cims internacionals i tractats des de les últimes dècades fins avui en dia.

sosté Mendez-Silva (2008)²⁰, sobre l'article 51²¹ recollit en la Carta de l'ONU, els estats - i en aquest cas concret EE.UU - han trobat a través d'aquest article una fàcil opció de flexibilització del règim de la legítima defensa. Així doncs, les violacions al principi de sobirania també inclouen els atacs militars "preventius".

A continuació, destaquem exemples de com les directrius polítiques internacionals se superposen a la sobirania política - i en ocasions, no solament política - dels estats. Resumim sense pretendre ser exhaustius, els següents traços característics que assenyalen l'anterior:

- De forma progressiva, els mecanismes internacionals que protegeixen els drets humans s'han incorporat com a font important de dret a la legislació interna dels Estats. La rellevància que ha cobrat doncs la protecció dels drets humans en el nivell internacional queda reflectida en la "imposició" de la democràcia en l'àmbit polític i l'aplicació dels drets humans com a norma superior de legitimació²², promovent la governança democràtica (marc normatiu dels drets humans, ONU), que permet doncs "corregir" a altres Estats, immiscuir-se amb relatiu suport global en els dèficits democràtics interns

²⁰ Un documentat article ple de dades d'interès en el qual es realitza una avaluació de diferents accions preses com a "guerres preventives" a l'empar de la "Pau" internacional, referint-se sobretot als EE.UU, en temps de l'administració Bush.

²¹ Artículo 51 Carta de l'ONU: *Ninguna disposición de esta Carta menoscabará el derecho inmanente de legítima defensa, individual o colectiva, en caso de ataque armado contra un Miembro de las Naciones Unidas, hasta tanto que el Consejo de Seguridad haya tomado las medidas necesarias para mantener la paz y la seguridad internacionales. Las medidas tomadas por los Miembros en ejercicio del derecho de legítima defensa serán comunicadas inmediatamente al Consejo de Seguridad, y no afectarán en manera alguna la autoridad y responsabilidad del Consejo conforme a la presente Carta para ejercer en cualquier momento la acción que estime necesaria con el fin de mantener o restablecer la paz y la seguridad internacionales.* Pot consultar-se l'article al següent enllaç de la Carta de les Nacions Unides: <http://www.un.org/spanish/aboutun/charter.htm#Cap7>

²² Veure l'article 29 de la Declaració Universal dels Drets Humans.

1. *Toda persona tiene deberes respecto a la comunidad, puesto que sólo en ella puede desarrollar libre y plenamente su personalidad.*
2. *En el ejercicio de sus derechos y en el disfrute de sus libertades, toda persona estará solamente sujeta a las limitaciones establecidas por la ley con el único fin de asegurar el reconocimiento y el respeto de los derechos y libertades de los demás, y de satisfacer las justas exigencias de la moral, del orden público y del bienestar general en una sociedad democrática.*
3. *Estos derechos y libertades no podrán, en ningún caso, ser ejercidos en oposición a los propósitos y principios de las Naciones Unidas.*

Pot consultar-se els articles de la Declaració Universal dels Drets Humans al següent enllaç: <http://www.un.org/es/documents/udhr/> < consultat a maig de 2013 >.

d'altres estats en defensa de la realització eficaç dels drets humans. Per tant, a diferència d'antany, els estats s'obrin a l'escrutini extern per a la intervenció en pro de la democràcia i els drets humans (sobirania política limitada).

- Un altre dels problemes que afecta a la totalitat del globus és el medi ambient, al que ens referirem en el pròxim punt, i qüestions referides a la salut humana. Les xifres dels impactes del canvi climàtic en la salut humana han sigut objecte de prolífiques anàlisis i documents que, com els treballs de Greenpeace i altres organismes com l'Organització Mundial de la Salut (OMS), el PNUMA i l'Organització Meteorològica Mundial (OMM), ens adverteixen que cada any moren 150.000 persones a conseqüència del canvi climàtic²³.
- El terme desenvolupament es va posar en l'agenda global acabat el conflicte bèl·lic de la II Guerra Mundial amb l'objectiu de millorar la qualitat de vida i benestar de les persones. Els Programes de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), la UNCTAD (Conferència de les Nacions Unides del Comerç i del Desenvolupament), entre altres, es van crear per a vetlar per tan excels objectiu. No obstant açò, l'objectiu en lloc d'aconseguir-se s'allunya amb les creixents desigualtats entre diferents països del món. Més encara si considerem que, a dia d'avui, els líders mundials es van comprometre l'any 1990 a aconseguir els objectius de desenvolupament del mil·lenni²⁴, entre els quals destaca el de reduir la pobresa a la meitat per a 2015. Actualment: "más de 2.9 mil millones de personas -alrededor del 40% de la población mundial- tiene menos de 25 años, y un niño muere cada 5 segundos de hambre y causas relacionadas"²⁵ (World Bank, 2013).

²³ Poden consultar-se aquestes i més xifres a la pàgina web de *Greenpeace* al següent enllaç: <http://www.greenpeace.org/espana/es/Trabajamos-en/Frenar-el-cambio-climatico/Impactos/Salud-humana/> <consultat a gener de 2014 >.

²⁴ Veure els Objectius del Mil·lenni al següent enllaç de l'ONU: <http://www.un.org/es/millenniumgoals/> <consultat a gener de 2014 >.

²⁵ Es pot consultar aquests i més dades referides a la pobresa en el món en el següent enllaç del lloc web: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/BANCOMUNDIAL/QUIENESSOMOS/0,,contentMDK:20889934~menuPK:2450052~pagePK:64057863~piPK:242674~theSitePK:263702,00.html> <consultat a febrer de 2014 >.

- El tema de la seguretat i la pau resulta de gran rellevància, més quan els estats eren els únics que podien exercir la violència legítima. És a partir dels tristos esdeveniments de l'11-S (entre uns altres), quan la lluita del terrorisme internacional es converteix en qüestió prioritària, i especialment pels EUA. Així mateix, als tradicionals conflictes bel·ligerants entre diferents estats, també s'uneixen els conflictes interns per qüestions religioses o ètniques²⁶.

Amb la globalització, els estats es troben en un panorama de noves relacions que s'estenen des de l'àmbit global fins al local, consolidant-se, per tant, una nova redistribució del poder que camina en dues vies:

- La primera, cap a contextos supranacionals, ve exigida per la seua limitada capacitat per a confrontar els problemes econòmics, mediambientals, tecnològics, o de seguretat, a causa de l'aparició de nous actors transnacionals, organismes i entitats que assumeixen rols d'importància, que fins al moment corresponien a l'Estat i, pel cúmul de concerts internacionals que són d'obligat compliment com els drets humans, les normes de salut humanitària derivades de l'Organització Mundial de la Salut (OMS), etcètera, i la presència d'organitzacions supranacionals que atenen aquestes causes.

I és que, hi ha problemes que ja no es poden abordar a nivell estatal, "tot sol", ni tan sols a nivell d'acords entre estats. Problemes com la contaminació, la crisi energètica, la crisi financera, etcètera. Com assenyala Sampedro (2009:231), "si alguna cosa está clara, es que el mundo va hacia una creciente mundialización de las decisiones principales; en otros términos, a una superación de las unidades económicas nacionales, de lo que se llamaban las grandes potencias hace cien años".

- La segona tendència, creix "desde las demandas que se generan en las estructuras contiguas al individuo, las organizaciones regionales, municipales o locales. Se considera conveniente la creación de instituciones próximas al ciudadano para la correcta orientación de los problemas

²⁶ Lousie Arbour presidenta de *International Crisis Group*, una organització sense finalitats de lucre, independent, no governamental i compromesa amb la prevenció i resolució de conflictes greus internacionals, documenta amb publicacions de la citada organització un repàs dels nombrosos conflictes actuals 2014 (Sudan, Afganistan, Síria i Líban, etcètera). Pot consultar-se la informació en el següent enllaç: <http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/crisiswatch/2014/crisiswatch-125.aspx> <consultat a febrer de 2014 >.

que le afectan de manera inmediata y exigen decisiones rápidas, aunque ello signifique la pérdida de funciones por parte del Estado. La distinción entre los asuntos de orden interno y externo, en situaciones tan cambiantes como las actuales, se desdibujan con rapidez y desde finales del siglo pasado nuevos tipos de problemas fronterizos ponen en cuestión las distinciones entre cuestiones de política interior y exterior, entre intereses soberanos de la nación estado y consideraciones de tipo internacional. Esta acumulación de problemas y tramas transfronterizos crea lo que David Held denomina *comunidades de destino superpuestas*" (Méndez, 2007:51).

En el nostre món global existeixen assumptes que obliguen a anar més enllà de les fronteres nacionals. Els estats, en aquest nou panorama de noves relacions que s'estenen des dels nivells locals fins al global, comparteixen sobirania amb tota una xarxa d'organismes, institucions i entitats en els àmbits econòmics i polítics, i competeixen no solament amb altres països sinó també amb les grans corporacions multinacionals i espais o blocs de poder regionals, per a aconseguir, en suma, una millor posició competitiva en el marc internacional on tenen lloc aquestes noves relacions.

Resulta rellevant l'opinió de Castells (1999) que, amb un intent de fugir de la futurologia - i ens adverteix d'açò -, ens apunta algunes tendències que poden configurar la societat al començament del segle XXI, amb la revolució de la tecnologia de la informació que no farà més que incrementar el seu potencial transformador. Aquest autor, respecte a l'economia global, assenyala que "se expandirá en el siglo XXI, mediante el incremento sustancial de la potencia de las telecomunicaciones y del procesamiento de la información. Penetrará en todos los países, todos los territorios, todas las culturas, todos los flujos de comunicación y todas las redes financieras, explorando incesantemente el planeta en busca de nuevas oportunidades de lograr beneficios. Pero lo hará de manera selectiva, vinculando segmentos valiosos y desechando localidades y personas devaluadas o irrelevantes. El desequilibrio territorial de la producción dará como resultado una geografía altamente diversificada de creación de valor que introducirá marcadas diferencias entre países, regiones y áreas metropolitanas" (1999: 424-425).

Per concloure, cal afegir-hi que l'actual àmbit institucional i polític no resulta el més idoni per encertar una recuperació socioeconòmica que pugui ser considerada com a tal degut a algunes circumstàncies. La política monetària és difícil de controlar per l'estat (Hernández i Martí, 2013), cada vegada més impotent a l'hora de decidir sobre el seu pressupost, complir els seus compromisos de prestacions socials, organitzar la producció i el comerç, etcètera, doncs van al

vaivé de polítiques presses per agents econòmics del sistema sobre el món de la política i governs.

En aquest sentit, en l'àmbit estatal, l'elevat deute públic de l'estat, i les fortes retallades de despeses socials - exigits per organismes com el FMI, BCE i CE - i el menyscabament de l'estat de benestar és un cost que ha acabat pagant el contribuent, i evidentment açò repercuteix a l'esfera local. El predomini del capital financer en l'economia, on tot sembla regit per les regles de la rendibilitat i les polítiques neoliberals, ha triomfat. Pel que fa a l'àmbit autonòmic (i local), tenim una administració endeutada fins a les celles, amb problemes de pagament als proveïdors, amb una dependència irremeiable de les transferències del govern central i un model de finançament que fa perdre la xifra de 1.000 milions d'euros anuals. Amb aquest panorama resulta bastant difícil que aquesta Administració autonòmica pugui ser l'agent proactiu i impulsor d'un procés de recuperació basat en el desenvolupament local en qualsevol de les branques o sectors de l'activitat econòmica. El nivell de dependència de transferències i de les polítiques autonòmiques (i aquestes d'altres) en l'àmbit local és doncs el peix que es mossega la cua. Encara que avui, Bellreguard és un municipi amb un 'deute viu' bastant per baix sobre la mitjana d'altres municipis de la comarca, com per exemple Gandia.

Per altra banda, la recent 'Llei de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local del Govern central' (BOE del dia 30 de desembre de 2013), de reforma local i finançament, atorga més pes en matèria de competències a les administracions superiors que a l'administració local. Sense encara dades que demostren la seua eficiència, per la seua recent implantació, fa que siguem acurats en els nostres pronunciaments, si bé, la construcció del model local de desenvolupament requereix, com veurem, dels principis d'autonomia, diferenciació i proximitat, tan importants en la presa de decisions (locals) a l'hora d'impulsar el desenvolupament del potencial endogen d'una localitat.

El municipalisme és clau per afrontar el context de crisi econòmica, política i institucional que vivim. Donar més pes als ajuntaments no és el camí que han escollit les administracions superiors. La citada Llei fa desaparèixer moltes de les competències que actualment tenen els ajuntaments. Es perd, per tant, la gestió de moltes capacitats que afecten de forma directa als ciutadans com ara educació, promoció econòmica o serveis socials. Així mateix, dóna especial protagonisme a les diputacions, que prenen poder als ajuntaments, especialment d'aquells de menys de 20.000 habitants, que veuran com les seves competències es traslladen a

administracions supramunicipals i passen a ser administrades des de la distància. Especialment preocupant és la situació que es planteja per als municipis de la comarca de la Safor, de menys de 5.000 habitants - com Bellreguard -, i que són aproximadament el 90% del total.

c) La dimensió cultural

“Cuanto más enraizado estoy en mi localidad, tantas más posibilidades tengo de explayarme, de sentirme ciudadano del mundo.” (Freire)

Bolton, P.F. (2004): “¿Se puede hacer educación popular dentro del sistema de educación Formal?”, en *Cuadernos MEL* nº II, Junio, p.42.

El procés de globalització no solament afecta a l'economia i a la política, sinó que també s'estén a la cultura. No fa tant temps, abans que la societat humana experimentara una transformació sense precedents amb l'expansió de les Tecnologies de la Informació i de la Comunicació (TIC), i gràcies sobretot als avanços tecnològics, les comunicacions eren molt més difícils. Avui amb les xarxes socials i amb internet l'efecte d'immediatesa és evident en matèria de comunicacions. Les formes de vida i els costums eren molt diferents d'un lloc a un altre. Cada societat tenia la seua particular manera de vestir, de preparar el menjar, de relacionar-se amb els altres o simplement d'entretenir-se. Actualment, en un món interconnectat, aquestes diferències locals estan donant lloc a certs models culturals dominants que s'estenen per tot el món amb la globalització cultural. Hi ha un procés de canvi en la cultura material de la societat que porta aparellada també l'expansió de símbols, i produeix un intercanvi de continguts culturals, referits a comportaments, estils de vida, símbols, imaginaris, valors, etc., com mai abans en la història de la humanitat s'havia produït, tot generant 'novetats' en les formes de relació social.

D'acord amb D'Iribarne i Lemoncini (1999:93-94), hem de relativitzar el concepte de 'novetat', ja que, en el cas de les TIC, aquest resulta ambigu: “(...) Estas tecnologías son nuevas no porque constituyen la última ola de innovaciones tecnológicas, sino porque marcan una ruptura con

respecto a las anteriores técnicas de comunicación que, sin lugar a dudas, han transformado profundamente las prácticas y las representaciones, pero no así las relaciones sociales. Son nuevas porque permiten nuevas formas sociales de mediación.”

En dir de Marshall McLuhan (1985), la implosió generada per Internet, la instantaneïtat i simultaneïtat de les relacions que aquesta possibilita, converteix al món en l'era digital en una "aldea global". El món es contrau de forma inclusiva mitjançant les xarxes digitals. Les cultures es troben i es tradueixen intercanviant de forma simultània i conscient els seus diversos mitjans d'expressió. “Ahora podemos vivir no sólo anfibiamente en mundos separados y distintos, sino plural, simultáneamente en muchos mundos y culturas.” (McLuhan, 1985:49).

Les possibilitats que presenten les TIC amb l'expansió dels continguts culturals ha afavorit la creació creixent d'indústries culturals. Van ser els filòsofs alemanys T. W. Adorno i M. Horkheimer (1987) els qui van donar origen al concepte Indústria Cultural. Aquest concepte - indústria cultural o economia cultural - va ser proposat amb el sorgiment de la societat de masses a mitjan dels anys cinquanta. Per als autors, el poder de la ràdio i del cinema, així com la creixent influència de la televisió, implicava una fallida de la cultura i la seua conversió en una mercaderia. D'acord amb aquesta tesi, la cultura es converteix doncs en una mercaderia més per a introduir en el mercat.

A la conceptualització crítica que estableixen Adorno i Horkheimer de les produccions culturals difoses pels mitjans massius de comunicació, podem afegir les de Ramón Zallo (1988:26) que assenyala que les indústries culturals són “un conjunto de ramas, segmentos y actividades auxiliares industriales productoras y distribuidoras de mercancías con contenidos simbólicos, concebidas por un trabajo creativo, organizadas por un capital que se valoriza y destinadas finalmente a los mercados de consumo, con una función de reproducción ideológica y social”. Vivim la consolidació d'un canvi (i novetat) en les formes de relacions personals, adquisició de coneixements, de cultura i mercaderies, acrescut ineludiblement per la confluència de la informàtica i de les comunicacions, on impera gràcies a internet la instantaneïtat i simultaneïtat. Si bé, com assenyala García Canclini, la globalització, “que exacerba la competencia internacional y desestructura la producción cultural endógena, favorece la expansión de industrias culturales con capacidad a la vez de homogeneizar y atender en forma articulada las diversidades sectoriales y regionales” (García Canclini, 2001:24).

Pel que fa al sistema de producció cultural (indústria cultural), la televisió, la ràdio, els diaris, el cinema, internet, les editorials, les discogràfiques, companyies de teatre, les distribuïdores, etcètera, generen mecanismes que cerquen alhora créixer el consum dels seus articles i productes, modificar els hàbits socials, informar, educar i, finalment, transformar a la societat. Per tant, aquest sistema engloba tots els àmbits de la societat i intenta incloure sense cap excepció a tots i cadascun dels individus. En aquest sentit, tal vegada poguera ser en les indústries audiovisuals on la globalització siga més notòria com a patró de remodelació.

Les indústries culturals, a part de ser un instrument d'encunyar imaginaris, belluguen molts diners. Segons fonts de *Triodos Bank*, la indústria cultural va generar en Europa entorn de 560.000 milions d'euros i va representar uns 8,5 milions d'ocupacions en 2008, generant una activitat equivalent al 4,5 % del PIB europeu. Per la seua banda, la UNESCO xifra en un 3,4 % la contribució econòmica de les indústries culturals al PIB mundial.²⁷ Pel que fa al conjunt de l'Estat espanyol²⁸, el fort dinamisme en els últims anys del sector cultural ha sigut també molt important. Per tant, les indústries culturals són una de les activitats econòmiques més importants de l'economia mundial.

Com assenyala García Canclini (2000:92-93), en referir-se als canvis que estan ocorrent en la cultura des de mitjan segle XX, i “especialmente desde los años sesenta a la actualidad, pueden condensarse en la diferencia entre internacionalización y globalización. La internacionalización de las economías y las culturas, desarrollada a lo largo de la modernidad, consistió en abrir las fronteras geográficas de cada sociedad para incorporar bienes y mensajes de otras. En un período de globalización, en cambio, se produce una interacción funcional de actividades

²⁷ Poden consultar-se aquestes xifres i altres més, en el següent enllaç del lloc web de *Triodos Bank*, segons l'estudi "La dimensión emprendedora de las industrias culturales i creativas", realitzat per TERA Consultants en 2010. Veure article "La cultura como motor económico", disponible en: http://www.triodos-elcolordeldinero.com/reportaje_det.php?titulo=La%20cultura%20como%20motor%20econ%C3%B3mico <consultat a l'octubre de 2012>.

²⁸ Segons dades del Compte Satèl·lit de la Cultura a Espanya, l'activitat del sector cultural es va incrementar un 47 % entre 2000 i 2009, mentre que l'ocupació va créixer un 35 % i el nombre d'empreses un 36 %. El creixement i dinamisme en els últims anys no haguera sigut possible sense les inversions públiques. No obstant açò, si els Pressupostos Generals de l'Estat per a 2012 ja contemplaven una retallada del 21,2 % en el sector cultural, els de 2013 van ser més restrictius, amb un 30 % menys de partida pressupostària. A açò cal afegir la pujada de l'IVA fins al 21 % per a alguns productes culturals. Per tot açò, i sense encara amb xifres oficials per a Espanya en 2014, tot sembla indicar que aquestes mesures afectaran a aquest dinamisme mostrat en els últims anys pel sector cultural espanyol en el seu conjunt.

económicas y culturales dispersas, generadas por un sistema con muchos centros, en el que son más decisivas la velocidad para recorrer el mundo y las estrategias para seducir a los públicos que la inercia de las tradiciones históricas locales (Appadurai, Arizpe, Castells, Hannerz, Ortiz).” En aquest sentit, entre els factors interrelacionats amb el procés de globalització que són la causa que la interacció de tals activitats circulen a gran velocitat i per tot el món, destaquen (Alcañiz, 2007):

- La producció i circulació dels béns simbòlics interrelacionats amb l'aplicació i ús de les noves tecnologies de la informació i comunicació, i la seua integració en els circuits de comunicació electrònica i xarxes (per exemple, internet)²⁹.
- La fi de la Guerra Freda i la desintegració de la Unió Soviètica són dos esdeveniments paral·lels que van canviar radicalment el món, passant d'un món bipolar a un món multipolar, i que va portar aparellat el sorgiment d'acords d'integració regional i tractats de lliure comerç.
- La centralització de la propietat i el control dels mitjans de comunicació, la qual cosa comporta un major control i manipulació per possibles interessos comercials i/o ideològics.
- La integració de tecnologies i productes (programes i aplicacions informàtiques, pel·lícules, música en diferents suports, internet, etc.) en un context de transformació de la indústria multimèdia i la comercialització d'uns continguts que arriben a una audiència global³⁰.

²⁹ En l'última edició de l'informe anual *Cisco Visual Networking Index (VNI) 2011-2016*, que analitza el creixement i evolució del Protocol IP a escala global, llança les xifres que en 2016 hi haurà 3.400 milions d'usuaris d'Internet, aproximadament el 45% de la població mundial prevista (7.500 milions de persones segons l'estimació de Nacions Unides). En 2011 el nombre global d'internautes estava xifrat en 2.000 milions. Així es desprèn de l'última edició de l'informe anual on es poden consultar les anteriors i més xifres: http://www.cisco.com/en/US/netsol/ns827/networking_solutions_solution_category.html <consultat a gener de 2014>.

³⁰ Encara que són moltes les aplicacions mòbils centrades en la missatgeria instantània mòbil hi ha hagut una que actualment s'ha aconseguit imposar a la resta: *WhatsApp*. En concret, l'empresa *WhatsApp* ha comunicat que compta amb 400 milions d'usuaris actius mensuals a tot el món (Veure: <http://www.economista.es/interstitial/volver/nuezene14/tecnologia/noticias/5408818/12/13/Asi-es-el-exito-de-WhatsApp-400-millones-de-usuarios-activos-y-solo-50-empleados.html>). En el lloc web de l'empresa *WhatsApp* resa el següent missatge: “Happy '14! On Dec 31st our users sent 18B msgs and received 36B = 54 Billion total messages in a day... ~3x in a year. / Felç 2014! El 31 de desembre els

En aquest marc, la cultura deixa d'estar controlada per l'estat i passa a estar controlada per empreses privades. D'acord amb Camilo Valqui i Bazán Cutberto (2009:34-35), els *mass media*, "constituyen un complejo imperial que articula empresas, satélites, telefónicas, informáticas, prensa, radio, TV, campañas de publicidad, cine, autopistas de internet, teatro y todas las sofisticadas tecnologías de comunicación (...) Son de propiedad de las oligarquías imperialistas que operan las finanzas, industrias, armamentos, drogas, prostitución y servicios en el mundo. Sus transnacionales se han apoderado de todos los medios masivos de comunicación concentrándolos bajo un poder central y al mismo tiempo asegurándose el control absoluto de las nuevas tecnologías". Al que afegien els citats autors: "el complejo industrial-ideológico-político mass media imperialista no únicamente suministra materia prima para el pensamiento, sino que también lo conforma, ideologiza y atrapa.(...) Este complejo industrial-ideológico-político genera sin cesar cultura sistémica de masas para el control político, ideológico y militar de las sociedades." (Valqui, C. i Bazán, C., 2009:45).

En aquest sentit, Antonio Ariño (1997) assenyala que la indústria cultural tracta a la cultura com a mercaderia mentre que preval com a valor de canvi sobre el valor funcional, i a més es regeix pel principi del benefici empresarial. Així mateix, assenyala que la indústria cultural és una tecnologia que permet la reproducció "en sèrie" i, finalment, legitima la ideologia del capitalisme conformant una audiència plàcida, condescendent, passiva i servil, sota el paraigua de la seua dominació social. En dir de Ariño (1997:159): "Tecnología, mercancía e ideología, la industria cultural no es, pues, otra cosa que el entramado de instituciones culturales mediante el cual el capitalismo cierra el círculo de la dominación, reconciliando con el sistema a la clase trabajadora mediante el espejismo de la satisfacción consumista de las falsas necesidades".

Avui dia, les nostres societats, i també per extensió les indústries culturals, en dir de Gilles Lipovetsky (2002), estan organitzades cada vegada més per la seducció i "l'imperi de l'efímer". En paraules de Lipovetsky, "nada es ya ajeno al cambio, ya que cada año hay 20 mil productos nuevos en el mercado y no duran más de un año"³¹, si alguna cosa caracteritza al present és

nostres usuaris envien 18B Mens i rebren 36B = 54 mil milions de missatges en total en un dia...~3 vegades en un any." Pot consultar-se aquesta informació a l'enllaç: <http://www.whatsapp.com/contact/> <consultat a gener de 2014>

³¹ Algunes reflexions i notes de la conferència magistral, "La era del capitalismo estético" (agost de 2013), realitzada per la *Càtedra Alfonso Reyes en el Tecnológico de Monterrey, Campus Ciudad de Mèxic*. Pot veure's la informació en el següent enllaç: http://www.itesm.mx/wps/wcm/connect/snc/portal+informativo/por+tema/cultura/capitalismorasgosa_rtagilleslipovetsky21ago13 <consultat a gener de 2014>

que tot està en constant canvi en la nostra societat, i la producció i durada efímera de totes les coses³². Per a García Canclini, "las industrias culturales no pueden sedimentar tradiciones ya que sabemos que las producciones son, como otras tantas cosas en el actual momento económico, de producción efímera, por lo que si algo caracteriza al presente sería, sin duda alguna, la movilidad y lo poco duradero" (2001:76).

En dir d'Alcañiz (2007), la globalització de la cultura es fonamenta molt en la cultura del consum, desenvolupada a Estats Units a mitjans del segle passat i estesa després a la resta del món. En aquest sentit, analitzar el consum i les seues motivacions implica en qualsevol de les anàlisis del comportament del consumidor remetre's no solament a la dimensió funcional de l'objecte (producte o servei), sinó també a la seua dimensió simbòlica: "bienes y servicios son utilizados para crear estilos de vida y de esa manera adquieren significados simbólicos, más allá de su valor de uso material" (Huber, 2002:24). Els objectes consumits assumeixen un valor simbòlic i no solament material o de necessitat. Es tracta de la dimensió simbòlica dels objectes augmentada en la nostra societat actual per la publicitat i el màrqueting³³ amb la finalitat de satisfer desitjos més que necessitats en els consumidors, així com de desitjar sempre més del necessari.

³² Per exemple, el canvi del televisor "convencional" de pantalla plana als nous Smart TV comença a assentar-se després de dos anys, segons dades de la consultora GFK en un informe que va presentar a la fi de 2013 encarregat pel Ministeri d'Indústria referent a les dades sobre el mercat dels televisors a Espanya per al 2013. En les xifres de venda, usos i previsions per als dos últims mesos de l'any 2013 del citat informe, les dades que llança són bastant clares respecte a la cultura de l'efímer i el poc durador comentada. Segons GFK, sumant els televisors venuts amb les previsions per als dos últims mesos, a Espanya es vendran 3 milions de televisors en 2013. No obstant açò, es tracta una renovació d'equips obsolets ("segons la moda imperant") per uns altres més moderns i amb més funcions (en màrqueting s'utilitza el terme comprat de reposició per a explicar l'anterior). Pot consultar-se notícia al següent enllaç:<http://www.xataka.com/televisores/el-estado-actual-del-mercado-de-televisores-en-espana-conectados-con-la-tele-y-a-ella>. Es pot descarregar el citat informe de la consultora GFK en el següent enllaç de l'Associació espanyola d'empreses TV interactiva (AEDETI): <http://www.aedeti.com/index.php?info=YTo0OntzOjQ6Im1lbnUiO3M6MzoiY2FtIjtzOjM6Im1pZCI7YToxOntpOjA7czo0Oilyljt9czo0OijjaWQiO3M6MToiMil7czo0MzoidmVyc2FvX3RhYmVsYSI7czo3OijvZmZsaW51ljt9> <consultat a gener de 2014>.

³³ Per exemple, per al cas d'Espanya, i segons dades de l'estudi "Análisis del Marketing en España" (AMES), coordinat per *InfoAdex* i *l'Associació de Màrqueting d'Espanya* per a l'any 2012, el mercat de màrqueting suposa el 2,71% del PIB (27.859 Milions Euros), un valor que suposa un 10,3% menys que la inversió en 2011. Encara amb l'anterior caiguda en punts percentuals suposa un sector significatiu en el PIB nacional. Pot consultar-se l'estudi al següent enllaç: http://www.asociacionmkt.es/otrosdocumentos/EstudioAMES_Octubre2012.pdf <consultat a juliol de 2013>.

Tal com assenyalen Robert Skidelsky i Edward Skidelsky (2012), el capitalisme es basa fonamentalment en el creixement il·limitat dels desitjos. Ens ha donat riquesa, però ens ha llevat el principal avantatge d'aquesta riquesa: la consciència de tenir suficient. De l'anàlisi de la realitat d'aquest món en crisi, aquests autors, ens plantegen al mateix temps, la necessitat de tornar a reflexionar sobre temes com els usos de la riquesa o de la naturalesa de la felicitat. I encara que semblen debats del passat, segueixen sent necessaris perquè puguem definir com ha de ser aquesta 'bona vida' a la qual aspirem, i per a oferir-nos formes d'escapar dels condicionaments d'un sistema que ens oprimeix i ens atabala, amb la finalitat de construir un altre millor. Al que afigen, "ahora ya está completamente claro que el capitalismo no incluye una tendencia espontánea a evolucionar en algo más noble. Si no se hace nada al respecto, la maquinaria de generación de deseos seguirá produciendo, sin fin y sin sentido." (Íbidem, 2012:85).

En aquest sentit, diu Alcañiz (2008:31) que, "en una cultura de consumo, éste se vuelve la principal forma de autoafirmación y la más importante fuente de identidad. Todo se vuelve mercancía, la cultura experimenta, al decir de Waters, una "hipermercadorización", en la cual la mínima diferencia entre los productos, la firma del diseño fundamentalmente, puede determinar variaciones abismales en el precio, y consiguientemente se constituyen en "marcas de etiqueta" accesibles sólo a unos cuantos, por lo que son referentes de estratificación". Els productes (objectes) no esgoten les seues possibilitats en els valors d'ús, en allò pel que serveixen, com dèiem abans, sinó que hi ha un extra de valor en aquests que va més enllà de la seua funcionalitat i utilitat³⁴, i és justament allí "donde adquieren su significación de prestigio, donde 'designan' no ya el mundo, sino el ser y la categoría social de su poseedor" (Baudrillard, 1997:5).

George Ritzer (1996) analitza la cultura del consum i considera aquest procés, que anomena *Mcdonalització*, com una extensió del procés de racionalització occidental, que s'emmarca en la contínua transformació dels processos que regeixen la producció, el consum i l'oci, així com les noves tècniques (tecnologia) cada dia més presents en les nostres societats. El més interessant

³⁴ Pot consultar-se una interessant article: "¿Es el arte una empresa criminal?" de Michael Wolff, on s'assenyala que els traficants de drogues llavant diners estan ajudant a disparar els preus de l'art a nivells estratosfèrics. L'autor assenyala amb paraules textuales que: "El hecho de que el comercio financiero sea el negocio de muchos nuevos coleccionistas y que el mercado internacional del arte ahora ofrece una moneda alternativa viable y cada vez más líquida, y casi totalmente no-regulada, debería sugerir la razón de su interés". Pot consultar-se al següent enllaç: <http://thetuskofthetranslator.wordpress.com/2013/12/03/wolff-es-el-arte-una-empresa-criminal/> <consultat a juliol de 2013>.

és com els principis que mouen a aquesta cadena de menjar ràpid³⁵ (coincidents amb els principis del capitalisme més pur) es vénen estenent a la resta d'esferes de la vida quotidiana i per tot el món, la qual cosa comporta una homogeneïtzació en pro de la racionalitat i el benefici empresarial. Podem dir allò que la cultura s'està *McDonalitzant*, com la resta d'àmbits de la vida que fan impossible el poder resistir-se a aquest procés. Amb tot l'autor alberga l'esperança d'equivocar-se respecte al procés i que, "en su lugar, podamos crear un mundo más razonable y humano" (1996:227).

A més de les noves TIC, els *mass media*, el màrqueting i la publicitat, com a indicadors que ens mostren la presència cada vegada major d'una cultura global, trobem uns altres, entre els quals podríem destacar:

- *L'anglès com a idioma d'intercanvi* (Martínez, 2005).³⁶
- *L'expansió dels centres comercials*. Com assenyala Toro Sánchez (2009:259-260): "La lógica que explica su expansión no está, como pudiera parecer a priori, relacionada directamente con el nivel de bienestar de la población, como advierte Escudero Gómez, pues pueden hallarse complejos en áreas y urbes de muy diferente grado de desarrollo. El motivo de la cada vez mayor producción de *malls* responde a la propagación de una influencia cultural del consumo, un modo de vida que ha sido exportado a todas partes a causa del proceso más reciente de globalización económica. En efecto, los *malls* son los principales transmisores de la llamada (y también muy discutida) «cultura global»: «Los propios centros comerciales se convierten en estándares del sistema global. Una mundialización en miniatura encerrada en su interior y, por supuesto, bajo los parámetros de la globalización» (pág. 121), aún contando con rasgos y caracteres que lo dotan de cierta identidad en cada sitio. Comenzaron a propagarse por el mundo

³⁵ Es refereix a la cadena nord-americana *McDonald's* (restaurant de menjar ràpid), per a explicar el procés de *McDonalització* de la societat.

³⁶ L'anglès s'ha convertit en la llengua de comunicació (intercanvi) global. Ha entrat a formar part de la nostra societat i s'ha convertit en el vincle d'intercanvi entre les cultures i encara més important, entre les diferents economies. En un interessant article, l'autora considera la possibilitat que es perpetue l'hegemonia nord-americana des del punt de vista de la cultura popular hagut de, fonamentalment, al paper creixent de la llengua anglesa i a la difusió de la informàtica, que l'empra prioritàriament i la indústria de la qual està fortament arrelada als Estats Units.

anglosajón (Reino Unido y Australia) para penetrar en la Europa continental más tardíamente”.

- *Els grans esdeveniments esportius*³⁷.
- El globus convertit en una mercaderia pel *turisme global*.³⁸ Segons dades de l'últim baròmetre de l'Organització Mundial del Turisme (OMT), l'any 2013 va tancar amb un total d'1.087 milions de turistes internacionals, un 5% més que en 2012, quan es van registrar 1.035 milions, i es preveu un creixement d'entre el 4% i el 4,5% per a 2014, per sobre de les previsions a llarg termini que anticipaven un creixement del 3,8% anual entre 2010 i 2020.
- *Les monedes del comerç internacional*³⁹. Segons dades desembre de 2013 de l'organització de serveis a les transaccions financeres, la *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (Swift)*, per les seues sigles en anglès), signe dels temps i de la puixança econòmica de Xina, el yuan va sobrepassar a l'octubre a l'euro com a segona moneda més utilitzada en el comerç internacional al llarg de l'any. La quota de la divisa asiàtica en els mercats va ser del 8,66%, per sobre del 6,64% de la moneda comuna europea. Açò sí, el dòlar continua líder amb un 81,08% del repartiment del mercat mundial. En l'últim any, la moneda xinesa ha multiplicat la seua presència en els mercats internacionals.

³⁷ Per posar un exemple, les audiències de la “Fórmula Uno”(F-1), per la qual cosa es refereix a l'informe oficial presentat a principis del mes de febrer de 2014 pels propietaris dels drets de la F-1, aquest llança una xifra de 450 milions de telespectadors en 2013 , aproximadament per posar un símil, a l'equivalent a 10 vegades la grandària de la població espanyola. Pot consultar-se aquestes xifres al següent enllaç: http://www.eltiempo.com/deportes/autosymotos/ARTICULO-WEB-NEW_NOTA_INTERIOR-13448296.html <consultat a gener de 2014>.

³⁸ Poden consultar-se més xifres del citat baròmetre: <http://mkt.unwto.org/es/barometer> <consultat a gener de 2014>.

³⁹ La *Swift* es una cooperativa propietat dels seus membres a través del qual el món financer porta a terme les seves operacions de negoci amb rapidesa.. Més de 10.000 organitzacions bancàries, institucions de valors i clients corporatius en 212 països confien en aquesta organització per l'intercanvi de milions de missatges financers estandarditzats. Pot consultar-se la informació més recent en el següent enllaç de la *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication* (desembre 2013): http://www.swift.com/about_swift/shownews?param_dcr=news.data/en/swift_com/2013/PR_RMB_no v.xml <consultat a febrer de 2014>.

- *Els hàbits alimentaris*. L'autor Nunes dos Santos (2007:238) analitza com els hàbits alimentaris estan relacionats amb la identitat cultural i són influenciats per la formació cultural i social. Aquest autor, assenyala que la Mcdonalització⁴⁰ de la societat produeix noves identitats a partir dels establiments de menjar ràpid: “ (...) *el fast-food no puede ser considerado como un mero indicio de regresión gastronómica ya que presenta un aspecto fundamental innegable: satisface la necesidad actual de rapidez y responde a la demanda de relaciones impersonales como consecuencia de la cultura urbana de hoy en día. La McDonalización de la sociedad produce nuevas identidades a través de los establecimientos fast-food. La desritualización de la comida y el vacío de la comunicación e intercambio humano transforman la comida en una nueva operación de reabastecimiento. A la mayoría de las personas que comen comida extranjera no les produce tal intensidad de sentimiento a sus paladares. Pero el simple hecho de comer comida extranjera es en sí mismo, al menos, una declaración implícita de respeto hacia la identidad cultural de pertenecer a un supermercado cultural mundial en oposición a una única cultura y cocina (Gordon 2002:49). La cultura mundial de consumo para Barber (2003) como cultura McWorld exige comportamientos idénticos a quienes viven una vida urbana y cosmopolita.*”

No obstant açò, i malgrat la retòrica unificadora, l'homogeneïtzació cultural, com diu Hernández i Martí (2013:193), presenta “tant una cara apocalíptica (l'homogeneïtzació entesa com a estandarització, americanització, occidentalització, mercantilització o empobriment de la cultura mundial), com integrada (l'homogeneïtzació també és pot manifestar beneficiosament i, en última instància, sempre troba el seu límit en la recepció activa dels béns culturals en contextos locals diferenciats)”. Es "globalitza" tant allò local, el tradicional, tot incorporant l'heterogeneïtat cultural, la diferenciació, el particular, com la "hibridació cultural", on els referents universals es poden incorporar en allò local una vegada s'han particularitzat.

De la mateixa forma, igual que les lògiques tecnològiques possibiliten l'expansió de la cultura hegemònica o "imperialisme cultural" dominant, faciliten d'igual manera la relació entre diferents cultures minoritàries que tenen la seua expressió en la *World Wide Web* (WWW) o Internet, i per tant, donen fe de la seua existència.

⁴⁰ Terme encunyat per Ritzer (1996).

Tom G. Palmer en un article de *l'Institut Cato University* - del que és director de la divisió educacional - titulat "Globalització i cultura: homogeneïtat, diversitat, identitat, llibertat"⁴¹, descriu el fet innegable del procés de globalització cultural i realitza una crítica a aquells que afirmen protegir les cultures autèntiques del contacte amb, o contaminació per part d'uns altres, i que volen practicar qualsevol proteccionisme cultural que resulta, en tot cas, insostenible. En paraules textuais:

“Las culturas vivientes cambian. Es el mismo proceso del cambio el que las hace ser ellas mismas. Su igualdad no es simplemente un asunto de su diferencia con otras culturas, sino de su diferencia consigo mismas durante el transcurso del tiempo, de la misma forma en que una persona que crece de la niñez a la adultez permanece siendo la misma persona únicamente mediante el cambio. Lo que muchos observadores de países ricos identifican como el elemento cultural esencial de las sociedades pobres es su pobreza. Yo he observado la decepción de turistas de países ricos cuando gente vestida en ropajes coloridos se detienen, buscan en su bolsillo, y sacan un celular para contestar una llamada telefónica. ¡No es auténtico! ¡Arruina todo el viaje! ¡A esta gente se le está despojando de su cultura! ¡Son víctimas del capitalismo global! La arrogancia de aquellos que quieren mantener a los pobres en sus ambientes natales, como lagartijas en un terrario, es sorprendente” (2006:9).

Al que més endavant el mateix autor afegeix: “el derecho a comerciar es un derecho humano fundamental. Los argumentos ‘culturales’ que tienden a limitar el comercio a las fronteras de los estados-nación son insostenibles. El proteccionismo cultural perpetúa la pobreza, no la cultura. Debe rechazarse, no primordialmente en el nombre de la eficiencia económica, sino en el nombre de la cultura, ya que las culturas vivientes florecen en la libertad y la prosperidad” (Íbidem). En tot cas, assenyalar que el citat organisme, del que és sub-director Tom G. Palmer, no deixa de ser un lobby nord-americà amb un punt de vista pro *laissez faire*, de lliure mercat, i sobre el qual podem, almenys, tenir sospites d'estar davant nous episodis de "imperialisme cultural" (per a portar avant els projectes de comerç i inversió per als qui treballen), pel seu marcat accent de valor de canvi assignat a la cultura. En paraules de Palmer: "insistir en que no debe verse influenciada por otras culturas, o que hay que ‘protegerla’ detrás de barreras comerciales y otras formas de influencia externa, es condenarla a marchitarse y morir" (2006:7).

⁴¹ Pot consultar-se article: www.elcato.org/publicaciones/ensayos/ens-2006-04-20.html <consultat a novembre de 2012>.

El desenvolupament i l'extensió dels processos globalitzadors exposats (per exemple: l'extensió de les noves TIC, els *mass media*, el màrqueting i la publicitat, els centres comercials, el globus convertit en una mercaderia pel turisme global i tants altres, com els moviments migratoris de les persones, la mercantilització, etcètera) han produït un considerable augment de la "desterritorialització" (Hernández i Martí, 2013), entès com l'increment d'experiències culturals translocalitzades. La desterritorialització és un tret central en la globalització, que de forma paradoxal, també inclou les manifestacions del que es denomina "reterritorialització", i que "significa que davant l'allau de fluxos de productes culturals que ens arriben de l'estranger, podem reaccionar intentant conservar, reformar o revitalitzar les nostres especificitats culturals locals, com poden ser les nostres gastronomia, música, festes o tradicions. Atenent el concepte de 'glocalització' (...) la desterritorialització i la reterritorialització constitueixen les dues cares de la mateixa moneda de la globalització cultural: d'una banda les nostres cultures són introduïdes en la xarxa d'interconnexions mundials i, d'una altra banda, les enfortim perquè no siguin eliminades o deteriorades per la modernitat i la globalització" (Hernández i Martí, 2013:189-190).

En aquest sentit, "els investigadors de la globalització cultural adverteixen que la "cultura global" és un concepte que fa referència a una mena de *multiculturalisme* més que no a un procés d'uniformització. És a dir, a una reorganització de la diversitat cultural, encara que siga per la resistència o, fins i tot, per la revitalització de les cultures nacionals i ètniques, cosa que desemboca en una constant contraposició entre tendències uniformitzadores i tendències diversificadores. El resultat final és la configuració d'una imatge de gran desordre cultural, en què les 'hibridacions culturals', les 'terceres cultures' i la tolerància coexisteixen amb les reaccions exclusivistes, el particularisme..." (Hernández i Martí, 2013:200).

No hem d'oblidar que a l'àmbit local, les activitats culturals i recreatives tenen també una important presència, i sovint integren diferents seccions dedicades als àmbits més diversos de la cultura. La pèrdua de comerços en Bellreguard es tradueix també en una pèrdua d'inversió de moltes d'aquestes activitats per part dels comerços locals que tendeixen a una certa coordinació i un imaginari comú de la cultura popular al territori. Exemples com els llibrets de festes, la volta a peu, les festes tradicionals, les promocions col·laboratives amb rutes gastronòmiques, entre altres esdeveniments, són clars exponentes d'ajudes a les inversions en ajuda promocional d'aquests.

Per altra banda, la proximitat de Centres Comercials, símbol nord-americà i “iconos que constituyen los hitos de la cultura global” (Escudero, 2008:10), així com d'altres superfícies comercials al municipi, fan patent una evasió de la despesa del municipi - sobretot de gent jove -. Açò està donant lloc a un desplaçament de la població i a un canvi en els costums de compra, com trets destacables. Altra conseqüència important que comporta la pèrdua de comerç és el menyscabament d'una de les funcions primordials del comerç: la de ser un element vertebrador del teixit social. Per tant, s'accentua el procés de desestructuració social, és a dir, la de donar “vida als barris”.

d) La dimensió mediambiental

El procés d'industrialització representa potser l'aspecte més dinàmic del fenomen del desenvolupament. Resulta clar que els països que actualment són titllats de desenvolupats, han passat per un procés d'industrialització que ha transformat l'estructura de tot el seu sistema. Per aquest caràcter dinàmic i per la capacitat de transformació estructural que li és consubstancial, els països en desenvolupament han vist en el procés d'industrialització la clau sobre la qual alçar el seu desenvolupament econòmic i social.

L'expansió industrial ha transformat de forma profunda els sistemes socials, creant nous béns, incorporant noves necessitats, diversificant les pautes de consum, alterant les estructures econòmiques, polítiques i socials, i principalment, acreixent de forma ràpida el procés d'expansió econòmica a nivell mundial.

Quan va començar el procés d'industrialització a Europa i Amèrica del Nord, amb el consegüent augment de la contaminació i consum de matèries primeres, els pensadors de l'època, més centrats en els canvis dels sistemes de producció en els humans i de quina manera els afectaven, no preveien les possibles conseqüències d'aquest canvi en el medi ambient. I és que el procés d'industrialització és permeable a totes les manifestacions del sistema social, i afecta al medi ambient de forma directa i indirecta, en provocar alteracions en la dinàmica social.

Segons Alcañiz (2008), és en la segona meitat del segle XX, amb el començament de l'auge en el creixement industrial a l'altre costat de les fronteres tant europees com nord-americanes, quan comencen a plantejar-se de forma seria els problemes que té aquest creixement desmesurat i

que requereix d'una ingent quantitat de matèries primeres per a la seua pròpia lògica de funcionament.

En aquest sentit, és a mitjan segle XX, amb la anomenada Tercera Revolució Industrial, denominada també Revolució de la Intel·ligència o Revolució científica-tècnica (Rifkin, 2011), quan a la fi dels anys setanta del segle XX, es reuneixen científics i polítics en la ciutat de Roma preocupats per millorar el futur del món davant els canvis que s'estaven produint com a conseqüència de l'acció humana. Així doncs, l'any 1972 (poc abans de la primera crisi mundial del petroli), naix "El Club de Roma" que encarrega un important informe conegut com "Els límits del creixement" (*The Limits of Growth*). L'informe alertava en les seues conclusions que si es mantenia l'increment de la població mundial, la contaminació, la industrialització, la producció d'aliments i l'explotació de recursos naturals, es produiria en conseqüència, un esgotament d'aquests recursos naturals i una degradació del medi ambient en un temps determinat. Aquest text es convertiria el mateix any en tota una referència quan pren forma la Declaració d'Estocolm, un acord que nasqué després la Conferència de Nacions Unides sobre el Medi Humà, i que se celebrà en la capital sueca en juny de 1972.

A partir de la *Declaració d'Estocolm*, es pren consciència dels perills del creixement i la seua vinculació amb l'equilibri ecològic per part de moviments socials i pels organismes internacionals, i marca un punt d'inflexió en el desenvolupament de la política internacional en matèria de medi ambient. Es concedeix per primera vegada un paper essencial als problemes mediambientals en la planificació dels estats i en les negociacions internacionals. Resulta d'interès la proclama número 2 de la citada declaració: "La protección y mejoramiento del medio ambiente humano es una cuestión fundamental que afecta al bienestar de los pueblos y al desarrollo económico del mundo entero, un deseo urgente de los pueblos de todo el mundo y un deber de todos los gobiernos"⁴².

⁴² En el següent enllaç del lloc web del "Programa de les Nacions Unides per al Medi ambient" (PNUMA) queden arrellegats les proclames i els 26 principis de la Declaració d'Estocolm de 1972: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

Principi 11) *Las políticas ambientales de todos los Estados deberían estar encaminadas a aumentar el potencial de crecimiento actual o futuro de los países en desarrollo y no deberían coartar ese potencial ni obstaculizar el logro de mejores condiciones de vida para todos, y los Estados y las organizaciones internacionales deberían tomar las disposiciones pertinentes con miras a llegar a un acuerdo para hacer frente a las consecuencias económicas que pudieran resultar, en los planos nacional e internacional, de la aplicación de medidas ambientales* <consultat a març de 2013>.

En aquest sentit, amb l'intent de combinar desenvolupament i la sostenibilitat ambiental, s'elabora per a l'ONU (l'any 1987) el conegut com a *Informe Brundtland*. Originalment, aquest informe es va nomenar "Nuestro Futuro Común" (*Our Common Future*), i en el mateix, es va utilitzar per primera vegada el terme "desenvolupament sostenible", que es defineix com la satisfacció de "las necesidades de la generación presente sin comprometer la capacidad de las generaciones futuras para satisfacer sus propias necesidades"⁴³. Aquest concepte es converteix el principi superior per al desenvolupament mundial a llarg termini.

En aquest sentit, la consciència que els problemes ecològics són fonamentalment assumptes (i problemes) globals es va produir en la Cimera de la Terra - organitzada per l'ONU i celebrada a Rio de Janeiro al juny de 1992 -, on es va aclarir el concepte de desenvolupament sostenible. Així mateix, és en aquesta conferència internacional on naix la coneguda *Agenda 21*⁴⁴, i on també s'aproven el Conveni sobre el Canvi Climàtic, el Conveni sobre la Diversitat Biològica (Declaració de Río) i una Declaració sobre els Principis dels Boscos. D'igual manera, es modifica la definició original de l'Informe Brundtland, centrada en la conservació del medi ambient i el consum prudent dels denominats recursos naturals no renovables, i es plantegen tres "principis rectors" del desenvolupament sostenible, que s'han de tractar d'aconseguir d'una manera equilibrada: el desenvolupament econòmic, el desenvolupament social i la preservació del medi ambient.

L'esperit de la Cimera de Río (o Cimera de la Terra) era clara: els problemes havien de resoldre's de manera equitativa perquè els països industrialitzats tenen una major responsabilitat en el deteriorament ambiental a escala global. Aquesta Cimera no solament va ser una oportunitat d'enumerar recomanacions relatives a l'aplicació dels principis de la declaració i d'altres qüestions relacionades amb l'aplicació del desenvolupament sostenible en els territoris, sinó que a més, els països industrialitzats es van comprometre a compensar amb majors dotacions d'ajudes públiques als països en vies de desenvolupament, sempre que la destinació final d'aquestes ajudes fóra la preservació del medi ambient i la reducció progressiva de les emissions de gas causants de l'efecte hivernacle. Respecte a açò últim, resulta paradoxal que els països

⁴³ Veure pàgina de l'Assemblea General de les Nacions Unides:
<http://www.un.org/es/ga/president/65/issues/sustdev.shtml> <consultat a març de 2013>.

⁴⁴ "L'Agenda 21" es tracta d'un ambiciós programa d'actuació per al desenvolupament sostenible global. Les seues principals àrees d'actuació eren essencialment la lluita contra el canvi climàtic, la preservació de la biodiversitat, i l'eliminació de l'emissió de substàncies tòxiques.

emergents, en el seu moment Xina, o també l'Índia, entre uns altres, no estigueren sotmesos a cap condició – com tampoc ho estan els Estats Units- respecte a aquest tema.

Des de 1992 es van produir un bon nombre de trobades⁴⁵ tendents a aconseguir el concert amb els principis de la Declaració de Rio sobre medi ambient i desenvolupament. La següent trobada mundial va tenir lloc en 1997 amb l'aprovació del protocol de Kyoto de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic (CMNUCC). Aquest acord internacional conclou amb l'important objectiu de reduir les emissions dels gasos d'efecte hivernacle, causa de l'escalfament global, en aproximadament el 5%, durant el període de 1998 a 2008 en els països industrialitzats. Els compromisos de reducció, però, varien significativament entre els diferents països.

Aleshores, el debat internacional gira entorn de les opcions que existeixen per a països rics i països en desenvolupament enfront de la reducció de gasos contaminants. Si fins fa poc Estats Units ocupava el primer lloc del rànquing en aquestes categories, ja hi ha estudis, com el publicat per *The Global Carbon Project*⁴⁶ l'any 2011, que assenyalava que Xina emet més CO₂ que Estats Units i Europa junts. Les projeccions de *The Global Carbon Project* per a 2012 apuntaven al fet que les emissions globals creixerien un altre 2,6% pel que fa a 2011, i arribarien a les 35.600 milions de tones de CO₂, la qual cosa representa un desmesurat augment d'un 58% pel que fa a 1990. Quan es va signar el Protocol de Kyoto en 1997, Washington es va comprometre a reduir les seues emissions, però poc després es va retirar i les seues emissions el situen en el *top ten* de la llista dels països més contaminants del planeta. Per contra, tots els països

⁴⁵ Entre altres trobades d'interès podem destacar:

- 1993 - V Programa d'Acció en Matèria de Medi ambient de la Unió Europea: Cap a un desenvolupament sostenible. Presentació de la nova estratègia comunitària en matèria de medi ambient i de les accions que han d'emprendre's per a aconseguir un desenvolupament sostenible, corresponents al període 1992-2000.

- 27 de maig de 1994 - Primera Conferència de Ciutats Europees Sostenibles. Aalborg (Dinamarca). Carta de Aalborg.

- 8 d'octubre de 1996 - Segona Conferència de Ciutats Europees Sostenibles. El Pla d'actuació de Lisboa: de la Carta a l'acció

Consultes bibliogràfiques realitzades en la pàgina Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient (<http://www.pnuma.org/>) <consultat a abril de 2013>.

⁴⁶ "The Global Carbon Project": <http://www.globalcarbonproject.org/carbonneutral/index.htm> <consultat a novembre de 2012>.

membres de la Unió Europea van ratificar el Protocol de Kyoto al maig de 2002, però continua sent una assignatura pendent.

En totes les conferències realitzades sobre desenvolupament sostenible, les emissions de gasos tòxics d'efecte hivernacle han merescut una especial atenció per a la comunitat internacional, doncs aquests són els principals agents causants del canvi climàtic. Així doncs, en relació al problema del canvi climàtic mundial, el Programa de les Nacions Unides per al Medi ambient (PNUMA) i l'Organització Meteorològica Mundial (OMM) van crear l'any 1988 el Grup d'Experts Intergovernamental sobre el Canvi Climàtic (IPCC).⁴⁷

Una de les principals conclusions que pot extraure's de l'informe del panell d'experts del IPCC (conegut com AR5⁴⁸) és que, a la fi del 2013 i enguany, per primera vegada en la història humana, la concentració atmosfèrica de CO₂ va superar les 400ppm, un llindar que se suposava, segons els experts del Grup IPCC, no havia de creuar-se. És a dir, les emissions de gasos d'efecte hivernacle continuen creixent, malgrat els esforços que s'estan fent per a minorarles, fent una crida al fet que s'ha d'orientar l'acció concertada de la comunitat internacional sobre aquest tema, i s'adverteix que com menys canvien les polítiques que es desenvolupen actualment, majors seran doncs els impactes per als ecosistemes, la societat i les activitats econòmiques. El mateix informe del IPCC ens alerta de l'increment de la temperatura del planeta en diversos graus centígrads a causa de les emissions de gas d'efecte hivernacle (vapor d'aigua, òxids de nitrogen, metà, ozó, etc.) provocades per les activitats industrials, domèstiques i el transport. Els impactes d'aquest escalfament global es tradueixen en fenòmens climàtics d'especial virulència com: tsunamis, inundacions, malalties humanes, sequeres,

⁴⁷ La funció d'aquest Grup consisteix a analitzar, de forma i transparent, la informació científica, tècnica i de caràcter socioeconòmic d'interès per a major comprensió dels elements científics del risc que implica el canvi climàtic com a conseqüència de les accions humanes, les seues possibles repercussions i les possibilitats de minoració del mateix. El IPCC basa la seua avaluació essencialment en la literatura tècnica-científica realitzada per homòlegs i publicacions sobre aquest tema. Per a un major coneixement dels Informes d'Avaluació i Informes Especials d'aquest Grup pot consultar-se el seu lloc web: http://www.ipcc.ch/home_languages_main_spanish.shtml#UvtMF2yYZdh <consultat a febrer de 2014>.

⁴⁸ Pot consultar-se i descarregar-se el Cinquè Informe d'Avaluació del IPCC (AR5). El citat informe s'està posant a la disposició del públic en quatre parts, entre els mesos de setembre de 2013 i de novembre de 2014: <http://www.ipcc-wg1.unibe.ch/publications/wg1-ar4/ar4-wg1-spm.pdf> <consultat a febrer de 2014>.

desertització de les terres cultivables, desforestacions, etcètera⁴⁹, amb greus conseqüències per als països menys desenvolupats.

No podem obviar els problemes relacionats amb les fonts d'energia. El procés de globalització amb l'expansió del sistema de producció capitalista comporta un consum desmesurat i incontrolat d'energia no renovable, traduïda en la seua major part en la dependència del petroli i del gas natural. Com assenyalen Sempere i Tello (2007:7-8), "los derivados del petróleo representan en torno al 40% de toda la energía primaria consumida por los seres humanos, y cerca del 95% de la empleada en el transporte mundial, otorgando al oro negro un papel estratégico de primer orden. Con el carbón y el gas natural, el petróleo forma parte de la tríada fósil que aporta cerca del 80% de toda la energía primaria consumida en el mundo".

Les condicions d'una font energètica alternativa actualment no estan molt clares, a més de que han de complir tres condicions mínimes segons García (2007:27): "la conversión cualitativa de un estado de energía a otro estado (utilizable), la capacidad de autoalimentación y un rendimiento energético suficientemente alto para mantener los demás subprocesos productivos". Al que com a colofó el mateix autor afig: "pese a la proliferación en curso de nuevas recetas energéticas, no

⁴⁹ Pot consultar-se multiplicitat d'indicadors ambientals actualitzats – valga a manera d'exemple els que es presenten a continuació que donen testimoniatge dels canvis produïts pel canvi climàtic - en el lloc web del *Fòrum Econòmic i Ambiental* (Foroestrategia.com), una plataforma de comunicació ambiental i econòmica que té com a principal protagonista a les organitzacions productives d'Espanya, Portugal i tota Amèrica (incloent Estats Units), que divulga, les accions concretes que el sector empresarial d'Espanya, Portugal i tota Amèrica, i en menor mesura també del món, s'han engegat a partir del concepte de desenvolupament sostenible, materialitzant així l'esperit de la Conferència d'Estocolm, la Comissió Brudlant, o la Cimera de la Terra de Rio de Janeiro.

- "En los últimos 25 años han aparecido 30 nuevas enfermedades asociadas al calentamiento global del planeta.
- Debido al cambio climático la incidencia de tormentas en el Pacífico ha aumentado en un 2%.
- Entre 1997 y 1998, el Fenómeno de El Niño causó pérdidas materiales que ascendieron a 20 mil millones de dólares.
- EEUU, con el 4,7% de la población mundial, es responsable de cerca del 25% de las emisiones de gases de efecto invernadero (GEI).
- El cambio climático propició que a finales del siglo XX las plagas defoliaran 20 millones de hectáreas de bosque en Alaska.
- La duplicación de las concentraciones atmosféricas de CO2 aumentará la temperatura terrestre entre 1 y 3,5 grados centígrados durante el siglo XXI.
- 130 millones de personas en el planeta están expuestas a los rigores de la sequía.
- Los desastres naturales dejaron en 2003 daños valorados en unos 51.000 millones de euros."

Pot consultar-se: <http://www.ecoestrategia.com/articulos/indicadores/indicadores.html#01> <consultat a gener de 2014>.

hay sustitutos claros para todos los usos claros del petróleo” (Íbidem, 29). Amb prou faenes han passat set anys de l'anterior afirmació d'Ernest García arreplegada en el llibre *El final de la era del petróleo barato* (2007), però estem en el mateix punt, aquesta afirmació continua sent vàlida.

En aquestes circumstàncies, no resulta estrany que el control dels recursos petrolífers i del gas haja sigut, i potser ho siguin també en un futur, l'origen de conflictes bèl·lics⁵⁰ internacionals en diferents àmbits geogràfics on es troba tan "estratègic" recurs. El que queda clar és que els recursos petrolífers i el gas natural són finits i tenen males perspectives per a sostenir el sistema de producció actual, l'encariment progressiu del cru i els efectes que per al canvi climàtic tenen les emissions dels gasos seran autèntics reptes d'una era, en paraula d'Ernest García, "post-fosilista".

En aquest sentit, autors com Jeremy Rifkin (2011), s'aventuren i advoquen pel rol essencial que les tecnologies modernes i les energies renovables poden jugar en la nostra transició a una economia de baix carboni. Un món on les persones puguen viure bé amb les limitacions ambientals, amb la capacitat del planeta. De forma molt eloqüent amb el que està succeint en el nostre temps, aquest autor afirma que: “vivimos cuál sonámbulos. A pesar de la acumulación de pruebas de que la era industrial, basada en combustibles fósiles, está tocando a su fin y de que la Tierra se enfrenta actualmente a un cambio climático potencialmente desestabilizador, la raza humana en general se niega a admitir la realidad de lo que sucede. En vez de ello, seguimos cifrando nuestras esperanzas en el hallazgo de unas existencias menguantes de petróleo y gas natural que mantengan viva nuestra adicción, esforzándonos por no pensar en lo que de verdad tendríamos que hacer si, en realidad, hemos llegado al final de este juego” (2011:49).

Altres autors com Peter Glotz (1992), en referir-se a la ruptura ecològica de l'era moderna, de manera molt il·lustrativa assenyalen que: “Siempre he aborrecido el tono del alarmismo apocalíptico. Mis simpatías están con los científicos y los expertos que hacen gala de prudencia en cuanto a conclusiones globales, que sopesan cuidadosamente todas las hipótesis y son capaces de proponer estrategias alternativas viables. Pero ni siquiera ellos pueden ya tranquilizarme. Tras la atenta lectura de todos los grandes informes gubernamentales, así como

⁵⁰ Aquests últims anys, la humanitat ha assistit a un procés de guerra pel petroli. Les invasions realitzades per Estats Units a Afganistan i a l'Iraq són un clar exemple. No obstant açò, la guerres per petroli no són noves d'aquest segle, han marcat la història del segle XX, per exemple, entre altres destacar: illes Malvines, Txetxènia, Orient Mitjà...

de los anuarios del *Worldwatch Institute*, los estudios del Club de Roma o el Informe Brundtland, un hombre moderado y razonable como Vittorio Hösle⁵¹, por ejemplo, llega a la conclusión de “que se agota la paciencia de la Tierra.” (1992: 81-82).

L'actual sistema de creixement global necessita per a subsistir d'energia i sembla que l'horitzó post-fosilista cada vegada està més a prop. I encara que es dediquen majors esforços en l'avanç d'energies alternatives que retarden l'arribada d'aquest horitzó, ara per ara, aquestes no són la solució per a suportar el nostre *modus vivendi*. Seguint els plantejaments de Glotz, en una interessant entrevista, Ernest García puntualitzava que el futur segueix més obert que mai respecte als reptes plantejats i que la nostra trajectòria com a humanitat dependrà en part de l'elecció social que es prenga: “Me parece que, en este siglo, la humanidad ha de hacer frente a dos tareas que, con toda propiedad, pueden calificarse de titánicas: alimentar adecuadamente a una población de más de 7.000 millones y encontrar una matriz energética alternativa a los combustibles fósiles. Así que intriga y emoción no faltarán”⁵².

Glotz i altres (Sosa, N.M., 1996; Lovelock, J., 2007; Latouche, S., 2008; Taibo, C., 2009; Oliveres, A., 2012) mantenen l'esperança de trobar alternatives energètiques als combustibles fòssils combinades amb un desenvolupament sostenible que advoque pel *decreixement*⁵³, amb l'ecologisme com a bandera i també com alternativa, a la nostra *societat del risc* (Beck, 2002). Mantenen que de seguir amb el actual model desenvolupista, no resoldrem cap dels

⁵¹ Vittorio Hösle és un filòsof alemany d'origen italià. La seua filosofia teòrica, intenta revitalitzar el pensament platònic i hegelian. La seua filosofia pràctica és un kantisme modificat, que també es basa gran part en l'obra d'un altre filòsof alemany, Hans Jonas, que insistia que la supervivència humana depèn dels nostres esforços per a cuidar el nostre planeta i el seu futur. Va formular un conegut i característic principi: “Actuar de forma que los efectos de tus actos sean compatibles con la permanencia de una vida humana genuina”.

⁵² Pot consultar-se la totalitat de l'entrevista al següent enllaç (edició digital periòdic *Plaza Privada*, 31/3/2012): <http://www.valenciaplaza.com/ver/51354/ernest-garcia-garcia-nadie-sabe-como-parar-la-maquina-del-desarrollo-sin-dar-paso-al-caos.html> <consultat a març de 2012>

⁵³ Filmografia que pot trobar-se relacionada sobre el tema.

- El documental *We Feed the World* de Erwin Wagenhofer (2005).
- *Volem rien foutre al país* de Pierre Carles, Christophe Coello y Stéphane Goxe (2007).
- *Decrecimiento y simplicidad voluntaria* por Jean-Claude DECOURT (2007)
- *Comprar, tirar, comprar* por Cosima Dannoritzer (2011).
- Conferència gravada de Carlos Taibo sobre el Decreixement. La conferència s'emmarca dins de les jornades: "Com et defenses tu de la crisi?" de CNT-Còrdova (25 de novembre de 2008).

desafiaments que se'ns plantegen, ja que com assegura Schütze (1997), l'actual model de desenvolupament hegemònic i l'ecologia són dos pols que es repel·leixen, són incompatibles. En aquest sentit, autors com Navarro et alí (2011:198) assenyalen que si som realistes i tenim en compte les nostres limitacions ambientals: “no podemos seguir considerando como objetivo de la actividad económica el crecimiento de las actividades con expresión monetaria, lo que ahora llamamos ‘crecimiento económico’ medido a través del PIB. Por eso hay que dar prioridad al incremento de la producción local y de proximidad, a la ecológica y la ahorradora en energía, transporte y materiales”.

L'expansió del sistema capitalista ha fet emergir una incipient classe mitjana urbana, sobretot en els denominats països BRIC⁵⁴. Classe mitjana urbana, consumista d'energia i de productes, que accelera la demanda de productes finits, que no fan més que replantejar-nos com es pot conciliar la justícia i la igualtat dels ciutadans. Com es pot conciliar la igualtat i la justícia amb el consum i la preservació del medi ambient, amb l'actual model capitalista predominant, amb la cada vegada menor disponibilitat de recursos renovables del planeta per a alimentar la seua exigència expansiva, i amb l'auge d'una classe mitjana urbana en els països emergents amb desitjos de consumir.

L'ascens de la Xina i de l'Índia, com exemples de marcada referència BRIC, i el creixent impacte d'aquests països en l'economia global és notòria. Els consumidors a l'Índia i la Xina són els nous “reis” de l'economia global. Tenen gustos i apetits que canvien ràpidament, i estan transformant el món amb el seu consum. El ràpid creixement de la Xina i de l'Índia ha donat lloc a un enorme augment en el consum dels components bàsics de les llars - sobretot una dieta alta en proteïnes -, i també d'habitatges verticals amb modernes instal·lacions i vehicles de transport de tot tipus. Segons fonts del Departament d'Estudis del FMI⁵⁵ del 21 de gener de 2014, es preveu que el creixement mundial siga del 3,7% enguany i pujarà al 3,9% en 2015, el repunt del creixement serà més fort en les economies avançades com per exemple, l'economia Xina, amb un creixement pròxim al 7'5% en 2014–15. Sols una dada: “un chino nacido en 2009 consumirá

⁵⁴ Aquest terme sorgeix l'any 2001, és encunyat per *Goldman Sachs* per a fer referència a aquelles economies emergents, que de forma previsible marcarien el rumb econòmic i polític del segle XXI. Les sigles BRIC fan referència als següents països: Brasil, Rússia, Índia i Xina. No obstant açò, s'incorporen cada vegada a l'escenari internacional més països a aquests BRIC.

⁵⁵ Pot consultar-se el citat butlletí al següent enllaç del lloc web del FMI: <http://www.imf.org/external/spanish/pubs/ft/survey/so/2014/res012114as.htm> <consultat a gener de 2014>.

durante su vida 38 veces más alimentos que un chino nacido en 1960. Para los indios el crecimiento es de hasta 13 veces.”⁵⁶

Amb tot, encara que s'aprecia un interès simultani al voltant del moviment ecologista i conforma una consciència personal i col·lectiva - local i global - de la cada vegada més complexa i multidimensional globalització ecològica (Hernández i Martí, 2013), tot esforç ara per ara és poc. El desenvolupament sostenible i la protecció i preservació del medi ambient són objectius fonamentals de l'Organització Mundial del Comerç (OMC)⁵⁷. Aquests estan consagrats en l'Acord de Marrakech, pel qual es va establir l'OMC. Encara que no existeix cap acord específic que tracte del medi ambient, els membres poden adoptar, en el marc de les normes de l'OMC, mesures relacionades amb el comerç que tinguen per objecte protegir el medi ambient. L'única condició és que es complisquen una sèrie de condicions per a evitar l'ús indegut d'aquestes mesures amb finalitats proteccionistes. No obstant això, l'OMC ha fet bon poca cosa en defensa del medi ambient, per molt que ho diguen els seus textos fundacionals i acords. Han estat més aviat preocupats per la liberalització del comerç.

Avui en dia, i concretament al municipi i sector que ens ocupa, no s'han implementat projectes que tinguen com a objectiu implicar al xicotet establiment comercial en la lluita contra el canvi climàtic, promoure la responsabilitat mediambiental en el sector comercial, i reduir el consum energètic i la producció de residus mitjançant tècniques senzilles. A més, tampoc res per estimular la implicació dels comerciants en temes mediambientals en el comerç, així com sensibilitzar d'una forma ferma als consumidors sobre el desenvolupament d'hàbits de compra mediambientalment respectuosos.

A banda d'açò, el predomini del consum en grans superfícies i centres comercials pròxims (Centro Comercial Plaza Mayor, La Vital, etc.) va en contra d'una política mediambiental responsable, donat que en aquests centres les multinacionals de l'alimentació i la producció de béns de consums són les hegemòniques. Per contra, promoure el consum en comerç de proximitat, en si mateix, ja és una millora (no cal traslladar-se en cotxe, els abastiments poden

⁵⁶ Pot consultar-se *The Boston Consulting Group*, informe '*The Boomerang Effect*' (2013): <http://actualidad.rt.com/economia/view/88825-china--india-agotamiento-recursos-eeuu> <consultat a gener de 2014>.

⁵⁷ Pot consultar-se la introducció al debat sobre comerç i medi ambient en el següent enllaç de l'OMC: http://www.wto.org/spanish/tratop_s/envir_s/envir_s.htm

ser pròxims...). Per tant, a banda que el comerç local s'implique en la defensa del medi ambient, la seua promoció en si ja seria un avanç.

Amb tot, poden ser d'interés, alguns Projectes Europeus com "Green Commerce"⁵⁸ per al sector comercial. L'anterior és una marca que reconeix la tasca voluntària dels establiments comercials detallistes en la implantació de bones pràctiques ambientals que fomenten el desenvolupament sostenible, i que per tant, les empreses tinguen incentius no sols ètics sinó també econòmics per a actuar més responsablement. La finalitat no és una altra que açò puga convertir-se en un factor més de competitivitat i d'èxit empresarial. Municipis com Gandia, per exemple, s'han afegit a aquest projecte, però els resultats són tebis. Cal destacar que aquest és una tasca voluntària per aquells comerços que vulguen afegir-se. L'èxit ara per ara de les mesures aplicades no és tal.

En el lloc web del citat projecte, s'assenyalen algunes dades arreplegades d'Eurostat de la importància del medi ambient i la seua relació amb el sector comercial. S'estima que el sector comercial pot ser el responsable d'entre el 2 i el 3,5% de les emissions de diòxid de carboni europees. I que aproximadament entre un 10% i un 15% dels residus locals procedeixen del sector comercial (amb la problemàtica afegida del volum que ocupen). Les bosses de plàstic, botelles i embalatges que se solen utilitzar de forma majoritària en el comerç local, representen quasi el 40% del consum europeu.

Mentrestant, a Bellreguard, fóra de l'àmbit voluntarista d'alguns comerços detallistes, la publicitat en fullets -no reciclables -, les borses de plàstic, els llums d'alt consum a les tendes, la il·luminària dels acaparadors (i carrers), el volum de residus que generen els comerços, etcètera, estan a l'ordre del dia. A més a més, hi ha un cotxe per cada dues persones al poble. Tampoc hi ha hagut una aposta decidida per peatonalitzar carrers comercials i per fer un entorn més afable mediambientalment per al benestar ciutadà i guanyar en qualitat de vida. Més enllà de dues places i un parc infantil lligades a l'expansió de les noves àrees residencials dels últims anys, la carretera podríem dir que guanya a la vorera. El vehicle s'anteposa al vianant. L'aposta empresarial i de la corporació municipal en aquesta matèria, independentment dels impulsos que puguen venir de la Conselleria d'Economia, Indústria i Comerç - a través de la Direcció General

⁵⁸ Enllaç del projecte on s'esmenten els principals àmbits on es concentren els problemes mediambientals del xicotet comerç i sobre els que es vol incidir mitjançant aquest: <http://www.lifeplusgreencommerce.eu/index.php?id=5>

de Comerç del Ministeri - en programes referents a la millora del medi ambient i d'altres que estimulen la sensibilitat sobre aquests temes són pocs, i es basen en un element molt feble com és la voluntat.

Per concloure dir que, paradoxalment, moltes de les bosses de plàstic, botelles, etiquetes, llums d'il·luminació, etcètera, que s'utilitzen provenen de països asiàtics. La globalització ha vingut per a quedar-se, no és una moda. Traspasa totes les dimensions assenyalades. I Bellreguard, no és cap excepció.

2.1.3. El País Valencià al món

El País Valencià (P.V) és una regió de 5.113.815 habitants (INE, 2014). Representa aproximadament el 10% de l'Estat espanyol, pel que fa a les macromagnituds: població, inversió, PIB, renda, etcètera. És la quarta regió espanyola més exportadora.

Les exportacions acumulades durant gener-maig de 2014, han ascendit a un valor de 10.443 milions d'euros, la qual cosa representa prop de l'11% del total d'Espanya. En relació amb les destinacions de l'exportació, França és el principal client (14%), juntament amb Alemanya i Regne Unit, que reben un 34% del valor exportat. Encara que la Unió Europea es manté com el principal client del P.V, destaca també el dinamisme d'exportacions a Estats Units, Rússia i el Marroc com els principals clients a la resta del món⁵⁹ (Institut Valencià de Competitivitat Empresarial, IVACE). Som una economia que mira a l'exterior. Les transformacions econòmiques experimentades pel P.V com diu Julia Salom (1992) han sigut resposta a l'augment de la demanda internacional - estímuls externs - de determinats productes regionals. Aquests productes són, especialment, el vi, la taronja, la indústria de béns de consum i actualment els espais turístics.

En els últims 10 anys - període 2003-2013 segons les últimes xifres de l'INE - la població ha augmentat en 642.930 persones (més del 14%). Majoritàriament ha sigut per immigrants

⁵⁹ Poden consultar-se aquestes xifres en el següent enllaç web de l'Institut valencià de competitivitat empresarial (IVACE): <http://internacional.ivace.es/home.html> <consultat al juny de 2014>.

estrangers, si bé, el percentatge de variació interanual d'estrangers actualment es xifra en negatiu: -2,17.

El P.V aporta prop d'un 12% del turisme espanyol. És un sector considerat estratègic doncs suposa el 12,6% de la nostra riquesa anual, mesurada amb el PIB. El P.V és la tercera destinació turística nacional en nombre de viatgers i de pernотacions, tenint en compte tant el turisme nacional com l'estranger. Ens visiten a l'any al voltant de 22 milions de turistes ("La Comunidad Valenciana en cifras, 2012-2013". Consell de Càmeres de la C.V. - Generalitat Valenciana). Les xifres anteriors corroboren el potencial turístic d'aquesta regió.

Així, l'anterior informe constata que en l'última dècada (2003-2012), la inversió estrangera total en el P.V ha ascendit a 4.400 milions d'euros, sent la tercera autonomia que més inversió ha rebut. En 2011 (última informació disponible de l'INE), la presència de filials estrangeres, en els sectors de la indústria, el comerç i la resta dels serveis de mercat no financers del P.V, es xifrava en unes 410, sent la tercera autonomia amb una major presència de filials d'empreses estrangeres. Som en comparació de la resta d'Espanya, una autonomia atractiva per a la inversió estrangera.

Pel que fa al nombre d'empreses, hi ha 330.855 empreses en el P.V en 2014 (INE), que suposen quasi l'11% de les espanyoles. D'aquestes, les microempreses (0-9 empleats) suposen el 96% del total (317.418 microempreses). En referència al nombre d'empreses actives segons sector econòmic (última informació disponible de l'INE de l'1 de gener de 2014), el sector industrial i el de la construcció representen els menors percentuals, un 7,4% i un 12,6% del total del P.V respectivament. La concentració d'empreses del sector comercial suposa el 26,1% del total. La resta de serveis concentra el 53,9% de les empreses.

No obstant açò, el P.V està patint en aquests moments els efectes d'una crisi econòmica sense precedents, una crisi "global", que va tenir el seu motiu en una combinació entre els excessos de la desregulació del sistema financer, la flexibilització de la legislació urbanística estatal i l'explosió d'una bombolla especulativa en l'àmbit immobiliari nord-americà. En el nostre cas concret se superposen tres crisis (Romero i Sorribes, 2010): la internacional, l'espanyola i la valenciana. El P.V. ha estat una de les autonomies que més ha patit - i està patint encara - les conseqüències de la crisi. Com sostenen aquests autors a causa de l'excessiva especialització del sector immobiliari.

Actualment la taxa d'atur del P.V se situa en el 26,19% i l'espanyola en el 24,47% (INE, 2014). A més, tenim un elevat dèficit, deute i, conseqüentment, càrrega financera que s'ha vist "alleujada" amb les ajudes (FLA i pagament a proveïdors) del govern central ("La grave situación financiera de la Comunidad Valenciana". Informe Cámara de Contrastistas de la C.V⁶⁰, 2013). A més a més, hem patit una forta reculada en el benestar general a causa del rigor dels comptes i els ajustos del dèficit del govern central imposats per la troica. Les retallades en despesa social han menyscabat el nostre Estat de Benestar, i som una de les autonomies a les quals més dany ha causat la crisi⁶¹.

Malgrat la crisi econòmica i financera que patim, estem davant una regió que mira a l'exterior - som una economia exportadora -, amb un teixit productiu divers i dinàmic, poblat de pimes (especialment microempreses) i potencial en l'àmbit turístic. A més tenim com a elements que sumen a l'anterior, tota una sèrie de recursos naturals, paisatgístics, històrics i culturals de gran valor. Així, no és d'estranyar que el P.V *banyat* pel mediterrani haja sigut tradicionalment una peça essencial en el conjunt de l'*Arc Mediterrani*. En els possibles escenaris de futur que fa més d'una dècada es plantegen per a les regions mediterrànies, el P.V és peça clau dins de les regions que integren l'Arc Mediterrani europeu – figura 2.

Figura 2. Eix Mediterrani.

Font: Ferrmed⁶²

⁶⁰ Pot consultar-se l'informe al següent enllaç: <http://www.cccv.es/noticias.html> <consultat a juny de 2014>.

⁶¹ Tractarem aquest tema més endavant en altre punt.

⁶² És una associació multisectorial empresarial que actua a manera de *lobby* amb l'objectiu d'unir Europa de Nord a Sud. Proposa per a Europa un Gran Eix Ferroviari Rin-Ródano-Mediterrani Occidental

L'Arc Mediterrani europeu, integrat per regions espanyoles, franceses i italianes, és avui molt més que una idea. Segons Romero (2005:129), “constituye uno de los hechos más relevantes de la evolución del desarrollo regional europeo de los últimos años”. Es tracta d'una de les àrees de major potencial geoeconòmic i estratègic de l'Europa comunitària. Com assenyala Josep Sorribes (2005c) qualsevol regió no és sinó un territori estructurat per ciutats i l'Arc Mediterrani és una regió que constitueix el subsistema urbà europeu més dinàmic del sistema urbà europeu formant la famosa *banana* europea.

En un context de globalització creixent, la cerca d'espais de cooperació regional transfronterera, és necessària per a poder abordar de forma conjunta les febleses i reptes i competir en el mercat mundial en millors condicions. Així mateix, també reforça la creació de xarxes i la col·laboració horitzontal entre regions i ciutats enfront dels processos d'homogeneïtzació creixent. I a nosaltres, al conjunt del P.V, ens interessa integrar-nos a aquest arc econòmic de desenvolupament per millorar les nostres condicions en l'escenari global.

L'Arc Mediterrani conforma una *megaregió*⁶³, entesa com una xarxa ben travada i articulada de ciutats mitjanes i petites regions que col·laboren i cooperen entre si (Novell, 2011). Per açò Josep. V. Boira (2002) diu que l'Eix Mediterrani⁶⁴ és la resposta a l'afirmació que lliga eficiència i megaregió. La idea d'una megaregió com a “marc” per a la cooperació interregional i interadministrativa.

Segons Richard Florida (2007), el creixement i la innovació en aquest segle provindran de les megaregions. Aquest senyala que es detecten cinc grans categories de relacions que determinen la megaregió: una topografia i uns sistemes mediambientals, vincles econòmics, sistemes d'infraestructures, patrons d'ús del sòl i assentament i una història i cultura compartida. En la seua opinió, no totes les regions han de tenir totes aquestes categories, però, com més

de mercaderies que connecte les zones de major activitat econòmica i logística, potenciant especialment les connexions de ports i aeroports.

⁶³ No són espais definits per fronteres polítiques sinó que són producte de les concentracions de producció, centres d'innovació i dels mercats de consum. Les megaregions superen les fronteres nacionals i són unitats econòmiques que s'entenen com els motors reals de l'economia global.

⁶⁴ Formada per un eix amb similituds econòmiques i socials, l'Euroregió de l'Arc Mediterrani (Euram) està formada, principalment, pels territoris de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears, Andorra i la Catalunya Nord. Són regions amb intercanvi comercial mutu intens, amb l'existència d'unes coincidències històriques, culturals, socials, i de mentalitat empresarial, amb moltes semblances.

compartisquen més fortes i fàcils de reconèixer són les megaregions. Així mateix, adverteix que cal que les polítiques públiques tinguen en compte les megaregions doncs són part fonamental en l'entramat econòmic més bàsic. Com diu Néstor Novell (2011:172), avui, “establir relacions supraregionals suposa parlar de xarxes, d'establir polítiques d'aliances estratègiques amb les economies que están més a prop i de competir col·laborant a enfortir a escala europea la megaregió comuna”.

L'*Euroregió Mediterrània* (EURAM) com part integrant de la megaregió de l'Arc Mediterrani constitueix una regió econòmica de gran dinamisme i importància per a ser una economia competitiva en l'entorn globalitzat. Autors com ara J.V. Boira (2002), Joan Romero (2005), Néstor Novell (2009, 2011), Josep Sorribes (2005a) i Joan B. Casas i Patrícia Crespo (2009), coincideixen en referència a l'Arc Mediterrani - en la seua part espanyola - que s'ha de reclamar per a què siga una realitat, i cal un major esforç de coordinació institucional, de cooperació de poders públics i empresarials i de la mateixa societat civil. I és que, d'acord amb Novell (2009:128): “Els plantejament territorials, amb la dimensió europea i el món globalitzat que vivim, adquireixen una importància que massa vegades obviem i són, de fet, les grans decisions que situen el nostre territori en el centre del món o, pel contrari el releguen a una posició perifèrica”.

Finalment, i com diu Novell (2011), la construcció de la nova Europa està realitzant-se sobre grans eixos. Respecte a les àrees funcionals en el territori valencià, el "projecte" de les *Comarques Centrals Valencianes*⁶⁵ (CCV), ha esdevingut un cas paradigmàtic dels processos de vertebració valenciana. Resulta important considerar aquestes per a la comarca de la Safor doncs ací és on s'insereix el cas d'estudi de la nostra anàlisi. Encara que tractarem més endavant i de forma més específica les CCV - en un altre punt -, sí assenyalar que entre els seus plantejaments principals estan el fet d'avançar en una estratègia de cooperació territorial supracomarcal - per les seues complementaritats econòmiques, comercials, històriques i culturals que fan que mantinguen un elevat nivell de cohesió funcional - i aprofitar els beneficis i enfortir el projecte de l'Arc Mediterrani.

⁶⁵ Són una regió del País Valencià que comprén les comarques de la Costera, la Vall d'Albaida, la Safor, la Marina, l'Alcoià, el Comtat i la Canal de Navarrés. Aquesta regió no té reconeixement oficial. No obstant açò, els alcaldes dels ajuntaments de les capitals i ciutats més importants de cadascuna d'aquestes comarques crearen l'any 1999 el *Consorci de les Comarques Centrals Valencianes*. Així mateix, i fruit del Consorci acordaren un *Pla de Promoció Socioeconòmica i d'Ordenació Territorial de les Comarques Centrals Valencianes*.

2.2.- Del desenvolupament al desenvolupament local

*"El desarrollo es más que un número"*⁶⁶

Amartya Sen

Una vegada contextualitzat el concepte de globalització passem a explicar el significat de desenvolupament local i la seua articulació amb el procés de globalització com a arquetip del present. Ens referirem al significat de desenvolupament en el seu vincle dialèctic amb els canvis esdevinguts des de la seua incorporació com a qüestió fonamental en el panorama internacional.

En aquest sentit, abordarem la producció teòrica que s'ha generat entorn del concepte de desenvolupament: partim de l'anàlisi de l'evolució i els seus vincles en les teories totalitzadores, com la Teoria de la Modernització i les seues respostes, cristal·litzades en els plantejaments que van conjuminar posteriorment la Teoria de la Dependència. Així mateix, exposarem els plantejaments del corrent neoclàssic - Teoria Neoclàssica - i la seua concepció del desenvolupament, així com les propostes actuals que comencen a sorgir des dels àmbits locals.

Finalment, realitzarem una revisió i anàlisi de la producció de les noves teories del desenvolupament: desenvolupament sostenible, desenvolupament endogen i desenvolupament local; i les aportacions dels principals plantejaments del cos teòric conceptual del tema. Com a conclusió d'aquest apartat, precisarem l'argumentació de la teoria del desenvolupament local com a eix central del model teòric-metodològic que utilitzarem en el present treball d'investigació.

⁶⁶ Es pot veure entrevista en *BBC Mundo* (4/11/2010) en el següent enllaç: http://www.bbc.co.uk/mundo/noticias/2010/11/101103_desarrollo_libertad_entrevista_sen_aw.shtml < consultat al desembre de 2012>.

2.2.1. Concepte de desenvolupament, evol.lució i noves teories

La definició del terme desenvolupament, i de forma particular, la definició de desenvolupament local implica una revisió obligada dels antecedents de la seva conformació històrica. I és que per entendre les connotacions que assumeix en l'actualitat, resulta essencial la revisió d'una sèrie de tendències, que busquen redefinir i adequar la seva accepció a qüestions cada vegada més específiques, incloents i flexibles. Les macrovisions d'antany són qüestionades i l'èmfasi es posa en les particularitats de cada àmbit local, entre els quals destaca el desenvolupament local com a eix central de la present investigació.

No és objectiu d'aquest apartat realitzar un recorregut exhaustiu per les diferents teories del desenvolupament. No obstant, analitzarem les distintes corrents de pensament que han pres com a base de la seva integració la idea del desenvolupament, amb la intenció no només de mostrar l'evolució del concepte sinó també d'identificar, en cadascuna de les posicions que s'han generat al respecte, quins són els elements a partir dels quals pot inferir-se que és possible aconseguir el desenvolupament.

Igual que passa en el cas de la globalització, el concepte de desenvolupament és complex i inabastable. Tan aviat se'l considera com un procés o com un resultat, influint en la seva construcció, l'hegemonia ideològica del moment.

a) L'origen del concepte desenvolupament. Els economistes clàssics

Molts autors coincideixen a considerar a Adam Smith com "el primer economista del desarrollo" (Hagen, 1971:143) i al seu tractat *La riqueza de las naciones* com "el primer manual de desarrollo económico" (Samuelson, 1993:990).

Adam Smith en el seu tractat *La riqueza de las naciones*, David Ricardo en la seua obra *Principios de economía política y tributación*⁶⁷, així com Thomas Malthus amb *Ensayo sobre el principio de población*, van posar les bases per a l'anàlisi i l'estudi de la formació del capital i els fonaments de distribució. Més tard, Karl Marx reprendria els elements aportats pels seus

⁶⁷ Ricardo, D., (1973) [1817]: *Principios de economía política y tributación*. Trad.: Manuel Román. Madrid, Editorial Ayuso.

antecessors, essencialment les seues contribucions en relació amb la teoria del valor-treball en la seua obra mestra *El Capital*.

Per als clàssics, el desenvolupament era un procés acumulatiu, escalonat i progressiu que només acabava en assolir l'estat estacionari. Elements essencials d'aquest procés eren la mà invisible i la divisió del treball (A. Smith), els rendiments decreixents i el fons de salaris (D. Ricardo) i el principi de la població (T. Malthus).

La hipòtesi essencial de tota la teoria d'Smith descansa en l'existència d'una "mà invisible" - a mode de providència - que garanteix l'ordre natural en el funcionament del sistema econòmic i que fa que cada agent econòmic, en perseguir el seu propi interès, contribuïska a l'interès general. Smith basa la seua teoria del desenvolupament en el principi de la divisió del treball. Un augment de l'especialització i la divisió del treball condueixen a una major habilitat dels treballadors, a la disminució dels temps de producció necessaris i a l'eclosió d'innovació de caràcter tècnic. Tot plegat fa créixer la productivitat, que és la font del progrés social.

No obstant açò, aquesta propensió natural a la divisió del treball pot topar amb la barrera que imposa l'expansió dels mercats. Les persones s'especialitzen sempre que puguen utilitzar l'excedent produït per la satisfacció d'altres necessitats. I ho fan per mitjà d'intercanvis comercials amb altres persones, per la qual cosa si el mercat és reduït (no és expansiu), quedaran, lògicament, necessitats per satisfer i no hi haurà el suficient estímul per a l'especialització i la divisió del treball. En aquest sentit, Smith assenyala que els satisfactors per a la vida d'una nació provenen fonamentalment del producte immediat del treball - de l'esforç propi -, o bé dels intercanvis comercials amb altres nacions. Per tant, la provisió d'aquests satisfactors dependrà, d'una banda, de l'habilitat i capacitat dels treballadors, i d'altra banda, de les maneres d'organitzar la distribució.

Entre les aportacions de David Ricardo destaca l'anomenada "teoria de l'avantatge comparatiu", que defensa els avantatges del comerç internacional i - essencialment - és una ampliació de la divisió del treball proposada per Smith i oposada a les teories proteccionistes.

David Ricardo és un convençut del *Laissez Faire*. El que planteja és, en essència, que a un país li era molt més convenient produir i intercanviar el seu excedent de producció – per exemple, béns - per allò que altres països produïen segons la seva especialització. En suma, a uns països

els interessa exportar productes en els que tenen avantatge i importar aquells en els que tingueren desavantatges: això els permet aprofitar els seus avantatges comparatius. D'aquesta manera, es podia mantenir els salaris dels treballadors en el nivell per obtenir el necessari per a reproduir-se, i als capitalistes, acumular els guanys necessaris per a impulsar el creixement econòmic.

David Ricardo - igual que Adam Smith - considerava que eren fonamentals una forma d'organització i la concreció de la política en accions específiques per a promoure l'increment de la producció que possibilitara el progrés d'un país. També devem a Ricardo la formulació de la "Teoria del Valor-Treball", segons la qual els preus de la gran majoria dels béns es defineixen per la quantitat de treball utilitzat en la seua producció, i no per la utilitat que procura o la seua escassetat. Idees aquestes, entre d'altres, que van tenir una significativa influència posterior en autors com per exemple Karl Marx.

Thomas Malthus, en la seua obra més destacada, *Ensayo sobre el principio de población*, planteja la necessària correspondència que ha d'existir entre els recursos i la població. Malthus parteix de la suposició que la població creixia seguint una progressió geomètrica, mentre que els recursos - aliments i altres béns necessaris per a viure - ho feien de manera aritmètica. Segons aquesta hipòtesi, si no intervenen frens repressius (guerres, fams, epidèmies, etcètera), el creixement de la població provocaria la seua pròpia pauperització de forma gradual, però inexorable i extensiva a l'espècie humana.

En aquesta línia, Malthus assenyalava que resultava poc factible eradicar la misèria que poguera resultar d'un creixement desmesurat de la població. Per a Malthus, les *Poor Laws*⁶⁸ suposaven un alliberament de la restricció moral i, en definitiva, una càrrega innecessària per a l'estat en forma d'ajudes que suposaven costos innecessaris.

El plantejament de Malthus consistia a erradicar les "lleis de pobres", doncs entenia que aquestes eren un incentiu a la pobresa. A canvi, proposava promoure la transferència de treballadors cap a sectors de l'economia que foren més productius, així com facilitar estímuls a

⁶⁸ Les "lleis de pobres" (*Poor Laws*) van ser un sistema d'ajuda als pobres a Anglaterra i Gal·les que es va desenvolupar a partir de l'Edat Mitjana tardana i de les lleis Tudor, i va existir fins al sorgiment de l'Estat de benestar modern després de la Segona Guerra Mundial.

les activitats més productives, per evitar el que Malthus anomenava 'embós general'⁶⁹, situació en què l'oferta supera a la demanda.

Els economistes clàssics van intentar, i en part ho van aconseguir, explicar el creixement i el desenvolupament econòmic. Van crear les seues teories sobre "l'estat gradual" de les nacions en una època en la qual el capitalisme estava en plena expansió després d'eixir d'una societat feudal i en la qual la revolució industrial del segle XVIII provocava enormes canvis socials i plantejava ineludiblement la necessitat de nous elements i postulats teòrics que explicaren el creixement econòmic. Els economistes clàssics van reorientar l'economia, allunyant-se de l'anàlisi prèvia que se centrava en els interessos personals del governant i/o les classes governants. Autors com Adam Smith, per exemple, van identificar la riquesa de la nació amb el producte nacional brut, en lloc de fer-ho amb la tresoreria del rei de torn o de l'estat, com en la societat feudal. Partint dels fonaments de Smith i de David Ricardo sobre la creació de valor, Karl Marx va plantejar l'evolució de les relacions de producció, caracteritzada per la tendència a l'acumulació de la plusvàlua per part les classes dominants i l'explotació de les classes treballadores.

En l'escola de pensament clàssic, es pot identificar, l'interès en la generació i increment de la riquesa general, la qual cosa ara es coneix com a creixement econòmic. Així mateix, es pot identificar l'interès per l'augment dels nivells de vida de la població, mitjançant l'increment de la producció i un forma d'organització que es traduïra en una distribució equitativa de la riquesa. La pretensió d'aconseguir una organització interna que possibilitara realitzar un ús eficient dels recursos disponibles és, aparentment, un principi que va quedar implícit en posteriors plantejaments.

En aquesta línia, Boisier (2001), assenyala que la idea matriu de desenvolupament es troba subjacent en els plantejaments i proposicions dels economistes clàssics, en les seues anàlisis per identificar i entendre les causes i l'evolució de la riquesa generada pels països, així com la seua relació amb el creixement de la població. El context històric, i el creixement industrial del

⁶⁹ Una de les idees força que preocupava a Thomas Malthus era el que ell cridava "embós general"; guardant la distància en el temps, tant en el passat, com avui dia, moltes empreses produeixen béns que aquest autor crida "essencials", com els aliments, i els "no essencials", com són per exemple els articles de luxe, desitjats per les persones. El que subjau a aquest plantejament, és que són moltes les empreses que han anat a la fallida per produir importants quantitats de béns, que posteriorment la gent no compra, ja siga per desinterès, per desconeixement, perquè no són motivadors o perquè apareixen altres béns que són més innovadors i també més barats.

segle XVIII, suposava tant la necessitat de nous elements teòrics per a explicar el creixement econòmic, com la preocupació per incrementar la producció amb la millora de la tecnologia aplicada als vells processos artesanals i així aconseguir majors magnituds de béns per a abastir a una incipient demanda. L'economia clàssica va fer de l'anàlisi de les causes de l'increment de la producció el seu tema central, i en segon lloc, encara que amb diferent èmfasi en cada cas, en els efectes de la distribució de la riquesa generada.

Al voltant de finals del segle XIX, una nova generació d'economistes, coneguts com a neoclàssics introdueixen noves idees amb l'intent per explicar els problemes socials de la seua època. Entre aquests economistes destaquen: Alfred Marshall, León Walras, Arthur Pigou i Vilfredo Pareto. Aquests van cercar introduir rigurositat i una metodologia que s'assemblara més a les de les ciències físiques - amb un intent d'aplicar els coneixements matemàtics a la ciència econòmica -, en contraposició als conceptes i mètodes utilitzats per l'economia clàssica. La distribució de la riquesa és represa amb major profunditat per aquest corrent de pensament, entre els quals destaca Alfred Marshall, amb la seua obra *Principios de economía*. León Walras, amb l'obra *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*, va ser el primer a analitzar i descriure, com un problema matemàtic, l'equilibri general de la competència perfecta, per explicar així com els preus – per a diverses mercaderies - poden determinar-se per les interaccions entre els mercats. Pigou, amb *La economía del bienestar*, expressa la seua preocupació per la desocupació i va influir especialment a Vilfredo Pareto que, amb *Tratado de sociología general* i *Curso de economía política*, va realitzar importants contribucions especialment pel que fa al camp de la distribució de la riquesa.

Els representants neoclàssics van ser els que van tractar de forma més concreta, i van reprendre amb major profunditat - encara que amb diferents èmfasis-, l'assumpte de la distribució de la riquesa, la seua incidència en la reproducció i en l'expansió del sistema capitalista⁷⁰.

El terme “desenvolupament”, tal com actualment el coneixem, va ser encunyat durant la conformació de l'ordre mundial que va succeir al finalitzar la II Guerra Mundial. És llavors, segons Arocena (1995) i Boisier (2001), quan apareixen dos corrents: l'escola de la *modernització* i l'escola de la *dependència*. Es tracta de dues escoles antagòniques, generadores d'accions i estratègies integrals, de caràcter general, que informen governs nacionals i d'organismes

⁷⁰ Assenyalar que els aspectes bibliogràfics d'aquests economistes s'han consultat en *La Enciclopedia Multimedia Interactiva y Biblioteca Virtual de las Ciencias Sociales, Económicas y Jurídicas EMVI*. Veure: <http://www.eumed.net/coursecon/> <consultat a l'agost de 2013>.

internacionals. Autors com Bustelo (1992) destaquen l'existència d'un tercer corrent enquadrat en la teoria del desenvolupament, a la qual denominen *neoclàssica*.

b) Teoria de la modernització: el desenvolupament com modernització

Les teories de la modernització van constituir l'ortodòxia econòmica en l'economia del desenvolupament des de la seva gènesi - després de la II Guerra Mundial - fins a mitjans dels anys seixanta. La irrupció dels EUA com a gran potència mundial, la preeminència del paradigma keynesià, l'èxit del Pla Marshall a la postguerra i el clima polític de la guerra freda afavoreixen l'hegemonia d'aquest corrent. Aquesta situació va derivar en l'interès de la comunitat científica nordamericana per generar propostes que estimularen el creixement de les noves economies, i d'aquesta manera evitar l'expansió de la ideologia socialista. El nou pensament desenvolupista fonamentat en les teories de la modernització es va convertir en un element més del neo-imperialisme nordamericà per frenar la propagació creixent de la ideologia socialista derivada de la consolidació de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques. A l'escola de la modernització es condensaven els treballs teòrics i metodològics d'aquells que promovien la consecució d'aquest objectiu.

Encara que el terme *modern* va ser utilitzat pels clàssics de la sociologia en contraposició a *tradicional*, el terme i concepte de *modernització* es difon a partir dels anys seixanta. El concepte de modernització⁷¹ sorgeix de la combinació de les aportacions del corrent neoevolucionista i la formulació de les categories de l'estructural-funcionalisme, per afrontar l'explicació del canvi social de les societats avançades, modernes, al finalitzar la II Guerra Mundial.

Per *modernització* s'entén el procés “por el cual se va progresivamente cerrando la brecha entre tradición y modernidad en sus acepciones más puramente weberianas (...). La reproducción paulatina de la situación alcanzada por los países o regiones elegidos como modelo de referencia (...).” (Bustelo, 1989:99). Així doncs, s'entén la modernització com un procés socioeconòmic d'industrialització i tecnificació. En el procés de modernització és rellevant el procés de *difusió*, entès com la propagació de capital i de tecnologia des dels països més

⁷¹ Veure concepte Modernització en Diccionari Sociologia, Alianza editorial, Madrid, 1998. (p.499) Giner, S.; Lamo de espinosa, E. y Torres, C. (eds.)

avançats, i considerat com "motor del proceso y elemento imprescindible para salir del subdesarrollo y para reducir el tiempo necesario del paso de la sociedad tradicional a la sociedad moderna" (Íbidem, p.99).

Els postulats de les teories de la modernització i les seves respectives interpretacions sostenien que el trànsit d'una societat tradicional a una societat moderna estava determinat per una seqüència de fases prèviament establertes. El passar a un estadi de desenvolupament implicava una evolució gradual de les formes de producció.

Els principals supòsits de la teoria de la modernització es basen fonamentalment en concebre la modernització com un procés que es realitza a través de fases. Així doncs, sota el supòsit que la modernització és un procés, segons Carlota Solé (1976:83) s'acostuma a estudiar-la conforme al model "antes y después". Aquesta concepció de desenvolupament com un procés per fases, gaudeix d'una gran tradició en la història del pensament econòmic sobre el desenvolupament. La teoria de la modernització va a ser hereva d'aquesta tradició de la mà d'un dels seus màxims exponents, l'economista Walter Whitman Rostow.

Sota aquest enfocament, el subdesenvolupament és considerat com un problema d'endarreriment. En qualsevol cas, la modernització és un estat sempre futur, la finalitat és arribar a la modernitat. Així doncs, la modernització s'entén com un telos.

Rostow (1976) explica el procés de desenvolupament com el trànsit des de la societat tradicional (lloc on es troben els països subdesenvolupats) fins a la societat de consum massiu (lloc que ocupen els països desenvolupats dels anys seixanta). Aquest model de creixement econòmic és una de les claus de l'anomenada teoria del desenvolupament. Rostow plantejava que era possible identificar cinc etapes en el progrés d'una societat: 1) la societat tradicional, 2) la preconditionió per a l'enlairament, 3) el procés d'enlairament, 4) el camí cap a la maduresa, i 5) una societat d'alt consum massiu.

Primera etapa. Societat tradicional.

L'economia en aquesta etapa es caracteritza per una activitat de subsistència, on la totalitat de la producció està destinada al consum dels productors, més que per al comerç. Es tracta d'un comerç a petita escala que es desenvolupa mitjançant sistemes d'intercanvi de mercaderies i béns, en una societat on l'agricultura és el sector més

important. Altres trets característics són les estructures socials jeràrquiques, rendes destinades a la mera subsistència i la localització dels productes fermament determinada pels mètodes tradicionals de producció.

Segona etapa. La precondició per a l'enlairament.

L'increment de l'especialització en el treball possibilita que es generen excedents per al comerç, unit a l'eclosió d'una incipient infraestructura de transports per a propiciar les relacions comercials. Així mateix, els ingressos propicien que l'estalvi i la inversió cresquen, facilitant l'aparició de nous empresaris. És una etapa de transició i de condicions prèvies per a "l'enlairament econòmic" – o condicions prèvies per la industrialització -.

Tercera etapa. El procés d'enlairament.

És quan es produeix un augment de la producció industrial, amb un nombre cada vegada major de treballadors que es desplacen de l'agricultura a la indústria. No obstant, hem de parlar d'un procés d'industrialització molt parcial. Aquesta etapa de l'enlairament, s'entén com "el crecimiento rápido de un grupo limitado de sectores donde se aplican las modernas técnicas industriales" (Rostow, 1976:289). Aquests sectors són els denominats sectors guies com per exemple: ferrocarrils, naval, militar, etcètera.

En aquesta etapa, les transicions econòmiques estan acompanyades per l'evolució de noves institucions polítiques i socials que recolzen la industrialització. El creixement és sostingut alhora que les inversions condueixen a un increment dels ingressos, que generen una major quantitat d'estalvi per a possibles inversions a un futur.

Quarta etapa. Camí cap a la maduresa.

L'economia es diversifica en noves àrees, fonamentalment degut a que la innovació tecnològica proporciona un ventall divers d'oportunitats per a la inversió. A més, hi ha menys dependència respecte de les importacions doncs l'economia produeix una gran diversitat de béns i serveis. Aquesta etapa es caracteritza també pel canvi en l'estructura de la força del treball (desplaçament des del sector agrícola al sector industrial), l'augment dels processos tecnològics en la producció, l'augment de la renda, etcètera.

Quinta etapa. Societat d'alt consum massiu.

L'economia es dirigeix cap al consum massiu, i aquest es generalitza. Per primera vegada, el sector econòmic hegemònic passa a ser el sector serveis en comptes de l'industrial. Segons la tesi de Rostow, el desenvolupament implica de forma ineludible d'una inversió essencial en capital, element aquest central per al creixement econòmic.

D'acord amb aquesta exposició, Rostow assenyalava, també, que si el problema per al desenvolupament al que s'enfronten els països del tercer món és la falta d'inversions productives, llavors la solució per a aquests països és la que se'ls puga proveir d'alguna ajuda en forma de capital, tecnologia i experiència, de manera que imitaren les etapes que van portar al desenvolupament als països de referència. La planificació estatal, a partir de la implementació dels plans de desenvolupament, es l'instrument per a aconseguir aquest objectiu. Aquests plans de desenvolupament es basaven principalment en la creació d'indústries en les nacions en vies de desenvolupament, com a instrument per a desenvolupar a les societats.

Mitjançant el procés d'industrialització aquests països aconseguirien la satisfacció de les necessitats de la seva població, i per tant, els nivells de vida que els seus antecessors van obtenir durant el recorregut assenyalat.

L'obra de Rostow ha sigut criticada durament des de diferents punts de vista. Per a alguns autors, aquesta concepció ressalta com a palanca essencial per al creixement econòmic la inversió, i no considera el desenvolupament en un significat ampli. És a dir, no es juxtaposa en la seua anàlisi els elements socials (Perroux, 1994), o d'acord amb López Pintor (1990:83): "prescindiendo de ellos". Per a altres autors, l'obra de Rostow és un còctel d'elements econòmics, sociològics, psicològics, etcètera, que s'agrupen per a caracteritzar el procés de modernització, entesa com una "idealización del capitalismo maduro" (Galindo y Malgenesi, 1994:113).

De la mateixa manera, es critica a Rostow el que el seu model s'haja desenvolupat tenint com a base de referència als països desenvolupats sense aplicació al que es coneix per LCDs (*Low Developed Countries*), i com si es tractara d'un model preestablert, per la qual cosa pot qualificar-se com "determinista i etnocentrista" (Ibídem, p.113). I és que més que una anàlisi detallada de les realitats específiques que se cercava transformar, les propostes estaven dissenyades en latituds alienes al context social i cultural de les poblacions.

D'igual forma, la teoria de Rostow redueix la qüestió del desenvolupament a una mera transferència de recursos, sense tenir en compte, per descomptat, les obligacions creditícies per als països que adquiriren les ajudes. Aquest desenvolupament proposava la industrialització com a propulsor de creixement, i el problema que es planteja és com els països pobres podrien convertir-se alguna vegada en rics. Açò no deixa de ser una qüestió etnocèntrica: aconseguir ser com els països rics occidentals.

Des d'aquest punt de vista, pren tot sentit la creació d'organismes supranacionals, com el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional i l'Organització Mundial del Comerç, en finalitzar la II Guerra Mundial. Aquests organismes destinats a proporcionar suport financer als denominats països en vies de desenvolupament, dins d'aquest corrent de pensament, va fer evident l'interès dels països promotors, i al capdavant Estats Units, en promoure i concertar actuacions entre els governs de les nacions més potents, per a evitar els efectes colapsants generals que podrien ocasionar les crisis estructurals d'alguns països.

Des del nostre punt de vista, la gran importància de l'obra de Rostow radica en la idea que el desenvolupament era un procés regit per l'ordre natural (element central de la teoria de la modernització, juntament a la importància atorgada a la industrialització com a procés per al desenvolupament), de manera que si s'anaren donant les condicions es transitaria d'una etapa a una altra. Per tant, els països que no havien arribat als estadis o etapes superiors encara estaven "endarrerits" respecte d'aquells altres que ja s'havien desenvolupat. En suma, el subdesenvolupament no era més que un retard en el procés de desenvolupament. La solució passava per promoure les condicions necessàries per al trànsit d'una etapa a una altra superior i aconseguir un nivell d'industrialització i prosperitat econòmica d'una societat moderna. Això requeria un canvi profund en els valors i estructures socials. Aquesta concepció del subdesenvolupament oblidava, però, el tema de la vinculació; és a dir, les relacions de dependència i interdependència que pogueren haver-se produït a nivell internacional.

En aquesta línia, cal destacar també les aportacions crítiques de Carlota Solé (1976) al tema. Aquesta autora critica les fal·làcies comunes dels qui consideren el procés de modernització com un contínuum entre els extrems de tradició i modernitat. El punt de partida de la societat tradicional es concep com a estàtic. Sobre la base del model "antes y después" de canvi social, ja siga de naturalesa exògena o endògena, hi ha desplaçament de velles tradicions per nous valors. Segons l'autora, aquest desplaçament crearà, amb seguretat, conflicte i tensió amb les

pautes tradicionals. Aquestes afirmacions contradiuen l'argument d'aquells que pensen que la modernització és un procés. Així mateix, l'autora es pregunta si modernització és occidentalització – per la generalització de determinats aspectes de països occidentals d'on provenen la majoria d'estudis -. També va acusar de la reducció de modernització als processos d'industrialització i/o urbanització.

En termes pragmàtics, i d'acord amb Vargas (2011:81): “la escuela de la modernización, el paradigma del *desarrollo desde arriba* y el enfoque del *crecimiento económico dual* fueron elementos que orientaron las políticas nacionales, sobre todo de los países occidentales en un período de tiempo que va de la década de los cuarenta hasta los sesenta y setenta del siglo pasado, en los cuales los resultados obtenidos en ese momento eran poco satisfactorios (...) pues el desarrollo, entendido como industrialización desde esta perspectiva. (...) no siempre correspondía a las necesidades y las aspiraciones de la población ni a los potenciales económicos de los países en los que se buscaba implementar”.

Cal que destaquem el paper que se li confereix a l'estat i, concretament, als governs nacionals. En l'enfocament etnocentrista de transferència de capital i d'experiència als països subdesenvolupats, es partia de dues hipòtesis, que van mostrar la seua incapacitat. La primera d'elles, la consideració que el desenvolupament era un procés lineal que podia ser adoptat de forma genèrica - a manera de motle preestablert- per tots els països "endarrerits", donada l'efectivitat que havia demostrat en els països desenvolupats (“rics occidentals”). La segona de les hipòtesis, suposava que els interlocutors directes del procés de desenvolupament, concretament els governs dels països subdesenvolupats, tindrien la capacitat de desenvolupar i orientar aquest procés. Se li assigna un paper central a l'estat en la tasca de dur a terme els canvis necessaris en l'estructura social.

Pel que fa al primer punt, resulta interessant destacar l'anàlisi d'autors com Frank Petiteville (Petiteville 2004; citat en Vargas 2011:83) qui assenyala que alguns dels principals errors de “las políticas derivadas de esta teoría consistieron en soslayar las particularidades territoriales, sociales, culturales y políticas de los países subdesarrollados, que hacían difícil, cuando no improbable, la aplicación sin cortapisas de un modelo de desarrollo elaborado para realidades y contextos históricos diferentes de aquellos en los cuales se pretendía implantar”. Basant-nos en aquest argumentari, no són d'estranyar les crítiques al determinisme i etnocentrisme d'aquesta proposta, la qual es limita a imposar una sèrie de valors aliens, occidentals.

Pel que fa a la capacitat dels governs nacionals, el mateix autor planteja la sobrevaloració de les seues competències executives. A més a més, en relació a la figura de l'estat, Petiteville (1998) assenyala les singularitats i les trajectòries que van seguir les nacions d'Amèrica del Sud a partir de la dècada dels cinquanta, les quals no van tardar a desdir els esquemes de desenvolupament elaborats pels pensadors teòrics de l'enlairament econòmic.

En aquest sentit destacar les aportacions rellevants de dos economistes a la crítica de la teoria del desenvolupament. El primer, P.T.Bauer, sostenia que hi ha grups econòmicament més endarrerits que simplement no els arriben les ajudes. Aquest autor assenyala que, "Al no poder expresarse y no tener fuerza política. Su presencia no afecta al flujo internacional de ayuda ni a la asignación interna de los fondos de ayuda. Con toda seguridad, debido a sus rudimentarias condiciones, no podrían beneficiarse de la ayuda más que en formas cuidadosamente adaptadas a sus condiciones" (1983:149).

El segon autor, l'economista I.J. Mishan (1983) denunciava la idolatria mística amb què havia arribat a contemplar-se el creixement del PIB. En el seu llibre *Los costes del desarrollo económico*, participa en certa mesura de la idea expressada pel Robert Nisbet (1981:462) quan diu que "hay un desencanto y hasta una hostilidad abierta en relación al crecimiento económico". Mishan aboca la seua crítica sobre *l'obsessió pel desenvolupament*, i de lliurar-nos d'aquesta "imaginaria obligació a créixer ràpidamente" (1983:30). Així mateix, aquest autor apunta com a qüestió rellevant, la idea - i el temor - que tant nosaltres com el nostre planeta estem condemnats a la destrucció de no ser capaços de frenar el creixement i reduir l'ús dels recursos no renovables.

c) La teoria de la dependència. La resposta a l'escola de la modernització

La teoria de la dependència ha sigut desenvolupada i divulgada per estudiosos que dissenteixen amb tot el plantejament conservador de la modernització i el desenvolupament lineal economicista. Aquesta teoria va tenir el seu màxim fulgor i desenvolupament a mitjan dècada dels seixanta del segle XX. Naix com a resposta a les polítiques de suport internacional basades en els postulats de l'escola de la modernització entre els anys quaranta i seixanta. Els resultats obtinguts pels països, que van aplicar les polítiques de desenvolupament regional basant-se en els postulats modernitzadors, finalment, no van ser els esperats. En aquest sentit, Vargas

(2011:82) assenyala que “la instalación de grandes industrias y la concentración de recursos en sitios específicos de los territorios nacionales no generaron la expansión de sus beneficios”, i per contra, van créixer els desequilibris regionals que ja existien (Villamil, 2003).

Tant els postulats teòrics, com les polítiques derivades de l'escola de la modernització, no solament van ser insuficients per a aclarir els problemes generats per la distribució desigual dels recursos, sinó que, a més, les polítiques econòmiques adoptades per alguns països no van obtenir els resultats esperats i es van convertir en clars fracassos. A més, aquest tipus de model de desenvolupament, amb un caràcter uniforme i sistemàtic, posseeix en el seu interior la llavor del seu fracàs, pel seu etnocentrisme. No considera les particularitats i la història de les poblacions als quals s'hauria d'aplicar, amb valors aliens al seu entorn social i cultural. Aquestes es veuen atropellades per polítiques governamentals ineficaces, llunyanes a la seua pròpia realitat.

En aquest context, va sorgir l'escola de la dependència. Autors com Gunder Frank (1971) i Singer (1998) consideren que aquest corrent de pensament va sorgir com a resposta a l'escola de la modernització i al seu etnocentrisme. Per a aquests autors i molts altres vinculats a la CEPAL⁷², les idees que marcaren la gènesi d'aquest ideari de desenvolupament van ser concebudes per l'argetí “Raúl Prebisch, en primer término y por su discípulo brasileño Celso Furtado. Ambos dieron a luz una mirada *heterodoxa* frente a la *main stream* anglosajona sobre el fenómeno del crecimiento económico diferencial entre los países 'centrales' y las naciones 'periféricas' (García Bossio, 2008:3). Prebisch⁷³ va realitzar importants aportacions a l'esquema centre-perifèria, pedra angular del que seria l'estructuralisme llatinoamericà, com a model explicatiu a la qüestió del desenvolupament. Sobre aquest tema, tal vegada, el plantejament més important consistira a assenyalar que el subdesenvolupament, segons l'escola de la

⁷² La Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina (CEPAL), és una de les cinc comissions regionals de les Nacions Unides que té la seua seu a Santiago de Xile. Es va fundar per a contribuir al desenvolupament econòmic d'Amèrica Llatina, coordinar les accions vinculades a la seua promoció i reforçar les relacions econòmiques dels països llatinoamericans i amb la resta de nacions del món. Pot consultar-se enllaç: <http://www.eclac.cl/cgi-bin/getprod.asp?xml=/noticias/paginas/3/43023/P43023.xml&xsl=/tpl/p18f-st.xsl&base=/tpl/top-bottom.xsl> <consultat a l'agost de 2013>.

⁷³ Aquest economista argetí, va ser juntament amb Hans Singer, el creador de la tesi de Prebisch-Singer, que postula un menyscabar constant de la relació real d'intercanvi de les economies primàries, normalment en la perifèria, cimentat que la demanda de productes manufacturats creix molt més ràpid que la de les matèries primeres. Per a restituir aquesta tendència, es va projectar la industrialització per substitució d'importacions, que també es coneix com ISI.

modernització era una situació prèvia al desenvolupament, mentre que per a l'escola de la dependència era més aviat una conseqüència del model imperant.

En termes generals, la teoria de la dependència planteja que el subdesenvolupament està causat precisament per les relacions de vinculació dels països denominats subdesenvolupats amb l'economia mundial. A més, apunta que el que cal canviar són aquestes relacions de vinculació i les relacions internes d'explotació. L'esquema de relacions centre-perifèria servia per a descriure un ordre econòmic mundial integrat per un "centre" industrial i hegemònic que genera tecnologia i productes manufacturats, i que estableix transaccions econòmiques desiguals amb una "perifèria" agrícola i subordinada, que proveeix als països del centre de recursos naturals, energètics i mà d'obra barata.

Aquesta relació "centre-perifèria" es convertia en dominació, segons els plantejaments de l'escola de la dependència⁷⁴, en no compensar als països perifèrics de l'excedent que se'ls treia. La teoria de la dependència combina components neo-marxistes amb la teoria econòmica keynesiana. Per això, i tal com assenyala Vargas (2011), se'ls qualifica d'apologetes del socialisme, amb un contingut més ideològic que propositiu i amb un alt nivell d'abstracció i generalització. L'escola de la dependència es va caracteritzar per la varietat d'estudis empírics realitzats per refutar els plantejaments de l'escola de la modernització.

La teoria de la dependència apuntava que el subdesenvolupament era generat per les relacions entre "centre-perifèria". Mentre que les decisions fonamentals s'adopten en els països centrals, amb una producció industrial d'alt valor afegit, s'assigna un paper perifèric de producció de matèries primeres amb baix valor afegit a la resta de països, mers proveïdors d'excedents als països centrals. Aquesta situació deriva, segons l'escola de la dependència, del període colonial.

Des de la perspectiva d'intel·lectuals com Theotonio Dos Santos (1998), les possibilitats de desenvolupament d'un país estaven supeditades a l'expansió i interessos d'altres països, el que genera una situació de submissió (o dependència). A més a més, segons Dos Santos, la dependència dels països subdesenvolupats resulta de la producció industrial tecnològica, més que dels vincles financers establerts amb els països del centre.

⁷⁴ Un dels principals representants d'aquesta escola era Theotonio Dos Santos, així com José Luis Coraggio, mentre que un dels seus principals difusors va ser Gunder Frank.

El mateix autor, en el assaig titulat "La teoria de la dependència: un balance histórico y teórico" (1998), assenyala que es poden identificar tres formes de dependència:

- *Dependència colonial*: el terme correspon a l'època històrica amb el mateix nom. Es caracteritza per l'extracció de recursos i matèries primeres cap als països colonitzadors, amb escassa o nul·la retribució als països colonitzats dels excedents que se'ls extreia.
- *Dependència financera-industrial* dels països subdesenvolupats respecte als països centrals (hegemònics) pel que fa a capital financer i al desenvolupament d'una indústria. La implantació depenia del suport financer que provenia de les instàncies internacionals creades a aquest efecte.
- *Dependència tecnològica-industrial*, en la qual s'establia la dependència tecnològica dels països subdesenvolupats amb tots els avanços tecnològics que es produïen en els països desenvolupats. Es planteja la transferència d'aquests avanços en tecnologia com a condició *sine qua non* per a l'increment dels seus nivells de productivitat.

Si aprofundim en els principals postulats teòrics de l'escola de la dependència, Mauro Marini (1991) assenyala que, per explicitar el problema del subdesenvolupament, s'havia de tenir en consideració el paper dels països en el sistema econòmic internacional. És a dir, la forma en què estan integrats en el sistema, ja que això determinava les diverses relacions mercantils i per tant les situacions de dependència. Els països subdesenvolupats proporcionen recursos naturals i mà d'obra barata per als països desenvolupats, sense la qual els països desenvolupats no poden tenir un alt nivell de vida. Així mateix, els països desenvolupats intentaran mantenir aquesta situació i tractar de contrarestar els esforços dels països subdesenvolupats per reduir la influència dels països desenvolupats.

Els teòrics d'aquest corrent de pensament assenyalen que les relacions entre centre i perifèria estaven condicionades al fet que els països desenvolupats basaven la seua competència en les millores tecnològiques dels processos de producció, mentre que els països subdesenvolupats havien de baixar els seus preus i elevar la seua productivitat per a ser competitius. Així mateix, les exportacions dels països de la perifèria eren cada vegada més escasses i, en el mercat nacional, la demanda de les importacions de productes de l'exterior s'incrementaven. Així doncs, la balança estava descompensada, ja que la dependència directa, en termes financers, tecnològics i de productes, semblava condemnar irremediablement els països subdesenvolupats a un cercle viciós sense cap sortida.

En aquesta línia, Juan Francisco Marsal (1979) assenyala que el que al principi s'inicia com a explotació econòmica després es va transformant i desenvolupant, i finalment sotmet a l'albir del país dominant a totes les manifestacions de la vida de les societats dominades. Aquest autor conclou que la dependència és estructural. Tota l'estructura de la societat dependent és afectada i sotmesa a pautes culturals i directrius econòmiques i polítiques pel país o "centre" dominant.

L'escola de la dependència no es va caracteritzar per la proximitat de les seues propostes. Així doncs, les seues principals crítiques s'han centrat en el fet que aquesta escola no proveeix evidència empírica exhaustiva per justificar les seues conclusions. El que sí que va tenir aquest corrent de pensament és una influència directa en l'elaboració de polítiques governamentals, com van ser el model de substitució d'importacions (Industrialització per substitució d'importacions o ISI⁷⁵), el suport creditici al sector industrial, el proteccionisme comercial aplicant altes taxes a les importacions per fomentar el mercat intern, etcètera, entre d'altres qüestions de rellevància. Tota una bateria de mesures com a forma de superar els retards estructurals, caracteritzats per l'existència de mercats interns febles, concentracions d'exportacions en productes d'origen primari, l'escassetat de mà d'obra qualificada i de capital, etcètera.

En aquest sentit, resulten del tot il·lustratives les observacions de Raúl Prebisch en assenyalar que la propagació universal del progrés tècnic dels països hegemònics a la resta del món havia estat lenta i irregular, que conduïa a una divisió internacional de treball que condemnava als països subdesenvolupats a ser proveïdors de mà d'obra barata i de recursos naturals i matèries primeres, també barats. En aquesta línia, resulten també rellevants les aportacions de Samir Amin (1975). Per a aquest autor, la manera de producció capitalista és un sistema únic o mundial polaritzant. El proletariat perifèric és el nucli de la contradicció en un sistema mundial i no els proletariats de cada país aïlladament. Aquest assenyala que la diferència entre centres i perifèries es basa principalment en la funció d'adaptació de les perifèries a les exigències de l'acumulació en el centre, és a dir a les formes de l'especialització internacional.

⁷⁵ El que s'anomena Industrialització per Substitució d'Importacions (ISI) és una estratègia o model econòmic que s'adopta al territori llatinoamericà i en altres països en desenvolupament després de la II Guerra Mundial. La manca de productes elaborats procedents de les nacions europees industrialitzades durant els conflictes bèl·lics i fins i tot durant la gran depressió, van ser un estímul a aquesta política.

L'aportació principal del model Prebisch (citat a Reyes, 2001:3) és que assenyala les condicions per aconseguir el desenvolupament d'un país:

- “Controlar la tasa de cambio monetario, poniendo mayor énfasis en políticas fiscales que en políticas monetarias.
- Promover un papel gubernamental más eficiente en términos de desarrollo nacional.
- Crear una plataforma de inversiones, dando prioridad al capital nacional.
- Permitir la entrada de capitales externos siguiendo prioridades ya establecidas en planes de desarrollo nacionales.
- Promover una demanda interna más efectiva en término de mercados internos como base para consolidar el esfuerzo de industrialización en Latinoamérica en particular y en naciones en desarrollo en general.
- Generar una mayor demanda interna incrementando los sueldos y salarios de los trabajadores.
- Desarrollar un sistema seguro social más eficiente por parte del gobierno, especialmente para sectores pobres a fin de generar condiciones para que estos sectores puedan llegar a ser más competitivos.
- Desarrollar estrategias nacionales que sean coherentes con el modelo substitución de importaciones, protegiendo la producción nacional al imponer cuotas y tarifas a los mercados externos.”

Aquests plantejaments van estar a la base del model de substitució d'importacions que es va aplicar fins als primers anys de la dècada dels vuitanta i va possibilitar que els països llatinoamericans mantingueren un procés d'industrialització i de millora de la demanda interna, que generà els canvis que van donar lloc a l'obertura comercial que ha caracteritzat el desenvolupament de l'economia mundial fins l'actualitat.

En la teoria de la dependència, el paper que feien els governs nacionals s'explicava des d'una òptica marxista: en possibilitar la penetració d'un model de desenvolupament determinat, acceptaven de forma ineludible la submissió al capital internacional. Certament, la resposta plantejada pels teòrics de l'escola de la dependència suggeria una participació dels governs nacionals basada més en qüestions econòmiques que no en assumptes polítics i socials, i així posava de manifest la inclusió condicionada i dominada dels països tercermundistes en el marc internacional de l'època. Tanmateix, les propostes d'aquest corrent de pensament plantejaven la

necessitat d'una revolució socialista, i fins i tot una desconexió del sistema, per superar la predeterminació econòmica a la qual estaven sotmesos (Vargas, 2011).

Vargas assenyala la pèrdua de validesa dels postulats d'aquesta teoria: "la sobrevaloración de los factores internacionales, y la explicación de las políticas nacionales en torno a tales cuestiones, perdieron vigencia al no tener capacidad explicativa del surgimiento de regímenes autoritarios en la década de los años setenta del siglo pasado, dado que soslayaban el análisis de cuestiones relacionadas con los intereses de los grupos de poder nacionales y la posibilidad de modificar la posición de los países en el contexto nacional, como lo demostraron, durante la década siguiente, los casos de varios países del Asia suroriental, contradiciendo el determinismo macroeconómico del esquema explicativo de la escuela de la dependencia" (2011:90).

També segons Petiteville (1998), a finals de la dècada dels anys setanta del segle XX, els anteriors postulats van perdre vigència, davant la seua incapacitat per explicar fets com els referits, més que el fet de sorgir o ressorgir d'un nou corrent de pensament que explique i propose la recerca del desenvolupament des d'altres punts de vista, i que es tradueix en l'anomenada teoria neoclàssica.

Encara que l'escola de la modernització i l'escola de la dependència es diferencien en molts aspectes, també presenten algunes similituds, sent les principals: a) l'eix central de la investigació és el desenvolupament dels països tercermundistes, b) una metodologia caracteritzada per un alt nivell d'abstracció, c) els estats-nacions s'utilitzen com a unitat d'anàlisi, d) l'ús de visions teòriques estructurals polaritzades, en un cas l'estructura és tradició *versus* modernitat (teoria de la modernització), en l'altre el cas del centre *versus* la perifèria (teoria de la dependència).

Per altra banda, és important destacar que tant els teòrics de l'escola de la dependència com els de l'escola de la modernització basen els seus supòsits en els resultats en els estats-nació. Ambdós parlen de l'acció dels governs. Els dependentistes i els modernistes assenyalaven que els governs nacionals tenien un paper central en propiciar les condicions més adequades i competitives als actors nacionals per enfrontar el context en què s'inserien. Aquestes condicions, i potser ací radique altra de les diferències rellevants amb els teòrics de la modernització, és que uns parlen de revolucions i altres no. Com diu Juan Francisco Marsal (1979:201), la noció de dependència i la seua inclusió en les anàlisis crítiques del desenvolupament econòmic no es va

fer merament "a partir de un estado de trabajo teórico, sino también en la transformación de esa crítica en fuerza social".

d) La teoria neoclàssica del desenvolupament

Des de finals dels anys seixanta i durant els anys vuitanta, l'economia del desenvolupament ha estat, com assenyala Bustelo (1992), hegemnitzada per la perspectiva neoclàssica defensada pels neoliberals. I és que, tant l'escola de la modernització com l'escola de la dependència, es van caracteritzar pels seus enfocaments generalistes i deterministes, així com per un enfocament economicista que resultava clarament insuficient per explicar les particularitats de tipus polític, institucional, i cultural dels països que havien estat objecte de les polítiques internacionals d'ajuda per a la promoció del desenvolupament.

Els febles resultats obtinguts per les polítiques derivades de les teories de desenvolupament van generar desencís. Així, a partir de la dècada dels vuitanta, i amb més ímpetu durant els anys noranta del segle XX, el concepte es va sotmetre a discussió, i es va posar a prova la seua competència per explicar realitats i actuacions realitzades en els països considerats subdesenvolupats.

De forma paral·lela, al món, se succeeixen importants canvis com la caiguda del mur de Berlín l'any 1989, la desintegració de l'URSS, el menyscabament o abandonament del socialisme com a sistema econòmic, els processos d'ajustament estructural⁷⁶ (instrumentats per organismes financers internacionals arran de les crisis econòmiques registrades a inicis de la dècada dels anys vuitanta del segle passat) i com a colofó, el posterior impacte ideològic que va tenir la caiguda del mur. Esdeveniments tots ells que van facilitar el ressorgiment dels postulats de la teoria neoclàssica. Aquest corrent de pensament econòmic fa prevaler mesures de política econòmica d'acord amb el postulat del lliure mercat, com a base per a l'organització econòmica

⁷⁶ Ajustament estructural: es tracta d'un terme que s'utilitza generalment per descriure els canvis de polítiques que implementen organismes internacionals com el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial en països en desenvolupament. En base a la concessió de préstecs per part dels anteriors, s'espera que els programes d'ajust estructural permetin a les economies dels països en desenvolupament prendre una major orientació cap al mercat. Les condicions del préstec s'implementen per part dels organismes internacionals per assegurar que els diners prestats siguin gastats d'acord amb els objectius globals del préstec.

internacional. Es pretén fer extensiu a tots els països, fins i tot generar les condicions necessàries perquè això succeís als anomenats països endarrerits.

Amb el conegut com a Consens de Washington⁷⁷, es concretava la plataforma política que a grans trets consistia en un llistat de polítiques econòmiques considerades com el millor programa econòmic per impulsar el creixement. Tot i que en la seua gènesi, aquest paquet de mesures econòmiques estava pensat per als països llatinoamericans, amb els anys es va convertir en un programa general. D'acord amb Mària i Serrano (2000:1): "després de la caiguda del mur de Berlín, ja feia anys que el socialisme real com a sistema econòmic estava essent progressivament qüestionat o abandonat. Però és en aquell moment que en certs cercles econòmics s'intenta formular un llistat de mesures de política econòmica que constituïska un 'paradigma' únic per a l'economia capitalista triomfadora. Aquest llistat serviria especialment per orientar els governs de països en desenvolupament i els organismes internacionals (Fons Monetari Internacional i Banc Mundial) a l'hora de valorar els avanços en matèria d'ortodòxia econòmica dels primers que demanaven ajuda als segons".

Concretament, el Consens de Washington es va traduir en una llista de deu polítiques econòmiques, sobre les quals hi hauria acord, tal com assenyalen Martínez i Reyes (2012:46-48):

1. Disciplina presupuestaria (los presupuestos públicos no pueden tener déficit).
2. Re-ordenamiento de las prioridades del gasto público de áreas como por ejemplo subsidios (especialmente subsidios indiscriminados) hacia sectores que favorezcan el crecimiento, y servicios para los pobres, como educación, salud pública, investigación e infraestructuras.
3. Reforma Impositiva (buscar bases imponibles amplias y tipos marginales moderados).
4. Liberalización financiera, especialmente de los tipos de interés.
5. Un tipo de cambio de la moneda competitivo.
6. Liberalización del comercio internacional (disminución de barreras aduaneras).
7. Eliminación de las barreras a las inversiones extranjeras directas.
8. Privatización (venta de las empresas públicas y de los monopolios estatales).

⁷⁷ *Enciclopedia Multimedia Interactiva y Biblioteca Virtual de las Ciencias Sociales, Económicas y Jurídicas EMVI*. Veure: <http://www.eumed.net/tesis-doctorales/alhc/21.htm> <consultat a l'agost de 2012>.

9. Desregularización de los mercados.
10. Protección de la propiedad privada.

La teoria neoclàssica és el paradigma dominant en les ciències econòmiques, el que es coneix com a l'ortodòxia. Aquesta teoria es fonamenta essencialment en dos pilars. El primer és la defensa de l'eficàcia del mercat com a instrument d'assignació òptima dels recursos. Es considera que els mercats lliures de capital assignen eficientment el capital, criticant qualsevol intervenció pública en les activitats econòmiques. La segona és la persistència en els avantatges d'una participació plena en el comerç internacional. Aquesta du aparellada la crítica al model d'industrialització per substitució d'importacions (ISI), que suposa restriccions a les importacions i un clar viratge que menyscaba l'exportació.

D'altra banda, en els postulats neoclàssics subjau la idea segona la qual, si els països en desenvolupament s'especialitzaven en els seus avantatges comparatius i afavorien el context del lliure mercat, com a base de l'organització econòmica interna i les seues relacions internacionals, no només s'aprofitarien dels beneficis de les relacions comercials internacionals, sinó que també consolidarien els fonaments d'un desenvolupament equilibrat.

Així s'adoptava, doncs, una visió de l'economia com un sistema d'equilibri regulat per la natura, on sempre prevaldrà l'estabilitat entre les seues parts en tant i quan se la deixi actuar "lliurement". De la mateixa manera que el sistema econòmic és "natural", n'hi ha prou en reduir l'anàlisi a un model basat en fórmules matemàtiques, que predeterminarà la "millor manera d'actuar" per obtenir la màxima utilitat.

Aquestes idees tenen un gran contingut polític i estan carregades de judicis de valor. Sobretot si estan basades només en la coherència interna de la mateixa teoria i no parteixen d'una anàlisi de la realitat concreta. Com assenyala Vargas (2011), el concepte d'estat impulsat pels organismes internacionals, es referia al govern com el subjecte idoni per al desenvolupament de les mesures econòmiques i legals que afavoriren les condicions òptimes per al desenvolupament del capital. L'estat tenia una funció de mer inspector i garant del compliment d'aquestes mesures. I, tot això, sense perjudici de menyscabar les funcions socials i productives.

Però, actualment, amb l'esquema del funcionament de l'economia mundial, aquesta liberalització de les economies nacionals implica un retrocedir dels governs nacionals en assumptes d'atenció

social, així com la desregulació i liberalització de les importacions, i en general del comerç exterior. No obstant això, l'eficàcia del mercat com a instrument d'assignació equilibrada i òptima dels recursos que propugnava el lliure mercat no va portar aparellat avanços substancials en les condicions de vida de les poblacions dels països subdesenvolupats. Paradoxalment, una de les contribucions teòriques d'importància d'aquest corrent era el desenvolupament d'una *Teoria del benestar*⁷⁸, la qual pretén demostrar que, en augmentar la utilitat, cada individu aconsegueix un major benestar.

Clars exemples de polítiques impulsades pels organismes internacionals per ajudar els països en transició, segons l'eufemisme vigent, podrien ser els paquets d'ajudes oferts pel FMI a països com Mèxic en la seua crisi financera a inicis de 1994, que presentava un elevat dèficit de la Balança Comercial.

En general, aquestes polítiques es traduïen en una reducció de la despesa social i la privatització d'entitats públiques. Condicions que perseguïen, sobretot i deixant de banda el patiment social de la crisi, evitar que Mèxic incorregués en una suspensió de pagaments o en fallida, pel que fa als seus creditors estrangers. En aquesta línia, les declaracions de l'economista Lester Thurow - citat en Nahuel (2004: 65) -, parlant sobre el paquet de rescat de l'FMI i els Estats Units atorgat a Mèxic, són molt aclaridores:

“Negar la ayuda a México causaría una pérdida de confianza y pánico en los mercados financieros del mundo que incluso podrían derrumbarse. (...). Si los mercados financieros del mundo quebraran, los perdedores, por supuesto, no serían los mexicanos sino los grandes operadores en los mercados financieros internacionales: los británicos, los alemanes, los japoneses y, los norteamericanos”.

Els efectes d'aquests programes d'ajust impulsat pel FMI (i pels EUA), i els que van ser aplicats pel mateix país seguint les polítiques del Consens de Washington, es van deixar sentir amb força en l'esfera social i econòmica mexicana. Les conseqüències del Programa d'Acció per Reforçar l'Acord d'Unitat per Superar l'Emergència Econòmica (PARUSEE), nom donat al paquet de mesures, són assenyalades per García (2003):

⁷⁸ *Enciclopedia Multimedia Interactiva y Biblioteca Virtual de las Ciencias Sociales, Económicas y Jurídicas EMVI*. Veure: <http://www.eumed.net/cursecon/dic/bzm/t/teoriae.htm> <consultat a l'agost de 2012>.

- Disminució del consum intern i caiguda de la demanda.
- Reducció del dèficit fiscal a través de reducció de despesa social i increment d'impostos, l'IVA es va incrementar en 5 punts percentuals (passant al 15%)
- Recessió econòmica per més d'un any.
- Reducció de les importacions i sobrevinguda d'un superàvit en el compte corrent.

El govern mexicà va arribar a aplicar una severa estratègia de contenció salarial que va afectar seriosament a més de les tres quartes parts de la força laboral del país. La força de treball va veure reduït el seu poder de compra a la mínima expressió, va retrocedir deu anys, i va resultar en un alt creixement de l'economia informal. Aquestes mesures d'ajust internacionals no van implicar millores substancials en les condicions de vida de la població mexicana. I és que el principal objectiu dels programes d'estabilització proposats per l'FMI i el proposat actualment per la Troica⁷⁹ per a Grècia, Portugal, Espanya o Xipre, per exemple, tenen com a únic objectiu assegurar el pagament del deute a les entitats financeres de França o Alemanya, entre d'altres. Es deixen fora objectius superiors com pot ser alleugerir el patiment social provocat per la crisi econòmica. Com es pot comprovar, les propostes polítiques derivades són sempre les mateixes, i les conseqüències també ho són: no existeix evidència empírica que demostre que les polítiques derivades dels postulats neoliberals milloren les condicions de vida de les poblacions a les quals s'aplica.

La concepció neoclàssica del desenvolupament té una mirada endògena del problema. Es basa en la creença que el desenvolupament arribarà quan els actors incorporen els valors que tenen les societats desenvolupades. Aquests postulats neoclàssics tenen una forma específica d'entendre el paper dels governs nacionals. En aquest model de desenvolupament es necessita un sòlid suport del govern, i disposar d'un context nacional apropiat per aplicar els postulats neoclàssics. És a dir, comptar amb una capacitat política "fora" - i sembla que "autoritària" puix el model només s'aplica quan hi ha governs autoritaris (siguen *dictatorials* - Pinochet, Videla... - o *democràtics* - Samaras...) - per portar endavant aquesta teoria, per poder garantir regles transparents i institucions fortes. La idea que subjau és la de mantenir una administració i

⁷⁹ El terme fa referència a la triada financera formada pel Banc Central Europeu, la Comissió Europea i el Fons Monetari Internacional, en el context dels rescats financers a alguns països i amb la consegüent imposició de polítiques financeres, en els quals la triada financera realitza el control i aplicació dels programes de consolidació fiscal. Si un país no fa cas a la troica, no obté finançament. Les "cridades" de la troica a Espanya per a concretar la reforma de la supervisió bancària i altres polítiques d'ajust han sigut una constant en els últims dos anys.

empreses eficients, orientades a protegir i incentivar la inversió. És pretén reduir la intervenció estatal a mínims i donar pas a les forces del mercat com a mecanisme de distribució i assignació de recursos. Les funcions de tipus social queden supeditades a la magnitud econòmica del desenvolupament. La preocupació se centra més en l'equilibri de la dimensió macroeconòmica descuidant la dimensió microeconòmica i de tipus social.

En aquesta línia, l'economia descansa en la lliure regulació de l'oferta i demanda, i la política (ha d'entendre's, estat, i de manera particular, acció del govern nacional) té una funció essencial. Aquesta és la de realitzar els canvis estructurals que possibiliten una estabilitat econòmica, que facilite la radicació d'indústries i capitals, que implicaran un desenvolupament de manera directa o indirecta de l'economia del país. Les forces del mercat compliran la funció d'assignació dels béns i serveis en la societat que abandona l'estat.

Perquè açò es pugui aconseguir, l'estat començarà a reformar-se i reduirà la seua grandària i funcions, a través de desregular, terciaritzar, privatitzar i flexibilitzar. Açò permetrà desenvolupar-se al mercat en la seua màxima expressió: una economia oberta i globalitzada. Tots aquests moviments són el tractament ideal per a contrarestar l'estat de benestar al que es considera el principal causant del desequilibri fiscal, i que tracten d'eliminar mitjançant mesures restrictives a la despesa pública.

La confiança en el mercat és doncs total, "la ética es inmanente al mercado, y por lo tanto su 'imperativo categórico' sería actuar siempre respetando sus reglas, especialmente el derecho a la propiedad y los contratos, y buscando siempre maximizar el propio beneficio, pues de ello resultará mayor bien para todos" (Vergara Estévez, 2003:7).

Aquesta situació provocarà que el mercat afavorisca el desenvolupament. L'estat es limitarà a protegir i garantir els drets individuals. I és que, per a aquesta concepció del desenvolupament, les funcions i atribucions públiques han de ser necessàriament descentralitzades i ocupar una funció subsidiària amb un estat amb una intervenció a mínims.

La consideració de les especificitats nacionals en les recomanacions dels organismes internacionals s'adverteixen com una de les principals diferències d'aquesta teoria en relació amb la teoria de la modernització. Altra circumstància que es pot considerar en aquest sentit, és el fet que, amb la fi de la Guerra Freda, l'objectiu d'evitar l'avanç del socialisme perd el seu sentit

i la seua vigència. La qual cosa implica la pèrdua de la por a les mobilitzacions dels treballadors i treballadores, i a les propostes que se'n podrien derivar de canvi de model, del capitalisme al socialisme. No obstant això, encara que de forma aparent, els tristos atemptats que s'han produït en el panorama internacional, han substituït l'anterior objectiu pel de la lluita contra el terrorisme. Tot i que les implicacions de política econòmica no són les mateixes, ja que l'islamisme no suposa un canvi d'esquema de dominació. De fet, el model religiós també és de dominació. Això explica la col·laboració d'occident i les polítiques neoliberals amb països com Aràbia Saudí o Egipte.

Entre les crítiques a la teoria neoclàssica es poden destacar les següents:

a) La seua anàlisi sol ser exclusivament estàtic, és a dir, que no es té en compte el factor temps. Els seus models tendeixen a observar una situació inicial i una final (equilibri), juntament amb elements que impulsen el canvi d'una situació a l'altra. No tenen en compte que l'equilibri no s'aconsegueix de forma immediata, que el mateix pot ser inestable, o bé que a causa de situacions relacionades amb la dinàmica, pot ser que mai s'aconseguisca.

b) Es fonamenten quasi exclusivament en l'anàlisi de la psicologia individual. No es té en compte la interdependència que es pot produir entre els individus, en formar part de grups o agregats més grans, que introdueixen elements que influeixen en el seu comportament, o viceversa. Igualment descuiden l'estudi del marc institucional en el qual es desenvolupa l'activitat econòmica.

Entre les referències d'aquestes crítiques destaquem per exemple al Premi Nobel d'Economia Paul Krugman (2004, 2009) un crític del neoliberalisme econòmic i de l'absència de regulació i supervisió dels mercats. També a Joseph Stiglitz (2002), que en el seu llibre *El malestar en la globalización*, descriu els efectes de la política del FMI en països en desenvolupament o emergents. A més d'acusar al FMI d'un funcionament poc democràtic i a les institucions financeres internacionals de ser els serifs únicament dels interessos de països occidentals. Aquest autor acusa al FMI de realitzar les mateixes recomanacions per a tots els països, sense tenir en compte les particularitats. I com no, també destacar les crítiques a les bases ètiques de la teoria neoclàssica en la proposta del benestar social del Premi Nobel d'Economia Amartya Sen (2003, 2007).

e) Les noves teories del desenvolupament

Vargas (2011) assenyala que tant els postulats de l'escola de la modernització com els de l'escola de la dependència i els dels neoclàssics manquen d'elements teòrics que expliquen diverses situacions relacionades amb la recerca del desenvolupament. Les principals serien els desequilibris ecològics, la consumició i desgast dels recursos naturals i els efectes de les mesures econòmiques sobre la identitat nacional dels països als quals s'apliquen les accions i estratègies macroeconòmiques.

Les crítiques a les tres escoles es resumeixen en els següents punts:

- Tenen un *alt grau de generalitat*. I és que les accions i estratègies integrals dissenyades sobre la base de polítiques macroeconòmiques no consideren les particularitats de les societats locals i les característiques culturals i nacionals. Normalment van fracassar.
- En tenir un *enfocament essencialment econòmic*, les manifestacions no econòmiques del desenvolupament - o subdesenvolupament - no són tingudes en compte en els seus plantejaments. Per la qual cosa les seues estratègies resulten parcials i poc adequades a la complexitat de l'objecte d'anàlisi.
- En les seues accions i estratègies consideren essencial la transformació de les condicions de producció, *sense pretendre el canvi institucional*, el qual, en alguns casos, resultaria fonamental i condició necessària en la cerca d'un vertader desenvolupament.

No obstant, en aquesta anàlisi de l'evolució de la noció de desenvolupament, és important assenyalar que, en cadascun dels plantejaments, el denominador comú és la intenció de generar un canvi en la manera d'organitzar-se de les societats nacionals, al voltant d'una activitat econòmica determinada, així com la cerca de formes que possibiliten aprofitar de forma òptima els recursos disponibles.

Seguint a Vargas (2001:97), "la insuficiència explicativa del enfoque económico de las teorías revisadas dio lugar al surgimiento de teorías alternas para la interpretación y la búsqueda del desarrollo. En el último cuarto del siglo XX, la discusión giraba en torno al fracaso de las estrategias modernizadoras y la falta de propuestas concretas por parte de los dependentistas,

así como la carencia de resultados de la vertiente neoclásica predominante en la última década del siglo pasado. La necesidad de traducir los efectos del crecimiento económico y de la distribución del ingreso en un incremento perceptible del nivel de vida de la población y de ampliar los efectos del progreso a cuestiones del crecimiento y la integralidad del concepto generó un espacio fértil para la elaboración de nuevas teorías, que abordasen aquellos temas olvidados por las reflexiones teóricas anteriores y cuyo tratamiento emergía con gran celeridad en esta época".

Es tractava essencialment de la necessitat d'un nou paradigma, diferent i contestatari. I sense les pretensions de les teories revisades, que tenien una visió totalitzadora en l'organització interna de les nacions. La base de les accions i estratègies integrals generades eren promogudes per part de governs nacionals i d'organismes internacionals. Vargas es refereix doncs, al concepte de desenvolupament "des de baix", en contraposició a les anteriors tendències del desenvolupament "des de dalt".

En el cor d'aquestes noves teories del desenvolupament està el fet de considerar a l'ésser humà com l'objectiu principal de qualsevol acció de l'estat. I també a considerar amb igual grau d'importància la producció i la distribució. Aquests nous enfocaments no solament han de superar la mera atenció a les necessitats bàsiques sinó que han de fixar-se de forma prioritària en el respecte als éssers humans, al seu context i a les seues perspectives de progrés.

En 1963, Dudley Seers va escriure *The Limitations of the Special Case*⁸⁰, una obra que va marcar l'origen dels estudis sobre el desenvolupament en un nivell professional. Seers mantenia que la major part de les polítiques econòmiques es basava en l'experiència d'un reduït nombre de països rics, i que, en termes generals, constituïen un cas especial no representatiu. Va identificar vint característiques d'aquest cas especial, vinculades a factors de producció, sectors de l'economia, comerç exterior, hisenda, llars, estalvi i inversió, etcètera. La conclusió a la qual va arribar és que en la resta del món, o siga en els països en desenvolupament, les citades condicions no estaven presents.

Seers (1981) subratlla la necessitat d'un desenvolupament social. Va plantejar que, a més de tots els programes macroeconòmics i els resultats que devien cercar-se en aquest àmbit, era

⁸⁰ Poden consultar-se les obres de Dudley Seers en *La Enciclopedia Multimedia Interactiva y Biblioteca Virtual de las Ciencias Sociales, Económicas y Jurídicas EMVI* llotjada en la següent adreça: <http://www.eumed.net/coursecon/economistas/seers.htm> <consultada en setembre de 2013>.

necessari que tot açò es traduïra en la satisfacció de les necessitats bàsiques de la població. Arega, per tant, a la concepció economicista de l'augment de la productivitat, la variable social del desenvolupament.

De forma addicional, una de les aportacions destacades de Seers va ser posar en discussió sobre la naturalesa del concepte de 'desenvolupament', en assenyalar que es tractava d'un concepte "normatiu, ple de judicis de valor..." (Boisier, 2001:51). Aquest concepte era comunament elaborat per aquells que s'assumeixen com a desenvolupats. Aquesta concepció va suposar l'agregació d'elements que ampliaven les perspectives i l'abast del concepte. En aquest sentit, inclogué la valoració de les condicions necessàries per a aconseguir la realització del potencial de les persones, donant lloc a la consideració de nous indicadors de desenvolupament.

La incorporació d'elements "qualitatius" en la definició del desenvolupament s'observa amb major claredat en la dècada dels vuitanta i de la mà d'autors com Manfred Max Neef, Antonio Elizalde i Martín Hopenhayn amb l'obra "Desarrollo a escala humana" (1998). Aquests incorporen com a postulat bàsic d'aquest desenvolupament - a escala humana - la referència a les persones i no als objectes. I que en lloc d'indicadors del creixement quantitatiu dels objectes produïts en un país o regió - referits per exemple al PIB -, es necessitava d'indicadors referents al creixement qualitatiu de les persones.

La idea central que planeja en "Desarrollo a escala humana" és que el millor procés de desenvolupament serà aquell que permeta elevar més la qualitat de vida de les persones. Qüestió que en última instància dependrà de les possibilitats que tinguen les persones de satisfer adequadament les seues necessitats humanes fonamentals. Aquests autors proposen en el seu sistema reflexionar d'acord amb nou necessitats⁸¹ fonamentals. Totes elles posen l'accent en la importància dels esforços xicotets i apassionats de les persones.

Aquestes necessitats humanes fonamentals són una de les principals variables d'aquesta concepció del desenvolupament. Entre altres variables força destaquen, l'articulació organitzada dels individus amb la naturalesa i la tecnologia, la generació de majors nivells d'auto

⁸¹ Aquests autors consideren com a tals les necessitats de "subsistència", "afecte", "protecció", "enteniment", "creació", "participació" i "oci" - i que van estar presents des dels orígens del 'homo habilis' i també des del 'homo sapiens' -, i probablement apareixen en un estadi evolutiu posterior la necessitat "d'identitat", i posteriorment, la necessitat de "llibertat".

dependència i de participació, i "la articulació de los procesos locales con los globales" (Boisier, 2001:53). En aquesta línia, Max-Neef defensa que no existeix cap correlació entre el grau de desenvolupament econòmic (industrial) i la felicitat relativa de les persones implicades. Si més no al contrari, el desenvolupament econòmic sembla augmentar la solitud i l'alienació en les societats desenvolupades (Drekonja, 2002).

A partir de la dècada dels anys noranta es donen passos institucionals en el camí cap a una nova concepció del desenvolupament. D'una banda, l'any 1990, amb la construcció de l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH)⁸², pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), d'acord amb el treball de recerca de l'economista Mahbuh ul Haq, a favor d'una visió més àmplia de desenvolupament. I, d'altra banda, l'establiment de l'Agenda per al Desenvolupament⁸³, per part de l'ONU, l'any 1995. Aquesta va traduir-se en importants intents dels organismes de regulació internacional per a fomentar el desenvolupament dels països, en dimensions del creixement més enllà de les expressades en termes macroeconòmics.

I és que, segons aquest plantejament, i donades les creixents desigualtats que genera la globalització econòmica, una alternativa per a enfrontar la desigualtat és fomentar una política de major inversió en desenvolupament humà, amb l'objectiu que les persones es capaciten més i millor en diferents àrees. Millor salut, alimentació, educació, oportunitats de progrés i majors vies de participació social són considerades entre unes altres, com a variables essencials de l'Índex de Desenvolupament Humà.

El treball de Amartya Sen va establir les bases d'un enfocament diferent i més ampli del desenvolupament humà. La teoria de les capacitats impulsada per Sen (1993, 2000), concep el

⁸² L' IDH sorgeix com una iniciativa de l'economista Mahbub ul Haq per a classificar els països a partir d'altres variables a les utilitzades tradicionalment en economia (PIB, balança comercial, etc.), en educació (taxa d'alfabetització, etc.), en salut (esperança de vida, etc.) i altres àrees (despesa militar). L'Índex de Desenvolupament Humà cerca mesurar aquestes variables a través d'un índex compost, per mitjà d'indicadors que s'entrellacen en els tres aspectes esmentats. L' IDH és calculat des de 1990 pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) d'acord amb el treball de recerca de l'economista pakistanés Mahbub ul Haq realitzat en 1990, i en gran part, es basa en les idees desenvolupades pel filòsof i economista Amartya Sen. L'IDH identifica la situació d'un país quant al desenvolupament humà bàsic de la seua població a través d'un índex compost, simple i únic. Aquest índex es publica anualment des de 1990 en l'Informe sobre Desenvolupament Humà del PNUD. Definició i glossari de l' IDH: <http://www.pnud.org.co/sitio.shtml?apc=i1-----&s=a&m=a&e=A&c=02008#.UzUwyrdOVdg> <consultat al desembre de 2013>.

⁸³ Pot consultar-se sobre aquest tema en la pàgina sobre l'Agència per al Desenvolupament de les Nacions Unides, en la següent adreça: <http://www.un.org/es/development/desa/area-of-work/post2015.shtml> <consultat al desembre de 2013>.

desenvolupament com l'ampliació de les capacitats de les persones en l'econòmic, social, cultural i polític. A més, afegim que la creació de les oportunitats socials fa una contribució directa a l'ampliació de les potencialitats humanes i la qualitat de vida. En aquesta línia, el terme desenvolupament humà el defineix el PNUD⁸⁴ (2004: 127) com: "el proceso de ampliación de las opciones de las personas y mejora de las capacidades humanas (la diversidad de cosas que éstas pueden hacer o ser en la vida) y las libertades para que puedan vivir una vida larga y saludable, tener acceso a la educación y un nivel de vida digno, participar de su comunidad y de las decisiones que afecten su vida (...) es indiscutible que las personas son la verdadera riqueza de las naciones, por lo que el desarrollo humano implica ampliar las oportunidades y las capacidades para que puedan vivir una vida creativa y productiva conforme con sus necesidades e intereses"⁸⁵.

El concepte de desenvolupament humà situa a l'individu com a eix central en tots els aspectes relacionats amb el desenvolupament d'un país, regió o localitat. Aquest concepte es refereix al procés mitjançant el qual és possible augmentar les opcions per a qualsevol dels habitants d'un país o regió, en diversos àmbits com el són l'educatiu, material, laboral i cultural, per esmentar alguns. D'aquesta manera, el concepte de desenvolupament humà es concentra a augmentar el benestar integral de l'individu i no solament en la millora de l'àmbit material. De manera concreta, l'Índex de Desenvolupament Humà es basa en un indicador social estadístic conformat per tres paràmetres: salut (mesurada segons l'esperança de vida en néixer), educació (mesurada sobre la base de la taxa d'alfabetització d'adults) i nivell de vida digne (mesurat a través del PIB per càpita en paritat del poder adquisitiu en dòlars - PPA en US\$). Al cap i a la fi es fonamenta en gaudir d'una vida llarga i saludable, poder accedir al coneixement i comptar amb els recursos necessaris per a existir. El PNUD ha assumit aquesta metodologia (agregant variables i matisos en el seu mesurament, sense perdre la seua essència).

Per la seua banda, l'Agenda per al Desenvolupament considerava que la visió de desenvolupament ha d'estar centrada en els principis de drets humans, igualtat i sostenibilitat.

⁸⁴ En el següent enllaç del PNUD es poden consultar tots els informes mundials de Desenvolupament Humà: <http://www.pnud.org.co/sitio.shtml?apc=a-c020081--&x=18683#.UzUzLLdOVdh> <consultat en maig de 2013>.

⁸⁵ Pot consultar-se també per a una major informació, el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), concretament l'apartat: "Què és el desenvolupament humà?", en la següent adreça electrònica: <http://www.undp.org.pa/indice-desarrollo-humano/que-es> <consultat en febrer de 2013>.

L'Agenda ha d'estar basada en objectius i metes concretes orientades al voltant de quatre dimensions: (1) desenvolupament social incloent; (2) desenvolupament econòmic incloent; (3) sostenibilitat del medi ambient; i (4) estabilitat social i política en els països.

Aquests plantejaments es fonamenten en les aportacions de Lebret (1969), Max-Neef (1998), Güell (1999) o Sen (2003), que plantegen postures profundament ètiques i remarquen la naturalesa axiològica del desenvolupament, com ja ho fera Seers (1981) a finals dels anys seixanta, com a contrapartida a unes polítiques, programes i projectes, amb una orientació únicament materialista, segmentada i analíticament econòmica.

D'acord amb Lebret (1969), resulta necessari examinar de nou la noció de desenvolupament doncs "algunos autores que tratan del desarrollo, adolecen de la cortedad de miras de su concepción metafísica. Están aprisionados por una teoría del poseer y de la extensión de la posesión, cuando en realidad habría que subordinarlo todo a ser-más y elaborar una teoría y una praxis del ser-más que comprendiese la utilización civilizadora del poseer" (Lebret, 1969:25). La finalitat del desenvolupament està clara: "El objetivo del desarrollo no puede ser otro que el desarrollo auténtico de los mismos hombres" (1969:32). Max-Neef coincideix i assenyala que una "sociedad sana debe plantearse, como objetivo ineludible, el desarrollo conjunto de todas las personas y de toda la persona" (1998:87). Boisier diu que podem tenir la sensació i la certesa de què hi ha creixement econòmic però no desenvolupament, puix "se observa que regiones cuya existencia de recursos naturales y humanos posibilitaría un proceso de desarrollo, de ampliación de oportunidades, de ampliación de libertad, de opciones, de mayor justicia y de creciente ética en las relaciones interpersonales y en relación con el medio ambiente, siguen sin desarrollarse" (1997:30).

Es va fer, doncs, evident la complexitat del concepte del desenvolupament amb la incorporació als components econòmics d'elements socials, culturals i polítics. Aquests se'ns revelen com a ingredients indispensables a l'aplicació exclusiva de polítiques convencionals, inspirades per disciplines reduccionistes. Anàlogament a la creixent magnitud i complexitat del concepte de desenvolupament, creixen el nombre de disciplines que havien d'intervenir per a precisar i, si calia, delimitar aquest concepte. I és que el concepte de desenvolupament no pot entendre's i sustentar-se en cap disciplina en particular. Es fa necessària ineludiblement una transdisciplinarietat (Max-Neef *et alii*, 1998:39): "La transdisciplinarietà es una solución que, con miras a alcanzar un mayor entendimiento, va más allá de los ámbitos esbozados por disciplinas

estrictas. Mientras que el lenguaje de una disciplina puede limitarse a describir algo (un elemento aislado, por ejemplo), puede resultar necesaria una actividad interdisciplinaria para explicar algo (una relación entre elementos). Por la misma razón, para entender algo (un sistema interpretado por otro sistema de mayor complejidad) se requiere una participación personal que vaya más allá de las fronteras disciplinarias, convirtiéndola así en una experiencia transdisciplinaria”.

El concepte de desenvolupament es caracteritza per ser una noció complexa, ambigua i, pot ser que de vegades, contradictòria. A aquest terme, d'acord amb Vargas (2011:101): “se le comenzaron a agregar varios adjetivos, algunos de los cuales hacían evidente que se trataba de fines, medios o modalidades de una misma acepción; en esencia, el desarrollo implicaba el tránsito de una situación sociodemográfica determinada a otra cuantitativa y/o cualitativamente mejor, aunque en su definición lo que prevalecía era el componente que señalaba su adjetivo”. Així l'esmentat desenvolupament es caracteritza per la seua permeabilitat al context històric i polític. D'aquesta manera, a l'empara de les crítiques, el terme ha anat contínuament evolucionant, ha sigut contínuament revisat, i s'ha ajustat a les idees i a la realitat del moment.

Així doncs, podem trobar, entre altres adjectius els següents: desenvolupament autoconcentrat, desenvolupament territorial, desenvolupament regional, desenvolupament endogen, desenvolupament local, desenvolupament sostenible o desenvolupament humà. Aquesta varietat d'adjectius que acompanyen al terme - moltes vegades s'usen indiferentment per a referir-se a una mateixa realitat - contribueixen a generar una confusió generalitzada entre els qui s'acosten a l'anàlisi de les qüestions de desenvolupament econòmic, i de les polítiques que s'apliquen per a la millora de la situació de la població en qualsevol lloc del món. En tenir matisacions diferents fa que es distorsionen els efectes de les possibles polítiques i que no es detecten bé per part dels gestors i d'aquells que implementen aquestes polítiques, els objectius a perseguir o aquells objectius que els gestors pretenen que s'aconsegueixen.

Els significats de les diferents adjectivacions dels concepte desenvolupament poden ser distingir-se com segueix:⁸⁶

⁸⁶ Per a una definició i classificació més exhaustiva vegeu Boisier (2001) i Vázquez (2007).

- Desenvolupament autoconcentrat. A la fi dels anys setanta del s. XX, va sorgir aquest concepte per a precisar l'adequació de les estratègies generals a les particularitats d'una localitat concreta, independentment de les característiques essencials de l'arquetip dominant. Es tracta d'una "...estructura productiva cimentada sobre la firme base de la movilizació de los recursos disponibles locales, y en la utilización de estos recursos en el lugar de ubicación, así como en el desarrollo y aplicación de los incentivos conducentes a la producción de tecnologías propias. El resultado de una economía autocentrada es la satisfacción de las necesidades fundamentales de la población, ampliándose y diferenciándose, a medida que se desarrollan las fuerzas productivas, la gama de necesidades consideradas elementales..." (Pérez Sánchez, 1998: 2).
- Desenvolupament territorial. Es refereix a qualsevol espai físic - si bé normalment a una amplitud territorial major que una localitat i menor que una regió - en el qual es donen actuacions i relacions socials, econòmiques i polítiques, que li donen característiques particulars a cada territori. Es refereix, per tant, a un espai on es concreta l'anàlisi del diagnòstic i la implementació posterior de polítiques per propiciar l'anomenat procés de desenvolupament.
- Desenvolupament regional. Es tracta d'un àmbit socioespacial determinat i més específic que l'anterior, es refereix concretament al desenvolupament en una regió institucionalment constituïda i que forma part reconeguda d'una estructura política més ampla, com ara les Comunitats Autònomes a Espanya o, de forma genèrica, el que es denominen NUTS ⁸⁷ a la Unió Europea.
- Desenvolupament endogen. Pot traduir-se com a desenvolupament "des de dins". Es tracta d'un concepte que entén la funció de producció del territori com la combinació i aprofitament de tots els factors disponibles que permeten millorar el nivell de vida de la població local. Aglutina dues versions. La primera, quan les "principals" actuacions

⁸⁷ Són les sigles en francès de la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques utilitzades per la Unió Europea (UE) amb finalitats estadístiques. Aquesta nomenclatura s'utilitzen, entre altres qüestions, per a dur a terme les principals actuacions de la política regional europea, així com les redistribucions regionals dels fons estructurals de la UE. Pot consultar-se referent a la Nomenclatura de les Unitats Territorials Estadístiques (NUTS) en la següent adreça:

http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/management/g24218_es.htm <consultat en novembre de 2013>.

parteixen dels mateixos recursos locals. La segona, una versió “més purista” quan les actuacions són realitzades sense cap intervenció externa. D'acord amb Boisier (2001:65), "el desarrollo endógeno se produce como resultado de un fuerte proceso de articulación de actores locales y de variadas formas de capital intangible, en el marco preferente de un proyecto político colectivo de desarrollo del territorio en cuestión".

- Desenvolupament local. Es tracta d'un concepte de desenvolupament que pretén comptar amb la població local “para llevar a cabo sus propuestas de política económica, por un lado, o también podría ser entendido como el desarrollo de localidades específicas, independientemente del origen del proceso” (Rodríguez Cohard, 2010:84). Aquesta concepció del desenvolupament té en essència com a elements constitutius: el fet de compartir una part delimitada del territori, la presència de lideratges socials i l'existència d'uns valors comuns que formen una identitat socioterritorial (local).
- Desenvolupament sostenible. El concepte de desenvolupament sostenible va començar a gaudir d'àmplia acceptació a la fi de la dècada dels vuitanta, després que apareguera l'Informe *Brundtland*⁸⁸. Els principals resultats d'aquest informe assenyalen la necessitat de reconsiderar les nostres formes de vida i de governar. En l'eix central del desenvolupament sostenible està la necessitat imperiosa de considerar tres pilars de forma conjunta: la societat, l'economia i el medi ambient. S'apunta, en suma, i d'acord amb Dasmann (1985:215) a “un desarrollo socialmente justo, ecológicamente compatible y económicamente viable”.
- Desenvolupament humà. Terme que s'introdueix a partir de l'enfocament de les potencialitats humanes com a element central de qualsevol procés de desenvolupament i com a resposta a la concepció materialista del desenvolupament. En aquest sentit, es fonamenta en les teories que pretenen fomentar un desenvolupament alternatiu centrat més en aspectes humans.

⁸⁸ Es tracta d'un informe socioeconòmic elaborat per diferents nacions l'any 1987 per a l'Organització de les Nacions Unides (ONU), per una comissió que va encapçalar la doctora Gro H. Brundtland, i on s'arrepleguen els resultats i les conclusions de la Conferència sobre el Mig Humà de 1972. Originalment, es va cridar *Our Common Future* (El nostre Futur Comú). En l'informe *Brundtland*, es va utilitzar per primera vegada el concepte desenvolupament sostenible. Es pot consultar el citat informe (*Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*) en la següent adreça electrònica: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> <consultat en maig de 2013>.

En definitiva, el concepte de desenvolupament s'encara des de diferents òptiques, sempre cercant la millora de la qualitat de vida i benestar dels ciutadans i de la capacitat de cada territori per a generar-lo de forma perdurable i sostenible. Dins de les noves tendències de l'anàlisi del desenvolupament, han sorgit els partidaris de les diferents opcions ja citades. Però, en qualsevol cas, i reconeixent la polisèmia que es genera, tal com assenyala Vargas (2011), es tracta d'una confrontació de raonaments que subratllen els beneficis d'una o una altra modalitat, sense que açò signifiqui oposició o divergència.

En termes pragmàtics, com reconeix Boisier (2005:51): "el desarrollo no puede ser sino local, de igual modo que no puede ser sino "humano", o "sustentable", o "endógeno", o lo que se quiera, porque de otro modo ¿qué entelequia sería?. No es del caso repetir acá largos argumentos que se han dado para avalar tales afirmaciones; estas tautologías probablemente tienen su origen en la creciente necesidad de separar aguas entre las nociones de "crecimiento" y de "desarrollo" (Boisier, 2003), o a lo sumo, sirven para marcar un énfasis, pero no para hacer diferenciación".

De les modalitats de desenvolupament citades, cal que assenyalem que a partir de l'última dècada del segle XX, les modalitats del desenvolupament local i desenvolupament endogen són les que han donat lloc a una major producció literària i teòrica (Vargas, 2011). Després de la revisió teòrica realitzada, pel seu objecte d'anàlisi i perspectiva, les teories del desenvolupament que més elements d'anàlisi poden aportar a la nostra investigació són: la teoria del desenvolupament endogen, la teoria del desenvolupament sostenible i la teoria del desenvolupament local.

1. La teoria del desenvolupament endogen

Per als estudiosos del desenvolupament és un fet manifest que és necessari "promover el desarrollo local utilizando lo mejor posible los recursos económicos, humanos, tecnológicos, culturales y naturales de cada región" (García, M.L. et al, 1998: 17).

Vázquez Barquero (1991, 1997, 1998, 1999, 2001), un dels responsables de la introducció del Desenvolupament Endogen Local a Espanya, defineix el concepte de desenvolupament endogen com un "proceso de crecimiento económico y cambio estructural, liderado por la comunidad local

utilizando el potencial de desarrollo que conduce a la mejora del nivel de vida de la población local "(1999:32). Aquesta definició comprén tres dimensions importants a considerar: "(...) *económica*, caracterizada por un sistema específico de la producción que permite a los empresarios locales usar eficientemente, los factores productivos y alcanzar los niveles de productividad que les permiten ser competitivos en los mercados; otra *sociocultural*, en que los actores económicos y sociales se integran con las instituciones locales formando un sistema denso de relaciones que incorporan los valores de la sociedad en el proceso de desarrollo; y otra *política*, que se instrumenta mediante las iniciativas locales y que permite crear un entorno local que estimula la producción y favorece el desarrollo sostenible" (p.32).

D'aquesta definició es desprén que el desenvolupament endogen suposa, per les seues particularitats socials, econòmiques i polítiques, un procediment únic i independent d'altres experiències regionals. Cada localitat té un cúmulo de coneixements i experiències pròpies, que en summa, els permet propendir a l'acció de diferents maneres. És a dir, ens referim ací a què les institucions formals i informals, la varietat i la qualitat dels recursos i dels factors productius, així com les interaccions socials entre els actors involucrats, aconsellen línies d'acció col·lectiva diverses.

Segons Arocena (1995:26), aquests actors (individuals o col·lectius) són "todos aquellos agentes que en el campo político, económico, social y cultural son portadores de propuestas que tienden a capitalizar mejor las posibilidades locales", i estan radicats en el territori. Totes aquestes qüestions li confereixen a cada territori una identitat pròpia i una forma d'afrontar el desenvolupament local diferenciada. Aquesta integració multi-actoral garanteix que els diferents interessos que puguen haver-hi en el territori tenen un àmbit reconegut per a interactuar i fomentar el desenvolupament des d'aquest lloc.

Per a Vázquez Barquero (2005), tot territori té un conjunt de recursos naturals, humans, econòmics, institucionals, històrics, tecnològics i culturals que conformen el seu potencial de desenvolupament. En un determinat moment històric, una col·lectivitat social, *motu proprio*, pot trobar noves idees i projectes que els permeten aprofitar aquests recursos disponibles, en pro de millorar el seu posicionament en els mercats. No obstant açò, disposar d'una gran varietat i quantitat de recursos no és suficient, doncs "es necesario, además que la economía tenga también una capacidad emprendedora y un entorno social e institucional favorable que los transforme en realidad, es decir en desarrollo" (Ibídem, 2005:143).

És per això que el "concepto de desarrollo endógeno reúne un conjunto de características que le dan una configuración específica. Ante todo, hay que decir que el desarrollo endógeno hace referencia a procesos de acumulación de capital en localidades y territorios concretos. Se trata de procesos de desarrollo impulsados por la capacidad de ahorro e inversión interna de las empresas y de la sociedad local, eventualmente apoyados desde fuera por las inversiones públicas y privadas. En todo caso, se basa en el esfuerzo propio para mejorar la posición competitiva de las empresas y, de manera biunívoca, de los territorios" (Ibídem, 2005:143). Pot afirmar-se, per tant, que el caràcter d'endogen d'un procés de desenvolupament és la seua qualitat tàctica per a autoaccionar-se. En paraules de Barquero, el desenvolupament endogen: "(...) es ante todo una estrategia para la acción." (1999:30).

Des d'aquesta perspectiva, els processos de desenvolupament es produeixen quan els organismes, institucions i instruments de regulació, característics de cada àmbit territorial, encoratgen la utilització eficient dels seus recursos disponibles. Així, doncs, el concepte de desenvolupament endogen concedeix un paper preponderant a les empreses i organitzacions, així com a la mateixa societat civil. Aquestes incideixen de manera condicionant o determinant en els processos de creixement i canvi estructural que tenen lloc sobre el territori.

En aquest sentit, arrepleguen el corrent que expressen Störhr i Taylor (1981) quan proposen el desenvolupament "des de baix" enfront del que ve dirigit per agents externs, imposat o gestionat per instàncies alienes, "des de dalt". Aquesta és una proposta controvertida, doncs existeixen exemples de territoris que han viscut el desenvolupament industrial a causa del vigor que van promoure les administracions estatals "des de dalt". La significativa experiència d'algunes iniciatives comunitàries, a partir del Programa LEADER ("*Liaison entre actions de développement de l'économie rurale*"), són un aclaridor testimoni (Garofoli, 2002).

Les iniciatives del programa LEADER, "han contribuido a dar una mayor fuerza al enfoque territorial del desarrollo. Introducido este plan con la reforma de los Fondos Estructurales de 1988, LEADER ha representado un instrumento innovador con la finalidad de promover el desarrollo integrado y sostenible de las áreas rurales, a través de la valorización de todos los recursos del territorio, configurándose en el nuevo ciclo de programación (2007-2013), no ya como una Iniciativa comunitaria sino como uno de los ejes en los cuales se articulan las políticas estructurales de la Unión Europea" (Garofoli, 2009:11).

Altres exemples de polítiques de desenvolupament "des de dalt" els trobem dins de la prolífica obra de la professora de la Universitat de Berkeley i experta en planificació d'economies regionals, Anna Lee Saxenian (2000), que destaca que entre els anys 1955 i 1968 el govern nord-americà va invertir uns 300 milions de dòlars sobre la base de contractes per a la producció de semiconductors. Gran part d'aquests contractes van anar a parar a la Vall del Silici (Silicon Valley).

També és destacable el programa que va finançar el Govern Xilè en 2010. Mitjançant un concurs per a seleccionar la idea o projecte d'una empresa, quatre joves graduats de l'HEC Montreal van rebre un pressupost de 40.000 dòlars per la seua empresa MissingLINK (una solució de gestió de relacions universitàries amb base tecnològica). Sembla que es tracta d'una pràctica cada vegada més estesa i que es denomina "*Startup*"⁸⁹. Experts de Silicon Valley i de la subcomissió empresarial i innovació de InnovaChile seleccionaren el projecte amb el finançament del govern⁹⁰.

Seguint a Vázquez Barquero (2000), l'objectiu del desenvolupament econòmic es produeix com a conseqüència de la utilització del potencial i de l'excedent generat en l'àmbit local i l'atracció, provisionalment, de recursos externs, així com de la incorporació de les economies externes en els processos productius. Considera que per a aconseguir aquest objectiu són condicions ineludibles:

- La difusió de les innovacions tecnològiques i organitzacionals, i del coneixement, les quals impulsen la transformació i renovació del sistema productiu. Perquè açò es produïska, és necessari que els actors que integren el sistema productiu local, prenguen les decisions convenientes d'inversió en referència a tecnologia i organització. Les

⁸⁹ Una companyia *startup*, companyia d'arrencada, és una empresa amb una història de funcionament limitat, que es distingeix pel seu perfil de risc - recompensa i les seues grans possibilitats de creixement (i per tant d'escalabilitat). Generalment són empreses associades a la innovació, al desenvolupament de tecnologies, al desenvolupament web; es tracta d'empreses de capital-risc. La tendència a Europa, és un model públic-privat on l'Estat intervinga i promoga les condicions més encertades per al desenvolupament i competència d'aquestes empreses, entenent que només requereixen condicions especials al principi del seu emprendrement, doncs després s'entén que són autosustentables, generadores de riqueses allí on es van fundar, i competitives en el món global. Per a una informació sobre el mètode *startup* pot veure's: Ciries (2012).

⁹⁰ Pot consultar-se enllaç de la notícia: <http://noticiasmontreal.com/112755/gobierno-chileno-financia-creacion-de-una-empresa-de-cuatro-graduados-del-hec-montreal/> <consultat al març de 2013>.

empreses prenen les seues decisions d'innovació en un context cada vegada més competitiu i globalitzat. Per tant, la introducció d'innovacions com a resultat col·lectiu de la cooperació de les empreses, genera l'augment de la productivitat i de la competitivitat de les economies locals.

- L'organització flexible del sistema de producció, de manera que s'aprofiten els productes locals i les sinergies entre el sistema empresarial local. Es tracta d'aprofitar els beneficis que propicien les economies d'escala.
- Promoure un desenvolupament urbà funcional amb la finalitat que proporcione l'espai necessari per al desenvolupament de les activitats econòmiques. Aquest ha de constituir-se en el fonament de xarxes de relacions i confluència entre els actors econòmics i socials, que interactuen i facen possible la difusió de les innovacions; i també constituir-se en el lloc de trobada de les relacions amb actors d'altres latituds. En aquest sentit, la ciutat es converteix en l'espai per excel·lència del desenvolupament endogen, "(...) son territorio para la creación y desarrollo de nuevos espacios industriales y de servicios debido a sus potencialidades de desarrollo y a la capacidad de generar externalidades. El espacio de competitividad creado por el proceso de globalización induce a las ciudades a responder estratégicamente a través de iniciativas locales que estimulan los procesos de desarrollo endógeno" (Ibídem, 2000:9)".
- Augmentar la densitat del teixit institucional local, en fomentar un sistema d'institucions que propicien l'establiment i enfortiment de les xarxes i la cooperació entre els actors d'una localitat, així com encoratjar un ambient de confiança que impulse l'aprenentatge i la innovació. Les institucions condicionen el desenvolupament econòmic de les ciutats i regions. Aquestes són les que faciliten que la xarxa de relacions siguin més fàcils i perdurables en el temps.

Des de l'òptica de Vázquez Barquero (2000), el desenvolupament pot desprendre's de la combinació de sinergies que es generen en la interconnexió dels actors i els recursos locals. De l'esforç del treball i de la cooperació. Fruit d'aquesta interacció, s'afavoreixen i nodreixen tipus d'iniciatives que redunden en l'increment de la competitivitat de l'espai local. Açò es tradueix, en un augment dels nivells de vida de la població. Aquest efecte l'anomena "efecte Hanoi".

Per la seua banda, Albuquerque (2007) destaca que cal esclarir i insistir que la prioritat donada en les estratègies de desenvolupament local a la utilització més gran dels recursos endògens no és obstacle o anul·la la cerca d'oportunitats procedents del context extern. Boisier (2004) descriu el creixement econòmic com "altament exogen". No obstant això, també assenyala que és imprescindible intentar introduir un cert grau d'endogeneïtat, assolible mitjançant la negociació i la promoció. Aquesta última consideració és de summa importància. No fa més que ampliar la importància de les tasques de les institucions, les organitzacions i els actors locals en la confecció i disseny de les polítiques.

La concepció de Boisier del desenvolupament reconeix l'element material representat pel creixement, però privilegia l'aspecte qualitatiu: "un proceso y un estado intangible, subjetivo, constructivista, vinculado a la posibilidad de crear en cada lugar y momento un clima, un contexto, una situación o como se quiera llamar, capaz de potenciar la transformación del ser humano en persona humana, en su individualidad y sociabilidad y en su capacidad permanente de conocer, saber y amar" (2004:36).

A les propostes de Vázquez Barquero i Boisier, cal afegir la de Gioacchino Garofoli (citada en Puerto, 2008:99) que fa una aportació explícita, que no apareix en les anteriors, de l'important paper que juga en l'àmbit local la innovació: "Desarrollo endógeno significa, en efecto, la capacidad para transformar el sistema socio-económico; la habilidad para reaccionar a los desafíos externos (...) Desarrollo endógeno es, en otras palabras, la habilidad para innovar a nivel local".

Des de la perspectiva del desenvolupament endogen, "lo social y lo ecológico se funden en lo económico" (Pérez i Carrillo, 2000:97). El concepte de desenvolupament endogen té, en realitat, tres dimensions que donen lloc a les accepcions de desenvolupament econòmic, desenvolupament social i desenvolupament sostenible. Sense les tres accepcions el concepte quedaria coix.

2. La teoria del desenvolupament sostenible

La preocupació pel deteriorament ambiental apareix a mitjan segle XX. Però no és fins als anys 70 quan la situació comença a tornar-se crítica, en reconèixer el món que s'estava arribant als

límits suportables per a la preservació i supervivència de la vida sobre el planeta. Aquest va ser el terrible missatge que va llançar el Club de Roma en un document anomenat "Els Límits del Creixement". Aquest advertia que si la humanitat seguia creixent al ritme que ho estava fent - i la industrialització, la contaminació i la destrucció dels recursos naturals del planeta anaven augmentant -, els límits del creixement serien aconseguits en un temps determinat.

Quan la incertesa i la preocupació va començar a fer presa del món industrialitzat, té lloc, a Estocolm, la Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient Humà (1972). Aquesta va fer un salt qualitatiu en les maneres i formes de veure i afrontar el desenvolupament i el medi ambient. Els anteriors conceptes són vistos com a part d'un tot, de manera integral i inseparable. Com assenyala Carderera (2001:3), en realitat "las discusiones sobre las implicaciones del crecimiento económico son recurrentes y ya en 1970 empiezan a centrarse en la problemática de recursos no renovables y en la degradación medioambiental". Apareix doncs en la seua connotació inicial en aquesta Conferència, el terme *eco-desenvolupament*.

No obstant açò, els termes desenvolupament sostenible, s'apliquen i s'incorporen al desenvolupament socioeconòmic, tot formalitzant-se per primera vegada a l'Informe Brundtland (1987) amb el terme anglés *sustainable development*. L'informe conté la definició més comunament acceptada de desenvolupament sostenible, "aquell que cobreix/satisfà les necessitats del moment present sense comprometre la capacitat de futures generacions per a cobrir les seues pròpies necessitats"⁹¹. Tal vegada un dels trets més coneguts d'aquesta tendència del concepte de desenvolupament radique amb el seu clar component de solidaritat intergeneracional.

En el nucli del desenvolupament sostenible - i en el cor central de l'informe Brundtland -, està la necessitat de considerar tres factors junts: la societat, l'economia i el medi ambient. Es reconcilien aquests tres aspectes per a generar un desenvolupament sostenible. També es fa referència a la necessitat de canvis institucionals que caminen en la direcció de realitzar les transformacions necessàries per a aconseguir l'objectiu: un desenvolupament econòmic en equilibri amb la naturalesa i solidàriament intergeneracional. En aquest sentit, es fonamenta en el

⁹¹ Informe de la Comissió Mundial sobre el Medi ambient i el Desenvolupament (Comissió Brundtland): *El nostre Futur Comú*, ONU (11/12/1987). Pot consultar-se i descarregar-se aquest informe (original fotocopiats i en anglès) en el següent enllaç de les Nacions Unides: <http://daccess-ods.un.org/TMP/4214570.82033157.html> <consultat al febrer de 2012>.

"imperatiu del principi de responsabilitat", que planteja el filòsof alemany d'Han Jonas (1995): parafrasejant-lo, cal actuar de manera que les conseqüències dels nostres actes siguin compaginables amb la permanència d'una vida humana genuïna.

La Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi ambient i el Desenvolupament (CNUMAD), també coneguda com a Cimera de Río (1992), va definir el concepte de desenvolupament sostenible com a objectiu factible a tot el món, independentment de quin fóra l'escala geogràfica: l'escala local, nacional, regional o internacional. Un dels assoliments més importants de la CNUMAD va ser la creació del Programa 21⁹². Es tracta d'un ampli programa d'accions detallades que reivindicava noves formes d'invertir en el nostre futur, per a poder aconseguir el desenvolupament sostenible en el segle XXI.

Satisfer les necessitats presents sense comprometre a les generacions futures, és la màxima d'aquesta concepció del desenvolupament sostenible. Al cap i a la fi, un desenvolupament econòmic i social respectuós amb el medi ambient. Els principals objectius del Programa 21 de la CNUMAD són:

- Considerar dos tipus de limitacions: d'una banda, ecològiques (la conservació del planeta), i, d'altra banda, morals, renunciar als nivells de consum als quals no tothom pot aspirar.
- Aconseguir un creixement econòmic persistent i millorar l'accés equitatiu als recursos.
- Atendre el control demogràfic, referit essencialment a les taxes de natalitat.
- No posar en perill els sistemes naturals.
- L'ús el més eficient possible dels recursos no renovables.
- La tria de les opcions tecnològiques més adequades per a guardar un equilibri entre el creixement econòmic i el medi ambient.

Així, doncs, sostenibilitat econòmica, ambiental i social són tres fonaments d'aquest concepte de desenvolupament que s'han de tenir en compte tant per les empreses com per les persones. Malgrat tot, en l'Informe Brundtland predominen els aspectes indicatius per sobre dels aspectes

⁹² Pot consultar-se aquest pla d'acció del Programa 21 al següent enllaç del departament de Desenvolupament Sostenible de Nacions Unides:
<http://www.un.org/spanish/esa/sustdev/agenda21/agenda21toc.htm> <consultat al maig de 2012>.

preceptius o normatius. Els seus plantejaments són una guia d'objectius a aconseguir més que de propostes d'acció. No obstant açò, és evident la transcendència assolida per la idea del desenvolupament sostenible en el panorama internacional - conferències internacionals, cimeres mundials, comissions internacionals, etc. - a partir dels plantejaments d'aquest informe.

Tal vegada, una de les crítiques més importants del model de les tres dimensions, prové del món de la cultura, que les considera insuficients per a reflectir la complexitat inherent a la societat contemporània. La cultura, al cap i a la fi, encunya el que entenem per desenvolupament, i en gran manera determina la forma d'actuar de les persones en el món. En aquest sentit, cap localitat, ni el món en la seua totalitat, es troba exclusivament sol davant els desafiaments mediambientals, econòmics o socials. La qüestió és molt més profunda, els reptes culturals són també d'una gran rellevància per al desenvolupament: la diversitat, la creativitat, el coneixement crític, etcètera, estan internament relacionats amb el desenvolupament humà. En aquesta línia, l'Organització Mundial de Ciutats (CGLU) va aprovar en 2010 una Declaració sobre la cultura com a quart factor del desenvolupament sostenible.⁹³

3. La teoria del desenvolupament local

La definició del desenvolupament i de forma particular, la definició de desenvolupament local comporta el discerniment de les posicions ideològiques que sobre ell s'han sostingut en diferents moments. S'han dut a terme actuacions per part d'organismes internacionals i governs nacionals com a conseqüència d'una concepció característica o altra d'aquest vocable.

José Arocena (1995) potser siga l'autor amb una posició teòrica més fonamentada en relació amb el desenvolupament local. És ell qui planteja de manera més completa el debat i propostes sobre els quals descansa la base teòrica i metodològica del concepte de desenvolupament local. Si bé no planteja una definició explícita i tancada del concepte, sí que proposa una sèrie de definicions dels seus principals trets. Amb tot, es pot desprendre que entén aquest

⁹³ Adjuntem enllaç amb un document que constitueix el resum d'algunes idees per a la consideració d'activistes, xarxes i altres agents culturals que preparaven una contribució al Secretariat de la Conferència de Rio+20 (2012) per a influir en la redacció dels documents inicials de les negociacions de la citada conferència, en acord a l'estratègia que la Comissió Cultura de CGLU ve desenvolupant en els últims anys en matèria de cultura i sostenibilitat, per a promoure que la cultura siga el quart pilar del desenvolupament sostenible. Situat en: www.agenda21culture.net/.../Ideas%20for%20Rio+20%20-%20SPA.pdf <consultat al gener de 2014>.

desenvolupament com l'harmonització d'esforços i iniciatives d'un conjunt d'actors locals per a fomentar l'enfortiment de l'economia i la millora de la qualitat de vida dels habitants. Des d'un àmbit que s'entén com a local es configura la base per tractar de trobar camins aprofitant els recursos propis i potencialitats.

Arocena assenyala que les iniciatives locals tenen més èxit quan provenen de societats amb una robusta identitat local. Així mateix, ressalta el qüestionament d'un concepte unilateral i uniforme de desenvolupament, a partir de l'explotació de les diferències, les singularitats, com a trets de l'època, i que acompanyen a la globalització. En la seua obra més completa "El desarrollo local: un desafío contemporáneo" (1995), exposa el punt de partida del seu argument: "la crítica de una forma de comprender el mundo que se ha basado en una valoración extrema del crecimiento económico y se ha articulado sobre un modelo cultural racionalizador incapaz de darle valor a la excepción y a la diferencia. En este sentido, intentaremos reflexionar sobre las experiencias que muestran una revalorización de lo específico, de lo singular, articulándolas en sus respectivos contextos" (1995:10). No solament qüestiona les connotacions que ha tingut el concepte de desenvolupament - en criticar essencialment el seu caràcter ideològic, parcial i quantitatiu - sinó que, a més, s'expressa a favor del reconeixement de l'específic, en oposició als corrents totalitzadors i visions unilaterals del mateix.

Volem advertir que el que s'assenyala com "allò local" - a efectes d'aquest treball de tesi -, és un concepte relatiu que fa referència a un espai més ampli. No pot analitzar-se "allò local" sense fer referència a l'espai més ampli en el qual s'insereix (sigués un municipi, una província, una regió, etc.). Actualment es juga amb la antinòmia "local-global" per mostrar les paradoxes i també les relacions entre ambdues expressions. Nardecchione, en relació a aquesta paradoxa o tibatant que es dona entre el global i el local, diu que: "hay que evitar caer en dos excesos: un reduccionismo a lo particular y su idealización o ignorar las especificidades y posibilidades locales en nombre de una globalización aplastante" (1997:140).

És evident el caràcter territorialment localitzat del desenvolupament. Però també ho és el fet que el desenvolupament local s'insereix en una realitat molt més àmplia. "El desarrollo local es un proceso endógeno registrado en pequeñas unidades territoriales y asentamientos humanos capaz de promover el dinamismo económico y la mejoría en la calidad de vida de la población. A pesar de constituir un movimiento de fuerte contenido interno, el desarrollo local está inserto en una realidad más amplia y compleja, con la cual interactúa y de la cual recibe influencias y

presiones positivas y negativas. El concepto genérico de desarrollo local puede ser aplicado a diferentes cortes territoriales y asentamientos humanos de pequeña escala, desde la comunidad (...) al municipio e incluso a microrregiones de tamaño reducido. El desarrollo municipal es, por lo tanto, un caso particular de desarrollo local con una amplitud espacial delimitada por el corte administrativo del municipio. Y agrega Buarque: El desarrollo local dentro de la globalización es una resultante directa de la capacidad de los actores y de la sociedad local para estructurarse y movilizarse con base en sus potencialidades y en su matriz cultural, para definir, explorar sus prioridades y especificidades en la búsqueda de competitividad en un contexto de rápidas y profundas transformaciones.” (Buarque, 1999; citat en Boisier, 2005:52).

Molt sovint es considera el municipi com l'agent natural de desenvolupament. Altres, com Arocena (2013), prefereixen parlar de “societat local”, que pot coincidir o no amb el municipi. Aquest autor defineix la societat local com un sistema de relacions entre grups interdependents, la qual cosa dóna un paper decisiu als actors locals encarregats de controlar aquestes relacions. La dimensió socioeconòmica únicament no defineix la societat local. A més, la societat local està també relacionada amb altres aspectes: història comuna, identitat local (jo sóc de...), però també en un projecte comú. De fet, aquest component identitari troba la seua màxima expressió col·lectiva quan es fon en un projecte comú.

Per tant, en una societat local existeixen una sèrie d'elements fermes per al desenvolupament local, a saber: “un territorio con determinados límites, es entonces ‘sociedad local’, cuando es portador de una identidad colectiva expresada en valores y normas interiorizados por sus miembros y cuando conforma un sistema de relaciones de poder constituido en torno a procesos locales de generación de riqueza. Dicho de otra forma, una sociedad local es un sistema de acción sobre un territorio limitado, capaz de producir valores comunes y bienes localmente gestionados” (Arocena, 2013:9).

Es després que es poden considerar variables del desenvolupament, "la existencia de actores con iniciativa propia, el grado de centralismo ejercido por niveles superiores de gobierno y la planificación institucional que consideran las iniciativas locales" (Vargas, 2011:109). Per tant, l'organització dels actors locals i la seua capacitat per a orquestrar les seues decisions són la base sobre la qual es fonamenta el desenvolupament local.

Amb tot, Arocena (1995) i Coraggio (1997) ens adverteixen "del peligro de caer en una idealización respecto de lo 'local' o lo 'municipal', como un ámbito donde florece la gestión popular y la democracia participativa, en oposición a los grupos de poder y a las elites dirigentes" (Coraggio, 1997:24). No existeix tal comunitat, no hem de caure en l'ingenuïtat. Passa per ser un ideal. L'èxit d'un model de desenvolupament com el referit requereix de la integració, compromís i participació de tots els sectors de la comunitat, entesos com a ingredients essencials per a l'impuls i consecució dels objectius compartits.

Respecte als àmbits geogràfics del desenvolupament, Coraggio (1997) considera com a unitat mínima idònia per a gestar i integrar les actuacions de forma sinèrgica, una ciutat o una regió focalitzada en una àrea urbana. Anàlogament, Vázquez Barquero (2001) considera que les ciutats són el territori per a la creació i el desenvolupament de nous espais industrials i de serveis. Açò ho fonamenta en la capacitat i potencialitat que tenen aquestes per generar externalitats positives en el context de la globalització. Si més no, resulta inqüestionable l'omissió de comunitats que, sense comptar amb centres urbans de rellevància, o bé estar aïllades físicament, no puguen comptar amb oportunitats reals d'impulsar de forma pròpia i autònoma el seu desenvolupament. En aquest cas, i pel que es refereix a aquest tipus de localitats, s'estaria aguditzant la problemàtica d'expulsió de població de zones deprimides a centres urbans, la qual cosa obstaculitzaria la seua inserció de forma avantatjosa, o competitiva, en el context de la globalització.

Des de diferent perspectiva, Coraggio considera allò local com el context que "posibilita la interacción cotidiana cara a cara entre diferentes actores" (1997:67). Aquest autor considera la ciutat o regió l'expressió mínima on impulsar i implementar de forma sinèrgica les iniciatives i actuacions per a aconseguir el desenvolupament local.

Si atenem a la perspectiva de Barbosa i Grippo (2005:126-127), el desenvolupament local es: "un proceso eminentemente social, en el cual una economía y sociedad local, transforma un conjunto de iniciativas individuales en voluntad colectiva de cambio, refuerza su identidad y construye y reconstruye cooperativa y creativamente, el sistema de innovación y aprendizaje social y tecnológico de su territorio, para participar activamente en la economía y sociedad nacional y global, sin desmedro de las posibilidades de trabajo, ingreso, producción y calidad de vida de la población local".

Entés d'aquesta manera, entre les variables del desenvolupament local que poden identificar-se, destaquen les següents: les capacitats d'iniciativa que atorguen a la densitat del teixit civil com a motor de canvi, l'existència d'espais per a la participació social, la qualitat de les institucions educatives i governamentals, la capacitat estratègica de les empreses locals, l'existència de condicions materials i socials per a la inversió, la confiança de la societat en els seus líders, institucions i empreses, així com la capacitat d'aprendre i innovar noves pràctiques productives i organitzatives en general.

D'acord amb Gallichio (2003:4), el desenvolupament local "es una nueva forma de mirar y actuar desde el territorio en el contexto global". Casanova (2004:32) coincideix amb ell quan assenyala que el principal repte per a les societats locals "está planteado en términos de insertarse en lo global de manera competitiva, capitalizando al máximo posible sus capacidades, por medio de las estrategias de los diferentes actores en juego".

De tot plegat pot desprendre's que els vincles amb la cohesió social són evidents, mentre que la visió de desenvolupament local evite: d'una banda, les visions globalitzadores o centralistes, i d'altra banda, les visions localistes o de caràcter municipal. Segons Gallichio (2002), "allò local" no està predefinit a priori. En aquest sentit, no és una divisió polític-administrativa, ni es tracta d'una escala, sinó que és un concepte que es "construeix" sempre en relació a un global, que va canviant segons el territori que es defineix. Així doncs, "allò local" pot ser un barri, un municipi, una ciutat o una regió, nacional o transfronterera.

Així doncs, aquesta manera de mirar des del territori aquesta etapa històrica global, i inserir-se de manera competitiva en aquest escenari, planteja també que el desenvolupament local suposa ineludiblement una "visió estratègica del territori" (Gallichio, 2002). En la que s'ha de tenir en compte l'existència d'actors amb iniciativa, l'experiència i la memòria de la societat, traduïda en una identitat cultural com a palanca del desenvolupament, i l'organització i articulació dels actors públics i privats, en una suma d'esforços a favor de projectes comuns. I és que l'escenari on transcorren els processos de desenvolupament local és el territori. I aquest implica "heterogeneidad, diversidad de situaciones llevadas adelante por actores territoriales socialmente organizados" (Albuquerque, 2002:86).

D'acord amb els plantejaments de Gallichio (2002), el desenvolupament local ha de detectar possibles oportunitats per al desenvolupament en el global i canalitzar les pertinents estratègies

per a concordar amb els seus requeriments. Dels elements del desenvolupament local que es poden identificar en les seues anàlisis, destaquen entre altres:

- L'existència o la possibilitat de crear xarxes de solidaritat i d'intercanvi d'informació i coneixement.
- El diagnòstic (coneixement) del mercat de treball local i global.
- La tradició participativa i la seua promoció per al disseny d'estratègies de desenvolupament.
- La qualificació dels recursos humans.
- La potenciació de polítiques actives d'ocupació i el suport de les instàncies governamentals a les noves empreses.
- El lideratge d'alguns actors.
- El suport al procés de dinamització empresarial i al procés de connexió entre innovació i empresa.

En aquest sentit, prenen significat les paraules que Boisier diu quan es refereix a la globalització com a "una matriz tecno-socioeconómica de alta complejidad, tanto por el número de sus elementos como por el número de interacciones y dialécticas que ella contiene" (2005:52). En l'àmbit de les activitats que requereixen economies d'escala afavoreix l'homogeneïtzació, la concentració i les fusions. En el camp de les activitats que requereixen economies de diferenciació afavoreix la petita escala, la producció flexible, les interconnexions i xarxes i l'amarre territorial. És així, doncs, com s'entreobri un espai per al desenvolupament local en la globalització.

El desenvolupament local, de manera semblant a la definició general de desenvolupament, sosté com a objectiu central la millora del benestar i la qualitat de vida de la població local. I com a objectius particulars inclou: el creixement econòmic, la igualtat, la sostenibilitat ecològica i el foment de l'ocupació. Tots dos processos, desenvolupament i desenvolupament local, es diferencien segons quina siga l'orientació donada, qui participe en el procés i pels resultats (taula 2).

Taula 2. Desenvolupament i desenvolupament local.

Desenvolupament	Desenvolupament local
Planificat des de fora i des de dalt	Es parla d'estratègies des de dins i des de baix. Desenvolupament endogen.
Se li atorga gran importància a la inversió en capital, tecnologia i als recursos naturals.	La seua importància radica en l'intangible (coneixement, informació) i en els recursos humans.
Poca participació i diàleg amb els actors locals. Programat i determinista.	Necessari i indispensable el diàleg i la participació. Dinàmic-participatiu.
S'aplica la mateixa fórmula per igual a tots els països.	Es té en compte l'específic, el particular, el concret
Marc internacional estatal.	Marc internacional global.
Actors locals vinculats amb el límit del territori.	Distingeix entre els actors locals i els actors del desenvolupament (no tenen per què coincidir amb els límits del territori).
Els factors propulsors del desenvolupament es decideixen des de fora del territori. Perspectiva determinista i unidireccional.	S'influeix o intervenen en les decisions més que determinar-les sobre la base d'eines com el poder de negociació i la promoció, ambdues recolzades de forma ineludible pel coneixement. Perspectiva de la negociació i del concert
Sense diagnòstic.	Amb diagnòstic.
Exogeneïtat del creixement	Exogen i Endogen. L'endogeneïtat del desenvolupament i l'exogeneïtat del creixement.
Quantitatiu.	Quantitatiu i qualitatiu.

Font: elaboració pròpia, adaptat a partir d'Alcañiz (2008).

Des del punt de vista internacional, organismes com l'Organització Internacional del Treball (OIT) han recolzat l'estratègia de desenvolupament local amb la creació del programa de Desenvolupament Econòmic Local (DEL). Programa que consisteix en l'aprofitament dels recursos locals i externs, i els avantatges competitius locals en el context global. Amb una meta clara: crear ocupació i reavivar l'activitat econòmica. La mateixa OIT justifica el programa DEL assenyalant que "la emergencia de crisis económicas y sociales en diversos países ha revelado, y frecuentemente aumentado, la desigualdad territorial a nivel nacional. Debido a la erosión de las fuentes tradicionales de trabajo, cambios en la estructura del mercado laboral y la expansión de la economía informal, el desarrollo de políticas participativas que respondan a necesidades locales emerge como una estrategia clave para crear empleos donde más se necesitan."⁹⁴

Pel que es refereix a les característiques del model DEL, aquestes han sigut resumides per Prieto (2003:3):

- "Es un enfoque de 'abajo' a 'arriba' que promueve procesos de participación y toma de decisiones.
- Es un enfoque a largo plazo, que promueve el hecho de que la propiedad del proceso de desarrollo sea de los actores locales.
- Promueve el asociacionismo público-privado.

⁹⁴ Pot veure's el programa DEL: <http://www.ilo.org/empent/areas/local-economic-development-led/lang-es/index.htm> <consultat al maig de 2012>.

- Reúne actores locales alrededor de una mesa con el propósito de construir la confianza, fomentar la innovación, promover la creación de redes sociales y contribuir a la resolución de conflictos.
- Las actividades se llevan a cabo en un territorio definido por un límite administrativo, económico, histórico y sociocultural.
- Es un medio de conseguir una movilización eficaz de recursos locales para fomentar inversiones con alto rendimiento socioeconómico.
- Las iniciativas DEL usan recursos endógenos, maximizando, al mismo tiempo, la ventaja competitiva del territorio para atraer inversiones externas al territorio.
- Fomenta y amplía redes entre grupos locales, nacionales e internacionales, facilita la integración de las prioridades locales y estrategias de desarrollo en políticas y legislación nacional”.

En la implementació de l'anterior programa DEL es recomana seguir una sèrie d'especificacions (Alcañiz, 2008: 38-39):

1. “Análisis territorial y mapeo institucional.
2. Sensibilización de los actores locales.
3. Promoción de un foro local que incluya a los principales actores locales.
4. Diseños de la estrategia de desarrollo local propuesta por los actores.
5. Coordinación y/o creación de estructuras de ejecución.
6. Implementación de los proyectos mediante el financiamiento local o buscando ayuda financiera nacional o internacional.”

Així doncs, sembla que el desenvolupament local s'ha convertit, d'una banda, en una alternativa per a donar resposta a tots aquells problemes i contradiccions que, des dels enfocaments etnocèntrics i de dalt cap avall, no han aportat solucions. Al mateix temps, resulta ser una metodologia per a propiciar processos endògens de desenvolupament, enfront de la dinàmica que l'espai local adquireix com a resultat dels canvis que esdevenen en el sistema productiu i econòmic en l'àmbit internacional.

L'estratègia del desenvolupament local adquireix rellevància en l'escenari internacional amb la creació de la Comissió Mundial sobre la Dimensió Social de la Globalització (The World Commission on the Social Dimension of Globalization). Aquesta va ser establida per primera

vegada per l'OIT al febrer de 2002. Aquesta Comissió s'inicia amb l'objectiu de respondre a les necessitats de les persones per a què puguin adaptar-se als canvis sense precedents que la globalització ha portat a les seues vides - i les societats on viuen -, llançant un informe amb recomanacions l'any 2004.

Des de llavors, els esdeveniments i informes internacionals que confirmen la rellevància del desenvolupament local han anat succeint-se de forma continuada. Valguen els exemples entre uns altres més pròxims en el temps: II Fòrum Mundial de desenvolupament econòmic local (2013), III Congrés Internacional de desenvolupament Local (2013), i del mateix PNUD amb esdeveniments fonamentats en el Desenvolupament Local al llarg de l'any 2013, etcètera⁹⁵. També l'OCDE s'ha implicat amb el Programa LEED (*Local Economic and Employment Development* / Desenvolupament econòmic i ocupació local).

Tots aquests programes (el programa DEL de l'OIT, el programa LEED de l'OCDE, etc.) consideren d'interés ser un canal per a donar la veu i, segons d'Alcañiz (2008), "empoderar" a les comunitats locals, com una manera de retornar autoritat i recursos en coherència amb el principi de subsidiarietat⁹⁶. En la seua definició més àmplia, aquest principi disposa que un assumpte ha de ser solucionat per l'autoritat (econòmica, política o normativa) més pròxima al problema.

El Llibre Blanc del "Creixement, competitivitat, ocupació. Reptes i pistes per a entrar en el segle XXI" (Informe Delors⁹⁷ de desembre de 1993) és el punt de partida de l'interés pel desenvolupament local a la Unió Europea. Des d'aquest Llibre Blanc, l'ocupació ha sigut el centre dels debats dels Consells Europeus. Els Fons Estructurals de la Unió Europea (FEDER), per tal de fomentar el creixement de l'ocupació, van desenvolupar els Pactes Territorials per a l'Ocupació. Aquests són acords entre les administracions públiques, els agents econòmics i socials i altres actors. Tots plegats incideixen en la programació, el disseny de plans d'actuació i

⁹⁵ Poden veure's aquests esdeveniments als següents enllaços: <http://www.foromundialdel.org/i-foro-adel/>; <http://www.desarrollolocalcuba.com/> i <http://www.regionalcentre-lac-undp.org/es/eventos>. <consultat a gener de 2014>.

⁹⁶ Pot veure's aquest principi consagrat en l'article 5 del Tractat de la UE en l'enllaç: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0017_es.htm <consultat a desembre de 2013>.

⁹⁷ Pot consultar-se i descarregar-se l'Informe Delors (1993) al següent enllaç: biblioteca.cunef.edu/gestion/catalogo/doc_num.php?explnum_id=449 <consultat a desembre de 2013>.

la implementació de les polítiques actives d'ocupació en un territori determinat. Es tracta, en suma, d'un conglomerat d'estratègies de creació d'ocupació en l'àmbit local.

Com a cloenda d'aquest punt, i a tall de síntesi, tot seguit oferim un quadre, a manera de mapa cognitiu, que resum les particularitats principals de les ja vistes "noves" teories.

- La *teoria del desenvolupament endogen*, quan s'entén que la comunitat local és capaç de liderar el procés de canvi estructural. Aquesta forma de desenvolupament es pot convenir a denominar-la desenvolupament local endogen (Vázquez Barquero, 1988). S'entén com un tipus de desenvolupament autodeterminat – i per tant descentralitzat – que considera que les economies de les regions i localitats poden créixer utilitzant el potencial de desenvolupament existent en el territori.
- La *teoria del desenvolupament sostenible* relativa a la necessitat de garantir que les activitats econòmiques i l'ús dels recursos naturals tinguin en compte els aspectes mediambientals i socials. L'argument està plenament aferrat a la solidaritat intergeneracional, per tal de garantir el benestar humà i salvaguardar una base social, econòmica i ambiental per a les pròximes generacions.
- La *teoria del desenvolupament local*, quan es refereix a un marc territorial determinat on s'impulsen processos de canvi per al millorament del benestar col·lectiu. Aquests processos parteixen "de l'organització dels actors d'una societat local, determinada per la seua identitat socioterritorial i que cerca l'aprofitament dels recursos disponibles per a millorar la qualitat dels seus habitants" (Arocena, 1995:35). Un dels elements que caracteritzen al desenvolupament local és el grau de centralisme exercit, la seua dimensió institucional, en estar controlat per l'Administració Pública (govern central) com a garant de la coordinació dels actors implicats.

2.2.2 El desenvolupament local i endogen

La diferència entre el desenvolupament local i endogen no resulta fàcil de perfilar. Vázquez Barquero considera que el trànsit de desenvolupament local a desenvolupament endogen el

determina la capacitat de la comunitat local per a aprofitar el propi potencial de desenvolupament i guiar el procés de canvi. El fet diferencial és l'orientació donada i els agents que participen i guien el procés. En aquest sentit, el suport conceptual és que el territori té un cúmul de recursos econòmics, humans, tecnològics, institucionals, culturals i d'economies d'escala infrautilitzats - o que no han sigut utilitzats - que constitueixen el seu potencial de desenvolupament.

Per a Boisier, el que posa de manifest és que tots els adjectius de desenvolupament són molts i reiteratius (redundants) i de fet es relacionen uns amb uns altres. Assenyala que "el desarrollo comienza por ser un fenómeno local, de pequeña escala, y ciertamente endógeno. Pero para poder desplegarse como un proceso endógeno ya se sabe que se requiere previamente adquirir la cualidad de descentralizado. Y entonces a partir de este momento y de este punto el desarrollo comienza a expandirse desde abajo, hacia arriba y hacia los lados" (2001:18-19).

Per a Coffey i Polése (1984) l'adjectiu local aplicat al concepte de desenvolupament implicava una segona lectura que anava més enllà del purament espacial. Aquests incideixen en que el procés es porte a terme des de la població local i no per un agent extern. En aquest sentit, arpleguen la proposta de Stöhr i Taylor (1981) d'un desenvolupament des de baix per oposició al desenvolupament imposat o traçat per tercers (fóra de l'àmbit local). D'aquesta manera, es pot conceptualitzar el desenvolupament local com a desenvolupament endogen (Vázquez Barquero, 2005). Per tant, com assenyalaven abans, es tracta de la capacitat de guiar o liderar el procés que acaba qualificant-se de desenvolupament local o desenvolupament endogen.

Podríem seguir apuntant i analitzant més definicions referents al desenvolupament local. Però, d'acord amb Barroso González (2010), resultaria tediós i no aportaria elements nous. Nombrosos estudis sobre el tema utilitzen el concepte de "desenvolupament" de forma intercanviable amb diverses adjectivacions (desenvolupament regional, desenvolupament humà, desenvolupament sostenible, etc.). Amb algunes variants, però, referides a fenòmens relacionats amb assumptes vinculats amb el desenvolupament econòmic d'unitats territorials micro de característiques diverses (Sforzi, 1991). Revisada la literatura científica i institucional sobre aquest tema, estem d'acord amb Calvo (2011:46) en considerar que "las calificaciones y adjetivaciones asignadas al mismo no sólo han sido demasiadas, sino que en algunos de los casos, incluso, hasta redundantes".

En aquest sentit, el que resulta evident és que no existeix una definició única de desenvolupament local. Són moltes les característiques i les variables que hauríem d'incloure (utilització dels recursos locals, concertació econòmica i social, protagonisme de la societat local, etc.). No obstant això, hauríem d'almenys identificar les condicions genèriques (Barroso, 2010) que haurien d'estar presents en tot moment en un procés de desenvolupament local:

- L'existència d'un teixit humà dinàmic que permeta el sorgiment d'iniciatives.
- Identitat social per a treballar en un projecte comú.
- Espais on es materialitzen de forma operativa, i més o menys formal, d'una banda, el concert i consens de les iniciatives i gestions locals i, d'altra banda, un treball d'articulació del nivell local amb altres nivells econòmics i administratius.

En les definicions dels elements essencials que conformen la concepció de desenvolupament local advertim que la idea clau d'inici és l'optimització dels recursos que configuren el territori. I no podem oblidar les actuacions externes que poden complementar i també potenciar les actuacions implementades des de dins. També és necessari explicitar la finalitat que persegueixen aquestes polítiques, emmarcades en l'equilibri de la generació de riquesa en les seues diverses expressions i en el millorament de les condicions de vida de la població. Tot plegat requereix ineludiblement la participació, el diàleg i el consens per a poder portar-se a terme.

En aquesta línia, aglutinant els aspectes concrets de cadascuna de les definicions consultades, entenem el desenvolupament local en el present treball d'investigació com "ni cap a fora" ni "cap a dintre", sinó "des de dins" i endogen ("des de baix") amb visió local i global. Per dir-ho a la manera de Gallicchio, entés com una nova manera d'inserir-se i mirar en el context global, i d'actuar des del territori. I amb el concert dels diferents actors a l'hora de definir el conjunt d'actuacions concretes i de reconduir els canvis estructurals que necessita el territori per a solucionar les seues problemàtiques a partir dels propis recursos i potencials, amb l'aplicació de les eines metodològiques proposades en el model DEL.

Reconeixem, doncs, la polisèmia generada per la literatura sobre el concepte de "desenvolupament", encara que, com assenyalàvem abans, es tracta d'una confrontació de raonaments que subratllen els beneficis d'una o una altra modalitat (local, endogen, sustentable, humà), sense que açò comporte cap contradicció o diferència. En termes pragmàtics, utilitzant de

nou la cita de Boisier - molt aclaridora al respecte -, estem d'acord a considerar que: "el desarrollo no puede ser sino local, de igual modo que no puede ser sino "humano", o "sustentable", o "endógeno", o lo que se quiera, porque de otro modo ¿qué entelequia sería? (2005:51).

Per tant, utilitzarem en aquest treball de tesi doctoral el terme desenvolupament local en la seua versió d'endogen. De vegades acompanyarà al terme "local" el terme "d'endogen", per emfatitzar - més que una altra cosa - que estem referint-nos a un desenvolupament més integrador, participatiu i que té en compte els elements de exogeneïtat propis del "creixement" local amb altres d'endogeneïtat propis del "desenvolupament" (econòmic, social i durador). En definitiva, aquest serà un model que parteix del concret, del particular, d'unes individualitats particulars i necessitats concretes. Segons Vachón (2001), aquest procés de desenvolupament correspondrà a un moment, a un lloc i a un grup donat, i les seues pràctiques inclouran la seua identificació completa amb un lloc i les interaccions que en aquest es produeixen.

Aquest model es va basar en algunes "experiències reeixides de petites ciutats italianes que havien incrementat notablement la seua capacitat productiva i, per tant, el nivell de vida de la seua població, recolzant-se en un millor aprofitament dels recursos propis de la regió" (Rofman, 2001:2).

Aquesta concepció del desenvolupament local lliga completament amb l'expressada per Casanova (2004:26) qui el defineix com el "proceso en el cual una sociedad local, manteniendo su propia identidad y su territorio, genera y fortalece sus dinámicas económicas, sociales y culturales, facilitando la articulación de cada uno de estos subsistemas, consiguiendo mayor intervención y control entre ellos. Para traer adelante este proceso, es fundamental la participación de los agentes, sectores y fuerzas que interactúan dentro de los límites de un territorio determinado, los cuales tienen que contar con un proyecto común que combine: la generación de crecimiento económico, equidad, cambio social y cultural, sostenibilidad ecológica, enfoque de género, calidad y equilibrio espacial y territorial, con el fin de elevar la calidad de vida y el bienestar de sus pobladores".

a) Els actors del desenvolupament

Se li dóna una gran importància, per ser peça clau, al conjunt d'actors del desenvolupament local. I la tenen. És necessària la seua coordinació per l'optimització dels recursos endògens del territori i en l'aprofitament dels que puguen aconseguir-se des de fora (instàncies externes). En aquesta línia, és oportú que identifiquem qui són els agents o actors locals que han d'impulsar el desenvolupament local. Es fa condició necessària a efectes del treball d'investigació no solament determinar qui són per coincidència - entre els autors consultats - els que poden assumir aquest paper. Igual de necessari és també, definir conceptualment que és allò que considerem i entenem com actor local.

En referència a la definició d'actor local, s'aprecia un consens entre els representants d'aquest cos teòric en prendre en consideració dues nocions principals. La primera, la coincident amb els límits territorials de la societat local. I la segona, per la seua relació amb les actuacions i propostes generades darrere del desenvolupament local. Arocena és l'autor que planteja de manera més completa la base teòrica d'aquest concepte. Aquest entén per actor local a tots aquells agents que en l'àmbit "político, económico, social y cultural son portadores de propuestas que tienden a capitalizar mejor las potencialidades locales..." (1995:26).

D'aquesta definició es desprén que pot considerar-se com a actors locals a tots aquells agents - de caràcter individual o de caràcter col·lectiu -, que estan arrelats al territori local, sobre el qual operen i participen. Ho fan generant i desenvolupant iniciatives i propostes en pro d'un millorament de les condicions de vida de la societat local. Per tant, segons siguen els interessos, normes i valors que imperen en un territori determinat pot establir-se una distinció bàsica dels actors socials. Així doncs, cobra especial sentit, la classificació comuna que es tradueix en la distinció dels sectors públic, privat i social. Aquesta classificació és rellevant pel fet que proporciona alguns punts de referència que defineixen les relacions i les lògiques específiques que orienten les accions. I és que en l'àmbit local " (...) interactúan los sistemas político-administrativo, empresarial y socioterritorial, que siguen sus lógicas específicas y que producen permanentemente zonas de intercambio, bloqueos y articulaciones de distinta naturaleza... El sistema político-administrativo incluye las relaciones del gobierno municipal con los otros órganos del gobierno... el sistema empresarial incluye a las empresas que tienen una vocación de desarrollo local... el sistema socioterritorial incluye las lógicas militante, del voluntariado y de los profesionales..." (Arocena, 1995:75).

En aquesta línia, amb diferents matisos i èmfasis per part dels autors consultats, es proposen generalment com a actors del desenvolupament local als següents:

- *Sector públic.* D'acord amb Vargas, els qui encapçalen són “los gobiernos locales o destacan como funcionarios de las administraciones públicas por su capacidad de liderazgo y de integración de las iniciativas locales a un proyecto definido, lo cual implica que no es de manera exclusiva la posición política o administrativa la que define el protagonismo de los individuos que las ocupan, sino su visión, su reconocimiento social y sus capacidades de organización y sistematización, las que pueden constituirse en elementos fundamentales para impulsar el desarrollo local” (2011:113).
- *Sector privat.* L'existència d'empreses micro, xicotetes, mitjanes, i grans i de tot tipus (producció, comerç i servei) existents. També les organitzacions i associacions empresarials que aglutinen als qui dinamitzen les economies locals són rellevants. I és que en la cerca de beneficis per als seus propis negocis o agrupacions, es converteixen en motors de desenvolupament en possibilitar processos de transferència de coneixement i tecnologia per a la ubicació d'empreses i nous negocis. El sector privat exerceix un rol actiu en el desenvolupament i pot participar, mitjançant la innovació, en la producció de béns i serveis que milloren la qualitat de vida de la població. Així mateix, es destaca, la importància que s'atorga a les qualitats i capacitats dels líders empresarials locals. Aquests són elements de valor agregat de vital importància per a la concreció de les iniciatives locals i de projectes pel desenvolupament local.
- *Sector social.* Si el desenvolupament d'una localitat està orientat per una visió estratègica de desenvolupament, aquest ha de ser o haver sigut construït prenent en compte els punts de vista de tots els actors de la localitat. Dins dels quals la població organitzada en diferents expressions és un dels principals. També altres institucions i associacions de la ciutadania. Ens referim així doncs, al teixit de relacions que es formen entre associacions, institucions i individus. És a dir, les xarxes socials que interactuen i conjuminen esforços a la recerca del bé col·lectiu.

El desenvolupament local no pot ser aconseguit amb l'exclusiva participació d'un sol sector, institució o agrupació. Es requereix la participació dels diferents actors territorials. Són aquests els que han d'assumir el rol de transformadors de la seua pròpia realitat en l'àmbit econòmic (i

per tant també en el social). I també per assegurar, tal com assenyala Albuquerque (1999:41) una “mayor eficiencia, eficacia y flexibilidad de funcionamiento, incorporando nuevas formas de organización alejadas del burocratismo y cercanas al territorio”.

La definició esbossada per Arocena assenyala les característiques principals que defineixen als actors locals. No obstant açò, a efectes d'aquest treball d'investigació, prendrem en consideració una definició més àmplia i precisa d'actor local. Distingirem entre “actors locals” - dels quals hem parlat - i “actors no locals del desenvolupament” (Barreiro, 2000). Ho fem per tractar de dilucidar que en un àmbit local, de vegades, intervenen actors que estan fora dels límits del territori local. I les seues decisions condicionen els processos que tenen lloc sobre el mateix, en part a causa dels interessos propis, que s'expressen en el lloc on es desenvolupen aquests processos. Des d'aquesta perspectiva, els considerem “actors no locals” del desenvolupament local. Per la seua banda, Vargas (2011) estableix la mateixa diferència afegint el terme “actors del desenvolupament local” conjuntament al “d'actor locals”.

Aquesta distinció és necessària doncs el desenvolupament local és resultat de l'actuació de tots agents que incideixen amb les seues decisions i actuacions en el desenvolupament d'un territori determinat. Açò comporta ineludiblement, la cerca i concert d'acords sobre els interessos compartits, i la seua integració en un projecte comú.

En el mateix sentit, Barreiro (2000:1) defineix el desenvolupament local com un procés orientat, i resultat de, “una acción de los actores o agentes que inciden (con sus decisiones) en el desarrollo de un territorio determinado. Estas decisiones no solamente se toman a una escala local, sino que existen decisiones que tomadas en otra escala (por ejemplo, a nivel nacional o internacional) tienen incidencia en el desarrollo de un territorio dado. La preeminencia de las decisiones de los actores locales, por sobre otras decisiones que no responden a los intereses locales, es lo que define un proceso de desarrollo local”. Aleshores, davant la diversitat d'interessos i de pràctiques en relació al territori per part dels actors locals, s'han de fer valdre les decisions que han sigut preses de forma concertada i consensuada en la cerca d'un objectiu compartit.

En la seua concepció, Barreiro agrega: “(...) de todas maneras, el desarrollo local no es una estrategia política-institucional, o no lo es exclusivamente, sino que la hipótesis que le da sentido, tiene que ver con las acciones que, tomadas desde el territorio, incrementan la creación

de valor, mejorar las rentas, aumentar las oportunidades de empleo y la calidad de vida de la localidad. Estos objetivos no pueden ser abordados exclusivamente por la acción de las instituciones públicas, sino que son el resultado de la multiplicidad de acciones del conjunto de actores (económicos, sociales, políticos, tecnológicos) que operan y toman decisiones en el territorio o, que sin estar localizados en el territorio, inciden en él" (2000:2).

Llavors, el desenvolupament local implica un procés de presa de decisions entre els diferents actors - de cerca de concerts i consensos sobre els interessos -. Per tant, pot plantejar-se com assenyala Vargas que "la intención de los actores locales para transformar cualitativamente su entorno implica una alta capacidad de organización" (2011:135), amb capacitat pròpia de decisió i acció. Al que afegirem que ha de recórrer "a formas renovadas de cooperación, de mediación y de resolución de conflictos" (Barreiro, 2000:17).

Finalment, és important destacar que s'ha fet un important esforç en la producció de coneixement sobre el desenvolupament local. Sobretot com a manifestacions alternatives a la falta de resultats satisfactoris per part de les tendències predominants. I que, fins i tot, s'han convertit en una "propuesta innovadora, de cambio y que lucha para convertirse en alternativa de solución ante los diversos modelos de desarrollo y crecimiento que se han venido diseñando" (Paredes, 2009:13). No obstant açò, actualment, estem en presència de processos encara no consolidats, amb encerts i febleses en les seues trajectòries, i on s'avança en la recerca de consensos en la teoria i també en la pràctica. Com assenyala Barreiro (2000:4), el desenvolupament local "no tiene un modelo de referencia. No es la ejecución de acciones que responden a un modelo ideal o racional". En tot cas, l'essencial és destacar que es constitueixen en aproximacions teòriques que obrin un horitzó ampli de possibilitats, en ares de generar i suggerir elements per a entendre la realitat canviant i incidir en la seua transformació (Vargas, 2011).

b) Característiques generals dels plantejaments teòrics del desenvolupament local

Entre els principals plantejaments dels qui han generat la major part del cos teòric-conceptual sobre el desenvolupament local, s'observa una èmfasi especial en algun dels seus aspectes específics. D'acord amb Vargas (2011), sobre la base de l'èmfasi que es pose sobre algun

aspecte particular del desenvolupament, és possible detectar almenys quatre línies d'anàlisis referides al desenvolupament local:

- Aquelles que basen l'estratègia en la *infraestructura urbana i serveis*, com a característiques intrínseques del territori per a atraure la inversió -nacional o estrangera - i per a crear competitivitat.
- Aquelles que consideren que el desenvolupament local pot obtenir-se com a resultat de les *accions dels governs locals*, i té en compte les capacitats dels actors que formen part del territori i les seues formes d'organització.
- Aquelles que centren la seua atenció en l'*organització de la comunitat*.
- Aquelles que plantegen la coordinació entre l'organització comunitària i l'acció dels governs locals.

Pel que fa als *objectius*, es percep una orientació cap a:

- La millora de la qualitat i condicions de vida de la població local.
- La identificació i aprofitament dels recursos i potencialitats endògenes. Es consideren potencialitats endògenes als factors econòmics i no econòmics de cada territori: recursos socials, històrics, culturals, institucionals, paisatgístics, etcètera.
- La cerca dels mecanismes que permeten la recuperació del mercat intern.
- Un major posicionament d'allò local - serveis i productes - en allò global. Açò a través d'una nova forma de mirar i actuar des del territori, i d'inserir-se en el context del global de forma competitiva (Gallichio, 2003). En aquest sentit també considerem la rellevància del capital social i els nexes de cooperació amb agents externs - recursos humans, tècnics i monetaris, entre uns altres - perquè contribuïsquen a la possible estratègia local de desenvolupament.
- El poder col·lectiu de construir i recuperar els valors culturals, i essencialment la identitat socioterritorial (Boisier, 2005). En suma, l'enfortiment i recuperació de la identitat local i del territori.
- L'impuls de les capacitats d'emprenedoria local i la creació d'un entorn innovador en el territori.

2.2.3 D'economia i territori al País Valencià. Qüestions territorials per al desenvolupament

a) D'economia al País Valencià

Com ja s'ha dit, el P.V. està patint actualment els efectes d'una crisi econòmica "global". Però en el nostre cas concret se superposen tres crisis: la internacional, l'espanyola i la valenciana (Romero i Sorribes, 2010). L'excessiva especialització en les activitats immobiliàries i de la construcció han fet que siguem dels que més patim les conseqüències de la crisi.

Però, a més, els problemes derivats dels profunds canvis dels escenaris econòmics mundials - globalització, ampliació de la UE, acceleració tecnològica, etc. - fan obsoleta l'estratègia competitiva de l'empresa valenciana, que va donar bons resultats en el passat: competir en preus (Soler, 2004). I és que els països econòmicament emergents - Xina o l'Índia, per exemple - ens impedeixen continuar per aquesta senda.

Des de l'any 1994, el P.V. va viure un important període d'expansió econòmica, es va crear ocupació, però sobre la base de processos productius intensius en treball no qualificat en la seua majoria, de baix cost unitari, i també de baixa productivitat. La mà d'obra procedia en una part important de les fortes onades d'immigrants de dins i de fora de la UE. Però el creixement econòmic d'eixos anys va estar sectorialment desequilibrat, concentrant-se en gran manera en la construcció i els serveis no qualificats (serveis associats al turisme de masses de poca qualificació). Si bé aquesta també ha sigut la lògica en l'àmbit estatal, açò s'accentua més en el cas del P.V.

El sobredimensionat pes posat en la construcció (i serveis no qualificats) ha tret a la llum la vulnerabilitat del model, pel que fa a la seua sostenibilitat econòmica, ambiental i social (Soler, 2011). I és que cal ressaltar que es tracta d'un sector sense una gran aportació tecnològica - més enllà del que podria tenir la domòtica -, molt sensible a factors externs com els vaivens dels mercats hipotecaris i consumidor de recursos limitats com l'aigua, però sobretot, del territori. A més a més, encara que s'ha produït tant a l'interior com en la costa, ha sigut les zones litorals les que s'han emportat la palma.

Així, l'informe *Destrucció a toda costa 2008* (Greenpeace) destaca els cent punts on la destrucció del litoral al P.V ha aconseguit el seu màxim exponent. Així mateix, assenyala que el P.V presentava un dels increments de superfície artificial més alts d'Espanya, superant el 50% en l'última dècada. La pressió turístico-residencial ha generat una elevada demanda de sòl en el litoral, especialment en zones amb escassos recursos hídrics. Les superfícies ocupades per autopistes i autovies també s'han duplicat.

Però a més, la preponderància en el model de la construcció ha absorbit també molts recursos financers que podrien haver anat a parar a la imprescindible implementació del progrés tecnològic que Soler (2011) propugna per a l'economia del P.V. És a dir, a inversions més prioritàries i de major capacitat potencial de creixement a llarg termini: R+D, capital humà, infraestructures, sanitat, educació, etcètera.

Des de l'inici de la crisi econòmica (2008) fins a l'actualitat la taxa d'atur valenciana ha crescut terriblement. Actualment el P.V té com a resultat una taxa d'atur del 26,19%. Després del desastre de la construcció, el gruix de la nova ocupació, augmenta en activitats relacionades amb els serveis. Aquests ja aglutinen el 75% dels ocupats. El negoci de la rajola ha passat d'acaparar al 13,5% de la població activa a tan sols el 5,5%. Mentrestant, indústria i agricultura mantenen la seua distribució percentual d'ocupats amb un 16,6% i un 2,9%, respectivament (INE, 2014).

En aquest sentit, Soler fa una crítica a les polítiques portades a terme per les administracions i govern de la Generalitat. I és que les visions polítiques de curt termini basades en el model imperant - almenys fins que esclata la bombolla immobiliària - no han tingut la consideració necessària d'altres sectors productius, com per exemple la indústria. Segons dades de Funcas (2014), l'índex de producció industrial valencià ha retrocedit entre 2008 i 2013 un 28%.

Josep V. Boira (2012) afegeix més arguments en l'anterior línia i diu que en el P.V s'han anat conjugant una sèrie de factors de tot tipus que han desencadenat una "tormenta perfecta". Aquest autor ho resumeix en tres factors: en la caiguda (i fallida) del model econòmic, un deficient sistema de finançament i el "tsunami" immobiliari i la desmesura en la gestió pública.

Així, els cinc anys en els quals l'economia espanyola porta immersa en la crisi econòmica, el País Valencià ha patit una forta reculada tant en el seu creixement com en el benestar en

general a causa del rigor dels comptes i els ajustos del dèficit del govern central imposats per la "troika". Les retallades en despesa social s'han donat especialment en sanitat, educació, i benestar social. La Fundació de les Caixes d'Estalvis (Funcas) ha analitzat com ha afectat la crisi a les diferents autonomies espanyoles i quins són aquelles que més han patit les conseqüències de la crisi. Factors com l'augment de la desigualtat, el nombre d'aturats de llarga durada o la bretxa de la pobresa entre la societat són claus per a determinar els territoris als quals més dany ha causat la crisi. Entre les més afectades es destaca al País Valencià⁹⁸.

Front aquest panorama de l'economia valenciana, Vicent Soler proposa un nou model econòmic com a requisit a consolidar, "aquell que es basa en l'estratègia de competir en la diferenciació del producte i del procés productiu, en l'increment de la productivitat i en la innovació" (2011:231). Així mateix, assenyala la importància de diversificar les inversions cap a les activitats industrials i de terciari avançat que generen alt valor afegit i sobretot, menor pressió sobre el territori.

I és que com diu Josep Sorribes (2005a), el territori és un actiu essencial per a assegurar un creixement econòmic competitiu i, no menys important, també durador. Nosaltres afegim que des d'aquesta mirada al territori és la base sobre la qual s'articulen els processos de desenvolupament. "Per què ja se sap, sense territori no hi ha país" (Olmos, 2001:49).

b) Qüestions territorials per al desenvolupament.

- *Sobre el País Valencià*

Segons Néstor Novell (2011:159), "Quan se'n parla, d'Europa estant, de la fractura valenciana, es fa referència a la manca d'estructuració econòmica, social i política de les nostres terres. Pot ser aquest és el problema més greu del país de cara a integrar-se a l'Eix mediterrani". En opinió d'aquest autor, la societat valenciana es troba ara incapaç de crear un nou marc de referència per a afrontar els reptes que tenim, com a comunitat, en un món globalitzat. Assenyala que el que ha passat des de la transició ací ha estat l'abandó del País Valencià (P.V) com a subjecte polític i la teoria que li donava forma: el valencianisme. Aquest va esdevenir el marc conceptual

⁹⁸ L'estudi comprén des del segon trimestre de 2008 al primer trimestre de 2013. Es pot consultar i descarregar l'informe en el següent enllaç de Funcas: <http://www.funcas.es/prensa/NotasPrensa.aspx> <consultat al març de 2014>.

d'aquells que van decidir recuperar i modernitzar el P.V. No obstant açò, aquesta renúncia a construir un país ha fet que la societat valenciana s'expressa amb una personalitat boirosa i siga políticament i social feble. "El valencianisme ha estat un projecte polític i cultural de civilitat i de creació d'un imaginari col·lectiu. (...) El valencianisme era sinònim de projecte futur" (Novell, 2011:160). El sociòleg Josep Vicent Marquès (2009) ja ens deia que érem (som?) un País *Perplex*.

La globalització de l'economia i el comportament dels mercats financers, els fluxos d'informació, els mitjans de comunicació, les xarxes tecnològiques, etcètera, configuren un nou paradigma mundial, el qual es reflecteix en les relacions econòmiques, socials i polítiques a qualsevol escala territorial: a Europa, com en l'Estat Espanyol i al mateix P.V. L'actual context global, la crisi econòmica ha posat de rellevància com els estats han ballat al so dels dictàmens dels mercats financers globals i també com ha crescut una clara i constatable desafecció social cap al món polític.

Néstor Novell afirma que front aquest "nou paradigma i la feblesa de la societat valenciana és evident que, sense noves idees compartides, sense un projecte de futur per a les velles i les noves generacions, el país és dissoldrà i el sentiment de país es perdrà (...) En aquesta concepció transversal de la política està el germen de la regeneració del sentiment i de l'acció valencianista, però també, l'exigència d'atendre una de les carències històriques del valencianisme: la capacitat d'influència en els governs estatals i en la mateixa configuració de l'Estat espanyol i d'Europa" (2011: 161-162). L'autor esgrimeix com una de les raons de fractura valenciana la falta de polítiques adequades d'un projecte polític i cultural – tret bàsic característic del valencianisme - de creació d'un imaginari col·lectiu.

Un altre dels arguments que històricament s'han esgrimit sobre les dificultats de vertebració de la societat valenciana ha estat la singularitat de la nostra geografia: un país llarg i estret entre la muntanya i el mar mediterrani (Novell, 2011). No obstant açò, actualment, tot i que en el P.V les inversions han prioritzat més les zones costaneres que les de l'interior, aquest ha crescut conformant una xarxa de ciutats intermèdies que permetria una adequada estructuració. Malgrat les insuficiències, les comunicacions i el transport permetrien una cohesió territorial si no fora per la falta de coordinació i també de diàleg entre les diferents àrees urbanes, però també, perquè la ciutat de València es nega a acceptar la capitalitat del P.V i actuar com a referent.

Com assenyala Josep Sorribes (2009), el resultat no és un altre que una pèrdua d'oportunitats i tenir un territori desestructurat. Segons aquest autor el fet de disposar d'una capital forta és la peça bàsica en l'articulació d'un país. I almenys per tres elements importants. El primer, per la falta d'articulació interna del que considera la primera àrea metropolitana P.V. El segon, per la falta de diàleg i relació entre àrees funcionals de l'àrea metropolitana amb unes altres, i d'aquestes entre si, com per exemple, les CCV entre altres. Finalment, per aprofitar el projecte geoestratègic que suposa l'Arc Mediterrani. Cal aprofitar el dinamisme d'aquest espai i connectar-se a la gran banana de desenvolupament europeu que suposa aquest a través de l'Eix Mediterrani.

- *Sobre el País València i l'Eix Mediterrani*

Com diu el sociòleg Rafael Ninyoles (1992:47), "La situació actual del País Valencià respecte a Europa resulta intel·ligible si s'abstrau del context cultural, econòmic i territorial d'aquell subsistema que en algunes oficines universitàries i governamentals comença a dir-se'n *l'arco (o eje) mediterráneo español*".

Aquest autor ja advertia a l'hora de parlar de l'espai valencià-català i de l'eix mediterrani que la via valenciana cap a Europa passava per Catalunya. En la seua obra *El País València a l'Eix Mediterrani*, Rafael Ninyoles suggereix un enfocament inèdit sobre la realitat sociològica del P.V, de les relacions socioeconòmiques i culturals d'elevat nivell d'interrelació entre ambdues regions i de la vertebració d'aquestes en un espai comú dins del marc de l'Eix Mediterrani.

No obstant açò, respecte a l'Eix Mediterrani, cal assenyalar la falta de voluntat política - apuntem valenciana - per la millora de les relacions amb Catalunya, com la visió radial i centralista de l'Estat espanyol, i que segons autors com Germà Bel (2010) han danyat la productivitat econòmica i el bé general, sobretot pel que concerneix a la inversió en infraestructures en general: ferrocarril, carreteres i gestió aeroportuària. Així doncs, s'ha generat un dèficit d'infraestructures de connexió i un important problema de possible expansió de l'Eix Mediterrani cap al sud. No obstant, és indiscutible la importància de la participació valenciana en aquest eix que conformen comunitats autònomes que comparteixen una estructura social i empresarial bastant homogènia que mantenen llaços entre si, fruit de la complementaritat dels seus teixits productius. Una dada que ho exemplifica: "al voltant del 44% de les exportacions i gairebé el

55% de les importacions del P.V amb l'Estat s'efectuen amb altres regions de l'Eix Mediterrani” (Novell, 2009:126).

Tal vegada siga *L'Institut Ignasi Villalonga d'Economia i Empresa*⁹⁹ (IIVEE) una de les institucions que més reivindica i treballa en l'objectiu d'aprofitar les potencialitats i sinergies d'aquest gran espai estratègic que forma l'Euroregió de l'Arc Mediterrani. L'IIVEE duu prop de quinze anys treballant en projectes com el de l'Eix Mediterrani i coordinant esforços entre les economies catalana, valenciana, balear, d'Andorra i la Catalunya Nord a favor de les infraestructures de transport - Corredor Mediterrani - que connecten i vertebreren aquest territori amb els principals mercats europeus.

- *Sobre el País València i les Comarques Centrals Valencianes*

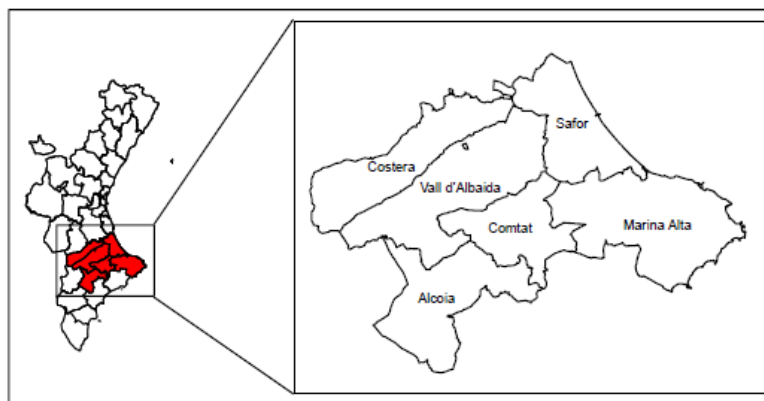
La necessitat d'enfortir la vertebració del territori valencià, exigeix reconèixer el fet comarcal i la creació d'àrees funcionals. Rafael Ninyoles (1992) assenyala que la construcció de la nova Europa gira sobre la base de grans eixos econòmics i actuen com factors essencials en l'enfortiment de la interdependència econòmica entre les poblacions i les ciutats: la llengua, la història i la cultura. A més assenyala que el P.V està en bones condicions d'integrar-se a una de les àrees més dinàmiques i també innovadores d'Europa, l'Eix Mediterrani. Com diu Ninyoles (1996): “Ni els nous processos de desenvolupament són possibles sense tenir en compte els factors de cohesió social, ni una societat que no estiga degudament vertebrada pels seus propis factors lingüístics i culturals pot desenvolupar projectes de futur en l'espai europeu”.

Des d'aquesta òptica, les Comarques Centrals Valencianes – figura 3 -, conformen una de les àrees amb major potencial de futur per la seua capacitat de cohesió territorial, econòmica, lingüística i cultural del P.V (Ninyoles, 1996). Les CCV són un espai territorial estratègic format per un conjunt de comarques, tant de costa com d'interior, amb un elevat grau de complementarietat econòmica, una cultura empresarial emprenedora i una gran quantitat i

⁹⁹ Institució que agrupa empresaris, professionals i institucions de Catalunya, Andorra, el País Valencià, les Illes Balears i de la Catalunya Nord amb la intenció de fomentar la cooperació entre les regions del Mediterrani nord-occidental. A l'enllaç de l'IIVEE es poden consultar dades amb recull setmanal d'anàlisi econòmica, empresarial i territorial de l'Euroregió Mediterrànea: <http://euroregioeuram.eu/>

diversitat d'activitats econòmiques (Ybarra, 2011) per a permetre el disseny de polítiques d'actuació global sobre la base d'un model policèntric i dispers (Salom i altres, 1993).

Figura 3. País Valencià i Comarques Centrals Valencianes.

Font: Cervera (2010).

En el treball de Rafael Ninyoles *Informe sociològic de les comarques centrals valencianes* es realitzà la primera aproximació empírica a la realitat social de les CCV, que ajudaria a caracteritzar a aquestes com un espai social dins del conjunt del P.V. Les característiques econòmiques, culturals, lingüístiques i socials de les comarques configuren un actiu molt important de cara a la vertebració d'aquesta àrea territorial alhora que enforteix el projecte de l'Arc Mediterrani.

La novetat del projecte de les Comarques Centrals Valencianes (Projecte CONCERCOST, 2002), segons Novell (2011:178), "residia en el fet que la competitivitat del territori depèn fonamentalment de les relacions entre quatre grups de variables interrelacionades, tres de les quals són fonamentalment de caràcter socioeconòmic, mentre que el quart és de tipus territorial: el sistema d'innovació, el sistema de formació, el sistema cultural i l'ecosistema ambiental". Així doncs, l'eficiència de la relació de cadascuna d'aquestes variables suposa, per tant, la potenciació de la cooperació i creació de sinergies, com a elements cabdals de qualsevol estratègia de desenvolupament.

Podem dir simbòlicament que el territori de les CCV és un territori "real". Com diu Ybarra (2011), les CCV sempre han existit, almenys des d'un punt de vista intern, per als seus habitants, però

mai s'ha reconegut políticament i administrativament. Així també, per a estudiosos de les CCV com ara Salom (1993, 2002), Ninyoles (1996), Rausell (2006) i Novell (2002, 2009, 2011), entre altres, resulta un espai idoni per a enfrontar-se a l'ordenació i disseny de polítiques d'actuació global, puix la solució de les CCV obliga necessàriament a avançar en una estratègia de col·laboració territorial supracomarcal. Així queda de manifest en els documents del "projecte Concercost (2002)" ja que açò permetria aconseguir: a) un mercat prou gran per al sistema productiu de l'àrea, b) l'aparició de sinèrgies entre les ciutats que componen el sistema urbà beneficiant-se el conjunt i c) una projecció exterior amb capacitat d'atraure activitats econòmiques, noves iniciatives, capital humà, inversions, idees, etcétera.

Tot i les bondats del projecte, i de la serietat dels seus plantejaments teòrics i empírics, que evidencien la "funcionalitat" de les CCV, i de tractar-se d'un territori real, no s'ha anat més enllà del mer projecte. Per parafrasejar a Novell (2011), el tema no ha tirat endavant perquè no constitueix un "*territori governat*". El projecte CCV, tot i que s'ha lligat en les ordenacions territorials de la UE i dels models que proposa l'OCDE per a les àrees intermèdies no ha prosperat malgrat les diferents anàlisis del tema. Més d'una dècada després de molts treballs sobre les CCV, i amb la idea de conformar un espai amb les singularitats suficients per a dissenyar un futur, en què la senda de desenvolupament permeta un major i millor benestar per als seus habitants, seguim en "punt mort". Per tant, com diu Pau Rausell (2006) estem davant un *fracàs immerescut*.

2.3.- El desenvolupament local i la globalització

“La globalización está provocando un obsesivo afán de identidad, que va a provocar muchos enfrentamientos. Nuestras cabezas se mundializan, pero nuestros corazones se localizan”.

José Antonio Marina
Filòsof, assagista i pedagog

2.3.1. La interdependència entre la globalització i el desenvolupament local

En punts anteriors hem fet referència, en primer lloc, a la globalització com un terme multidimensional relatiu tant a qüestions econòmiques, com culturals, tecnològiques, polítiques i mediambientals relacionades amb el fet que cada vegada més s'està configurant un món més integrat i interrelacionat. En segon lloc, hem caracteritzat el desenvolupament local com un desenvolupament que es produeix en un territori concret, on els actors que s'insereixen en ell decideixen les estratègies per aconseguir-lo, però sense obviar l'existència del global.

En aquest context, veurem com s'articula el procés de desenvolupament local en l'entorn global en què ens trobem. Per a això, exposarem les tres postures teòriques predominants davant el fenomen de com s'enfronten les localitats a la problemàtica global-local¹⁰⁰:

1. Com una *amença* basada en la submissió dels actors locals que ofereixen resistència a les condicions actuals d'aquest procés.
2. Com una *alternativa* que busca incidir en la gestió d'una forma més benigna i convenient per a l'àmbit local a l'hora d'enfrontar l'amença globalitzadora.

¹⁰⁰ Vegeu Boisier (2005:5) i Gallichio (2003:6).

3. Com la possibilitat d'articulació d'allò local i el global. Entenent la globalització com una *oportunitat* i un repte per al desenvolupament local que encaren els actors que poden incidir en la seva consecució.

La primera de les respostes seria negativa i derrotista, doncs qualifica la globalització com una gran força avassalladora davant la qual molt poc, o res, es pot fer. Des d'aquesta perspectiva de la teoria del desenvolupament local, es tractaria d'una inclusió passiva, basada en la submissió dels actors locals a les condicions d'aquest procés de globalització. La segona de les respostes està orientada a negar l'evidència de l'actual procés global. Es fonamenta en allò local sense tenir en compte que, actualment, “quan observem l'entorn social contemporani, entés com a realitat social complexa i històricament conformada, s'imposa com a tret predominant el fenomen de la globalització” (Hernández, 2013:19).

I és que l'actual procés de globalització no és una moda passatgera, ha vingut per quedar-se. La tercera considera aquesta articulació com una oportunitat per al desenvolupament local. S'entén que hi ha elements que presenta el context global que poden ser aprofitats de diferents formes per promoure el desenvolupament local pels actors que poden incidir en la seva consecució. Alhora, es revaloritzarien els recursos endògens. Sense dubte la tercera de les propostes ofereix més opcions per a l'acció i el canvi social, de manera que ens sembla la més útil. El nostre treball es basa en aquesta visió de la interacció entre globalització i desenvolupament local. Això suposa que reconeguem que no hi ha una única manera per a què allò local s'insereixi amb èxit en el global. La inserció està relacionada amb les característiques pròpies del territori, dels actors locals i de les empreses.

Així doncs, resumirem les tres postures anteriors en dues antagòniques en el procés d'articulació entre allò local i el global. La primera representada pels anomenats *globalitzadors* defensa que la globalització dirigeix de manera inexorable tot el procés i poc es pot fer si no integrar-se a les condicions actuals d'aquest. La segona és per la que opten els anomenats *localistes*, defensen allò local com “una reacció del consumo frente a la homogeneización de los bienes y servicios y la respuesta de una parte de las empresas a través de la especialización flexible, la adaptación al cambio incesante y la permanente innovación. Esto conlleva escalas pequeñas de producción que son facilitadas por la cercanía geográfica, de aquí la valorización del territorio” (Alcañiz, 2007:308).

En aquest sentit, el terme *glocal* (Robert Robertson, 2000) s'ajusta a les anteriors caracteritzacions d'articulació entre allò local i el global. L'anàlisi global-local o el que es va conèixer utilitzant un neologisme: la *glocalització*, terme que és creació del sociòleg Robert Robertson (2000) que venia a defensar la unitat indissoluble de les pressions globalitzadores i localitzadores, es va convertir en una nova lectura de la globalització amb rostre més humà (Bauman, 2004). Des de la glocalització "han sigut tractades temàtiques com la comunicació" (Fernández, 2002,161-162), i lògicament: l'espai i la regió.

En aquest context, s'usa el terme *glocal* amb dos significats distints en funció que siga l'empresa o el territori l'afectat. Per al territori, es parla de *glocal* amb un significat de "pensa local i actua global". Per a l'empresa, "pensa global i actua local". En aquesta línia, el desenvolupament local dins de la globalització, d'acord amb Alcañiz, és "el resultado directo de la capacidad de los actores y la sociedad local para estructurarse y movilizarse según sus potencialidades y su matriz cultural, como también para definir, explorar sus prioridades y especificidades en la búsqueda de competitividad en el marco de rápidas y profundas transformaciones, por lo que se podría estimar que es un empoderamiento de la sociedad local apoyado por un proceso de devolución de competencias que las capaciten para intervenir en sus propios procesos de cambio social" (2008:308).

En conseqüència, els elements que presenta el context global del desenvolupament local poden ser aprofitats de formes diferents pels actors que poden incidir en la promoció d'aquest desenvolupament. Tanmateix, és important definir la forma en què, des de l'àmbit local, s'ha de trobar la inserció en aquest context. Des de la perspectiva de la teoria del desenvolupament local, una inclusió passiva, basada en la submissió a les regles de l'actual procés per part dels actors locals, resultaria negativa. Per contra, com assenyala Vargas (2011:68), "una inclusión de tipo proactivo, fundamentada en la búsqueda de opciones que permitan el fortalecimiento de las capacidades de los actores locales y el aprovechamiento de los recursos endógenos, podría, desde este punto de vista, tener mejores resultados en el mediano plazo".

Ara bé, perquè aquest procés d'empoderament és produïda és necessari capacitar les persones per comprendre les noves lògiques del joc: única manera de ser subjecte i no simple objecte passiu de la globalització, única possibilitat de transformar en incloent "un proceso globalizador que hasta ahora muestra preferentemente su naturaleza excluyente" (Alcañiz, 2008:309). No obstant això, estem d'acord amb Vargas (2011:68), quan diu que "en la configuración del

contexto global del desarrollo local, es fundamental evitar el maniqueísmo, que tendría como resultado una apología sin sentido de este proceso, o una conjura ideológica de su existencia". I és que hem de reconèixer, almenys, les següents consideracions:

- El context global del desenvolupament local brinda oportunitats i possibilitats tecnològiques i organitzacionals que poden ser aprofitades en la seua promoció. No obstant això, volem deixar clar que això no implica exclusivament orientar les capacitats dels actors locals cap al mercat internacional. Si no que obre també importants possibilitats d'aprofitar els seus avantatges per incidir de manera positiva en els mercats interns, en el mateix territori.
- La globalització és un fenomen que està aquí. Sembla que la integració és imminent, si bé, s'hauria de tractar de controlar la manera d'integrar-se, i això s'estableix en els àmbits locals. S'han plantejat dues postures. La primera, anomenada passiva, que implica submissió i resignació davant d'un procés extern en el qual poc es pot fer. I altra postura proactiva, que cerca incidir en la gestió de la manera més convenient per als àmbits locals.
- Sembla que la globalització ofereix noves alternatives i recursos per promoure el desenvolupament local, però també comporta riscos per als espais locals i regionals. Entre altres qüestions, destaquen els avanços i la velocitat dels canvis tecnològics, que no poden ser assimilats en la seua totalitat per les persones, la desigual producció de mercaderies i béns, la rigidesa de les empreses per adaptar-se ràpidament a nous escenaris, la volatilitat del capital financer, etcètera. Aquestes qüestions fan evident la necessitat de seguir aprofundint en l'estudi d'aquest fenomen. I amb anàlisis que possibiliten esbossar escenaris i alternatives que permeten regular i temperar els excessos de les forces del mercat. I en última instància, mitjançant actuacions locals orientades per una visió integral i de llarg termini.

Per tant, el repte per a les societats locals està plantejat en termes d'inserir-se en el global de forma competitiva, "capitalizando al máximo posible sus capacidades por medio de las estrategias de los diferentes actores en juego" (Casanova, 2004:32). "Es un nuevo modo de mirar y actuar desde el territorio en el contexto global" (Gallichio, 2003: 4). Tanmateix, per actuar

d'acord amb aquesta nova manera de mirar, seria important comptar amb una sèrie d'instruments amb la finalitat de posar en funcionament aquest procés d'articulació entre allò local i el global (Alcañiz, 2008):

1. Suport al procés de dinamització empresarial: atreure i crear empreses.
2. Desenvolupament de polítiques actives d'ocupació.
3. Coneixement de la societat local: realització d'estudis previs per conèixer la població en diferents aspectes i dimensions.
4. Construcció del capital social

Per posseir capital social¹⁰¹, una organització o una persona ha de relacionar-se amb una altra, ja que el capital social no és propietat de ningú dels actors, és un recurs relacional. D'acord amb Gallichio (2003:5): "sólo existe cuando se comparte". En l'articulació d'allò local i el global, "los municipios deberían liderar y ser los nuevos gestores del proceso de desarrollo local, promoviendo los factores intangibles del desarrollo" (Alcañiz, 2008:40). Per a aquesta autora, hi ha una sèrie d'aspectes crucials com ara: la realització d'un diagnòstic de la situació del municipi, la promoció de la participació per al disseny i desenvolupament d'estratègies de desenvolupament, la qualificació dels recursos humans, l'aprofitament dels recursos endògens, entre els principals. I sense oblidar la incorporació de polítiques socials, així com polítiques dinàmiques d'ocupació, en el municipi.

Finalment, en la vinculació entre globalització i desenvolupament local, resulta d'interès tenir en compte l'advertència de Vargas (2011:70), quan assenyala que "probablemente, los efectos más importantes no son aquellos que devienen de los movimientos y las relaciones establecidas entre grandes corporaciones transnacionales, gobiernos nacionales o bloques regionales, sino aquellos que se generan de manera cotidiana, casi imperceptibles, pero devastadores en los ámbitos locales, se hace referencia a los cambios socioculturales que devienen de cuestiones aparentemente inocuas, como la introducción de nuevas mercancías y la inducción de nuevos hábitos y preferencias en los consumidores, los cuales, al hacerse extensivos, de manera agregada, pueden generar transformaciones estructurales en la conformación de las relaciones socioeconómicas de los ámbitos locales".

¹⁰¹ Ha estat R. Putman potser l'autor que més èmfasi ha fet en aquest concepte, al referir-se que les xarxes tenen un valor i que els contactes socials afecten la productivitat dels individus i dels grups.

Aleshores, és possible alguna forma de desenvolupament local en l'actual context de globalització?, quines són les estratègies a emprar des de l'àmbit local front als reptes i desafiaments esdevinguts pel procés de globalització?, hi ha algun model teòric-metodològic amb el qual puguem donar respostes des de l'àmbit local?

2.3.2. El desenvolupament en el context de la globalització

El present treball de tesi doctoral s'emmarca com s'ha vist en uns suposats teòrics concrets, on pren especial importància el paradigma de capital social. Un concepte que és vital per a comprendre la base del que significa el desenvolupament local enfront dels processos globalitzadors i sota un sistema neoliberal, on el mercat regula quasi en exclusiva les relacions socials.

L'anàlisi de la crisi financera i econòmica actual està fortament relacionada amb el creixent grau d'independència i primàcia que han anat adquirint els moviments financers i especulatius del capital respecte al funcionament de l'activitat productiva en els diferents àmbits territorials o locals. Aquest fet s'ha vist facilitat pel context i ideologia desreguladora que s'ha imposat en l'àmbit internacional des de la dècada dels vuitanta amb el triomf de les polítiques neoliberals. Una lògica financera especulativa predominant, la qual introdueix de forma permanent elements d'incertesa i dificultats de funcionament en l'activitat productiva o, com també sol denominar-se, en la "economia real".

És per açò que a partir d'aquesta reflexió es fa necessari pensar en la importància del desenvolupament local, sense deixar de tindre en compte els processos globalitzadors i els seus efectes sobre el fet local. Aquest desenvolupament al qual es fa al·lusió, cerca privilegiar el foment del capital local i la microeconomia, amb la finalitat de promoure el desenvolupament a partir de les mateixes necessitats i riqueses de la població local. Centrarem la nostra proposta en el comerç local, com un mecanisme per a enfrontar tots els elements i impulsos exògens que quotidianament ens bombardegen desestructurant les nostres pautes identitàries. És per aquesta raó que es requereix engendrar una nova reconstrucció respecte a la formació d'identitats locals, com a símbols d'un desenvolupament endogen, on participen de manera activa i compromesa els diferents actors socials.

D'acord amb Antonio Vázquez Barquero (2000:27), la teoria del desenvolupament territorial endogen constitueix “un nou paradigma que sorgeix en els últims vint anys i que persegueix satisfer les necessitats locals amb participació activa de la comunitat local”. El principal diferencial podríem dir del “nou” model consisteix en el fet que combina el desenvolupament d'aspectes productius com el comerç local, amb les dimensions socials i culturals del desenvolupament, amb la finalitat d'aconseguir el benestar de la societat.

En aquest sentit, en els processos d'aquest desenvolupament s'identifiquen, com assenyalàvem, tres importants dimensions: l'econòmica, la sociocultural i la política (Vázquez Barquero, 2000). D'açò doncs es desprén que el desenvolupament endogen comprén una sèrie de singularitats d'aquestes dimensions que fan d'aquest un procediment únic i independent d'altres experiències regionals. No hi ha una sola fórmula màgica per al desenvolupament. És un procés únic, independent i que es construeix *ad hoc*.

El desenvolupament endogen és una opció estratègica que pretén avançar en la fórmula d'un enfocament diferent al neoliberalisme. Es dona en aquest enfocament especial importància als recursos productius com el treball, la terra, els recursos naturals i la tecnologia. Partint - com ja s'ha vist - de les potencialitats pròpies es postula que cada regió pot i deu cercar noves maneres d'inserció en un context territorial difícil però no impenetrable.

La característica principal del paradigma neoliberal és la seua concentració en els equilibris micro i macroeconòmics de curt termini dels principals agents econòmics en els diversos mercats, suposant constants la tecnologia, la població, els recursos naturals i el medi ambient, els valors i patrons de comportament culturals, les estructures de poder, les relacions internacionals, les institucions i les relacions socials. Però aquestes són justament les principals variables de mitjà i llarg termini del desenvolupament econòmic i social.

El model endogen cerca la implementació d'una estratègia autòctona de desenvolupament que impulse una economia solidària orientada a les necessitats del col·lectiu i als mercats municipals, regionals o nacionals; per tant, que impulse la defensa i valorització del capital natural, cultural i patrimonial; que tinga en compte la defensa del capital social, el foment de la participació ciutadana en l'espai municipal, regional i nacional; la defensa del capital humà mitjançant la millora de l'accés en definitiva al benestar. Per açò, el capital econòmic ha de generar-se des de dins, en funció a les necessitats internes d'ocupació i creixement. I tot açò, mitjançant estratègies

territorials que atenguen els avantatges comparatius, els serveis de suport a la producció, accés als mercats dels productors xicotets i mitjans, el foment a la innovació productiva de qualitat, la gestió eficaç i l'accés al crèdit. En suma, mitjançant la promoció d'estratègies del desenvolupament des de dins.

Aquest model, proposa alternatives per a un desenvolupament a escala humana, amb èmfasi en allò local, centrat en els drets humans efectius, la protecció ambiental, la solidaritat, la interrelació dels processos socioproductius per al desenvolupament social i la sostenibilitat dels processos socioeconòmics.

Contràriament al model neoliberal, el desenvolupament endogen cerca reconvertir la cosmovisió artificial creada per l'imperialisme mundial basat en l'individualisme i el consum irracional. I canviar-lo per una visió centrada en valors comunitaris que facen que les persones miren al seu entorn local, regional i nacional.

Un dels objectius principals de l'aplicació del model de desenvolupament endogen és fomentar i establir una societat capaç de contenir en si mateixa les maneres i mitjans de producció necessaris per a cobrir les necessitats bàsiques i ampliades de les persones que la integren. I això, mitjançant la implementació d'una sèrie d'estratègies endògenes que influïsquen l'economia, en el nostre cas, però va més enllà l'extensió del model - si bé no és l'objecte del present treball de tesi doctoral - en la influència de la cultura, l'educació i l'ús i invenció de tecnologia, per exemple.

A través del desenvolupament endogen se li atorga poder a les comunitats perquè desenvolupen els potencials comercials (podrien ser també: agrícoles, industrials i turístiques) de les seues localitats. Es construeixen xarxes productives amb l'objecte de generar béns i serveis per a l'àmbit local.

Per aconseguir aquests objectius, es requereix d'una *estratègia*. Un concepte que és originari del camp militar, i que posteriorment apareix en el camp econòmic i acadèmic amb la teoria de jocs de la mà de Von Neumann i Morgenstern, en el seu llibre *The Theory of Games Behavior*, publicat en 1944. En tots dos casos la idea bàsica és la de la competició, és a dir, l'actuació front l'adversari per a aconseguir uns objectius determinats.

En el desenvolupament local, considerem interessant el concepte d'estratègia per a aconseguir, en l'era de la globalització, i malgrat el contradictori que puga semblar, un desenvolupament més humà, durador, sostenible i assentat en el territori, sense perdre de vista la perspectiva global. En els dos últims decennis l'economia mundial ha sigut colpejada per reiterades crisis amb un denominador comú: l'especulació en els mercats financers, que es concreta en inversions en instruments especulatius i d'alt risc. A la llarga, els excedents de capital i les normes poc rigoroses han generat bombolles i un escalfament de l'economia que ha desembocat en diferents crisis. Les crisis econòmiques recurrents han posat de manifest la debilitat dels principis en els quals es recolza el model neoliberal. No obstant açò, els seus principis se segueixen imposant com l'únic camí cap al desenvolupament.

Preval així un biaix monetarista de les polítiques econòmiques i es confereix als bancs centrals un inestimable poder econòmic i polític, en convertir-los en els garants de la continuïtat de les polítiques neoliberals ortodoxes, simplificadores de la realitat socioeconòmica. D'aquesta manera, l'activitat de les empreses de diferent grandària, i la generació de l'ocupació, queden sotmesos a una lògica de curt termini. Una lògica mediatitzada per les variacions dels tipus d'interès i de les taxes de canvi, en un context d'incertesa que és antagònic amb l'horitzó del mitjà i llarg termini necessari per cobrir les necessitats sobre la inversió i innovació del capital productiu i el desenvolupament econòmic i social. La crisi actual té una explicació bastant més profunda que la d'un desajustament financer en el model de creixement insostenible actualment predominant.

Davant l'enorme simplificació macroeconòmica en la qual solen raonar els responsables econòmics i financers, que impedeix una mirada més àmplia cap a les diferents dimensions del desenvolupament econòmic i la competitivitat empresarial i territorial, considerem que la resposta ha de ser des de dins, des del nivell microeconòmic. Una resposta que compte amb la participació dels agents, sectors i forces que interactuen dins dels límits d'un determinat territori. No obstant açò, també es requereix una petita dosi d'utopia, per a no rendir-se a les coses tal com són i lluitar per les coses tal com podrien de ser.

Existeixen moltes definicions de l'estratègia donades per diferents autors. Una primera definició d'estratègia empresarial és aquella que la defineix com la dialèctica de l'empresa amb el seu entorn (Ansoff, 1976). Autors com Porter (1982), la van definir com "l'estratègia competitiva" i consisteix a relacionar a una empresa amb el seu medi ambient. Depenent de l'enfocament que

se li done a l'estudi del problema, hi ha diversitat de definicions sobre l'estratègia. Altres autors consideren "l'estratègia amb un caràcter multidimensional", ja que abasta totes les activitats crítiques de l'empresa, proporcionant-li un sentit d'unitat, adreça i propòsit així com facilitant els canvis necessaris induïts pel seu entorn (Hax i Majluf, 1996).

Per simplificar, d'una forma molt concreta podríem dir que l'estratègia empresarial tracta de servir de motor i impulsor d'accions. És una cerca de diversos plans d'acció que descobrisquen i potencien l'avantatge competitiu. L'estratègia empresarial detalla els objectius generals de l'empresa i els cursos d'acció fonamentals, d'acord amb els seus mitjans actuals i potencials. La finalitat és aconseguir la seua inserció òptima en el mitjà socioeconòmic en el qual actua durant un "determinat" període temporal.

Per açò, l'estratègia cobra el seu sentit dins de la *planificació estratègica* tal com la defineixen Menguzzato i Renau (1991): l'anàlisi racional de les oportunitats i amenaces que presenta l'entorn per a l'empresa, dels punts forts i febles de la mateixa enfront d'aquest entorn. I de la selecció del compromís estratègic entre aquests dos elements que millor satisfacen les aspiracions dels directius en relació amb l'empresa.

La planificació estratègica representa un progrés important en relació amb els intents anteriors de planificació a llarg termini. D'acord amb l'epistemòleg i assagista francès Edgar Morin (2009), cal distingir entre estratègia i programa, ja que "tenen una mateixa finalitat però el programa està organitzat i les etapes estan previstes. Se segueix un programa sense canviar gens fins a la seua realització. Ara bé, això solament és possible en un ambient gairebé artificial en què no es produïsquen esdeveniments. Però en la vida real on es troba la incertesa, la multiplicitat dels factors, i totes aquestes coses, no es pot treballar amb programes tancats... Estratègia és una altra cosa. Estratègia significa que si nosaltres fem un guió de l'acció, podem canviar aquest procés en funció de noves informacions que ens arriben, en funció del factor sorpresa. L'estratègia es pot canviar en l'últim moment, com Napoleó va fer el matí mateix de la batalla de Austerlitz. Per a mi, a l'estratègia li ve molt bé el vers d'Antonio Machado: caminante no hay camino se hace camino al andar"¹⁰². Així doncs per a Morin (2004: 113), "la acción es una decisión, una elección, pero también es una apuesta (...) La acción es estrategia."

¹⁰² Entrevista completa sobre 'L'Estratègia' a l'enllaç: http://www.tendencias21.net/estrategar/Edgar-Morin-sobre-estrategia_a42.html

Daryl Corner (1998) assenyala que en condicions d'ambigüitat i incertesa, es redueixen les possibilitats de predicció, i les persones resten sense el fonament necessari per a tindre control sobre l'entorn. Avui dia, en la "societat del risc global" (Beck, 2002), la situació és més complexa si cap. Institucions i persones estan sotmeses a la inestabilitat de l'imprevisible, subjectes al domini de l'atzar. Planificació o programa donen resposta a situacions conegudes i repetides, mentre que estratègia està oberta a la incertesa, al canvi en l'últim moment.

L'espai local es converteix en aquell que ens permet reconèixer-nos en l'altre, crear llaços, unir-nos i associar-nos per a resoldre problemes comuns i aconseguir els objectius. És l'àmbit que li permet a la societat concentrar accions per a tenir més eficàcia en el seu quefer. Treballar per un desenvolupament en el qual es depenga de les mateixes capacitats locals per a generar iniciatives i compatibilitzar esforços, i on es revaloritze la importància del capital social en un context global. Un capital social que és la font de relacions on es recreen les praxis socials locals de molts actors, que formen part d'una cultura identitària que no està destinada a desaparèixer davant els reptes que suposa la globalització.

La teoria del *capital social* planteja que els termes i nivells d'intercanvi no solament depenen del nostre desig per béns, serveis físics i per actius productius, sinó també de la cerca de béns socioemocionals, que sempre estaran presents en totes les relacions humanes. El capital social és important perquè contribueix, de forma determinant, a millorar la qualitat de vida dels individus i les comunitats. Els actors es veuen com a agents protagonistes en la solució dels seus problemes i articuladors de la dinàmica socioeconòmica i cultural del seu propi territori - amb total consonància amb les característiques metodològiques del model de desenvolupament DEL ja tractat -.

En el present treball de tesi doctoral s'analitza en quina mesura el comerç de proximitat representa una resposta adequada a les exigències competitives plantejades als sistemes productius locals pel procés de globalització i la revolució científic tecnològica que travessa el sector. I presenta els resultats d'un treball que pot representar un instrument eficaç que ajude a la consecució d'una millora en la innovació i competitivitat d'aquest sector en l'espai local.

Anthony Giddens (1993:32) descriu la vida social moderna "a través del proceso de fragmentación (desvinculación) el cual implica dos situaciones: la primera, un profundo proceso de reorganización del tiempo y el espacio, y la segunda, el vacío del contenido tradicional -

acabar con la costumbre de los contextos locales de acción”. La diferència substancial que existeix entre les societats tradicionals i les modernes radica en la separació que es dona entre l'espai i el temps. La separació provocada per la modernitat va fer que les pràctiques socials no estiguessen vinculades a la localitat, sinó determinades per pràctiques a distància. Aquesta separació implica una infinitat de possibilitats de canvi en els hàbits i les experiències locals.

Segons Giddens (2001:25), la globalització “no solamente presiona hacia arriba, sino también hacia abajo, creando nuevas presiones para la autonomía local”. El procés de globalització ha multiplicat la gamma d'oportunitats de les persones i les societats. Però, com a contrapartida, ha incrementat fortament els marges d'inseguretat i incertesa que es va obstinar a reduir l'estat de benestar.

Amb tot, la nostra vida material no solament es troba feta de fluxos, sinó també de resistències als mateixos; unes resistències amb base en la comunitat, amb allò local. La modernitat dissol la proximitat, i com a conseqüència es perd la cohesió del teixit social. És per açò que el capital social pot ser un dels pilars fonamentals del desenvolupament local, en donar importància al *capital productiu* - local - enfront del *capital financer* - nòmada i mòbil per naturalesa - (Harvey, 1985).

Hem de subratllar la diferència entre el capital productiu, més lligat al terreny, i el financer, mòbil per naturalesa. Cal que reflexionem sobre les conseqüències del predomini del capital financer i la importància que la cultura productiva estiga present, davant la força de les tendències globals homogeneïtzadores. Sobre aquests particularismes, es constitueixen actors que poden impulsar processos de desenvolupament localment controlats i gestionats. En aquesta línia, Garcia Canclini (1998:50) manté que "El global no puede prescindir del local, ni el local puede expandirse o todavía sobrevivir, desconectado de los movimientos globalizadores". La globalització no solament és un concepte que manifesta la capacitat d'interrelació del capital en l'àmbit planetari (Castells, 1997). El seu abast és molt més extens. Les opcions especulatives del capital financer han suposat una resistència a entrar en els processos d'innovació productiva optant per aplicacions financeres lucratives de curt termini. La qual cosa és encoratjat des de la ideologia neoliberal instal·lada en els diferents governs al llarg d'aquestes últimes dècades.

Per dir-ho a la manera de David Harvey (2006: 31): “Y esto tiene que ser cambiado, tiene que ser enfrentado; no podemos enfrentarlo sin entender sus dimensiones geográficas, la forma en que

está trabajando y, al menos, tenemos que estar preparados para ejercer presión frente al hecho que si la riqueza y el poder están siendo acumulados aquí, estos están viniendo de otra parte, por lo tanto, tendríamos que prestar gran atención al que está sucediendo en esta otra parte.” Un model de desenvolupament, cristal·litzat en contradiccions estructurals manifestes en expressions locals del global.

Des de mitjan 2007, l'economia internacional està immersa en una gran crisi financera que ha provocat una recessió de grans proporcions. Com tot fenomen econòmic complex, “la crisis tiene causas económicas, pero también psicológicas, sociales, políticas y éticas porque son complementarias” (Argandoña, 2010:1). D'altra banda, actualment tothom pot veure la manera com s'ha gestionat l'economia i les perversions del mateix sistema. Per dir-ho en paraules d'Arcadi Oliveres (2012:47): “L'economia mai ha estat una ciència exacta, però és una de les ciències socials menys socials que existeixen actualment. I, sobretot, una ciència que s'ha allunyat de tots els mandats ètics possibles”.

Com assenyala Albuquerque (2009:2), en la manera de " gestión del capital financiero, el capital productivo ve, por lo tanto, reducidos sus márgenes de maniobra y tiene que atenerse a los imperativos de las variables monetarias y financieras. De este modo, la actividad de las empresas y la generación de ocupación quedan sometidos a una lógica de corto plazo, mediatizada por las variaciones de los tipos de interés y de las tasas de cambio, en una constante incertidumbre de medio y largo plazo que requieren las decisiones sobre inversión e innovación del capital productivo y el desarrollo económico local”.

La llibertat de moviments de capital global, un capital financer nòmada (que no s'inverteix o no està arrelat al territori) com el capital productiu (local), i el fet que cap autoritat mundial no regule o tinga la voluntat de posar ordre a aquest tipus d'operacions (especulació de divises, d'accions, d'obligacions, etcètera.), ha creat un sistema fictici de valors monetaris que ha acabat esclatant. La crisi actual ha remogut per tant les finances internacionals amb incidència adversa per al crèdit de les empreses - especialment les micro-empreses i xicotetes i mitjanes empreses - i en el consum de les llars. Tot açò ha incidit en l'increment de la desocupació i la reducció d'ingressos, la qual cosa converteix a aquesta crisi en una crisi també social.

Finalment, cal no oblidar també algunes de les despeses públiques que s'han realitzat que no han permés avançar en la inversió social real. Aquestes han anat pràcticament a altres sectors

intensius en mà d'obra però amb poca generació de capital local (construcció) i a infraestructures de dubtosa necessitat (pavellons esportius, piscines municipals, etcètera.).

L'impacte de la globalització afecta al comportament dels individus en les seues manifestacions més elementals com poden ser en els seus hàbits de compra i consum. L'homogeneïtzació sobre el comportament dels individus, la uniformitat en les maneres d'actuar, de consumir, etcètera, solen ser la conseqüència més directa d'aquesta forma quasi irremissible d'afrontar la realitat que ens empantana. En el nostre cas, açò està present en el municipi objecte d'estudi. En aquesta línia el desenvolupament local endogen pot ser una estratègia reeixida en la resolució de les relacions entre global i local, entre capital productiu i capital financer global.

2.3.3. Estructura urbana: la ciutat

Un element clau per la comprensió dels processos que estem analitzant és la concepció de la ciutat, que deriva del procés d'urbanització. La localització de les activitats econòmiques és essencial per a l'economia, puix que implica la capacitat d'organitzar l'ús de l'espai. Si bé la importància de la ciutat com a sector d'intervenció ha estat ja àmpliament reconeguda, en l'actual context de globalització ho és encara més. Com assenyala Annik Osmont (2003), l'obertura als mercats d'intercanvi internacionals, ha provocat un augment de les taxes d'urbanització, reforçant els mecanismes de concentració de la població en general, i en particular, la formació de grans àrees d'aglomeració.

Si bé la ciutat ha estat històricament un instrument i producte del desenvolupament econòmic i social, Osmont assenyala que, des que s'intenta produir i fer funcionar millor a les ciutats, els urbanistes han intentat respondre a una doble exigència, que els actuals models d'urbanització no han fet més que accentuar. "Los dos aspectos de esta exigencia, ciudad productiva y función social de la ciudad (la ciudad inclusiva), rara vez han sido conciliables". I és que "la globalización y la metropolización se realizan en un marco de fuerte inestabilidad que perturba, a corto plazo, las modalidades de la urbanización y de la gestión urbana, que normalmente se desarrollan en el mediano o largo plazo" (Osmont, 2003:13). Les ciutats es troben davant de grans transformacions socials, que amb freqüència els governs locals, també els nacionals, i els seus experts, no han pogut mantenir sota control mitjançant els tradicionals instruments de planificació

urbana. Per tant, l'expansió descontrolada de les urbs, els cotxes com a símbol del progrés, la separació dels barris, el fet de tallar la comunicació per als vianants entre barris, etcètera, empobreix la "vida" dels habitants que habiten en les ciutats.

Lefebvre (1969) en la seua obra *El derecho a la ciudad* va tractar la tendència generalitzada cap a la urbanització, constatant com la ciutat viscuda, i històricament sentida, va desapareixent, ampliant-se i desestructurant-se. Per a aquest, la societat actual es caracteritza per ser cada vegada més urbana en el seu conjunt, no obstant, en ella, tal com apunta el professor Damià Mollà (1994:74) "no se encuentra, a juicio del profesor Lefebvre, la ciudad sentida y vivida, sino que, lo urbano surge con la disolución morfológica de la ciudad. Cuando reivindica 'el derecho a la ciudad', está definiendo, la principal característica de la ciudad: la centralidad, la necesidad y deseo a no sentirse/convertirse en periferia".

Lefebvre reflexiona sobre les repercussions per a l'ésser humà d'aquest procés urbanitzador. En la seua obra es podia veure ja un senyal d'alarma dels perills futurs: ciutats inconnexes i aïllades en les quals les relacions socials quedaven abandonades; i alhora, estructures creixentment centralitzades, que eren al mateix temps centres de presa de decisions i centres de consum. Pensem per exemple en ciutats com París, Tòquio, Nova York, etcètera. En les seues anàlisis, la dimensió funcional predominaria en detriment de les dimensions socials i en benefici de la urbanització i per tant, de la propietat. En la seua obra planteja que estem assistint a una total urbanització de la societat. La industrialització condueix al col·lapse de la ciutat tradicional. S'imposa la lògica del benefici i la productivitat que desintegra totes les formes de creativitat i espontaneïtat i destrossa la mateixa quotidianitat, que queda així alienada i marcada per la desintegració de la vida social. També en la producció de l'espai capitalista preval l'hegemonia del valor de canvi.

Les diverses formes de segregació derivades del predomini de la dimensió funcional ("els espais planificats") sobre unes altres, conduïrien segons Lefebvre, a l'exclusió de col·lectius poblacionals - i poblacions senceres - i a la desintegració de la ciutat com a projecte col·lectiu. La mateixa separació penetra en el teixit de la vida quotidiana i per tant tot queda separat: el transport, el treball, el temps d'oci, els llocs de consum... L'autor afirma sense distincions que la crisi en la ciutat és dominant i que és global. Cap ciutat escaparia a tals fenòmens.

Així doncs, unes dècades més tard, amb l'adveniment de l'era web, ens embarquem segons Françoise Choay en un món "postciutats" que ha conduït al predomini de l'urbanisme i en la seua opinió a la mort de la ciutat. Per a l'autora açò significa "la desaparició [...] de certes maneres locals de viure junts en un sentit institucional que era específic d'aquelles entitats imbuïdes d'una certa identitat i que solien anomenar-se ciutats" (Choay, 1999:6-8). La cultura urbana que es basava en entitats físicament definides donaria pas a una urbanització "desespacializada" d'alguna manera gràcies la prevalença del moviment, el paper de les xarxes materials - i especialment les immaterials -, i les maneres cada vegada més veloces de constitució de relacions i presa de decisions.

Des de llavors i fins avui, la ciutat concebuda com l'articulació d'una forma urbana, un territori físic, una organització política i un espai organitzat dels ciutadans que en ella viuen, "dará paso en este siglo XXI a un urbanismo planetario, desespacializado por las nuevas tecnologías de la información y la comunicación. Parecería, por tanto, que la 'revolución urbana' prevista por Henri Lefebvre está aún en marcha" (Costes, 2012:6).

En aquest sentit, és la mateixa idea de revolució amb la qual està d'acord Manuel Castells, qui assenyala que la societat basada en l'era web transformarà i revolucionarà la nostra relació amb l'espai i el temps. Per a aquest autor, el principal impacte que han tingut les noves tecnologies ha sigut la transformació dels llocs en "fluxos". És a dir, la desconexió entre la població i l'estructura espacial, i amb açò, el canvi de la significació que les ciutats tenien per a la vida de les persones. Fruit d'aquesta desconexió, "lo que tenderá a desaparecer será el sentido del lugar para los individuos" (Castells, 1983:312).

Certament, aquesta revolució d'intercanvis i de fluxos posen en qüestió totes les referències a l'espai-temps i la lectura del món espacial que d'ella resulta. Així doncs, les anàlisis més recents semblen confluïr al voltant de la desaparició a escala mundial del model de ciutat com una entitat física amb límits establits. A la fi dels anys noranta van començar a difondre's les idees sobre la "ciutat global", després de la publicació dels treballs del mateix Manuel Castells i de Saskia Sassen. La idea central compartida per aquests autors és que les ciutats - i les metròpolis - anaven a funcionar com a agents principals, estructurant els espais de flux - podent estar subjectes a variacions - sobre els quals s'articulava l'economia global.

En *La ciutat global*, Saskia Sassen (1999) apunta les característiques de la mateixa i atribueix la seua aparició a la situació socioeconòmica que ha donat com a resultat la globalització. Aquesta autora assenyala que el poder econòmic i polític de determinades ciutats, o pols urbans, es consolida en perjudici de la resta del planeta. Les grans empreses multinacionals es concentren i exerceixen el seu control en un nombre cada vegada menor de llocs dels països més avançats. Aquests llocs, o "ciutats globals", que no són fixos - poden i de fet canvien -, concentren les funcions de presa de decisions estratègiques i de producció de serveis especialitzats d'aquestes multinacionals. Aquest nou espai metropolità produeix jerarquies de rang entre ciutats. Així mateix, contribueix a alterar i a donar una nova forma a l'estructura socioprofessional i espacial de les seues poblacions, a més de secundar les desigualtats entre classes socials. La crítica a les "ciutats globals" prové del fet que estan més connectades entre elles que amb el seu entorn, al que li donen les esqueses.

Com a contrapunt a aquests plantejaments, es produeix la 'megalopolización', és a dir, "el rápido movimiento del grueso de la población mundial hacia enormes territorios urbanos" (Costes, 2012:7), que están en plena expansió. Però l'acumulació d'habitants a aquests territoris urbans no pot donar-se sense que es produïska per contra augments en els nivells de pobresa, amb la imatge de creixents extensions de "infravivendes" (Davis, 2006; citat en Costes, 2012). La globalització de la urbanització provoca doncs formes universals de segregació espacial. Els "microespais" diferenciats que configuren les nostres ciutats que diria Harvey (2010) i on habiten aquells que són exclosos.

Els plantejaments de Lefebvre presagiaven molts dels punts de vista que avui són comuns i ressaltaven la importància de les qüestions socials subjacents que afecten, avui també, als debats sobre la urbanització i el seu paper en el futur. Lefebvre més enllà d'aquesta 'societat urbanitzada' prevista per ell, va voler veure un nou horitzó que seria més favorable per a la humanitat i l'aparició de la qual solament es donaria a través de la realització del 'dret a la ciutat'. Aquest en la seua perspectiva general compromesa amb el canvi i la transformació social, el 'crear l'urbanisme' requeria que la ciutat es convertira en una tasca col·lectiva i comuna. Com a deixeble de Marx, en el seu intent de posar fi a la creació d'espais gestionats per la lògica del pur benefici, apuntava a la classe treballadora com la força capaç de modificar aquesta societat urbana, subratllant que "la revolució ja no vindrà de les fàbriques sinó dels moviments ciutadans" (Mollà, 1994:79).

En aquest sentit, autors com David Harvey (2007a), parlen que és fonamental treballar cap a la democratització de la ciutat. I és més, com a geògraf marxista assenyala la necessitat de conformar un gran moviment social que faça que els desposseïts puguin prendre el control de la ciutat de la qual han sigut exclosos. Aquest assenyala que l'urbanisme es troba influït per ideologies determinades (forces i influències que emanen de la base econòmica) i per tant posseeix una certa funció autònoma per a modelar les formes de vida de les persones. “Y la estructura urbana, una vez ha sido creada, afecta al futuro desarrollo de las relaciones sociales y a la organización de la producción” (Harvey, 1989: 323). El *capital* i el *seu espai* que diria Alain Lipietz (1979) i que comporta desigualtats.

En els plantejaments d'Harvey "el *espacio creado* reemplaza al *espacio efectivo*". I aquesta organització de l'espai pot reflectir i afectar a les relacions socials. A més, l'espai creat té un propòsit ideològic, "En parte refleja la ideología dominante de los grupos e instituciones que gobiernan la sociedad. En parte es el resultado de la dinámica de las fuerzas del mercado que pueden producir fácilmente consecuencias que nadie en particular quiere" (1989:325-326). Així mateix, coincidint amb els postulats marxistes de Lefebvre, aquest autor assenyala que "el urbanismo genuinamente humanizador está todavía por construir" (1989:330), i afeg que és tasca per a la pràctica revolucionària dur a terme tal transformació d'un urbanisme amb rostre més humà, més apropiat per a les persones.

Per a Simmel (2002), "la ciudad se perfila como el campo de acción sobre el cual los individuos establecen relaciones conforme al constante cambio de estímulos, de especialización y de racionalización" (Valladares, 2012:30). El seu interès es va centrar sobretot en la tasca d'explicar el tipus d'intercanvi social propi de les ciutats així com de les possibles conseqüències que açò tenia en la formació de la personalitat. Una aproximació al fenomen urbà que fóra més enllà de les categories demogràfiques, territorials, econòmiques, polítiques o institucionals. Així, desplaça la seua anàlisi al camp de les relacions socials sumant conceptes relacionats amb la llibertat, l'anonimat, la individualització, la selecció, el secret, el contacte i la superficialitat com a elements cabdals d'una realitat urbana ineludiblement lligada a la modernitat. En certa mesura, es tracta d'una forma funcional d'interacció que l'autor va defensar com una estratègia utilitzada pels urbanites per a enfrontar-se a la realitat fragmentària, efímera i racionalitzada de les grans ciutats. Davant la complexitat i la fragmentació – de contactes, de situacions, d'opcions, etc. – assenyala que l'urbanita respon fragmentant-se al seu torn, racionalitzant i racionant les seues interaccions, mantenint-les en un plànol superficial i esquematitzat.

Assenyala que "frente a los elementos de la vida de la gran ciudad que nos rozan ligeramente en efímero contacto, nos obligan a esta reserva, a consecuencia de la cual a menudo ni siquiera conocemos de vista a vecinos de años" (Simmel, 1986:253). Entén les relacions socials pròpies de la modernitat com aquelles fetes - o que es fan i refan a cada moment - a partir de diferents situacions i de negociacions ràpides i efímeres. I també en una forma de racionalitat econòmica que regia les relacions socials basades en valors de canvi ("societat de la moneda") enfront dels valors d'ús. Idea aquesta última que també apuntava Lefebvre en parlar de la producció de l'espai.

En la seua opinió, aquesta situació el condueix a ambivalències i contradiccions, que si bé li poden ajudar a respondre a un sistema complex de relacions i proporcionar-li llibertat, aquesta mateixa manera d'operar el pot espentar a l'aïllament. Per a Simmel, els individus solament existeixen socialment. La despersonalització i l'aïllament de la personalitat es produeixen quan es dissolen aquells vincles naturals d'adscripció, referint-se a la comunitat. Des d'aquesta perspectiva, és evident que l'espai creat pot afectar les relacions socials.

En aquesta línia destaquen també els treballs de Jane Jacobs (1961), teòrica i activista de l'urbanisme "humanista". Les seues contribucions i coneixements van canviar la forma en la qual es desenvolupen les grans ciutats. El seu treball més conegut es titula *Muerte y vida de las grandes ciudades*, tot un clàssic i referent en el món de l'arquitectura i gestió urbana. La seua obstinació va estar a transformar la visió - tecnòcrata - que tenien els planificadors urbanístics de l'època, perquè es fixaren més en les qüestions humanes de les ciutats i en les seues comunitats. D'aquesta manera es va oposar frontalment a l'expansió descontrolada de les urbs. En la seua particular visió de la ciutat, Jacobs va intentar canviar les regles que dominaven en el seu temps i va tractar d'imposar nous principis, per a fer dels carrers i dels barris llocs dinàmics per a viure i treballar, replets de gent, amb comerç, alhora que es preservava la seua naturalesa distintiva, diversa, atenent a les seues arrels històriques.

En una altra de les seues obres *Las ciudades y la riqueza de las naciones* (1986), assenyala que entre la degeneració del sòl - per canvis en els valors d'ús per valors de canvi, per dir-ho a la manera de David Harvey (1989) - i la pèrdua de pràctiques i activitats tradicionals que estaven establides, sense un intercanvi diversificat amb economies d'altres ciutats, pot succeir que una economia siga més feble, s'aïlle i retrocedisca econòmicament. I és més, es convertisca fins i tot en "localitats marginades".

L'aportació de Jacobs és una sorprenent font d'idees sobre tots els aspectes que actuen i regeixen en una ciutat: economia, habitabilitat, tràfic, participació, planificació, etcètera. Estem davant un llibre que s'ha escrit fa temps però els seus plantejaments són sorprenentment actuals. Si bé Jacobs, influïda per la seua pròpia experiència de vida en grans ciutats - escrivia pensant -, potser de forma premonitòria, en ciutats de gran grandària.

Una de les crítiques als seus plantejaments teòrics provenen del camp de l'economia ecològica. El professor Joan Martínez Alier (1992) considera que l'autora veia la ciutat com alguna cosa totalment aliena a l'ecologia. En els seus plantejaments, aquest autor considerava que la planificació urbanística general està en desús, la qual cosa permet que el "terreno de juego privilegiado del urbanismo sea la intervención por trozos, por fragmentos, el todo vale (...). Por tanto, la ausencia de planeamiento urbanístico general tiene hoy en día un significado profundamente anti-ecológico" (1992:160). Aquest autor ho descriu analitzant, entre altres ciutats, el cas de Barcelona, però les seues conclusions bé poden fer-se extensibles avui dia a moltes altres ciutats i municipis, i fins i tot a estructures comarcals i supracomarcals.

Finalment, estem d'acord amb les tesis assenyalades que advoquen per un urbanisme humanista, com assenjala Lefebvre en el 'dret a la ciutat'. Un urbanisme humanista, una ciutat a escala humana. Una ciutat amb comerç, relacions socials, treball, etc. Un urbanisme humanista que comparteix també Jane Jacobs. Fer dels carrers i dels barris llocs vibrants per a viure i treballar, plens de gent. El millor urbanisme és el que crea espais de "intercanvis" de béns, d'idees i relacions socials. Un espai que ha de superar qualsevol barrera que pugui impedir aquests intercanvis. Compartim la visió d'aquests autors, i assenyallem que una de les "infraestructures" econòmiques que possibilita en part tot l'anterior en una localitat és el "comerç".

2.3.4. El paper socioeconòmic del comerç

El comerç minorista ha sigut sempre una activitat urbana per excel·lència. Va ser així en el passat, ho segueix sent avui dia i, malgrat el potencial del comerç electrònic, és més que probable que continue sent així en un futur pròxim. Quan hi ha escassetat de clients, com succeeix en els pobles i ciutats xicotetes, el comerç minorista tendeix a desaparèixer o a reduir la seua activitat per a cobrir només l'essencial, aquells productes i serveis de primera necessitat.

D'acord amb Weber (1987), l'activitat comercial és un dels elements més importants de la recuperació urbana. Especialment per l'efecte d'arrossegament que pot representar sobre altres activitats, així com per la seua importància com a factor dinamitzador de la vida ciutadana. El comerç posa en contacte a les persones amb les mercaderies i els serveis, és un espai de convivència singular i necessari. "El comerç fa ciutat, dóna vida a la ciutat" no és una frase feta, és una realitat constatable. En l'ampli ventall de factors, agents, situacions i sensibilitats que conflueixen en la localitat, l'activitat comercial, adquireix especial importància no solament per englobar una relació econòmica de compravenda que genera atracció. Si no també per ser un espai d'intercanvi de relacions socials i de serveis. La Comissió de les Comunitats Europees (1999:1) ha argumentat que l'activitat comercial "contribuye a la calidad de vida en pueblos y ciudades, donde las tiendas constituyen el centro de muchas actividades humanas", ja que "el comercio está absolutamente presente en el concepto de ciudad, sea como causa o como consecuencia".¹⁰³

Tot açò posa de manifest la importància de l'activitat comercial en l'espai urbà. Aquest exerceix una clara funció de vertebració i dinamització del territori, que genera "centralitat" i que fa atractiva a una localització. És a dir, allò que hem comentat: "el comerç fa ciutat – dóna vida a la ciutat". Sent cert que el comerç per si mateix no pot "reviure la ciutat" (Sogaro, 1999), no podem negar el paper crucial que l'activitat comercial exerceix en la recuperació dels nuclis urbans. La vida urbana no ha florit en cap civilització, sense la presència d'establiments comercials. El comerç minorista és una de raons de ser de la ciutat, que fa possible la vida urbana, que explica la seua cohesió interna i justifica gran part de les dinàmiques de la ciutat.

No obstant, la relació que el comerç minorista té amb la ciutat moderna, té molt poc a veure amb la de temps passats. Actualment, és un fet evident el repte que suposa per al comerç minorista haver d'enfrontar-se a la competència de les grans superfícies, els centres comercials i també l'evolució tecnològica. El desplaçament en les últimes dècades de gran part de l'activitat comercial - i social - del centre vital de les ciutats, ha propiciat l'aparició de barris perifèrics, en detriment dels centres històrics, on s'aglutina gran part de l'activitat del comerç minorista tradicional (Molinillo, 2002).

¹⁰³ Libro Blanco del Comercio (1999). Comunicat de la Comissió de les Comunitats Europees. Enllaç: www.pymesonline.com/uploads/tx_icticontent/comercio.pdf

Aquesta tendència té ja un efecte immediat identificat en els centres urbans de les mitjanes i grans ciutats. El comerç minorista situat en aquestes àrees es troba en una situació complicada degut tant a l'efecte de la competència de les grans superfícies i centres comercials, com al declivi econòmic i demogràfic de la zona. Però aquest fet també transcendeix a localitats de l'àrea d'influència pròxima de les ciutats, i sobre les quals graviten comercialment. Ens trobem doncs, com ja s'ha dit abans, davant un procés que afecta l'estructura urbana de les ciutats i a la manera de vida de la seua gent.

Els grans formats comercials queden lluny de l'urbanisme més humanitzador de les idees plantejades per Jane Jacobs, i de la ciutat com la forma de la trobada i de connexió de tots els elements de la vida social que propugnava Henri Lefebvre. És a dir, en el nostre cas, està lluny del model de comerç dels assentaments humans, recuperant la ciutat per al ciutadà, en un intent de fer reviure les ciutats, la rica vida urbana, humanitzar el carrer i espais públics, revitalitzar els mercats locals, etcètera. Sembla doncs al contrari, aquests formats comercials generen i reproduïxen una lògica desenvolupista i d'homogeneïtzació d'espais (artificials) que afecten tant al comerç - sobretot minorista - com a l'estructura social.

En aquesta línia, resulta molt il·lustratiu el que diu Javier Toro (2009) sobre aquests centres comercials i els paisatges artificials que creen: "Su penetración en el territorio europeo comienza por una acusada instalación de estos centros en áreas periféricas, para luego invadir espacios del centro urbano histórico, inserto a su vez en políticas y planes de renovación funcional y estética. Sus efectos ambiguos han hecho que el proceso de creación de los *malls* sea visto en bastantes casos como una amenaza, especialmente para el tejido comercial minorista y por favorecer procesos especulativos. (...) Los *malls* en las áreas en desarrollo actúan como fuente de segregación social y escenifican también el lado más amargo y contradictorio de la era global del desarrollo. En el caso español, existen, (...) al menos dos aspectos que lo caracterizan: su desarrollo tardío, ya que comienza en los años 80 del siglo XX; y por otro lado, su estrecha relación al espectacular crecimiento urbano que España experimenta desde esta década en adelante." (Toro, 2009: 259-260).

Aquest model de desenvolupament comercial concentrat, i que han posat de manifest la política altament afavoridora i permissiva en la proliferació de grans centres i superfícies comercials en la perifèria de les nostres ciutats i grans àrees urbà-metropolitanes, posseeix unes característiques i atributs si no qüestionables per a la sociologia i l'economia urbana. Destaquem els següents:

- Allunya a les ciutats de la sostenibilitat, la qual cosa va en contra de la promoció de ciutats sostenibles en destruir el comerç urbà tradicional.
- Incrementa la utilització del vehicle privat, el tràfic i la dispersió urbana. Hi ha una creixent dependència del vehicle privat i per tant contaminació (acústica i ambiental).
- Provoca una ampliació de les infraestructures de comunicacions afavoridores del vehicle privat. Així mateix, provoca una ocupació d'espais verds i oberts de les perifèries urbanes.
- Perjudica les rendes baixes i a aquells que no disposen de vehicles privats, persones d'edat i joves.
- Provoca una gradual desertització dels centres urbans i de la riquesa vivencial - diversa i multifuncional - dels barris. Es perd la riquesa del carrer com a lloc de trobada i intercanvi de relacions humanes.
- Pressionen al comerç urbà tradicional i destrueixen ocupació local bloquejant els canals de distribució dels petits productors procedents de la regió. Per tant, afavoreixen els monopolis. Aquestes grans corporacions dicten els termes i condicions sota les quals es produeix i es distribueix.
- Tenen una política comercial que tendeix a uniformitzar el mercat i no tenir en compte els gustos i preferències locals produint a mitjà termini que les comunitats regionals adopten hàbits uniformadors, amb conseqüències greus per a la diversitat econòmica local-regional.
- D'altra banda, aquests grans formats comercials produeixen una pèrdua del tracte humà i personalitzat que habitualment es dona en el comerç minorista. Produeixen una uniformització-homogeneïtzació cultural que remet, finalment, a una pèrdua d'identitat o senyals d'identitat. És a dir, a una homogeneïtzació de cultures, gustos, necessitats i preferències.

Així, d'acord amb Jordi Borja (2003: 163), les “diferents pressions sobre la ciutat han produït un triple procés negatiu: fragmentació (*zoning* urbà), dissolució (difusió urbana) i privatització (extrema mercantilització de la ciutat)”. L'extrema mercantilització de la ciutat - i dels municipis de menor grandària afegim-, en un context d'insaciable neoliberalisme, ens porta a un creixement de les privatitzacions, que es correspon amb el que David Harvey (2003) identifica com a acumulació per “desposseïció”, com a actualització i continuació de l'acumulació originària de capital, i que consisteix en la persecució i lluita contra la propietat pública i a la propietat comunitària. Així doncs, en l'àmbit estatal i també al País Valencià, l'excessiva especialització en el sector immobiliari, la conversió del sòl i l'habitatge en recurs especulatiu (Romero i Sorribes, 2010) són un clar exponent de l'hegemonia d'aquesta mercantilització de la ciutat.

Així, la recuperació de la creixent degradació urbana i del territori, ha d'assignar al model espacial de distribució comercial i a les noves formes del comerç un paper crucial per a la reinterpretació del desenvolupament urbà des de la perspectiva d'un urbanisme humanitzat i sostenible. La transformació del model comercial cap a la seua concentració en grans superfícies en les perifèries urbanes, i d'una oferta en mans de grans grups transnacionals, origina inquietuds i reflexions que transcendeixen la seua dimensió sectorial. El model de venda al detall i distribució territorial afecta de manera substancial a dimensions socioeconòmiques, culturals i de benestar de la societat actual, amb implicacions espacials especialment rellevants en ciutats i municipis. Açò demanda una visió integral, sistèmica, entrelaçant la dimensió comercial amb l'ambiental, cultural, soci-econòmica i territorial.

En conseqüència, davant els nous reptes que suposa la globalització per a les economies locals i el desencadenament de reaccions d'homogeneïtzació, quant a les actuacions socials, econòmiques i productives cal preguntar-se: i què passa amb l'activitat econòmica comercial de les seues gents i del territori? La resposta sembla única i irrevocable: hauran d'adaptar-se a aquesta manera única d'entendre el món i d'actuar. “Todo aquel comportamiento que no responda a los supuestos de rentabilidad, competitividad, mercado, precios, competencias, individualismo, agresividad, o nuevas tecnologías, serán valores obsoletos, sin futuro, arcaicos y reaccionarios” (Ybarra, 2003:58). Arribant fins i tot a ser qualificats “d'antisocials” (Sitglitz, 2002).

Així doncs, davant la globalització, davant la condemna a l'ostracisme del comerç de proximitat, existeixen alternatives. Aquestes altres opcions, segons Ybarra (2003:59), “giran en torno a la potenciación del individuo como sujeto social, en sus experiencias, en sus conocimientos, en sus

territorios, en sus actividades, si bien es cierto que dotándose de una estrategia en relación con dos frentes: el territorio y la empresa, o si se quiere en aquello local y en la pyme, como lugares más próximos de actuación económica”. Els territoris i les pimes han d'especialitzar-se en allò que realment coneixen, el seu saber-fer específic ha de sobreixir. I ací és on prevalen els aspectes relatius al comerç minorista local i al coneixement del procés productiu i del producte. Cal advertir que la principal dificultat resideix en actuar sols. Com ja assenyalàvem, l'empresa i la localitat, la pime i el municipi que pretenguen treballar des de la seua sola i única capacitat, en un marc d'interrelacions globals, estan abocades al fracàs.

No obstant, quan la pime opera en un marc de 'sistema de pime', i el municipi actua atenent a un territori més ampli als seus límits, la potencialitat d'aquestes pimes i d'aquests territoris és molt gran. La supervivència local i la vitalitat empresarial cal situar-les llavors en el terreny de la cooperació. Mitjançant la cooperació s'aconsegueixen aquelles escales que resulten necessàries per a poder desenvolupar processos en els quals poder ser competitius (Ybarra, 2003). I aquesta cooperació exigirà que aparegueren xarxes de pimes comercials locals disposades a cooperar. Aquesta disposició d'acord amb Malecki i Tootle (1996) és un avantatge enfront d'aquelles pimes i territoris que no ho fan.

En aquest marc de cooperació, té sentit l'important paper que pot jugar el comerç en l'economia urbana, sobre la base del desenvolupament local. Un model, el del desenvolupament local, que té certes similituds - salvaguardant les distàncies - amb els principis de l'*Economia del Bé Comú* (Felber, 2012). Aquest model entén que les millors empreses haurien de ser aquelles que cooperen més amb altres entitats i les que generen més beneficis per a la comunitat, enfront del model actual, en el qual l'èxit depèn de la competitivitat i l'acumulació de diners. Els seus principis, que des de lluny poden sonar a la utopia d'un món feliç, tan ideal com a irrealitzable, estan sustentats en referències i càlculs reals. L'economia del bé comú es basa en els mateixos valors que fan créixer les nostres relacions: confiança, cooperació, estima, proximitat, solidaritat. Paradoxalment, principis també sobre els quals descansa el comerç local, el comerç de proximitat.

Estem davant un somni idealista?, el plantejament de retornar l'economia al resguard de l'ètica té sentit actualment?, és factible d'implantar aquest model de desenvolupament local?, poden tenir sentit el desenvolupament de possibles estratègies de competitivitat comercials amb un compromís amb l'estructural social?

2.3.5. Trets generals. Territori i estructura urbana del País Valencià

Si traçarem una línia imaginària sobre un mapa en direcció nord-est/sud-oest, l'espai valencià resta dividit en dues zones demogràfiques bàsiques: la zona oriental, vora mar, molt més poblada, i l'occidental, terra endins, de més baixa densitat. Les condicions climatològiques, orogràfiques, fertilitat del sol, irrigació, etcétera, han determinat el pes dels assentaments humans al llarg de la història (Piqueras i Sanchis, 1992).

Des dels anys seixanta cal destacar els efectes produïts per la industrialització i urbanització del territori valencià. La dinàmica va consistir en el sistemàtic trasvassament de la població del camp a la ciutat i de l'interior cap a la costa. Ambdós processos s'intensificaren amb la industrialització. Aquest fet va provocar una disminució de la població rural i semidesertització de la zona interior. Als darrers lustres les majors taxes de creixement demogràfic se situen a la zona sud del P.V. L'espai urbà valencià estava definit per l'agromercantilisme ((Mollà, 1979; Mollà i Castelló, 1992). De fet, com assenyala Salom (1992), la indústria se situava sobretot a la perifèria sud - Elx-Alcoi, i el Vinalopó.

És al darrer quart de segle, quan es produeix un procés d'urbanització, d'ampliació de l'espai urbà. Certament l'impulsor d'aquest va ser el procés d'industrialització i, pel que fa al nostre cas, el fenomen turístic assolí un important protagonisme. Com assenyala Salom, l'augment de la demanda dels espais turístics del litoral - com a estímul extern - produeix transformacions espacials amb grans repercussions. Entre aquestes, "el desplazamiento de los ejes de comunicación hacia el litoral, la formación de subsistemas urbanos en las áreas turísticas, y un notable aumento de su dotación en cuanto a nivel de información, cualificación de la mano de obra y actividades de servicios (Salom, 1992:229).

Per a Salom (1992), igual que va succeir amb la decadència de l'agricultura comercial, amb la indústria i a causa del descens de la demanda internacional - estímul extern segons l'autora - es produeix un agreujament dels desequilibris espacials. I encara que l'activitat manufacturera es descentralitza cap als nuclis menors, els serveis especialitzats i funcions organitzatives majors, es concentren majorment en les ciutats més grans. En canvi, aquesta tendència no apareix en les zones turístiques, els centres més importants encara segueixen creixent. Per açò últim, les conseqüències espacials de l'expansió turística tenen un important pes en l'organització del sistema regional.

En anàlisis més recents Salom (2010) assenyalava que han actuat sobre el territori valencià dos intensos processos territorials que tenen importants conseqüències. El primer, un intens procés de creixement urbanístic en el P.V. Hi ha hagut un fort creixement del sòl urbanitzat, afavorit per la conjuntura econòmica, la dinàmica turística i la permissivitat de la normativa urbanística (Gaja, 2008). El segon, un destacat augment de la mobilitat residència-treball que comporta a un nou concepte de ciutat. En opinió d'aquesta autora, l'augment de la mobilitat diària condueix a la consolidació d'un model de ciutat més difusa i amb una estructura menys polaritzada.

A més, assenyalava que s'han produït una sèrie de processos que afecten la jerarquia urbana. El primer, el P.V ha experimentat una transformació en les seues pautes de creixement demogràfic que podem descriure de forma resumida com una tendència de creixement més descentralitzada. Per a l'autora aquesta pauta - atribuïble a la mobilitat geogràfica en última instància - es compon de tres elements: suburbanització a gran escala, contraurbanització, i formació de noves àrees emergents (Burriel, Salom i Delios, 1998). En referència al tercer element, especialment a la costa litoral.

El segon dels processos, atribuïble a l'efecte de les polítiques de provisió de serveis públics. Els problemes referits a la distribució espacial s'han vist en part suavitzats per les tendències espontànies de suburbanització i contraurbanització. Així com per l'engegada de polítiques públiques de millora d'equipaments i infraestructures. Després d'anys d'una pràctica absència de política territorial, aquesta autora opina que aquests processos espontanis i les polítiques sectorials de provisió de serveis públics han tingut un impacte territorial que s'ha traduït en una millora general de la qualitat de vida. No obstant, aquest procés s'ha produït menys en el nord de la regió. Salom (2010:519) diu que "En esencia, la estructura básica del territorio no se ha modificado: las áreas infradotadas hoy son las mismas que en 1994, aunque su nivel de marginación territorial se ha reducido significativamente".

Malgrat tot, en relació amb els nivells funcionals que es pretenia potenciar - *Pla d'Actuació Territorial Integrat de Desenvolupament Urbanístic* -, el resultat ha sigut desigual. Algunes àrees no s'han constituït en nivells funcionals diferenciats. Així també, algunes ciutats no s'han convertit en els autèntics nusos d'articulació territorial d'eixes àrees funcionals. Han sorgit, no obstant, nous problemes, com el descens jeràrquic de ciutats, que es relaciona amb els problemes específics d'articulació territorial que generen els processos d'urbanització turística

(per exemple, Benidorm). Els desequilibris territorials espacials encara avui existeixen en la regió.

En aquest sentit, Josep Sorribes (2002) parla d'un *País de ciutats o les ciutats d'un país*, referint-se a les mancances particularment deficientes de l'ordenació del territori. Front de tals desequilibris, la lògica i l'articulació del sistema de ciutats imposa cada vegada més la seua importància. Per a aquest, el que defineix a una ciutat és la densitat de la seua població i una certa densitat d'interrelació. Però també assenyala que malgrat la semblança de problemes, la incomunicació entre les nostres ciutats és desgraciadament elevada.

Sorribes (2005c) assenyala que en el P.V tenim un sistema urbà dens i cada vegada millor comunicat i entén el País com una lliga de ciutats en la qual juguen les economies de localització, d'urbanització, de xarxa. Proposa promoure la cooperació per retornar el protagonisme a les ciutats i representants. En aquest sentit, proposa un model que denomina "comarques de gestió" - les simplifica a tretze i al voltant d'un mínim de 100.000 habitants - que podria estar governat per un Consorci de Ciutats i que podrien realitzar el treball d'una manera centralitzada però complementat des del municipi. És alguna cosa semblant al que va ser un precedent segons Sorribes (2005b), el projecte de les CCV. Aquest l'exemplifica i valora com una gran finestra a la modernitat, en la lògica i coherència amb les idees exposades. Per altra banda, José Miguel Iribas (2005) parla de "territoris funcionals" i els divideix en 15 àrees. Així mateix, els dos autors coincideixen a assenyalar a la ciutat com l'espai del col·lectiu, doncs si fóra només l'espai de la compra i l'acumulació, no serveix per res. Aquests debats posen de manifest la situació policèntrica de la regió.

En aquesta línia, no passa inadvertit per aquests autors, i uns altres com Romero i Alberola (2005), què passa amb les ciutats mitjanes del P.V. Sense l'agricultura com a actiu en el seu moment, i avui amb la pèrdua de múscul dels suports industrials tradicionals, moltes ciutats intermèdies s'enfronten a horitzons d'incertesa. Alberola (2005) assenyala que ciutats com Gandia (especialitzades en el comerç) amb la millora de les comunicacions - autovia i autopista - i amb la reducció de la seua distància a pols com València, suposen un seriós avís a les seues estructures. I que en part s'han esmorteït - de moment - pel turisme en la capital de La Safor.

Si l'àmplia xarxa de les nostres ciutats mitjanes, caracteritzades per un fort dinamisme dels territoris d'interior d'intensa especialització industrial (Cocentaina, Alcoi, entre altres) abans

donaven resposta a les anades i tornades sectorials i a les crisis conjunturals, es veuen hui sotmesos a altres pressions. I és que les coses han canviat per la concurrència d'una doble amenaça: la terciarització i la globalització (Iribas, 2005). La primera d'elles no requereix una concentració d'infraestructures semblant a la de les àrees industrials. "Los espacios que concentran las actividades avanzadas ofrecen, en una dirección divergente a los secundarios, recursos extraprofesionales de elevado rango cualitativo y una muy potente conectividad, incluso transoceánica" (Iribas, 2005:262). Per la seua banda, la globalització, exigeix l'ampliació dels escenaris de demanda, i la concurrència d'altres països capacitats per fabricar productes semblants als nostres a menor preu, a la deslocalització de l'activitat productiva.

La gradual caiguda del sistema industrial que ha sostingut els nostres territoris de l'interior té ja uns efectes perniciosos sobre l'estructura demogràfica de les ciutats secundàries. En els seus escenaris, aquest autor preveu la recessió demogràfica i la pressió al litoral amb una sèrie de greus problemes (per exemple, problemes de congestió, major nombre d'equipaments, una major deterioració del medi ambient, etcètera). Així mateix, apunta al fet que es pot perdre l'equilibri espacial - encara que precari - que el P.V podia tenir fins al moment. Qüestió aquesta última, que ja apuntava Julia Salom més amunt en considerar els desequilibris espacials que provoca l'activitat turística en el sistema espacial com la formació de noves àrees emergents.

Alguns autors, com ara Joan Olmos (2001), Josep Sorribes (2002) o Manuel Lloris (2005), entre uns altres, vénen a assenyalar que el segle XXI serà el segle de les ciutats. "Enfront de l'empremta de la competitivitat estrictament econòmica basada en la quantitat d'infraestructures, caldrà posar l'accent en la qualitat de vida, i nous objectius cobraran protagonisme" (Olmos, 2001: 47-48). Aquests objectius no són uns altres que l'educació, la cultura, els transports i el temps lliure.

En aquest sentit podem parlar de la *ciutat compacta*. Entenem la ciutat compacta com aquella que presenta una estructura i trama urbana de certa consistència, que està cohesionada socialment, que genera espais de sociabilitat, amb proximitat als serveis, que és propícia a la trobada i que permet el desenvolupament de vida en la comunitat. Així, la ciutat compacta, que sempre ha sigut reconeguda en la cultura mediterrània, resulta hui menys compacta. Aquest tipus de ciutat és un entorn urbà orientat a les persones, no als vehicles. Quan parlem del concepte de ciutat compacta no solament ens referim a la forma física de la mateixa. El sentit és molt més ampli, doncs implica una viscositat de funcions, una mescla i interrelació d'activitats,

que comparteixen un mateix teixit urbà. És aquella ciutat que augmenta la complexitat de les parts del sistema de ciutat generant una vida social cohesionada i una plataforma econòmica competitiva. Aquest tipus de ciutat és la hibridació, la mescla, la proximitat del comerç, l'habitatge, el col·legi, el parc, etcètera, com a components inseparables de la mateixa i una de les seues qualitats més singulars. Així mateix en la seua estructura, l'hegemònic és l'espai públic enfront del privat. Es tracta d'una ciutat per a ser viscuda. La ciutat de Lefebvre i de Jacobs.

Aquest tipus de ciutat és el model contrari a la ciutat *dispersa* (o difusa). Respecte a aquesta última, en el P.V trobem exemples en els desenvolupaments turístics de les nostres costes, o els grans desenvolupaments residencials entorn de les ciutats i pobles, amb centres comercials o camps de golf. I és que els principis de l'urbanisme modern imperant - almenys fins a l'explosió de la bombolla immobiliària - poden destruir la manera de vida de pobles i ciutats que encara gaudeixen de nuclis compactes com ja assenyalava Roger Cremades (2007) en la seua obra *Macrourbanisme i agressions al paisatge mediterrani*. A més, com diu Olmos (2001:48) "continuar produint i gestionant la ciutat sota aquest principis resulta un procés insostenible".

Com ja s'ha dit, els desequilibris territorials espacials persisteixen en la regió. Així mateix, segons Romero (2005:172), "Una de nuestras principales debilidades es la ausencia de planificación territorial y de gestión integrada del territorio. Persisten estrategias de crecimiento desordenado y de modelos especuladores y depredadores del espacio". Açò ho podríem estendre també a altres escales. No existeix una planificació que ordene el territori a escala comarcal o supracomarcal. Pràcticament cada municipi ha pres les seues pròpies decisions en matèria territorial. Sense tenir en compte cap factor alié al seu terme.

Així, el desordre territorial i el creixement sense límits d'alguns pobles ha sigut allò característic en l'última dècada. S'ha respost més a la lògica de les necessitats pressupostàries del moment que a una ordenació territorial amb criteris de coherència i sostenibilitat. Segons Vercher (2002), no hem d'obviar que entre les reclassificacions de sòl, plusvàlues i els impostos de llicències d'obra es calcula que es cobra al voltant del 30% del pressupost dels municipis. Aquest urbanisme, diguem-ne de "inversió", on preval el valor monetari més que el valor funcional ha produït la fragmentació de les funcions urbanes que pobles i ciutats tradicionalment han oferit.

Aquesta realitat no ha sigut aliena a la comarca de la Safor, on se situa el municipi objecte d'anàlisi del present treball de tesi doctoral. Aclarim una cosa, no hem de ser ingenus, la ciutat

ideal simplement no existeix. Però les ciutats i pobles tenen com a principal repte el fet de mantenir-se com espai de relacions socials, d'intercanvi i centre d'activitats diverses – comercials, agrícoles, etc -. Les ciutats i pobles han de tendir a la integració, sostenibilitat i encara que siga un ideal, a ser més compactes. Si no, des del punt de vista social, poden arribar a agreujar-se les segregacions dels seus habitants, especialment en funció de les seues condicions econòmiques. A més ens endinsa en un procés irreversible de transformació territorial i paisatgístic que afecta el territori i a l'estructura urbana. Un urbanisme que pot homogeneïtzar l'aspecte de pobles i ciutats que fa que els territoris perden fins i tot la seua identitat (Cremades, 2007). La ciutat ha de ser l'espai del col·lectiu, no de l'acumulació. "Si es el espacio de la acumulación, no sirve para nada" (Alberola, 2005:49).

Per a finalitzar, direm que malgrat haver avançat, els desequilibris espacials territorials persisteixen. També hem patit una absència de planificació territorial i de gestió integrada del territori. El nostre creixement ha sigut desordenat en totes les escales - autonòmica, comarcal i local - i ha prevalgut el model de la *rajola*. Les comarques valencianes es van convertir en un mercat immobiliari atractiu - especialment el litoral - i els centres comercials i les urbanitzacions han sigut els principals elements promotors de la ciutat difusa (Cremades, 2007). Açò no solament implica unes conseqüències greus per a la ciutadania, sinó també per a les activitats econòmiques tradicionals dels pobles i ciutats.

Ja s'ha dit que el comerç ha estat sempre una activitat urbana per excel·lència. És més fàcil la vida urbana, explica la seua cohesió interna i justifica gran part de les dinàmiques que ocorren a les ciutats i els pobles. A més, juga un paper essencial en la recuperació dels nuclis urbans. El comerç és un element que ajuda a l'equilibri espacial del territori i de la seua trama urbana, a més de complir funcions que van més enllà de la dimensió merament econòmica. Certament, la cooperació està cridada a ser l'element vertebrador i dinamitzador d'actuacions comercials integrades i conjuntes per a mantenir o recuperar el grau d'atracció d'espais urbans de tradicional condició comercial davant els nous formats comercials que s'han generat en les ciutats com a conseqüència dels canvis comercials, urbanístics i demogràfics viscuts en els últims anys.

A la comarca de la Safor - i al municipi objecte d'estudi -, com veurem, aquesta realitat no ens ha sigut aliena. No obstant, les activitats comercials generen una vida social cohesionada i són una plataforma econòmica competitiva en el si de les ciutats i pobles. Proponem la hibridació, la

mescla, la proximitat del comerç, l'habitatge, etcètera, com a components inseparables de les ciutats i espais a recuperar. Posant l'accent en la qualitat de vida. La millor manera de formar part d'un "territori funcional" o una "comarca de gestió" passa perquè la unitat territorial bàsica - el municipi -, siga també una manifestació de contacte, cohesió, intercanvi i comunicació. Aquest no pot ser una realitat aïllada. Aquestes potser són les característiques fonamentals que defineixen al comerç minorista i sobre les quals es pot implantar el model de desenvolupament local. També són les característiques d'aquella ciutat *sentida* de Lefebvre quan reivindica 'el dret a la ciutat'. És a dir, a la necessitat i el desig de no voler sentir-se ni convertir-se en perifèria. I és que la globalització impulsa la necessitat d'enfortir l'espai local perquè les persones i les empreses viuen en un territori.

En acabar aquest capítol, ens enfrontem amb la pregunta: *Quin és el nostre plantejament teòric?* Ens fonamentem en la *teoria del desenvolupament local* com a eix central d'aquest treball de tesi doctoral. És un paradigma encarat a nous reptes i noves reflexions, on la posició generalitzada aposta pel particular, fugint de les grans explicacions i propostes generalistes. Aquest persegueix satisfer les necessitats locals amb participació activa de la comunitat local. Es tracta veritablement, d'una aposta pel singular, al disseny d'estratègies específiques segons cada cas. I on de forma lògica el particular, el fet local, es converteix en el seu principal instrument per a desenvolupar-se i aconseguir una inserció plena en àmbits més amplis.

I és que el model de desenvolupament local promou diversos principis bàsics que valen la pena resumir com a centrals per al tema objecte d'estudi. En primer lloc, que l'ampliació de les oportunitats reals d'una societat es construeixen a partir de la cultura local i en la capacitat potencial del seu territori. La unitat territorial és el punt de partida i d'arribada de totes les accions i metes del desenvolupament. En segon lloc, els actors del territori són la base del model de desenvolupament local. Són ells els qui han de desenvolupar les seues capacitats per a identificar i potenciar les capacitats endògenes del territori a través d'estratègies pròpies i participatives, generant i aprofitant capital humà, capital social, capital institucional i capital físic. El desenvolupament és, sobretot: la millora de les condicions de vida de la gent que treballa i viu en un territori.

L'espai local es converteix en aquell que ens permet reconèixer-nos en l'altre, crear llaços, unir-nos i associar-nos per a resoldre problemes comuns i aconseguir els objectius. Aquest espai és la font de relacions on es recreen les praxis socials locals de molts actors, que formen part d'una

cultura identitària que no està destinada a desaparèixer davant els reptes que suposa la globalització.

Estem d'acord - i així ho considerem - que allò global no suplanta a allò local, sinó que allò local s'insereix i opera amb la seua pròpia lògica dins de la lògica d'allò global. Entenem que un marc d'interrelacions globals, la supervivència local i la viabilitat empresarial cal situar-les en el terreny de la cooperació. Mitjançant aquesta s'aconsegueixen escales majors - s'amplia el territori del qual són els seus propis límits - que resulten necessàries per a poder desenvolupar processos per poder ser competitius.

La globalització impulsa la necessitat d'enfortir l'espai local perquè les persones i les empreses viuen en un territori. Pel que fa al nostre *plantejament teòric respecte a la globalització, l'entenem com una oportunitat i un repte* per al desenvolupament local que encaren els actors - per incidir en la seua consecució -. Hi ha elements que presenta el context global que poden ser aprofitats de diferents formes per promoure el desenvolupament local. No hi ha una única manera per a què allò local s'inserisca amb èxit en el global. La inserció està relacionada amb les característiques pròpies del territori, dels actors locals i de les empreses.

En aquest marc, i amb la idea d'inserir desenvolupament local entenent la globalització com una oportunitat, apostem per les metodologies participatives. I sobre la base de les característiques proposades pel model DEL. Aleshores, parlem obligadament d'estratègia, entenent-la com acció per produir processos de transformació social. Així, entenem el desenvolupament local com una estratègia, com una interpretació per a l'acció quan els actors són capaços de donar resposta als reptes i desafiaments de la competència en el context global. Arribats a aquest punt, caldria preguntar-se: què potenciar del territori, de la localitat, per a no ser abolit per la pressió dels grans centres poblacionals i comercials pròxims?, què té un sistema pime comercial local per a afrontar amb èxit els reptes als quals li sotmet la gran corporació industrial?

Veurem a partir dels resultats del treball de tesi doctoral, si els condicionants ens permeten pensar en aquestes altres alternatives contràries al model que ja coneixem i que ens ha portat a la situació actual. Em pregunte: a algú se li ocorre altres alternatives en aquest moment? Podem mirar les coses des d'una altra òptica, des de dins? Hem de considerar el dubte, o almenys tenir-lo, que per què no és aquest el moment més oportú per a pensar en altres maneres de fer? Solament per açò, si d'alguna cosa servira, ja valdria la justificació d'aquest treball. I per a açò es

precisa l'elaboració de treballs d'investigació que contemplen la situació actual i permeten establir estratègies de competitivitat que pal·lien, almenys en part, aquesta situació.

“Un verdadero viaje de descubrimiento no es buscar nuevas tierras, sino tener una visión nueva.”

Marcel Proust

CAPÍTOL 3

METODOLOGIA

3 METODOLOGIA

- 3.1.- Triangulació de perspectives i tècniques
 - 3.1.2.- La conjugació de les perspectives distributiva i dialèctica
- 3.2.- Tècniques, estructuració i desenvolupament del treball de camp
 - 3.2.1.- Dimensió distributiva
 - 3.2.2.- Dimensió dialèctica

3. Metodologia

El reto hoy en día es cómo encontrar orientaciones que nos puedan permitir ir construyendo caminos que sirvan para nosotros y para los demás, al menos en el plazo corto o medio. En unas sociedades que se nos muestran con tantas complejidades como las que hoy descubrimos tras cada problema, no es fácil aventurarnos a pronosticar un futuro previsible con ciertas certezas. Podemos proclamar deseos generales o metas ideales, o discutir sobre hacia qué abanico de conceptos es posible que nos podamos encaminar, pero difícilmente podemos mostrar seguridades de hacia donde nos lleva un camino inequívoco. La problemática de hacer planificaciones, planeamientos, y otras programaciones o proyectos es la indeterminación en la que obligatoriamente nos tenemos que mover. Pero reconocer la complejidad de los problemas no es rendirse a las complicaciones que nos pone la vida, e instalarse en un relativismo paralizante o cínico.

Tomás Rodríguez Villasante

“Procesos para la creatividad social” en Tomás R. Villasante et ali (2001): *Prácticas locales de creatividad social. Construyendo ciudadanía/2*, El Viejo Topo / Red CIMS

En aquest capítol es descriu el plantejament metodològic utilitzat en la tesi doctoral per a l'abordatge empíric de la nostra anàlisi. Partim d'un disseny metodològic plural. Com veurem, aquest ha sigut el resultat del mateix procés de construcció del coneixement que hem desenvolupat. I amb l'aplicació de diferents mètodes i tècniques a l'anàlisi de la mateixa realitat social. És el que es coneix en investigació amb el nom de triangulació. Així, en la nostra pràctica investigadora conjuguem la triangulació de diferents perspectives i tècniques.

Així, aquest capítol s'estructura en dos punts capitals. El primer fa referència a la triangulació de perspectives i tècniques que empren. En el segon, s'exposen les tècniques de recollida i anàlisis de dades utilitzades en el desenvolupament del treball de camp.

3.1.- Triangulació de perspectives i tècniques

El plantejament de l'objecte ens situa inicialment en la necessitat d'indagar sobre les funcions del comerç de proximitat de Bellreguard i sobre les seues relacions amb l'administració i amb els clients finals. Una primera qüestió era de donar de la seua classificació i disposició. La segona, analitzar com s'articula la funció expressiva-participativa dels representants comercials de la localitat, tant en el seu interior com amb el seu entorn, i la dinàmica de les relacions que mantenen amb altres entitats de l'estructura social, sobre la base de la formulació de propostes i estratègies de canvi per part dels agents implicats. Així, partir d'un plantejament metodològic plural entorn de les perspectives distributiva i estructural era una qüestió que inicialment tenim clara, encara que finalment hem optat per abordar el treball des de les perspectives distributiva i dialèctica.

Com ens indica Beltrán (1993:44): "si a la extraordinaria complejidad del objeto de investigación de la Sociología le corresponde necesariamente un planteamiento epistemológico plural (pluralismo cognitivo) esto impone un pluralismo metodológico que permita acceder a cada dimensión concreta de estudio".

Però l'abordatge metodològic final ha sigut el resultat del mateix procés de producció del coneixement; açò és, d'haver anat descobrint segons avançàvem, noves dimensions, nous problemes i per tant, d'altres necessitats d'eines i dispositius per a poder abordar-les. El que al principi, estava planificat com a segona fase del treball per recaptar la informació mitjançant la tècnica dels grups de discussió (perspectiva estructural), a causa de les múltiples dimensions i problemàtiques i per oferir un caràcter propositiu, es va concretar finalment en la tècnica de grups de treball (perspectiva dialèctica). Una opció que queda més clara quan reflexionem sobre els nostres objectius en aquest nivell; concretament, sobre per a què i per a qui, en definitiva, féiem la investigació?

Reflexionar sobre l'anterior interrogant (*per a què i per a qui, en definitiva, fèiem la investigació?*), ens va portar a repensar i reconstruir el nostre paper com a investigadors per implicar-nos en la producció d'un tipus de coneixement que fóra propositiu i pragmàtic; que fóra més enllà del diagnòstic sobre la realitat del sector comercial, i les possibles explicacions de les seues necessitats i límits en l'estructura social. Ens va portar a incloure també la formulació de propostes i estratègies de canvi; així com desenvolupar processos de devolució de la informació i d'apropiació d'aquesta per part dels agents implicats, tot incorporant la *perspectiva dialèctica*.

3.1.2.- La conjugació de les perspectives distributiva i dialèctica

Com apunta Ibáñez (1989:55): “la *perspectiva distributiva* la aplicación de la cual más general es la encuesta estadística, aplica la dimensión referencial del componente simbólico: permite decir cosas (...) (investigación de hechos) — por eso la llamamos deíctica —.” En aquest treball utilitzem l'enquesta com a tècnica de recol·lecció de dades.

La perspectiva distributiva és fonamentalment un dispositiu de control, per la posició que ocupen els subjectes investigats: només poden respondre a un qüestionari o entrevista semiestructurada i tancada, on l'investigador ja ha programat el sentit de la informació que va a produir l'investigat. Evidentment, volíem aprofundir més.

Respecte a l'anterior perspectiva, la dialèctica intenta restituir als objectes de la investigació la seua condició de subjectes, en un procés d'investigació on el que interessa no és tant la “recol·lecció” de dades, sinó afegir un procés de transformació. Des dels seus dispositius (fonamentalment l'assemblea, si bé s'utilitza la tècnica del grup de treball), es produeix una interacció verbal, però sobretot se cerca que entre els participants en la investigació es generen enllaços més forts, capaços d'observar les relacions socials, i introduir canvis en les institucions que les contenen. “Así como las perspectivas distributiva y estructural se consumen en un intento de evitar el cambio, o controlarlo, la perspectiva dialéctica (como otros dispositivos isomorfos con ella) se inscriben en una estrategia de producir el cambio (...). En vez de tratar de fijar la realidad en su estado positivo, tratan de moverla hacia su(s) estado(s) posible(s)” (Ibáñez, 1989:65).

Així, constatem en la nostra pròpia pràctica investigadora la necessària conjugació de les perspectives distributiva i dialèctica, en ser conscients que: “todas son necesarias pero ninguna es suficiente (son complementarias)” (Ibáñez, 1993:56).

En aquesta direcció, abordem en un segon moment el plantejament metodològic des de la “triangulació” de perspectives, en l'intent de fer un treball complet utilitzant tant tècniques quantitatives (enquestes) com participatives (treball de grup), a la fi d'utilitzar diversos punts de referència. Miguel S. Vallés (1996) assenyala que en les ciències socials el terme triangulació adquireix un significat referit a la utilització de diferents mètodes i tècniques en l'anàlisi d'un mateix problema o fenomen social.

El progrés de les ciències socials al llarg de la història ha posat de manifest que “ningún método de investigación es superior a otro” (Denzin, 1970, citat en Rodríguez, 2005). L'estudi de la complexa realitat social exigeix la combinació de diferents tècniques d'indagació. Seguint a Denzin (1970) existeixen quatre tipus bàsics de triangulació possibles: de dades, d'investigadors, teòrica i triangulació metodològica (intramètode i entre mètodes). Hem utilitzat la triangulació metodològica “entre mètodes”: combinació de diferents mètodes en l'estudi d'un mateix problema, per a pal·liar les limitacions de cada mètode.

Però per al nostre treball coincidim amb Wendy Olsen (2004), la triangulació, més enllà de ser una estratègia de validació, persegueix un eixamplament dels límits de la realitat estudiada i genera en conseqüència “una dialèctica d'aprenentatge”. Des d'aquest punt vista, la triangulació de perspectives i tècniques en una investigació sociològica té un enorme potencial en el sentit d'avançar en aquesta necessària complementarietat que, en el nostre cas ha seguit la seqüència: descripció de la situació, anàlisi i propostes per a l'acció.

Així, a partir d'un plantejament metodològic entorn la perspectiva distributiva, com una necessitat que inicialment teníem clara, hem considerat en el treball que per a poder treballar des de les necessitats i potencialitats dels subjectes en l'estructura social (àmbit local) necessitàvem la perspectiva dialèctica, amb una visió estratègica construïda de forma participada: parlem de treballar des de processos i estratègies que siguin permeables i dinamitzadors de la iniciativa empresarial local, que obriuen espais de reflexió i actuació en els nivells locals. Per tant era necessari també una anàlisi que deu partir de la mateixa experiència dels protagonistes.

Una anàlisi que ha de partir des de l'experiència dels mateixos protagonistes, amb reflexions pràctiques, que cal treballar individualment i col·lectivament, en temps i espais propis, com a provocació per a un aprenentatge des de la quotidianitat. És, per tant, una manera de conèixer des del mutu aprenentatge i a partir de pràctiques concretes on es proposa, es raona, es discuteix i es planifiquen estratègies, per a construir des de la mateixa experiència, i poder fer accessible aquest coneixement pràctic i reflexiu no solament al col·lectiu objecte d'estudi, sinó també a altres col·lectius.

“La investigación puede entenderse como una parte o secuencia de un proceso más amplio: el proceso de conocimiento, y este como una actividad, una de las actividades posibles con la cual un sujeto ensaya resolver la situación dialéctica en que se encuentra con el medio en el cual tiene que satisfacer sus necesidades y sobrevivir. (...) La vigencia hoy de este planteamiento marxiano..., depende que se admita que en nuestras sociedades existe una posición enfrentada (dialéctica) entre los miembros de estas sociedades y los sistemas sociales sobre los cuales están organizadas, cuando esos miembros de las sociedades se colocan en posición de sujetos (...)” (Fernández de Castro, I., 1993, citat en Alberich 2007:5).

La posició de “sujeto en proceso” (Ibáñez, 1993, citat en Alberich 2007:5) naix des de l'activitat de coneixement del sistema social, i la investigació li permet constatar que només transformant el sistema social seguirà sent possible sobreviure com a subjecte. És per açò, que es considera necessari fer un salt des dels models teòrics, cap a competències, recursos, metodologies i pràctiques que puguin fer-los viables. No hem de perdre de vista que no podem separar els models de gestió dels models de desenvolupament local, i que són necessàries metodologies que treballen en aquest sentit: possibilitar la posada en pràctica del valor del local com a àmbit que ha de treballar des de polítiques integrals que abasten els aspectes socials, econòmics, culturals, mediambientals..., amb un caràcter marcadament participatiu. I és que la perspectiva distributiva ens marcava el límit en una realitat aparent i... la perspectiva dialèctica obre les possibilitats de transcendir la realitat per a transformar-la, “tratando de moverla hacia su(s) estado(s) posible(s)” (Ibáñez, 1993:65).

Així, el procés obert i en continu avanç que ha seguit el disseny de la investigació ens ha conduït finalment cap a la dimensió dialèctica, que parteix de la consideració de l'objecte a investigar com a subjecte (protagonista de la investigació) i que considera que la finalitat de la investigació és la transformació social. La dimensió dialèctica utilitza algunes tècniques “específicas propias

para la investigación pero sin rechazar el uso de las técnicas cuantitativas y cualitativas” (Alberich, 2007:1).

A partir de la perspectiva dialèctica, entenem que els resultats d'una investigació, més encara quan té un caràcter propositiu i una finalitat d'aplicació, han de ser sotmesos a un procés de contrastació social. Però si ens situem en la perspectiva dialèctica, hem d'anar més enllà en el sentit de transcendir la contrastació acadèmica i dels investigadors, propiciant la *devolució* de la informació a aquells que estan implicats en la investigació. Tal com assenyala Jesús Ibáñez, “en la perspectiva dialèctica la información pasa siempre al sujeto analizante: un grupo de discusión o una entrevista abierta se transforman a la perspectiva dialéctica si se comunica a la instancia analizante la información producida” (Ibáñez, 1993:79).

Açò últim ens sembla de gran importància en dos sentits: d'una banda respecte de qüestions tècniques i estratègiques com la validació (“no hay respuesta acertada sin la interpretación de los sujetos”, diu R. Villasante (2000:37 i ss.)) i la utilitat (qüestió especialment rellevant en la dimensió propositiva).

La qüestió principal és conèixer com veuen els subjectes investigats el reflex que se'ls presenta de la seua pròpia realitat, i comprovar què estan disposats a canviar o no, per a poder establir, en última instància, estratègies d'actuació i accions acordades a la seua realitat. Però també, és important en el sentit de la *apropiació* del saber i del poder, i de la construcció col·lectiva del coneixement, tal com ho planteja la investigació participativa.

Existeixen moltes definicions i diferents escoles i denominacions en la literatura científica en relació a la Investigació Acció Participativa (IAP). Seguint a Alberich (2000:8), la Investigació social participativa es pot definir “como un método de estudio y de acción que busca obtener resultados fiables y útiles para mejorar las situaciones colectivas, basando la investigación en la participación de los mismos colectivos a investigar”.

La participació en la investigació dels mateixos col·lectius a investigar fa que passen de ser *objecte* d'estudi a *subjecte* protagonista de la investigació, en controlar i interactuar al llarg del procés investigador (disseny, fases, devolució, accions, propostes...) amb la implicació i convivència de l'investigador extern en la comunitat a estudiar... “La IAP, por lo tanto, no rechaza el papel del especialista (profesional de la sociología, conocedor de las técnicas de

investigación) pero sí que plantea el para qué y el para quien de la investigación como primer problema a resolver, rechazando que la devolución del saber obtenido en la investigación quede en exclusiva para el cliente que contrata” (Alberich, 2000:9).

En aquesta investigació, per a treballar sobre les hipòtesis i objectius plantejats, hem estudiat diferents dimensions del paper del sector del comerç de proximitat des de les dues perspectives citades. D'aquesta manera, cada perspectiva ha anat aportant dimensions i contribuint a la configuració última del propi objecte d'estudi.

La dimensió dialèctica de la investigació i el procés de devolució d'informació encara que han constituït una referència important, el seu desenvolupament de fet queda només esbossat, molt obert, amb intencionalitat de continuïtat. Únicament hem iniciat el seu abordatge d'una banda, amb l'elaboració i lliurament a l'organització protagonista d'un document de treball que puga servir com a “anализador construido” (Villasante, 1994) per a realitzar una col·laboració posterior en un projecte d'autodiagnòstic participatiu i presa de decisions compartida que es plantegen realitzar en el futur.

S'ha considerat que aquesta línia ofereix també possibilitats d'aprofundiment mitjançant noves investigacions, i que les metodologies participatives, per dir-ho a la manera de Rodríguez Villasante, poden ser útils tant a les entitats empresarials de qualsevol sector d'activitat com a l'administració pública local per a emprendre projectes participatius de desenvolupament local, en el nostre cas, en el sector del comerç de proximitat.

Finalment, davant de la varietat de perspectives teòriques disponibles en la indagació qualitativa, adoptarem, en certa mesura, també a la manera de Patton (1990) una postura basada en el pragmatisme:

“...ahora dejemos el mundo de la teoría y entremos en el mundo de la práctica y del pragmatismo. No todas las cuestiones están basadas en la teoría (...) no es necesario jurar lealtad a ninguna perspectiva epistemológica para usar los métodos cualitativos... Mientras que los estudiantes que escriben tesis y los académicos se preocuparán necesariamente por los marcos teóricos y la generación de teoría, hay un lado muy práctico de los métodos cualitativos que simplemente supone hacer preguntas sobre la gente y observar asuntos de interés en

contextos reales en orden a resolver problemas, mejorar programas, o desarrollar prácticas” (Patton, 1990:89).

Per a conèixer el seu pes i distribució en l'àmbit del sector comercial en l'actualitat hem utilitzat la perspectiva distributiva aplicant tècniques quantitatives, tant per a la producció de dades primàries (enquesta i cens) com per a l'anàlisi secundària i de re-elaboració de dades preexistents. Per a la dimensió propositiva de la investigació ens hem basat en el diagnòstic sobre la participació en i del sector comercial, elaborat a partir de les informacions anteriors. Ens hem valgut de tècniques participatives com el treball en grup.

3.2.- Tècniques, estructuració i desenvolupament del treball de camp

En aquest punt, fem referència a l'elecció de les tècniques de recollida i anàlisi de dades utilitzades per al desenvolupament del treball de camp. Com veurem, s'ha optat per l'ús combinat de tècniques quantitatives - cens comercial, anàlisi de dades primàries mitjançant enquesta i anàlisi documental de fonts estadístiques - i participatives - grup de treball -. L'interès de la nostra investigació no és sols el coneixement pel coneixement (dimensió distributiva) sinó conèixer per a transformar (dimensió dialèctica). La finalitat de la investigació – font mateixa de coneixement – està orientada a l'acció. En aquest marc, ens servim de la investigació acció participativa (IAP) que s'emmarca dins del que es denominen metodologies participatives utilitzant la tècnica dels grups de treball.

3.2.1.- Dimensió distributiva

El treball d'investigació empíric s'ha desenvolupat com vam detallar a continuació. Per a la dimensió quantitativa s'ha portat a terme:

o Anàlisi de fonts estadístiques d'organismes i entitats públiques. Les fonts d'informació principals utilitzades han sigut les següents:

- Institut Nacional d'Estadística (INE)
- Institut Valencià d'Estadística (IVE)
- Anuari Econòmic de La Caixa
- Servei Valencià d'Ocupació i Formació (SERVEF)
- Fundació de les Caixes d'Estalvi (FUNCAS)
- Informe de Conjuntura del Comerç Minorista de la Província de València (2013)
- Altres fonts documentals (institucionals) mitjançant informació de fonts estadístiques i dades secundàries facilitades per l'administració pública local:
 - Estudi Social i Econòmic de Bellreguard (2011)
 - Enquesta turistes Bellreguard (2011)
 - Planejament urbà. Departament d'Urbanisme (2012).

o Cens (recompte in situ) de les activitats comercials de la localitat.

o Anàlisi de dades primàries mitjançant enquesta a una mostra de comerços de la localitat.

- *Fonts documentals d'organismes i entitats públiques*

Des d'un primer moment, acudirem a informacions i estadístiques que existeixen en diferents organismes i entitats públiques per a prendre coneixement del fenomen a investigar. El nostre esforç es va centrar en la combinació de les dades provinents de diferents fonts reunint i integrant informació sobre el comerç i una altra informació socioeconòmica que fóra d'interés rellevant per al nostre treball doctoral. Així mateix, en la selecció de fonts documentals, anàrem amb compte que la informació fóra fiable, actualitzada i pertinent a les finalitats perseguides.

Les dades secundàries ens han ajudat fonamentalment a: detectar el problema, definir millor el problema, desenvolupar el plantejament del problema, formular un disseny d'investigació que fóra apropiat, provar algunes hipòtesis i interpretar les dades primàries obtingudes des d'una perspectiva més àmplia.

De l'INE i de l'IVE s'arreguen estadístiques demogràfiques, econòmiques i socials en els àmbits nacional, autonòmic, provincial i municipal. El cens de població i la informació poblacional obtinguda dels padrons municipals així com una sèrie d'indicadors econòmics configuren una primera aproximació al municipi i a l'objecte d'estudi. S'arreguen així variables relacionades amb:

- els aspectes demogràfics i d'evolució de la població
- l'estructura social
- l'estructura socioeconòmica
- l'índex de vendes del comerç minorista

Pel que fa al Servef, es fa una recopilació de dades estadístiques - escala autonòmica, provincial i municipal - referents a:

- sectors d'activitat econòmica i mercat de treball
- estadístiques d'ocupació registrada
- estadístiques de desocupació registrada

L'Anuari Econòmic de la Caixa és una font que ens ha servit per a complementar la informació del cens comercial doncs recopila informació relativa a - escala nacional, autonòmica, provincial i municipal-:

- la tipologia d'establiments
- l'estructura comercial
- superfície comercial

L'informe de Conjuntura del Comerç Minorista de la Província de València ens ha servit per a tenir un diagnòstic general de la situació del sector referent a:

- l'evolució de l'Indicador de Confiança del Comerç Minorista
- les expectatives a curt i mig termini del comportament del comerç
- els factors que limiten l'activitat comercial
- el volum de vendes
- l'ocupació
- l'evolució de les inversions

També ens hem servit de les previsions i indicadors que són publicats per Funcas, entre els quals destaquem:

- previsions econòmiques regionals

- indicadors de conjuntura de l'economia espanyola

Pel que fa a les fonts facilitades per l'administració pública local hem tingut principalment en compte tres documents:

- Estudi socioeconòmic. Es tracta d'un document que serveix per a conèixer i avaluar l'estructura i la dinàmica demogràfica i econòmica de l'àmbit d'estudi. Aquest document aporta una informació de gran valor sobre l'estructura de la població i sobre les seues necessitats actuals i futures. D'interés ací són les dades referides als hàbits de consum i compra de la població.
- Informació urbanística. Referida al planejament urbanístic - noves àrees d'execució - i els projectes de caràcter territorial associats a les mateixes. S'obté informació planimètrica.
- Enquesta a turistes. Principalment aquella informació relativa a la procedència dels turistes i les dinàmiques que aquests poden provocar en relació als comerços i a altres activitats.
- *Cens comercial*

Aquesta part del treball es va realitzar entre els mesos de novembre de 2011 i febrer de 2012, i una revisió actualitzada en el mes de gener de 2014. El seu desenvolupament ha seguit un esdevenir molt desigual originat per les notables diferències existents quant al nivell de desordre de dades i disponibilitat de les mateixes per part de les diferents entitats. Així, mentre algunes regidories i departaments ens van facilitar de forma àgil les dades, en altres casos s'ha hagut de generar les mateixes, concretament pel que concerneix el cens comercial (si bé, el cens ja realitzat en 2012 ens ha permès agilitzar el posterior treball d'actualització de dades). El fet que la mateixa administració pública no tinguera un cens actualitzat del comerç local, va comportar la realització d'un cens actualitzat del mateix, doncs no existeixen dades unificades ni centralitzats sobre aquest tema; el que va suposar la recollida d'una informació que no es plantejava inicialment en els objectius del treball. I és que el cens era molt important per al treball, ja que d'alguna manera determina la tipologia comercial i el nombre total de comerços minoristes existents en la localitat per al disseny de la mostra (fitxa tècnica) en l'enquesta duta a terme posteriorment, així com els participants en els processos d'anàlisi dialèctics.

- *Fonts estadístiques: enquesta*

Una de les principals decisions que es van prendre en la formulació de preguntes de l'enquesta va estar relacionada amb la forma de resposta. L'enquesta finalment va ser elaborada desplegant una estratègia mixta, alternant preguntes de resposta estructurada amb preguntes de resposta espontània, d'acord amb el principi bàsic que formula Lazarsfeld (1996:163), amb la mirada posada als objectius de l'entrevista: "la pregunta cerrada suele ser más útil cuando el objetivo de la entrevista es "clasificar" a los entrevistados... Pero si el objetivo de la encuesta va más allá de la mera clasificación de la población, e incluye el deseo de conocer algo sobre el marco de referencia de los entrevistados o el proceso que han llegado a sustentar sus puntos de vista particulares, lo más apropiado es formular una pregunta abierta".

Per tant, per a l'anàlisi de dades primàries mitjançant enquesta hem utilitzat l'entrevista mixta (o semi-estructurada), que és aquella en la qual, com el seu nom indica, desplega una estratègia mixta, alternant preguntes tancades i preguntes obertes. I és que com assenyala Miguel Vallés (1999:178), "el arte de la conversación, aprendido de manera natural en el curso de la socialización, constituye la mejor base para el aprendizaje de las técnicas de cualquier forma de entrevista profesional". L'entrevista ha sigut una eina molt important en la investigació, essencialment per un doble objectiu: servir com a espai de relació amb cadascun dels subjectes, i com a instrument per a recaptar d'informació. Exposa Alfonso Ortí (1989:171) que "para ser explicados, los hechos sociales se registran y estructuran (mediante censos y/o encuestas estadísticas formalizadas). Para ser comprendidos, los discursos se interpretan y analizan". A continuació presentem la fitxa tècnica: enquesta comerciants.

- *Univers i àmbit*: conjunt d'empreses de comerç minorista.
- *Grandària de la mostra*: la mostra la componen 30 entrevistes, la qual cosa suposa més del 50% de les activitats comercials minoristes.
- *Distribució de la mostra*: les entrevistes s'han realitzat en diferents dies de la setmana i al llarg de la franja horària laboral, i els elements mostrals han sigut seleccionats d'acord amb la següent classificació. Aquests són proporcionals a la presència dels subsectors en el sector comercial de Bellguard.

- o equipament de la llar (8)
 - o alimentació (8)
 - o moda, confecció i complements (6)
 - o altres serveis: llibreries, òptica, floristeria i herboristeria (4)
 - o altres no classificables en els anteriors (4)
-
- *Tipus d'entrevista:* entrevista personal qüestionari semi-estructurat, a la persona que exerceix la gerència de l'empresa. El qüestionari utilitzat pot veure's a l'*annex*. La informació que volíem obtenir per a operativitzar les hipòtesis de la tesi referent al comerç local queda resumida en els següents punts (variables):
 - Règim de tinència
 - Antiguitat del negoci
 - Organització dels productes de l'establiment comercial
 - Canals d'abastiment dels comerços
 - Tendència de l'establiment comercial segons activitat econòmica
 - Nivell d'estudis dels comerciants
 - Nombre d'empleats
 - Tipus de clients
 - La fidelitat dels clients
 - La competència del comerç de proximitat
 - L'elecció dels proveïdors. Aspectes que es tenen en compte
 - Previsió d'inversions del comerç de proximitat
 - Accions promocionals realitzades per part dels comerciants
 - La realització d'accions formatives en l'últim any
 - Accions formatives d'interés
 - Percepció dels principals problemes del comerç
 - Estratègies comercials de l'establiment comercial

El pla del treball de recerca mitjançant la tècnica d'enquesta es resumeix a continuació:

- o Planificació de la investigació
- o Disseny de la mostra
- o Disseny i elaboració de qüestionaris:
 - qüestionari dirigit a l'empresariat (comerciants)
- o Treball de camp: realització de les entrevistes
- o Supervisió de la informació
- o Codificació de les preguntes obertes del qüestionari
- o Enregistrament de dades
- o Tabulació

Les entrevistes les va realitzar professionals de la investigació de mercats que van col·laborar amb l'autor d'aquesta tesi doctoral. Quan es parla de treball de camp, d'acord amb García Ferrando (1996:172), "la palabra clave es control". Control que les entrevistes es conduïsquen atenent a les instruccions que contenen els qüestionaris, control que es trien les persones seleccionades originàriament, control que els qüestionaris siguin degudament tractats, etcètera. Els defectes de qualitat dels treballs de camp poden afectar principalment als següents aspectes d'aquests treballs:

- o Realització incorrecta de l'entrevista amb un informant diferent del públic objectiu establert, per a evitar les dificultats de contacte o de realització de l'entrevista amb dita subjecta.
- o L'aplicació incompleta del qüestionari (no respectar els filtres de les preguntes, incloure respostes, etcètera).

Per a corregir i detectar aquests possibles problemes en el treball de camp es van dissenyar els processos de "control" que s'assenyalen a continuació.

Supervisió de la informació: mitjançant la revisió i control de qualitat dels qüestionaris (entrevistes) realitzats, seguint el següent esquema de revisió:

- o La realització de les entrevistes d'acord amb els criteris establits.
- o L'aplicació completa dels qüestionaris, amb el seguiment correcte dels filtres interns.
- o La codificació correcta de les respostes.

Inspecció: Es va seleccionar una mostra aleatòria del 30% de les entrevistes per a ser inspeccionada. Si durant el procés d'inspecció es detectaren incoherències en la realització dels treballs de camp dels entrevistadors, les entrevistes realitzades hagueren sigut revisades íntegrament.

Codificació: les enquestes que superaven el control de qualitat es van codificar en els camps de preguntes obertes. La codificació consisteix, doncs, en “el establecimiento de grupos que permiten clasificar las respuestas” (García Ferrando, 1996:172), i encara que puga semblar tasca fàcil, estarem d'acord amb l'apreciació que es tracta d'un procés d'ordenació difícil. Tal com ens assenyala Elizabeth Noelle (1970:233): “Colocamos una red, por decirlo así, sobre todo el material de respuestas y, mediante el tamaño y tipo de mallas, determinamos lo abundante que ha sido la pesca de la investigación”.

Enregistrament i Tabulació: les dades resultants del qüestionari van ser gravats i tabulats utilitzant els següents paquets estadístics: *Gandia Barwin v.6.0* i *Microsoft Excel Office 2010*; programes estadístics especials que són aplicats per al tractament de dades d'enquesta.

3.2.2.- Dimensió dialèctica

No hemos sido educados en la cultura participativa.

Aranguren Gonzalo, Luis

“La participación ciudadana: posibilidades y retos”, en *Aposta*,
Revista de Ciencias Sociales, 2005, p.4.

Com situar als actors socials en una posició de constructors, quan l'interés de la investigació no és el coneixement pel coneixement, sinó la comprensió per a l'acció transformadora o l'acció transformadora per a la comprensió? Aquesta interpel·lació és la que ens condueix a introduir-

nos en la investigació amb la metodologia de la investigació acció participativa (IAP)¹⁰⁴, ja que genera un mètode d'aproximació a la realitat que no pretén només observar per a mesurar des de l'investigador, sinó transformar des dels agents socials. En aquest procés han de ser els mateixos subjectes investigats —juntament amb l'equip investigador— els constructors de l'observació i també de la presa de decisions; amb el que s'obri la possibilitat als actors socials d'autogestionar els processos de reflexió i d'acció.

Els exponents clàssics de la investigació-acció són (Salazar, 1992): Kurt Lewin, Sol Tax, Peter Park, Anisur Rahman o Fals Borda. Pel que fa a l'àmbit nacional, destaquem, com ja s'ha vist, la figura de Tomás Rodríguez Villasante i, més recentment en el temps, a Tomás Alberich. En referència als exponents clàssics, es tracta d'autors que provenen de diferents disciplines – psicologia, antropologia, sociologia, economia, etc. - i més o menys heterodoxos de l'Acadèmia, a causa del seu compromís amb els processos de canvi en països com en Amèrica Llatina (Fals Borda) o Àsia (Anisur Rahman).

En aquest sentit, molt il·lustratiu és el que diu Kurt Lewin sobre el marc de la IAP en un article de l'any 1946, titulat *La investigación-acción y los problemas de las minorías*, “Necesitamos saber si nos estamos moviendo en la dirección correcta y a qué velocidad actuamos. En el área de lo social no basta que las universidades produzcan nuevas percepciones científicas. Es necesario que también establezcan procedimientos de obtención de información dentro de las mismas agencias de acción social” (citad en Salazar 1992:18). D'igual forma, segons l'antropòleg Sol Tax (1992), en la seua particular perspectiva de la "antropologia-acció", assenyala que per a aconseguir una pràctica social adequada, el professional - l'antropòleg - hauria de participar per igual tant en la producció de ciència com en la praxi social.

Referent a la definició de IAP, existeixen moltes definicions i diverses escoles i denominacions, si bé entre la més comunament acceptada està la presa per Tomás Alberich (2007:6) que la defineix com “un método de estudio y acción que busca obtener resultados fiables y útiles para mejorar situaciones colectivas, basando la investigación en la participación de los propios colectivos a investigar. Que así pasan de ser 'objeto' de estudio a sujeto protagonista de la investigación, controlando e interactuando a lo largo del proceso investigador (diseño, fases,

¹⁰⁴ Assenyalar que la IAP s'emmarca dins del que es denominen metodologies participatives, que suposen la inclusió de negociacions i participació plural en els processos.

devolución, acciones, propuestas...) y necesitando una implicación (...) del investigador externo en la comunidad a estudiar".

Com ens adverteix aquest autor, la IAP no té com a finalitat última de fer als actors 'seudo sociòlegs', sinó que els col·lectius socials coneguen d'una forma més científica la realitat i entorn social que els envolta. Alberich ho il·lustra amb el símil que ningú pretén que sigam metges però sí que conegam millor el comportament del nostre cos, les possibles malalties que podem patir i els possibles remeis, en termes de prevenció bàsica. En aquesta línia, Moreno Pestaña i Espadas Alcázar (2002) assenyalen que la IAP no acaba una vegada s'han produït els coneixements, sinó que pretén actuar enfront de les realitats socials en un intent de transformar-les, en el que els actors són els veritables protagonistes, tot conferint al final un cert sentit democratitzador.

En aquest sentit, estem d'acord amb què, "una primera acepció del término dialéctica es la de 'diálogo'. Al igual que en un diálogo hay dos argumentaciones, dos razones, que se contraponen, en la dialéctica hay dos 'lógicas', dos razones que se confrontan" (Rubio, M. J., 1997, citat en Alberich 2007:5). "La posición de sujeto en proceso (Ibañez) nace desde la actividad de conocimiento del sistema social, y la investigación le permite constatar que sólo transformando el sistema social seguirá siendo posible sobrevivir como sujeto" (pàgina 5). I açò amb una clara intencionalitat de transformació de la realitat social, doncs: "la investigación sociológica dialéctica ensaya, para intentar realizarse, sacar a los miembros de la sociedad de la posición individual y débil de 'sujetos consumidores', para colocarlos en la posición fuerte y colectiva de 'sujetos productores'" (Gumpert, 1993, citat en Alberich 2007:5).

En aquesta línia, Fals Borda prefereix la sigla IAP en comptes d'IP (investigació participativa), perquè és "preferible... especificar el componente de la acción, puesto que deseamos hacer comprender que se trata de una investigación-acción que es participativa y una investigación que se funde con la acción (para transformar la realidad)" (Rahman i Fals Borda, 1989:207). En els plantejaments del citat autor llatinoamericà estan vinculats dos eixos, coneixement i acció, sistematitzades en la IAP.

Com també assenyala Ander-Egg (2003:4-5), en examinar els tres termes que componen aquesta denominació, investigació-acció-participativa, i la seua combinació, les seues característiques bàsiques són:

- En tant que investigació, es tracta d'un procediment reflexiu, sistemàtic, controlat i crític la meta del qual és l'anàlisi d'algun aspecte de la realitat.
- En tant que acció, significa que la forma de realitzar l'estudi és ja en si mateix una manera d'intervenció i que la finalitat de la investigació (en si mateixa font de coneixement) està orientada a l'acció.
- I per ser participativa, estan involucrats tant l'equip de recerca com els actors destinataris de les actuacions, no com a mers objectes passius sinó com a subjectes actius que contribueixen a conèixer i transformar la realitat de la qual formen part.

Per a Ander-Egg (2003), tota metodologia i tota forma d'acció participativa, com és la IAP, solament pot aplicar-se a una escala relativament reduïda (comunitat o municipi com a màxim; escala *micro* social), doncs en escales majors - *macro* social - la participació es torna més difícil (i per a açò ja existeixen un altre tipus de metodologies i tècniques que no exclouen els processos de participació) i perquè una participació efectiva requereix que existisca una proximitat vital.

Comparteix Ander-Egg amb Fals Borda que la IAP és una eina intel·lectual al servei del poble, tot destacant el component de l'acció en la seua denominació. Ander-Egg assenyala que la IAP és una metodologia més entre unes altres possibles, no substitueix a la resta d'altres formes d'investigació igualment necessàries, però és una investigació amb peculiaritats operatives sense mètode propi (encara que si que atén a les exigències del "mètode científic") i orientada a l'acció i transformació social. A més li atorga, com diuen Moreno Pestaña i Espadas Alcázar (2002), un cert sentit democratitzador.

Per a la dimensió dialèctica, es pretén, d'una banda, fer que els agents implicats tinguin capacitat per a analitzar i reflexionar col·lectivament, en profunditat i de forma crítica sobre la seua realitat. Per un altre, que els mateixos agents implicats es convertisquen en subjectes actius protagonistes de la gestió i transformació dels assumptes que els afecten. Com diu Peter Park (1992:150) "la IAP comienza con un problema".

Així doncs, una de les aportacions més útils i característics de la IAP és l'aprenentatge que proporciona aquesta metodologia als actors implicats perquè, segons Ander-Egg (2003), a través

del fet de conèixer, participen també del 'poder fer'. La meta última de la IAP és conèixer per a transformar. Sempre s'actua en direcció a una finalitat o un "per a què", però aquesta acció no es fa "des de dalt" sinó "des de" i "amb" la base social, els actors implicats.

En l'anterior línia, autors del Col·lectiu IOÉ (2003) destaquen cinc línies estratègiques en un conjunt de quadre ideal d'intervenció que posteriorment s'aplica en la pràctica fins on siga possible¹⁰⁵:

- a) Passar de la relació subjecte-objecte (gestors - actors implicats) a la relació subjecte-subjecte, procurant tots adoptar una actitud d'escolta, diàleg permanent, adaptar-nos al llenguatge dels destinataris (sense argots tècnics i burocràtics) i obert en funció de quins siguin les demandes dels agents implicats.
- b) Partir de la gènesi de les demandes dels agents implicats (o afectats). Es considera condició *sine qua non* perquè siguin els vertaders protagonistes del procés.
- c) Unir reflexió i praxi.
- d) Comprendre la realitat social com una totalitat, concreta i complexa al mateix temps. En suma, obrir-se a la interdisciplinarietat del coneixement i aprofitar els diversos enfocaments que s'entenen com a complementaris. "Algunos autores entienden esta forma de abordar la acción social como un esfuerzo por conjugar los niveles micro y macro de la sociedad que estarían mutuamente implicados. Una articulación de lo micro y de lo macro supondría no sólo 'actuar localmente y pensar globalmente' sino desarrollar formas de intervención en los dos planos - evitando que se produzca la cooptación de lo micro por lo macro- y generar también una complementariedad horizontal entre los diversos microespacios a fin de reforzar la convergencia de los sectores de la sociedad afectados por problemas semejantes" (Col.lectiu IOÉ, 2003:8). En aquest línia, autors com Manfred Max-Neef entenen que el problema de l'articulació micro-macro encara està per resoldre en l'àmbit teòric, si bé aquest s'inclina per un tipus

¹⁰⁵ Disponible al següent enllaç:

<http://www.colectivoioe.org/uploads/89050a31b85b9e19068a9beb6db3dec136885013.pdf> <consultat al gener de 2012>.

d'interacció dialèctica entre ambdues perspectives: "una interacción dialéctica entre estados macro y comportamientos individuales, de tal suerte que, aún cuando se infuyan recíprocamente, ni los unos ni los otros sean predecibles mecánicamente a partir de la sola observación de su opuesto. En otras palabras, lo que postulamos es que un determinado estado macro (político, económico, ambiental, etc.) influye en los comportamientos individuales, y éstos, a su vez, influyen en los cambios de estados macroscópicos. Pero como los sistemas humanos no son mecánicos, las interacciones no lineales entre los microelementos de un sistema pueden dar origen a diversos estados macroscópicos compatibles con las interacciones microscópicas" (1998: 119).

- e) Plantejar la IAP com a mobilització entre els agents implicats - o afectats - que puguin assumir un paper protagonista en l'abast de la societat i en la defensa dels interessos que els afecten de manera directa o indirecta. Que ells mateixos siguin també els que aportin les seues pròpies solucions. Per a Freire (1973) si el coneixement no implica transformar la realitat no és vertader coneixement. Segons assenyala Obando-Salazar (2006), els pioners de la IAP van considerar com a fonamental donar suport a la construcció d'una 'ciència popular'. En la IAP es reconeix i contempla l'existència del saber popular i, en dir d'Ana Mercedes Colmenares (2012), és una metodologia integradora del coneixement i l'acció.

- Els grups de treball

Amb la mirada posada en la IAP, i a partir de l'anàlisi desenvolupada en les etapes metodològiques anteriors (dimensió quantitativa), utilitzem tècniques participatives (Alberich *et al.*, 2009) mitjançant la realització de grups de treball sobre la temàtica objecte d'estudi.

El primer que cal acordar - com es fa en el context de qualsevol ciència - és què entenem per 'grup de treball'. Entenem ací com a grup de treball al conjunt de persones assignades o autoassignades, d'acord a habilitats, coneixements i competències específiques (professionals o

experts), per a complir una determinada meta sota la conducció d'un coordinador (Alberich, T. *et alii*, 2009)¹⁰⁶.

Per l'aplicació de la IAP, hem utilitzat en aquesta part del treball, com ja s'ha dit, la tècnica participativa dels grups de treball. Per al disseny de la mostra inicial de participants en els grups de treball ens plantejem incorporar els possibles punts de vista segons criteris no estadístics, ja que “no se trata de una muestra de temas o elementos sino de una muestra de relaciones” (Ibáñez, 1993). Com diu Villasante (2002a:124) “la realidad no es algo preexistente que se pueda objetivizar y archivar con datos (...), sino construcciones siempre en proceso”.

La selecció de participants es va completar en una següent fase, paral·lela al desenvolupament de les enquestes. Aquestes ens van anar obrint noves xarxes de contactes, ja que els propis entrevistats ens van facilitar informacions molt valuoses per a la selecció de subjectes d'altres col·laboracions i/o entrevistes posteriors. Així doncs, per a captar una mostra diversa d'informants clau per a participar en el grup de treball es va utilitzar també l'estratègia de *bola de neu*, en la qual el primer subjecte proporciona el contacte d'una altra o altres persones que també poden aportar una opinió fonamentada i experiència en el tema objecte d'anàlisi.

Es va tenir molt present abans d'aplicar qualsevol tècnica, els principis d'intervenció en grup respecte a l'ambient, lideratge, cohesió grupal, flexibilitat, avaluació del procés, etcètera. Ja que si aquests no estan garantits, caldria operar les estratègies oportunes, incloent-hi aplicació de tècniques o un altre tipus d'exercicis grupals, perquè els mateixos estiguen garantits. Doncs hem de coincidir amb Thelen (1964:170), quan ens indica que: “una técnica no es por sí misma ni buena ni mala; pero puede ser aplicada eficazmente, indiferentemente o desastrosamente”.

Com diu Tomás Rodríguez Villasante (1995), des de la perspectiva dialèctica, independentment de les tècniques que s'empren, es parteix de coneixements i posicionaments diferents. I és que, en una associació o organització de qualsevol tipus, hi ha professionals, dirigents, veïns, persones acostumades a parlar en públic i unes altres que mai ho han fet. És per aquesta raó que aquest autor assenyala que no es tracta d'una reunió (grup de treball) entre iguals. És més, el mateix Villasante ens diu que és important partir de les desigualtats existents que pogueren haver-hi per a transformar-les i aconseguir finalment, majors cotes d'igualtat d'oportunitats.

¹⁰⁶ Pot descarregar-se informe "metodologies participatives": www.redcimas.org/wordpress/wp-content/uploads/.../manual_2010.pdf

Així doncs, la tècnica que utilitzarem serà un procés per a arribar a una situació de major igualtat entre actors socials que parteixen de coneixements, experiències i posicionaments diferents. Per a tractar d'arribar dins de la diversitat a una posició de major igualtat en la qual trobar solucions a les seues problemàtiques. A més les propostes que es deriven de la seua metodologia s'adeqüen més i millor a la realitat concreta, perquè parteixen de les opinions dels actors protagonistes (Villasante, 2002b).

Les tècniques participatives són instruments que s'utilitzen en determinats processos informatius i de presa de decisions, i s'apliquen per a adquirir coneixements a partir sempre de la pràctica. És a dir, del que la gent sap, de les experiències viscudes i dels sentiments que moltes situacions originen, així com dels problemes i dificultats del nostre entorn. Totes les tècniques tenen una aplicació variable i flexible, poden ser adaptades en funció del tipus de grup, de les necessitats, del moment en què es trobe, de com s'establisca el treball, dels objectius marcats, i altres aspectes. Amb la seua aplicació hem intentat:

- Desenvolupar processos col·lectius de discussió i reflexió.
- Que els coneixements individuals s'intercanvien i d'aquesta manera s'enriqueixca el grup.
- Que arran del treball en grup es pugui treballar des d'un punt comú de referència.
- Que el grup pugui, a través de l'anàlisi, implicar-se de forma més directa en noves pràctiques.

L'objectiu d'aquesta anàlisi estratègica és l'assoliment d'un procés ordenat i sistemàtic per:

- Identificar oportunitats, problemes i solucions
- Definir accions a emprendre, siguen correctives o de nova implantació
- Jerarquitzar i donar prioritats
- Definir estratègies i polítiques operacionals
- Precisar objectius i,
- Enfortir o posar les bases d'un sistema de planejament-programació de la temàtica objecte d'anàlisi.

En aquest sentit, l'interés que té l'elaboració de taules de treball es fonamenta en:

- Fer un esforç continu de reflexió per dissenyar la política comercial de la localitat.

- Realitzat a través d'un procés de concertació entre tots els agents (institucionals i socioeconòmics) concernits per la qüestió.

Els objectius del grup de treball:

- Identificar col·lectivament les fortaleses, potencialitats, limitacions i oportunitats que presenta la localitat per aconseguir un reconeixement, inserció i posicionament del sector comercial (anàlisi D.A.F.O).
- Definir col·lectivament estratègies per enfrontar els desafiaments i aconseguir els objectius.

El marc del grup de treball havia de girar entorn de tres eixos importants:

- *Pensament creatiu*: el desenvolupament d'idees i conceptes que superen la barrera de l'obvi i el tradicional, cercant sempre alternatives a l'establit i a les possibles solucions. La font del pensament creatiu és la imaginació.
- *Pensament convergent*: definició d'iniciatives i prioritització d'accions que haurien de fer-se per aconseguir, la meta dels nostres esforços, un comerç de qualitat, competitiu i de continuïtat en el temps. Avaluació conjunta d'iniciatives plantejades i establiment del grau d'importància, desenvolupament actual i dificultat que plantegen, entre els grups en la sessió de treball.
- *Interpretació dels resultats*: interpretació i reflexió dels resultats amb el grup en conjunt.

Les regles eren les d'aconseguir un debat col·lectiu obert a diferents actors i agents del desenvolupament, públics i privats, basat en qüestionaments sobre cadascuna de les propostes (temes) que aquests mateixos proposaven. El debat, a partir de les anàlisis desenvolupades en les etapes metodològiques anteriors, havia de situar-se en el plànol de les respostes i recerca de sortides des d'una actitud positiva, propositiva i amb visió prospectiva. Els qüestionaments - les preguntes - que van donar motiu al debat sobre el comerç local van ser: *què fem?*, *què proposem?*, *i, per on comencem?*

Moderadors i relators van servir de facilitadors en la sessió de treball. Van ser professionals de l'*Escola Politècnica Superior* de Gandia els que van coordinar amb l'autor d'aquesta tesi doctoral el treball en la sessió. El procés de participació es va fonamentar en la creació de grups de treball, coordinat cadascun pel moderador, que va dinamitzar el debat i va ordenar les propostes. Com diu Rodríguez Porras (2003:160), el moderador és "la persona responsable de que el grupo trabaje productivamente, al propio tiempo que conserva su propia unidad interna. El moderador ha de cumplir, pues, dos clases de funciones integradoras. Ayudar al grupo a pensar metódicamente y cuidar de que las relaciones entre sus componentes no se deterioren con el 'rozamiento' generado por los procesos decisorios colectivos." La funció del moderador és clau aquí, ja que és l'encarregat de facilitar els processos que es produeixen dins de la metodologia participativa. El seu paper principal consisteix a promoure la participació, la tasca reflexiva i el diàleg de tots els actors participants inclosos en el procés. Es tracta d'afavorir el debat obert i participatiu que incorpore la pluralitat, sense imposar mai la seua visió de les coses i la seua concepció de la realitat.

Les raons que porten al desenvolupament de les sessions de treball és ampliar el coneixement sobre el sector comercial, així com estudiar i reflexionar sobre determinats efectes econòmics i socials del desenvolupament comercial al municipi, tant positius com a negatius. També la necessitat d'instrumentar polítiques integrals des de dintre, que atenguen de forma coherent aquests efectes a fi de potenciar els efectes positius i reduir les distorsions negatives.

El que es pretén aconseguir és elaborar un document, a partir del treball realitzat fins al moment i de les idees consensuades pels agents implicats en el sector del municipi, on es recollís el desenvolupament de propostes i les línies d'actuació consensuades. La meta de tots els esforços és aconseguir un comerç de qualitat, i sobretot de continuïtat, amb una mirada des de dintre, amb un compromís amb l'estructura social dels qui treballen i viuen a la localitat.

La participació va estar oberta a grups de professionals en diferents àrees del tema objecte d'estudi i agents econòmics implicats en el sector, mitjançant carta d'invitació prèvia. Les persones convocades van rebre una breu informació sobre la metodologia i el que s'anava a tractar en el grup de treball. Tots els participants (assistents), prèviament a la sessió de treball, van visualitzar un breu diagnòstic per a conèixer la situació real i actual del comerç, així com la seua possible anàlisi i les seues vinculacions amb els components econòmics, socials, ambientals i d'infraestructures en el territori local. Als assistents se'ls va sol·licitar la seua

participació personal en la sessió de treball aportant idees i iniciatives, a partir del seu coneixement de la realitat objecte d'estudi.

És que tampoc volíem aprofundir molt en les dades. Les justes per a tenir una idea d'un primer diagnòstic del comerç local. Preteníem amb açò trobar idees noves i fresques que no estigueren determinades per nosaltres com a investigadors. Cercàvem l'espontaneïtat, la frescor i la creativitat en les idees. Adoptem una postura basada en el pragmatisme per dir-ho a la manera de Patton (1990). Així doncs, iniciarem la sessió de treball una vegada explicada l'estructura de la mateixa amb la següent frase: propostes i estratègies comercials per a la millora del comerç local (Què fem?, què proposem?, i, per on comencem?). La sessió de treball es va celebrar en el mes de juny de 2012 en la sala d'audiovisuals de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard.

Així, la composició de la sessió de treball en grup va quedar configurada de la següent manera:

- *Alcaldia de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard*
- *Regidoria de Cultura i Festes de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard*
- *Regidoria de Joventut de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard*
- *Agència de Desenvolupament Local i Turisme (ADL-TURISME)*
- *Associació de Comerciants de Bellreguard (ACOBELL)*
- *Associació d'Empresaris d'Hostaleria poble i platja (BELLMAR)*
- *Representants Empresarials Polígon Industrial de Bellreguard*
- *Oficina Urbanisme i Habitatge l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard*
- *Representants de l'Associació de Comerciants Pl. El·líptica, Rep. Argentina i Adjacents de Gandia*
- *Professor Sociologia Universitat de València*
- *Professor Escola Politècnica Superior de Gandia – Departament d'Economia i Ciències Socials*
- *Representants de l'Associació de Veïns de Bellreguard*
- *Responsable de la Policia Local de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard*

Durant un període de temps – 20 minuts - es van obrir dues rondes de participació en el qual cadascun dels grups (i del representant que es va nomenar per cadascun d'aquests) comentava per torn una proposta d'acció referida al tema objecte d'estudi.

Una vegada plantejades – i identificades - les distintes propostes, s'utilitza un breu qüestionari individual de treball on de forma anònima es van arreplegar les puntuacions i valoracions a les diferents propostes plantejades pels diferents grups. En el qüestionari es van utilitzar tres plantilles (qüestionari-formulari), amb escales de gradació de l'1 al 10, per mesurar les propostes plantejades sobre la base dels tres gradients considerats:

- Grau d'*importància* de les propostes plantejades. El nivell d'importància que té per al municipi (i/o sector) la consecució de l'activitat (proposta) plantejada. Escala valoració de l'**1** (cap importància) al **10** (molta importància).
- Grau de *consecució* (desenvolupament actual). El nivell actual de desenvolupament ("estat") de la proposta plantejada per a aconseguir la seua consecució. Escala valoració de l'**1** (gens desenvolupat) al **10** (totalment desenvolupat).
- Grau d'*implementació*. La facilitat o dificultat de desenvolupament de les propostes plantejades. Escala valoració de l'**1** (molt difícil) al **10** (molt fàcil).

A continuació, presentem el qüestionari individual de treball on es van arreplegar les puntuacions i valoracions a les diferents propostes plantejades pels diferents grups.

INDIQUE EL GRAU D'IMPORTÀNCIA. Escala valoració de l'1 (cap importància) al 10 (molta importància).

1.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

INDIQUE EL GRAU DE CONSECUCIÓ. Escala valoració de l'1 (gens desenvolupat) al 10 (totalment desenvolupat).

1.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

INDIQUE EL GRAU D'IMPLEMENTACIÓ. Escala valoració de l'**1** (molt difícil) al **10** (molt fàcil).

1.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
15.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
16.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
17.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Cada participant realitza les seues valoracions (puntuacions) de cadascuna de les propostes formulades i s'obté uns resultats a partir de les anteriors gradacions (de l'1 al 10). Seguidament es divideixen les diferents propostes realitzades en les sessions a manera de conclusions sobre la base del grau d'importància atorgat segons les qualificacions realitzades pels participants i utilitzant el barem que s'exposa a continuació, sobre la base de la facilitat o dificultat del grau d'implementació de les diferents propostes, i dels següents criteris matemàtics, a saber:

- Fàcil implementació: ≥ 7.5 punts de nota mitjana
- Dificultat mitjana d'implementació: ≥ 5 punts i ≤ 7.5 punts de nota mitjana
- Díficil implementació: < 5 punts de nota mitjana

Els resultats són presentats sobre la base de la facilitat o dificultat del grau d'implementació de les diferents propostes, i sobre la base d'aquests criteris matemàtics, utilitzant per a la seua fàcil comprensió i per la familiarització existent, els colors del semàfor. La fixació dels punts de tall ha sigut una decisió qualitativa. S'ha volgut traslladar la familiaritat del sistema de qualificació que tots tenim assumit ja des del col·legi. Així, les puntuacions vénen a equiparar-se amb el no aprovat (inferior a 5 punts), aprovat i notable (5 i 7,5 punts) i notable alt - excel·lent (>7.5 punts). Totes les escales responen al mateix criteri. En el capítol 4 d'aquesta tesi doctoral, s'explica - de manera visual - l'estructura metodològica seguida en el desenvolupament de la sessió de grup amb els resultats obtinguts.

La selecció dels participants es va realitzar, com ja s'ha dit, seguint fonamentalment una estratègia de bola de neu. La fase de realització de les enquestes van obrir noves xarxes de contacte, ja que els mateixos comerciants entrevistats van facilitar les persones que podrien participar en el grup de treball. Així mateix, l'agència de desenvolupament local i l'associació de comerciants també van facilitar el nostre treball ajudant-nos en la selecció dels possibles participants. Açò últim, pel que fa a la selecció dels representants de la societat. Si bé ens haguera agradat comptar amb la presència d'un major nombre de representants de les associacions. Sobretot, vam trobar a faltar a les associacions de Mares i Pares del col·legi CEIP Gregori Mayans i de l'I.E.S. Joan Fuster, i també, unes altres de caràcter cultural i esportiu. No obstant açò, la majoria dels membres de les associacions empresarials, civils i també institucionals pertanyen a altres associacions del municipi. Per tant, valorem positivament aquest aspecte. Van venir les que, almenys, volíem que estigueren: Acobell, Bellmar i l'Associació de Veïns del municipi.

Pel que fa a l'àmbit de càrrecs institucionals la cosa estava més clara. Són els que són i a tots se'ls va remetre la proposta de participació. No van poder estar tots com ens haguera agradat. Fonamentalment problemes d'agenda o el fet de no trobar-se en el municipi el dia de la realització del grup de treball van impossibilitar la participació d'aquests. Concretament van ser tres àrees municipals les que no van poder estar presents: Hisenda i Recaptació, Esports i Benestar Social.

A continuació, ampliïem la informació de les raons que aconsellaven que estigueren cadascun dels participants seleccionats. Pel que fa a representants del municipi, en primer lloc l'alcaldia com a màxim responsable polític institucional. L'agència de desenvolupament local i turisme com a responsable de tasques organitzatives municipals relatives a la promoció econòmica local. La Regidoria de Cultura i Festes del municipi és clau per a la política cultural, es tracta d'un actiu estratègic de desenvolupament social i és la base d'una important realitat econòmica. El comerç local contribueix a finançar moltes de les activitats comunitàries que es realitzen en el municipi. La Regidoria de Joventut per a proposar aquelles activitats en el qual la qüestió de la participació juvenil servisca per a retroalimentar les iniciatives i que aquesta genere un major coneixement i dinamisme del sector comercial.

Important va ser també el fet de comptar amb la participació del Responsable de la Policia Local. En tractar-se d'un municipi xicotet, a més de les funcions específiques com són la

vigilància i el control del tràfic, així com les de vetlar pel compliment de les ordenances municipals, l'interés de la participació d'aquest era un altre. La Policia Local en l'exercici del seu quefer diari té una informació pròxima i molt directa de les activitats particulars, col·lectives, comercials, industrials i de serveis. En el seu intent de mantenir el nivell de convivència ciutadana i de les activitats que s'integren en el municipi, són informants clau - i a peu de carrer - de tot allò que esdevé en la comunitat.

Pel que fa als representants de la societat, clarament l'Associació de Comerciants del municipi (Acobell) com a entitat que representa al col·lectiu empresarial en la defensa i promoció dels interessos del comerç local i també de temes que repercuteixen directament al barri per la seua activitat. L'Associació d'Empresaris d'Hostaleria (Bellmar) per la seua relació directa i indirecta amb el sector comercial. L'interés del sector hostaler i comercial mitjançant l'establiment de sinergies és clau per a reactivar el consum i donar suport a la tasca dels empresaris del comerç i l'hostaleria que amb el seu esforç vertebraren i juguen un rol social molt important en el conjunt de la població. L'Associació d'Empresaris del Polígon Industrial com una altra entitat representant dels esforços per la promoció econòmica, el desenvolupament local i la millora de les oportunitats en el municipi. Així mateix, hi ha problemes transversals al municipi que afecten no solament al sector comercial i que necessiten les mirades creuades de tots els agents econòmics.

També van participar representants de l'Associació de Veïns que tenen com el seu objectiu principal la millora de la qualitat de vida del municipi. La participació d'aquesta associació és clau doncs en el seu afany per la millora del municipi i els seus barris, insten a l'ajuntament a realitzar les actuacions necessàries per a millorar la qualitat de vida dels veïns (regulació d'espais públics, millora de la senyalització vial, millora d'infraestructures, manteniment i neteja viària, etc.). Aspectes aquests que afecten certament a l'activitat comercial.

Però, també van participar representants de fora del municipi. Així, van haver-hi representants de l'Associació de Comerciants de la Plaça El·líptica, República Argentina i Adjacents de la ciutat de Gandia. El motiu d'aquesta presència va venir determinat perquè es tracta d'una associació que treballava en l'últim any amb un ambiciós programa d'actuació comercial en el seu districte (es tracta del segon districte amb major nombre de comerços minoristes i de població de la ciutat de Gandia). Les estratègies del programa d'actuació comercial d'aquesta associació es basen principalment en dues línies de treball: la modernització i la competitivitat del comerç de barri. Es

va creure pertinent i oportú tant per l'agència de desenvolupament local - coneixedora de l'anterior programa d'actuació - com per l'autor d'aquest treball doctoral, el fet de poder compartir informació, idees i actuacions desenvolupades que pogueren ser adaptades a la realitat del municipi objecte d'estudi.

Així mateix, des de l'agència de desenvolupament local se'ns va proposar el fet de poder comptar amb la presència d'un professor de l'Escola Politècnica Superior de Gandia (Departament d'Economia i Ciències Socials) amb més de quinze anys d'experiència en tasques de gestió i de promoció econòmica en l'àmbit comarcal, i expert en el camp del cooperativisme i el món associatiu. Finalment, pel nostre costat, per temàtica i proximitat, vam oferir la possibilitat de participar a un professor de Sociologia de la Universitat de València especialitzat en sociologia urbana i coneixedor de la realitat socioeconòmica dels municipis de la comarca de la Safor.

Des de la nostra experiència hem vist com ens ha sigut de gran utilitat portar a la pràctica aquesta metodologia, amb una dimensió propositiva i amb intencionalitat dialèctica: sent l'objectiu d'aquesta part de la investigació la de plantejar orientacions organitzatives possibles o 'models propositius' d'organització i de relació del sector comercial i el seu entorn, des de la perspectiva participativa desenvolupada en la intervenció en grup.

El procediment: mostra de l'estudi de situació estratègica actual i previsible, en funció de la informació obtinguda anteriorment mitjançant les diferents etapes metodològiques (dimensió distributiva), incloent-hi les potencialitats i limitacions internes i externes, amb informe de devolució.

Com ja hem assenyalat, al marge del treball ací presentat sobre l'estudi de cas, hem realitzat també un informe de devolució d'informació per a l'Associació de Comerciants de Bellreguard on s'inclou la part de conclusions i propostes que els afecta més directament. I també les apreciacions i suggeriments del grup de treball respecte de les estratègies comercials i accions que es proposen. Les estratègies comercials s'han complementat posteriorment amb altres proposades per part d'una comissió creada per a assumptes del comerç local i arran de l'informe de devolució de la informació (es poden veure les estratègies plantejades per la comissió creada a aquest efecte en el capítol 4).

Aquest informe podrà servir, sens dubte, com a material de treball per a la realització de tallers de formació, autodiagnòstic i planificació d'estratègies que l'associació es plantege realitzar en el futur, d'acord amb la seua intenció d'aprofundiment en la participació en i des de l'àmbit local. S'ha considerat que aquesta línia ofereix també possibilitats d'ampliació mitjançant noves investigacions, i que a través de metodologies participatives poden ser útils tant a les entitats empresarials de qualsevol sector d'activitat com a l'administració pública local per a emprendre projectes participatius de desenvolupament local. Pot ser convenient també obrir les possibilitats d'aquesta metodologia participativa a altres sectors socials. Així, si les entitats comercials o econòmiques es plantegen eixa metodologia, per què no també les associacions culturals, educatives, de producció industrial, etcètera. Tot plegat no afecta només al sector comercial, sinó a tot el conjunt de l'estructura social. La pèrdua de comerços a Bellreguard i les seues problemàtiques, les seues conseqüències, es tradueixen en un procés de retroalimentació que provoca un creixent deteriorament del prestigi i de la imatge d'un sector de gran impacte en l'economia i en la societat local. I això, tant pel volum de negoci, com pel nombre de persones que ocupa i el paper que exerceix en la vida social i d'oci dels bellreguardins i bellreguardines, afectant altres sectors directament com per exemple, l'hostaleria (binomi "compra-oci").

En aquest sentit, en un marc de compartir coneixements i reflexions per a incidir en la realitat i desenvolupar activitats comunitàries (grup de treball, diagnòstic de la situació, etc.), el fet de contribuir a mobilitzar als participants per a sensibilitzar als col·lectius sobre els seus propis problemes i situació, possibilita en part que es fomenti la relació de confiança entre els actors i els investigadors. Estem d'acord amb els sociòlegs Bru i Basagoiti quan assenyalen que "Las metodologías participativas, como herramientas complementarias del trabajo profesional en el ámbito micro-local, como un barrio, distrito o municipio, pueden contribuir a alcanzar el 'objetivo último' de integración comunitaria y cohesión social"¹⁰⁷; qüestió aquesta que també assenyalen Rahman i Fals Borda (1989).

Per finalitzar destacar que a banda de les tècniques pròpiament dites que s'apliquen, la nostra presència directa i el grau d'implicació ha fet que també poguérem practicar l'observació, per no desaprofitar qualsevol font d'informació. Ressem com a botó de mostra la cita de Schatzman

¹⁰⁷ Bru Martín, Paloma y Basagoiti R. Manuel (s/l/f): *La Investigación-Acción-Participativa como metodología de mediación e integración socio-comunitaria*, p. 1. Pot descarregar-se document al següent enllaç:

http://www.pacap.net/es/publicaciones/pdf/comunidad/6/documentos_investigacion.pdf

& Strauss, i aclaridora sobre aquest tema: “En el campo, el investigador considera toda la conversación entre él y otros como formas de entrevista... El investigador encuentra innumerables ocasiones- dentro de y fuera de escena, en ascensores, pasillos, comedores e incluso en las calles – para hacer preguntas sobre cosas vistas y sentidas... las conversaciones pueden durar sólo unos pocos segundos o minutos, pero pueden conducir a oportunidades de sesiones más extensas” (citad en Vallés 1999:178).

En la medida en que nos hagamos capaces de transformar el mundo, de poner nombre a las cosas, de percibir, de entender, de decidir, de escoger, de valorar, en último término, de eticizar el mundo, nuestro movimiento en él y en la historia envuelve, necesariamente, los sueños por cuya realización luchamos.

Freire, P. (2001): *Pedagogía de la indignación*. Morata, Madrid, p.43

Nadie educa a nadie, ni nadie se educa a sí mismo. Los hombres se educan en comunión, mediatizados por el mundo (Freire)

Bolton, P.F. (2004): “¿Se puede hacer educación popular dentro del sistema de educación Formal?”, en *Cuadernos MEL* nº II, Junio, p.27.

CAPÍTOL 4

**RESULTATS. ANÀLISI
DESCRIPTIVA.**

4 RESULTATS. ANÀLISI DESCRIPTIVA

4.1. Cas d'estudi: Bellreguard

4.2. Dades descriptives: població i activitats econòmiques

1. Evolució i estructura socioeconòmica de la població
2. Planejament urbà. El cens comercial

4.3. L'oferta i percepció del comerç

1. L'enquesta
2. Sessió de treball: comerç

4.- Resultats. Anàlisi descriptiva

“Poble pla i hortolà, senzillament, amb el meravellós regal d’un esquinç frondós de marjal i un braç de mar... Bellreguard és només i senzillament un poble de pla d’horta. Però si hi ha un poble saforenc que resulte ràpid i ineludible de descobrir des de qualsevol cim o puntal de les muntanyes que envolten la comarca, amb el seu clar i dreçat campanar, enlairat al bell mig de la maradigna fronda de la plana d’horta de tarongers, oberta a l’ample ventall de la mar, i des de la qual millor s’aprecie amb equidistància tota la redonesa i grandiositat de l’arc de roca viva que ens arrecera...aquest és Bellreguard”.

Joan Pellicer i Bataller

Bellreguard, verd esguard

4.1. Cas d'estudi: Bellreguard

Bellreguard és un municipi del País Valencià. Pertany a la província de València, en la comarca de Safor. Segons les últimes xifres del padró compta amb una població de 4.765 habitants. El municipi està format per dos nuclis de població: el poble, pròpiament dit, travessat per la carretera nacional N-332, i la platja de Bellreguard. Limita amb les següents localitats de la província de València: Almoines, l'Alqueria de la Comtessa, Gandia, Miramar, Palmera i Rafelcofer. Té una superfície de 291 ha i una densitat de 1643,1 hab./km². Tradicionalment l'activitat econòmica del municipi ha girat al voltant de l'agricultura. Actualment la petita indústria i els serveis són les principals activitats econòmiques, i aquella generada pel turisme fonamentalment en els mesos d'estiu.

La gran proximitat de Bellreguard a Gandia i Oliva, i la seua bona connexió amb aquestes, afavoreixen una fugida de despesa cap a ambdues poblacions; sobretot, cap a la veïna ciutat de Gandia, a menys de 5 Km (5 minuts amb cotxe). Els centres comercials (veure figura 4) d'ambdues localitats properes a Bellreguard, se situen en zones de fàcil accés i aparcament. A més, compten amb múltiples activitats de restauració, oci, serveis i comerç, amb una zona residencial considerable. Una situació que anuncia el naixement de nous pols d'atracció comercial a la zona, que protagonitzen una lluita per la conquesta del client del municipi.

La capital de la Safor, Gandia, és capçalera de subàrea comercial. És a dir, municipi sobre el qual gravita comercialment la població de la resta de municipis integrats en la mateixa subàrea comercial. Les gravitacions comercials en aquesta subàrea de la capital saforenca absorbeixen quaranta-cinc municipis, amb un total de 390.806 persones, entre els quals es troba el municipi de Bellreguard¹⁰⁸. Amb això, les problemàtiques i factors més rellevants d'aquests canvis per al comerç tradicional del municipi és principalment: el desplaçament de la demanda del municipi a les grans superfícies, on la facilitat d'aparcament, la varietat de formats comercials i la competitivitat de preus és més factible que en el municipi.

Bellreguard no només proveeix comercialment la demanda del poble, sinó també a consumidors de poblacions properes que visiten el seu comerç i mercat setmanal. Però, hem de ser

¹⁰⁸ "Gravitacions comercials dels municipis". Anuari Econòmic La Caixa, 2014. Elaboració pròpia. Enllaç: http://www.anuarioeco.lacaixa.comunicacions.com/java/X?cgi=caixa.le_RightMenuACMPT.pattern

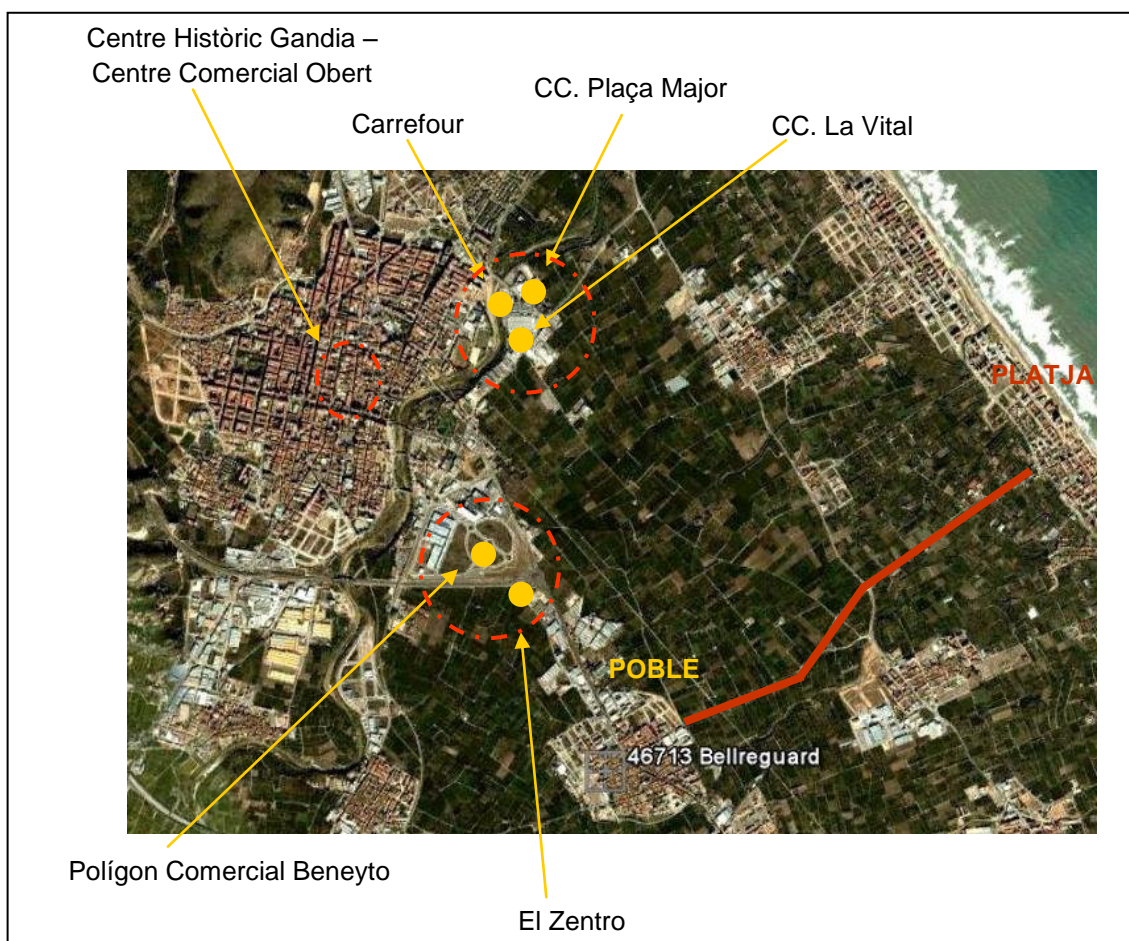
conscients que la fidelitat dels consumidors no depèn solament de la proximitat del comerç. Es busca cada vegada més el binomi de “compra-oci”.

El comerç és un sector caracteritzat per la dualitat en la qual conviu el comerç tradicional de proximitat, majoritari, amb un comerç de grans cadenes de distribució comercial (localitats veïnes). L'actual situació econòmica ha modificat substancialment el comportament del consumidor incidint de forma decisiva en la distribució comercial que ha de donar resposta a les seues noves demandes.

La introducció i proximitat de nous formats comercials suposen economies d'escala que superen la potencialitat de l'oferta comercial de Bellreguard. Açò s'ha traduït, per a Bellreguard, en una pèrdua molt significativa de comerç minorista local, i conseqüentment d'ocupació, entre altres conseqüències. La crisi actual, que té com a conseqüència la paralització del consum que afecta la poca vida comercial que queda en Bellreguard, està erosionant el pilar que sustenta aquest teixit comercial. I com a resultat, la localitat està perdent-se com a punt d'unió i transmissió de tradicions socioculturals i comercials, tot convertint-se en un espai sense ànima comercial i, per tant, social. En definitiva, es converteix progressivament en una localitat dormitori, amb el que tot això suposa de desestructuració social i de pèrdua de qualitat de vida. El tancament del comerç, o qualsevol negoci de proximitat, elimina moviment econòmic i vitalitat social.

El procés de tancament comercial que ha patit Bellreguard suposa una progressiva pèrdua de la seua funció tradicional d'atracció comercial, com a conseqüència de l'impacte del canvi d'ús, de les actuacions de renovació i creixement urbà desestructurat. Tot açò ha donat lloc a un desplaçament de la població i a un canvi en els costums de compra i, a la vegada, un canvi en les necessitats de l'activitat comercial que es dirigeixen cap a les ciutats veïnes, sobretot a Gandia. És a dir, que els efectes no són només sobre les vendes del comerç minorista. Si no també sobre els nivells d'ocupació, els hàbits de sortir fora a comprar, etcètera. Este procés té impactes rellevants sobre les formes de vida i les relacions entre les persones del poble. Ara els bellreguardins i bellreguardines es veuen menys a les botigues, treballen menys junts, cada vegada hi ha més locals buits en la trama urbana, etcètera. I això comporta importants conseqüències socials com la transformació de les relacions entre veïns i comerciants i el consegüent procés de desestructuració social de Bellreguard i dels seus barris.

Figura 4. Centres Comercials i Grans Superfícies al voltant de Bellreguard.

Font: elaboració pròpia, *Google Earth*.

La incorporació de grans superfícies comercials en ciutats pròximes a Bellreguard, redueixen notablement l'àrea d'influència d'aquesta. El comerç minorista de la localitat es troba immers en un procés de crisi i recessió. La incorporació principalment d'aquests formats i de noves tècniques i sistemes de venda global, agreugen la crisi estructural del sector minorista.

En conseqüència davant els nous reptes que suposa la globalització per a les economies locals i el desencadenament de reaccions d'homogeneïtzació quant a les actuacions socials, econòmiques i productives cal preguntar-se: i què passa amb l'activitat econòmica comercial de les seues gents i del territori? I és que aparentment tot el que no siga seguir amb aquesta tendència única apareix com a ineficient i inadequat. La qüestió sembla evident: o s'està amb la

dinàmica de la globalització o s'està condemnat a l'ostracisme en qualsevol camp de l'activitat econòmica.

En el municipi de Bellreguard, l'impacte de tot açò s'està veient en aspectes molt específics i significatius com l'abandó i tancament de comerços locals i de línies de treball (un terç dels comerços del municipi en els últims cinc anys), la irrupció dels valors de compra – preu i rendibilitat econòmica – en qualsevol manifestació i la uniformitat en el comportament dels veïns en les seues expressions més elementals, com poden ser els seus hàbits de consum i compra cap als grans centres poblacionals.

4.2. Dades descriptives: població i activitats econòmiques

En aquest apartat trobem tota aquella informació rellevant obtinguda per fonts documentals d'organismes i entitats públiques per a prendre coneixement del fenomen a investigar. S'integra i compara informació sobre el comerç i d'altra informació socioeconòmica d'interés rellevant - en els àmbits nacional, autonòmic, provincial i municipal - per al nostre treball doctoral.

Junt amb les dades secundàries s'ha fet un cens comercial. Qüestió aquesta important per al nostre treball, ja que d'alguna manera determina la tipologia comercial i el nombre total de comerços minoristes existents en el municipi. I a més: les dades del cens realitzat ens possibiliten el disseny de la mostra a l'enquesta realitzada als comerciants - i que veurem més endavant en altre punt -.

Així doncs, dividirem aquest apartat en dos punts. El primer, referent a la informació obtinguda mitjançant dades secundàries i que anomenen: evolució i estructura socioeconòmica de la població. I el segon que inclou a més de les anteriors dades, la realització d'un cens comercial i que titulem: planejament urbà.

1. Evolució i estructura socioeconòmica de la població

1.1. Evolució històrica de la població

Les primeres dades poblacionals que ens han arribat fins als nostres dies, són de principi del segle XVI i queden recollides, pel que fa a les més significatives en la següent taula.

Taula 3. Les primeres dades poblacionals de Bellreguard.

ANY	1510	1563	1609	1646	1786	1831	1877	1887	1900	1910	1920	1960	1998
HABITANTS	335	480	20	60	1086	1500	2297	2269	2576	2484	2251	3405	3775

Font: Jaume Borràs Gregori, *“Bellreguard, carrer amunt carrer avall”*, Ajuntament de Bellreguard, 1998. En absoluts.

Un dels creixements més importants durant la història del municipi té lloc al segle XIX, amb una mitjana de 20 naixements per any per al període 1809-1879. Bellreguard assoliria els 1.272 habitants el 1842 (256 cases), els 1.780 habitants l'any 1857, els 2.297 habitants el 1887 i els 2.476 habitants en l'any 1900.

L'anterior taula, demostra que Bellreguard ha anat creixent demogràficament a poc a poc i que només hi ha hagut tres moments en què la població ha minvat, és el cas de l'any 1609, a causa de l'expulsió dels moriscs, que eren els habitants d'aquestes terres en aquell moment; la de l'any 1877 a 1887 i de 1910 fins a 1920 a causa de sengles crisis econòmiques, la primera sericícola i la segona a la Primera Guerra Mundial.

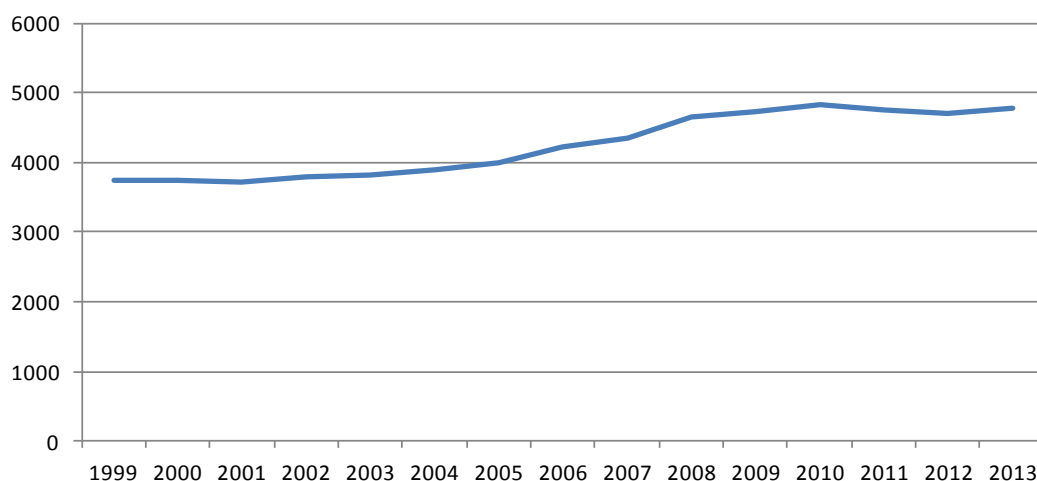
Més endavant, el creixement sostingut de l'economia tarongera durant els anys cinquanta, seixanta i setanta elevaria la població dels 3.128 habitants del 1950 als 3.545 habitants del 1970 i als 3.740 habitants del 1981.

Pel que respecta a l'urbanisme local, en la dècada del 1960 es consolidà el polígon de “Velló” com a zona de localització industrial per a una vintena de firmes, i la carretera com a eix vertebrador del poble i la comarca. Al desenvolupament dels nous carrers, sotmesos a ordre pel Pla d'Ordenació del 1968, va contribuir l'arribada de nombrosos immigrants castellans,

principalment de Cuenca, Ciudad Real i Albacete. La vila de Bellreguard seguirà creixent al voltant dels nous carrers i noves places, com les modernes d'Ausiàs March i Bazzano (poble agermanat italià), fins a assolir els 4.000 habitants a l'entrada del segle XXI, distribuïts d'acord amb un nou pla d'ordenació urbana aprovat el 1999.

Les dues terceres parts de la població treballen en el sector serveis, i el terç restant es distribueix entre l'agricultura, la indústria i la construcció. La terciarització de l'economia local és una prova més del grau de benestar social aconseguit durant les últimes dècades, en què s'hi han multiplicat els funcionaris, els professionals liberals, els comerços, i els serveis a persones i empreses.

Gràfic 1. Evolució històrica de la població en els últims anys.

Font: elaboració pròpia, Ajuntament de Bellreguard i INE, 2013. Absoluta.

En els últims catorze anys Bellreguard no ha deixat de créixer demogràficament fins a 2010. L'any 2012 Bellreguard perd 62 habitants i en 2013 en recupera 68, xifrant-se la població actual en 4.765 habitants. Segons les últimes xifres disponibles de *l'Anuari Econòmic de La Caixa 2013*, el ritme de creixement mitjà anual de la població es xifra en 1.6 punts quan l'any 2011 era de 2.8 punts. No obstant açò, la variació de la població bellreguardina des de l'any 2007 respecte al moment actual és del 8%. Fins a l'arribada de la crisi financera, l'evolució de la població de Bellreguard ha estat de creixement. Siga com siga, la població creixia, la qual cosa indicava certa continuïtat en la possible demanda comercial.

1.2. Estructura de la població per edat i sexe

En una primera aproximació a l'estructura per edat i sexe de Bellreguard podem observar que es tracta d'una població relativament jove, i conseqüència principalment dels últims anys d'expansió immobiliària (sobretot, per les noves àrees d'execució, àrea residencial oest 1 i 2). A més, a la piràmide de població - gràfic 2 - s'aprecia com els grups demogràfics amb major presència van des dels 30 fins als 44 anys, amb un total de 1.259 persones.

En la taula següent es mostren les dades relatives a grups d'edat més amplis segons dades absolutes i percentuals.

Taula 4. Població de Bellreguard per grups d'edats més amplis.

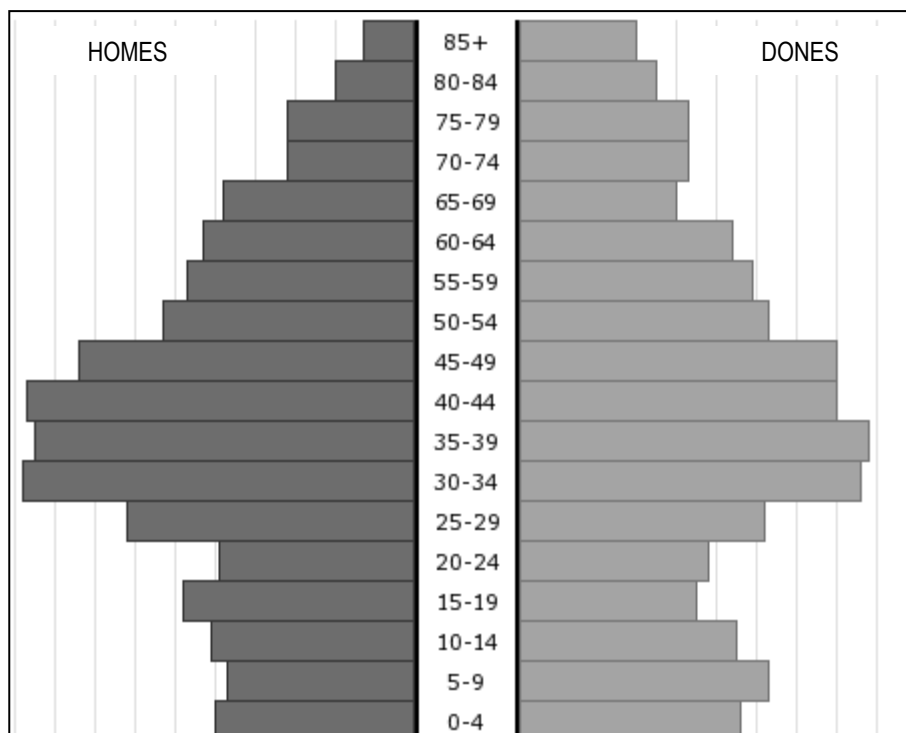
EDAT	HOMES		DONES		TOTAL	
	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%
Menys de 15	351	14,8	396	16,5	747	15,7
De 15 a 24	251	10,6	212	8,8	463	9,7
De 25 a 34	345	14,5	297	12,4	642	13,4
De 35 a 49	659	27,8	593	24,8	1252	26,3
De 50 a 64	422	17,8	442	18,4	864	18,1
Més de 64	344	14,5	453	18,9	797	16,8

Font: Elaboració pròpia i Institut Nacional d'Estadística, 2013.

L'estructura demogràfica de Bellreguard, segons la vida laboral dels seus habitants, mostra que al voltant del 16% dels bellreguardins es troba actualment en "edat pre-laboral", és a dir, entre els 0 i els 16 anys.

D'altra banda, el 16,8% compta amb una edat de 65 i més anys, i pertanyen al grup de persones considerades com a ciutadans "d'edat post-laboral". La resta, sent el grup majoritari, es troba en "edat laboral", concretament el 67,5% de la població.

Gràfic 2. Piràmide de població de Bellreguard.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut Nacional d'Estadística, 2013.

A la taula anterior, convertides les dades de l'estructura de la població en gràfic (piràmide poblacional), podem observar d'una manera més visual com queda reflectida la població de Bellreguard segons les variables de gènere i edat.

Generalment, les dades relatives a la població segons l'edat i el gènere conformen una visió general de la joventut, maduresa o vellesa d'una població, i consegüentment, poden tindre certes conseqüències socials i econòmiques en el desenvolupament de la mateixa població. Les franges de 25 a 39 anys són aquelles on figura una quantitat major de població, mentre que les franges de 64 i més anys, com sol ser habitual també en la resta de municipis saforencs, reflecteix un menor nombre de gent. La distribució de la població per sexes és bastant equitativa, amb una major concentració de dones en edats avançades (major taxa de feminitat en aquestes edats).

Aquesta piràmide de població respon a la clàssica de tots els països desenvolupats: més estreta en la base (la qual cosa indica una natalitat molt menor que en les generacions precedents), i

molt més àmplia entre la població adulta i amb una significativa població anciana, al que ha contribuït sens dubte els avanços mèdics produïts en l'últim segle. No obstant això, el percentatge de majors de 65 anys sobre la població menor de 16 anys (índex d'envelliment) se situa en 109%, un punt per davall de la mitjana provincial (110,4%) i quasi set punts per davall de la mitjana autonòmica (116,8%). Bellreguard té un índex de dependència (50,46%) menor que el conjunt del País Valencià (51,1%) però per damunt de la mitjana comarcal (49,34%) i la província (49,66%).

Altres trets són els índexs de joventut i vellesa, on es comprova el percentatge d'aquests col·lectius respecte al total de la població. Com es recull en l'anterior taula, el contingent de població menor de 16 anys és més de mig punt inferior al de majors de 65. Si bé la població de Bellreguard compta amb una significativa població potencialment activa - en edat de treballar -, cal tenir en compte que l'índex de longevitat, també anomenat índex de sobreenvelliment, que mesura la composició i grau de supervivència dels ancians en determinat lloc, es xifra en 52%, superior quasi en dos punts i mig al de la província de València, concretament un 49,8%; segons dades de l'Institut Valencià d'Estadística (IVE, 2013). Així, a Bellreguard de cada 100 majors de 64 anys, 52 superen els 75 anys (índex de longevitat). A la província l'anterior índex és menor, del 49,8%.

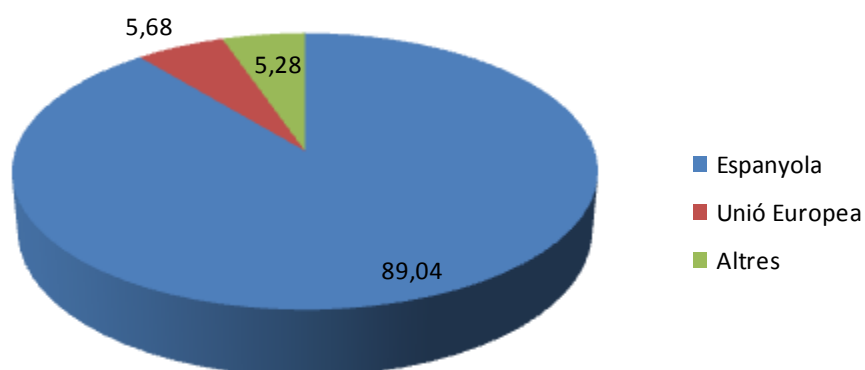
Tot i que la població de Bellreguard és relativament jove, el procés d'envelliment demogràfic té uns efectes directes en el comerç minorista, doncs és sabut que els hàbits de compra, la capacitat adquisitiva i els tipus de productes varien precisament segons els grups d'edat. De fet, com veurem més endavant, la població més jove és la més crítica i menys fidel al comerç minorista de Bellreguard.

1.3. La procedència de la població

Com s'hi ha assenyalava abans, el creixement de la població ha estat truncada per la crisi. La composició de la població és principalment europea amb pautes de consums similars front a les africanes i sudamericanes. La majoria dels habitants de Bellreguard són espanyols, concretament 4.235 persones de les 4.756 que conformen el total de la població actual. De la resta de la població el grup majoritari el componen aquelles persones provinents de països de la Unió Europea, amb 270 persones, seguit d'altres procedències, 251 persones, fonamentalment

de procedència americana i africana. Al següent gràfic podem veure els continents de procedència de la població segons la nacionalitat.

Gràfic 3. Població per nacionalitat - 2013. (%).

Font: Institut Valencià d'Estadística, 2013.

Si ens fixem en la pròxima taula, encara que amb les últimes dades referides a 2012, podem observar els distints llocs de procedència dels habitants de Bellreguard. Destacar, abans, dues dades importants a la taula: aproximadament el 41,6% de la població actual (1.954 persones) han nascut en el municipi de Bellreguard i un 13,1 % (615 persones) són estrangers.

Taula 5. Lloc de procedència de la població - 2012.

Columna1	Total	Espanya	Extrangers	Com. Val.	En distinta Comunitat	Província	Distinta província	Bellreguard
Dos sexes	4679	4064	615	3680	384	3563	117	1953
Homes	2321	1997	324	1820	177	1761	59	930
Dones	2359	2067	291	1860	207	1802	58	1023

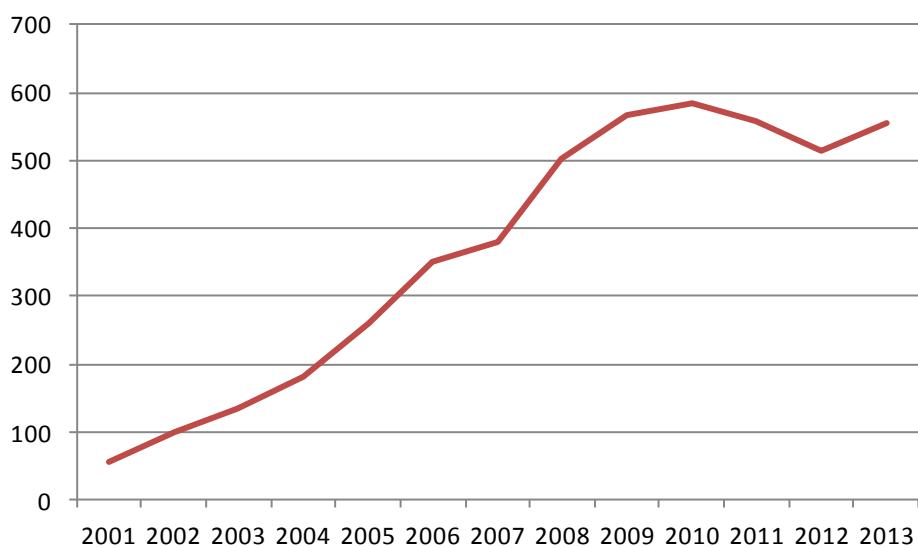
Font d'informació: Elaboració pròpia i INE, 2014.

Com es pot observar, el 86,8% dels habitants de Bellreguard són de nacionalitat espanyola, mentre que la presència de població estrangera en el municipi és poc més del 13% de la població total del municipi.

És significativa l'anterior dada referent a què un 13% dels habitants que viuen en el municipi han nascut en l'estranger, sent dos les causes principals: una, el fenomen de la immigració, i, una altra, la d'aquells estrangers (preferentment de la Unió Europea) que adquireixen un habitatge en el municipi i estableixen aquí la seua residència.

Així doncs, l'evolució de la població estrangera ha anat augmentant de forma constant durant els últims deu anys. La població de Bellreguard ha crescut en els darrers set anys, a causa de, principalment, la immigració. En la gràfica següent s'observa que l'any 2013 mostra una quantitat de població estrangera en el municipi aproximadament quasi deu vegades superior respecte a la del 2001 (de 56 a 556 persones). L'augment més pronunciat es produeix l'any 2008, amb una diferència de 121 persones respecte a l'any anterior, encara que des de l'any 2010 la població estrangera s'ha anat reduint, i actualment el nombre d'estrangers se situa pràcticament com l'any 2009.

Gràfic 4. Evolució de la població estrangera - 2013.

1.4. Estructura social

Entenem l'estructura social com el sistema social que determina les relacions entre les persones en el territori. Així, és part de l'estructura social el sistema de relacions socioeconòmiques d'una

societat. A partir d'una sèrie de variables socioeconòmiques - nivell educatiu, professió, ocupació i contractació - podem identificar l'estructura social que s'acull en el municipi. Així també, per veure si els canvis que s'hagen pogut produir afecten les diferents branques de l'activitat econòmica i les seues relacions. Cosa, doncs, rellevant per l'activitat econòmica comercial objecte d'estudi.

1.4.1. Nivells educatius

Els nivells d'estudis en el municipi estan relacionats amb l'estructura social, els nivells professionals, la renda familiar, l'estructura econòmica, etcètera, que més endavant comentarem.

Si tenim en compte el nivell d'estudis del municipi de Bellreguard, en referència a les característiques censals de l'últim cens (INE, 2001), trobem que la majoria dels habitants disposen d'uns estudis mitjans (40,62%), si bé el nombre "d'analfabets i sense estudis" és sensiblement superior a les mitjanes obtingudes per a la comarca, la província o la comunitat en general.

Taula 6. Nivell d'estudis de la població - 2001.

%	Municipi	Comarca	Província	Comunitat
Analfabets i sense estudis	17,6	13,83	14,32	14,56
Estudis primaris (Grau 1)	30,95	31,57	28,4	29,17
Estudis mitjans (Grau 2)	40,62	44,45	44,6	45,21
Estudis superiors (Grau 3)	10,83	10,15	12,68	11,06

Font: INE, 2001.

La població de Bellreguard s'emmarca en la seua majoria i per ordre, entre els que tenen estudis secundaris, seguits d'aquells amb estudis primaris. Els bellreguardins i bellreguardines, amb estudis de tercer grau (estudis superiors), representen el 10,8% dels habitants.

Tot i que no es disposen de dades més actualitzades al cens de l'any 2011¹⁰⁹, i es pressuposen canvis a l'anterior taula, considerem apropiat emmarcar aquestes dades per a tenir una lleu

¹⁰⁹ L'any 2011 l'INE no va realitzar un cens sinó una enquesta - al 10% dels ciutadans - i trencant amb el seu criteri històric d'universalitat i exhaustivitat. Per aquest motiu no s'obtenen dades més recents a escala municipal i sols disposem del cens de 2001.

aproximació en aquest apartat. Així, respecte a les últimes dades disponibles, sembla que el nivell d'estudis general de Bellreguard és més baix que el de tota la resta de escales: més analfabets, menys estudis mitjans i universitaris.

1.4.2. Nivells professionals

A Bellreguard destaca com a ocupació principal la d'aquells que s'hi dediquen als “serveis de restauració, personals, de protecció i venedors”, que són les que major nombre de contractes per grup d'ocupació obtenen, amb un 32,1% del total.

Arran de l'anterior, la taula que exposem a continuació mostra les diferents ocupacions registrades l'any 2014, concretament al mes de gener. Aquestes dades de contractació registrada són dades molt conjunturals. Pel que concerneix l'indicador de contractació registrada, la seua evolució ha sigut sempre menor a les dades registrades des de l'inici de la crisi. Així, l'any 2008 aquest es xifrava en 80 contractes, pels 28 contractes que s'obtenen en el primer trimestre de 2014 (Argos Presidència de la Generalitat).

Taula 7. Nombre de contractes per grup d'ocupació, Bellreguard.

Grups d'ocupació	Absoluts	%
Tècnics, professionals de suport	1	3,6
Empleats comptables, administratius i altres empleats d'oficina	1	3,6
Treballadors dels serveis de restauració, personals, protecció i venedors	9	32,1
Treballadors qualificats en el sector agrícola, ramader, forestal i pesquer	1	3,6
Artesans i treballadors qualificats de les indústries manufactureres i la construcció (excepte operadors d'instal·lacions i maquinària)	6	21,4
Operadors d'instal·lacions i maquinària, i muntadors	2	7,1
Ocupacions elementals	8	28,6
	28	100

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

Al tipus d'ocupació abans destacada, (“serveis de restauració, personals, de protecció i venedors”), li segueixen per ordre d'importància les “ocupacions elementals”, amb un 28,6% del total de contractacions de treballadors respectivament. El sector “agrícola, ramader, forestal i pesquer”, a diferència del que passava anys enrere, no arriba ni tan sols a l'un per cent. Si tenim en compte el mes de gener de 2014, el nombre de contractes però ara en referència als sectors d'activitats, Bellreguard mostra la següent ordenació.

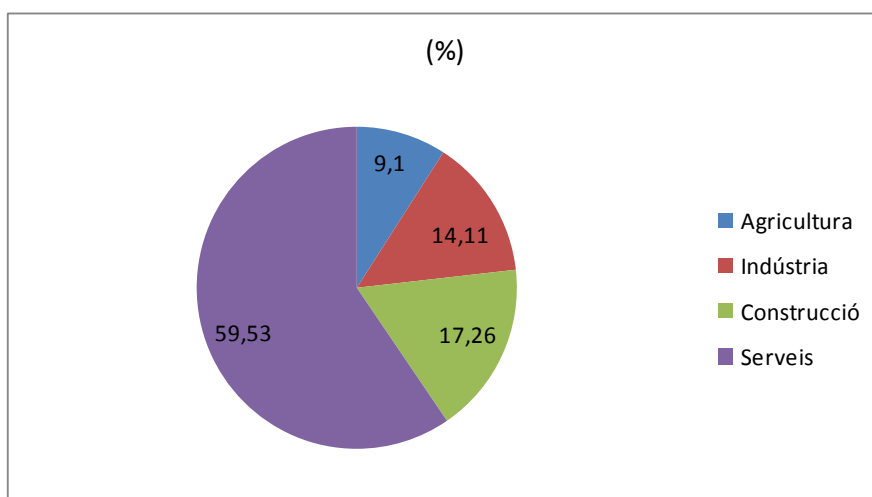
Taula 8. Nombre de contractes per sector d'activitat, Bellreguard.

Sector activitat	Absoluts	%
Agricultura	-	-
Indústria	2	7,1
Construcció	4	14,3
Serveis	22	78,6

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

Del total de treballadors contemplats a l'anterior taula, la majoria són del sector serveis (78,6%). No disposem de dades de l'estructura ocupacional del municipi més recents que les del cens 2001 - ja hem dit que en el 2011 l'INE fa una enquesta -. Per tant, no tenim dades més recents per poder deduir l'estructura ocupacional de Bellreguard. Pel que fa a les dades del cens del 2001, el percentatge més gran d'ocupació estava al sector serveis seguit de lluny del de la construcció – veure següent gràfic -. Actualment, tots els sectors de l'activitat econòmica perden contractació des de l'inici de la crisi, inclús el dels serveis. No obstant això, aquest últim és el sector més dinàmic. És el que més contractes genera segons sectors de l'activitat econòmica - i també el que ocupa més gent -.

Gràfic 5. Ocupats. Sector d'activitat, 2001.

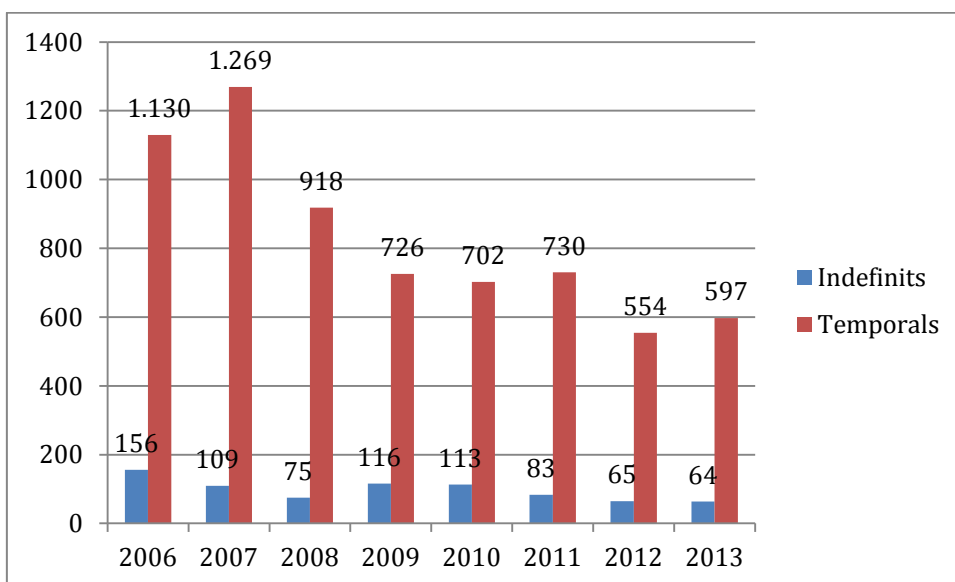

Font: INE, Cens 2001.

L'índex de rotació contractual de Bellreguard, al primer trimestre de 2014 era en el municipi de 0,09 (contractes/persones), per sota de les dades de la comarca (0,29), la província (0,23) i de l'autonomia (0,2). Així, poc més d'un 7% del total dels nous contractes realitzats en el primer

trimestre de 2014 disposen d'un tipus de contracte laboral "indefinit". En l'anterior període, d'un total de 28 contractacions, sols 2 són indefinits per 26 temporals. I açò no és una qüestió conjuntural. Des de l'any 2006 ho podem observar. La temporalitat és un fet.

Gràfic 6. Evolució del nombre de contractes per tipus, Bellreguard. *Absoluts*

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

1.5. Estructura socioeconòmica

A continuació, fem un breu repàs de les activitats econòmiques del municipi, i parlarem de l'agricultura (especial esment al cultiu de la taronja, el producte agrícola per excel·lència en el municipi), la indústria, el turisme i serveis. En aquest sentit es defineixen les activitats econòmiques de major pes en l'estructura econòmica i la seua influència en el desenvolupament del territori, destacant una anàlisi dels principals indicadors econòmics i laborals de la població.

1.5.1. El teixit empresarial: resum

En la següent taula es mostren les dades més recents referents al conjunt d'activitats econòmiques del municipi.

Taula 9. Nombre d'activitats econòmiques, Bellreguard.

Activitats econòmiques	Nombre
Activitats industrials	87
Activitats industrials: indústria	26
Energia i aigua	-
Extracció i transformació miner. energ. i deriv. indústria química	2
Indústries transformació metalls	6
Indústries manufactureres	18
Activitats industrials: construcció	61
Activitats comercials minoristes	50
Activitats com. alimentació	14
comerç tradicional	11
Supermercats	3
Total no alimentació	30
Vestit i calçat	3
Llar	12
Resta no alimentació	15
Comerç mixt i altres	6
Ambulant i altres	2
Altres comerços	4
Activitats comercials majoristes	35
Matèries primes agràries, alimentació, begudes i tabac	24
Textil, confecció, calçat i articles de pell	3
Productes farmacèutics, perfum i mant. llar	1
Comerç al per major d'articles consum durader	2
Comerç al per major interindustrial	3
Altres comerç al per major no especificat	2
Activitats de restauració i bars	14
	186

Font: Elaboració pròpia i Anuari Econòmic La Caixa, 2014.

Agricultura

Des dels primers assentaments de veïns àrabs a Bellreguard en l'Edat Mitjana, l'agricultura ha estat la principal activitat econòmica del municipi. És ben cert que, al llarg de la història, tal com

assenyalen Abel Soler i Joan Antoni Torres (2006), els productes que s'han anat creant i produint en els camps de Bellreguard han anat variant. Una agricultura intensiva a la qual van contribuir, sens dubte, la canalització de les aigües de les séquies, que van desenvolupar el cultius de regadiu:

“L’horta ha sigut ‘el tot’ per a Bellreguard, la font de subsistència durant segles per a les generacions que ens han precedit. L’antiguitat de l’horta de Bellreguard es remunta tal vegada als segles X-XI, en l’època de major esplendor per a la civilització d’Al-Àndalus, en què proliferaven ja les sènies de cadufs a les nostres marjals, segons els arqueòlegs. A la part alta de la conca de la Safor, els musulmans derivaren les aigües dels rius, d’Alcoi i Vernissa mitjançant assuts (...), i les partiren en partidors com la Casa Fosca i la Casa Clara per a repartir-les per tot el pla de la comarca. De resultes d’aquell esforç transformador, es creà tot un ventall de séquies (...) paral·leles als rius i perpendiculars a la costa, que permetien irrigar les hortes de múltiples alqueries (...) i rafals (...) de propietaris residents a les grans alqueries (La Font, Beniarjó, Beniopa, Oliva...) o la medina de Dénia.” (p.31, op. cit.).

Fent un ràpid viatge en el temps, podem trobar els cultius de canyamel i oliveres en l’època del ducat dels Borja a Gandia i el comtat d’Oliva; cultius de vinyes a partir de la segona meitat del segle XVIII fins a les primeres dècades del segle XX, quan la plaga de fil·loxera va fer la seua aparició; és en aquest moment de desastre quan es decideix substituir les vinyes per tarongers, com principal cultiu, combinats amb altres hortalisses per a la subsistència. (p. 51, op.cit.).

És a partir de començaments del segle XX quan la taronja es converteix en el principal cultiu del poble i adquireix dècada rere dècada una major importància, no només a escala de cultiu, sinó a escala d’un autèntic procés productiu: des de la sembra fins a la distribució i exportació d’aquests cítrics. Bon nombre dels bellreguardins i bellreguardines de l’època han tingut com principal activitat laboral alguna ocupació relacionada amb el món de la taronja: agricultors, recol·lectors, empaquetadores, envasadores, encarregats de magatzems i cooperatives, transportistes, etc.

Actualment a Bellreguard la taronja continua sent el principal cultiu agrícola, com succeeix en altres municipis de la Safor, si bé, l’expansió del nucli urbà, la urbanització litoral i les vies de comunicació, redueixen l’àrea cultivable a unes 210 hectàrees, ocupades gairebé en la seua totalitat per tarongers i mandarins, que es reguen amb aigües de la séquia Comuna de Gandia. El segle XX ha estat el període més emblemàtic en la millora del benestar per als veïns de

Bellreguard, i ha estat la taronja el producte que ha fet possible que es passara de l'escassetat i carència a la qualitat de vida de finals de segle.

La història dels veïns del poble està lligada a l'increment i la fluctuació del conreu i el comerç d'aquesta fruita. La vida econòmica i la millora en les condicions de vida ha estat paral·lela a la problemàtica de la citricultura. Tot i que, a hores d'ara, la taronja ja no és l'eix principal de la vida econòmica del municipi, la problemàtica actual del món taronger continua sent un dels temes més importants de l'actualitat econòmica i social.

Indústria

Existeix una petita indústria local, situada al llarg de l'avinguda d'Alacant (carretera) i en menor grau en antigues naus a l'entorn del carrer València. La mateixa carretera en direcció a Gandia i el Camí Vell s'han conformat els eixos d'implantació recent d'empreses, especialment en el Polígon Industrial anomenat "Velló". En el Carrer de la Salut, a l'altre extrem de la població, hi ha una segona àrea d'ús preferentment industrial. Entre les empreses instal·lades podem destacar la *Cooperativa Agrícola Sant Miquel* i unes altres principalment dels sectors agroalimentari i fusta. Aquests sectors són els predominants, i li segueixen, en menor mesura, els tallers d'automoció, tèxtil i magatzems.

La indústria a Bellreguard està lligada en bona mesura amb la taronja, com ja s'ha comentat anteriorment, doncs una base molt important del polígon industrial, és la manipulació i comercialització de cítrics. Partint d'aquesta base, el sòl del polígon industrial s'ha anat ampliant en successives ocasions fins a conformar l'actual, en el qual tenen cabuda una gran varietat d'activitats industrials de transformació i fabricació. L'actual superfície del polígon industrial es xifra entorn de les 12 Ha.

L'índex industrial¹¹⁰ del municipi es xifra en 3, es tracta d'una petita indústria local, si bé aquest índex, en part conseqüència de l'ampliació del sòl industrial en el municipi, és similar al d'altres

¹¹⁰ Índex comparatiu de la importància de la indústria (inclosa la construcció), referit a 2012. Aquest índex s'elabora en funció de l'impost d'activitats econòmiques (IAE) corresponent a les activitats industrials. El valor de l'índex reflecteix el pes relatiu (en tant per cent mil) de la indústria d'un municipi,

localitats pròximes, com Miramar i L'Alqueria de la Comtessa, amb un índex industrial també de 3 en ambdues localitats. L'índex industrial de Gandia es xifra en 92, i el del municipi d'Oliva en 32.

Però aquest indicador, perd de vista la dimensió del municipi. Si corregim la dimensió, resulta evident que els pobles menuts sempre seran menys industrials que els grans. De la mateixa manera que Miramar és més menut que Bellreguard, i un 3 indica de fet més indústria per càpita, Gandia és molt més gran i el 92 no podria ser mai superat per Bellreguard. Per tant, si traquem un indicador relatiu del grau d'industrialització, corregint aquest indicador per nombre de persones que hi viuen, Miramar (0,11) té semblant indústria per càpita que Oliva (0,11) i més que Bellreguard (0,06). La població relativa dedicada a la indústria també podria haver sigut un bon indicador. No obstant això, el fet d'haver fet una enquesta l'INE - cens 2011 - fa que no tinguem aquestes dades municipals com teníem al cens de 2001.

Turisme, comerç i serveis

Bellreguard solament disposa d'una platja, de sorra daurada, segon nucli de població del municipi, situada en una zona urbana i amb un grau d'ocupació mig-alt. La platja compta amb la totalitat dels serveis necessaris per gaudir de les vacances i viure durant tot l'any. El turisme és un sector important per al municipi, encara que sense elements diferenciadors, responent al model clàssic imperant de molts municipis del litoral: turisme de sol i platja.

S'observa a la taula 9 que destaquen en major mesura les activitats referides com "activitats industrials" (87 empreses), encara que la major part d'aquest sector està representat per la construcció (amb 61 empreses), sent la indústria pròpiament dita conformada per 26 empreses. En ordre d'importància li segueixen: les activitats comercials minoristes (entre les quals destaquen les de no alimentació amb 30 empreses), les activitats comercials majoristes (35 empreses), i finalment, les activitats de restauració i bars (14 empreses).

província o comunitat autònoma respecte al total d'Espanya, amb base: totals euros de recaptació d'impostos (IAE) a Espanya = 100.000 unitats. Font: Ministeri d'Economia i Hisenda, 2013.

Per altra banda, comentar que, per les mateixes característiques de la font consultada (l'Anuari Econòmic de La Caixa, 2013), les activitats econòmiques relacionades amb la banca estan comptabilitzades a part, i en aquest cas Bellreguard conta en l'any 2013 amb 5 oficines bancàries, de les quals 2 són bancs, 2 són caixes d'estalvis, i 1 és una cooperativa de crèdit.

Pel que fa a les activitats econòmiques a la platja de Bellreguard, aquestes es xifren en 37, sent els sectors amb major nombre d'empreses, per ordre: la "restauració i bars" - concretament un 54% (20 empreses) -, i després les vinculades al "comerç minorista."

Una dada a destacar és que del total d'activitats econòmiques d'aquest nucli de població, poc més del 38% mantenen l'activitat al llarg de tot l'any. No obstant això, segons l'enquesta realitzada en l'any 2011 per l'Agència de Desenvolupament Local de l'Ajuntament, el 65% d'aquests negocis són els quals es denominen de temporada (oberts al públic solament el cap de setmana o romanen tancats fins a l'inici de la temporada d'estiu).

Una altra de les activitats econòmiques d'importància la representa el comerç minorista, constatant-se a la platja 9 empreses dedicades a aquesta activitat, i que igual que ocorre en restauració i bars, romanen tancades pràcticament durant tot l'any fins a l'inici de la temporada d'estiu. Podríem afirmar que, en la platja de Bellreguard, l'oferta comercial permanent és molt escassa i concentrada geogràficament: les dues primeres línies de platja concentren la majoria de les activitats econòmiques.

La majoria de les empreses que se situen en la platja, són pimes, amb "p" de petites empreses. Amb l'excepció d'algunes empreses dedicades a l'hostaleria, la majoria no solen tenir més de dos treballadors de mitjana. A manera de resum, podríem representar l'anterior amb les següents sigles (**PPT**): **P**: poca oferta / **P**: pimes (micropimes) / **T**: temporalitat de l'activitat.

Encara que el model d'empreses en el poble és totalment diferent del de la platja, quant a la permanència dels serveis durant tot l'any, no ho és tant respecte a què es tracta principalment de micropimes, que no solen tenir més de dos treballadors de mitjana i són molt fluctuants enfront dels canvis. Al poble, del total de les activitats econòmiques, el 47% són activitats minoristes.

Per l'anterior, no és d'estranyar que en l'enquesta anteriorment citada, realitzada a una mostra multisectorial d'empreses del municipi - per part de l'Agència de Desenvolupament Local de l'Ajuntament de Bellreguard (2011) -, l'empresariat, en general, considere el comerç com un dels principals sectors pels qui s'ha d'apostar. Així, tractant-se d'iniciatives empresarials per a la generació d'activitat econòmica i treball, els veïns del municipi perceben i aposten clarament, i en aquest ordre, per: el turisme (75%), el comerç (60%) i l'oci (25%); en definitiva, el sector dels serveis.

I és que si parlem de dinamisme i d'activitat econòmica a Bellreguard, hem de parlar per força d'aquest sector terciari bàsic per a l'economia local, el que s'anomena el trinomi *oci-comerç-turisme*. Tres activitats que estan tan estretament unides (directament i indirectament) i els interessos comuns de les quals són molts. Aquestes activitats presenten realitats i oportunitats de futur que han de ser potenciades i posades en valor. A més de ser impulsades en el context d'un mercat competitiu i dur com el que ens envolta. I més encara tenint en compte el panorama econòmic en el qual estem immersos.

1.5.2. Nivells d'ocupació

La taxa d'atur ens indica molt bé, entre altres coses, el dinamisme i el potencial econòmic d'un municipi. En el cas de Bellreguard, l'última xifra de l'atur respecte al mes de gener de 2014 mostra un nombre total de 512 persones. La comarca de la Safor la conformen un total de 31 municipis, entre ells Bellreguard. El municipi disposa d'una taxa d'atur registrada del 13,7%, una dada sensiblement menor a la mitjana global obtinguda per a la comarca, 15,30%. Aquesta dada es pot presentar de diverses maneres: segons el sexe, els sectors d'activitat, el grau d'ocupació, etcètera.

En la següent taula podem veure la taxa de desocupació de Bellreguard comparada en la resta de municipis de la comarca de la Safor.

Taula 10. Atur segons municipis de la Comarca de la Safor. Gener 2014.

Municipi	Dones	Homes	Total demandants
46-002 ADOR	72	78	150
46-023 ALFAUIR	10	21	31
46-033 ALMISERA	14	10	24
46-034 ALMOINES	114	141	255
46-037 ALQUERIA DE LA COMTESSA(L')	70	70	140
46-046 BARX	49	46	95
46-048 BELLREGUARD	209	221	430
46-055 BENIARJO	89	86	175
46-059 BENIFAIRO DE LA VALLDIGNA	56	49	105
46-061 BENIFLA	34	21	55
46-066 BENIRREDRA	80	62	142
46-091 CASTELLONET DE LA CONQUESTA	1	1	2
46-113 DAIMUS	146	146	292
46-127 FONT D'EN CARROS, LA	164	219	383
46-131 GANDIA	5.021	4.563	9.584
46-140 GUARDAMAR DE LA SAFOR	24	17	41
46-143 XERACO	155	223	378
46-146 XERESA	53	70	123
46-153 LLOCNOU DE SANT JERONI	27	33	60
46-168 MIRAMAR	128	129	257
46-181 OLIVA	1.293	1.366	2.659
46-187 PALMA DE GANDIA	54	74	128
46-188 PALMERA	57	43	100
46-195 PILES	117	118	235
46-198 POTRIES	35	46	81
46-208 RAFELCOFER	73	68	141
46-211 REAL DE GANDIA	109	113	222
46-218 ROTOVA	44	54	98
46-231 SIMAT DE LA VALLDIGNA	123	114	237
46-238 TAVERNES DE LA VALLDIGNA	972	800	1.772
46-255 VILLALONGA	181	224	405
Total:	9.574	9.226	18.800

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

En total i segons les dades del Servef, la comarca registra 18.800 aturats, 550 més respecte al mes anterior (desembre 2013), quan en van ser 18.250. Per tant, després de tres baixades consecutives en els últims tres mesos de l'any 2013, al gener va tornar a pujar l'atur. Açò suposa una pujada global de quasi 3,5% respecte al mes de desembre.

En la comparativa interanual, mentre que en l'àmbit comarcal la reducció d'aturats és notable: 721 aturats menys que al gener de 2012, a Gandia hi ha 77 aturats més que fa exactament un any. Per contra en ciutats com Oliva i Tavernes s'ha reduït la desocupació en 271 i 108 persones respecte al mateix període en 2012. A Bellreguard en 56 persones.

Per sectors, el de serveis segueix sent el més afectat amb més de 13.700 persones parades; li segueix el de la construcció, amb més de 2.000 aturats; la indústria amb, 1.848 demandants; i l'agricultura, amb 685 aturats.

Per ciutats, Gandia puja un 2,6% la seua taxa d'atur amb 246 aturats més que al desembre i compta amb 9.584 persones inscrites. Oliva augmenta en 164 aturats la llista de demandants i compta amb 2.659 aturats, mentre que Tavernes amb 1.772 inscrits puja al gener en 54 persones el seu índex d'aturats. A Bellreguard puja al gener en 6 persones.

Al País Valencià l'atur va pujar en 12.163 persones al gener, un 2,22% més intermensual i una baixada del 5% interanual, i deixa la xifra en 559.523 demandants. A Espanya, l'atur es va situar en 4.814.435 persones, amb 113.097 aturats més en un mes (2,41%), si bé una reducció del 3,34% respecte a gener de 2013. Per tant, pel que fa als nivells d'atur, Bellreguard se situa a un nivell per sota del País Valencià. Encara que l'atur s'ha reduït en l'interanual respecte a 2013, ha pujat al gener un 1,4% més respecte a desembre de 2013.

De les 430 persones aturades en gener d'aquest any, 221 són homes. L'atur en les dones es xifra en 209 unitats. La taxa d'atur masculina és del 13,1% i la femenina del 13,5%. Els homes són el col·lectiu més afectat per la pujada de l'atur en Bellreguard, encara que el nivell d'atur és més elevat a les dones.

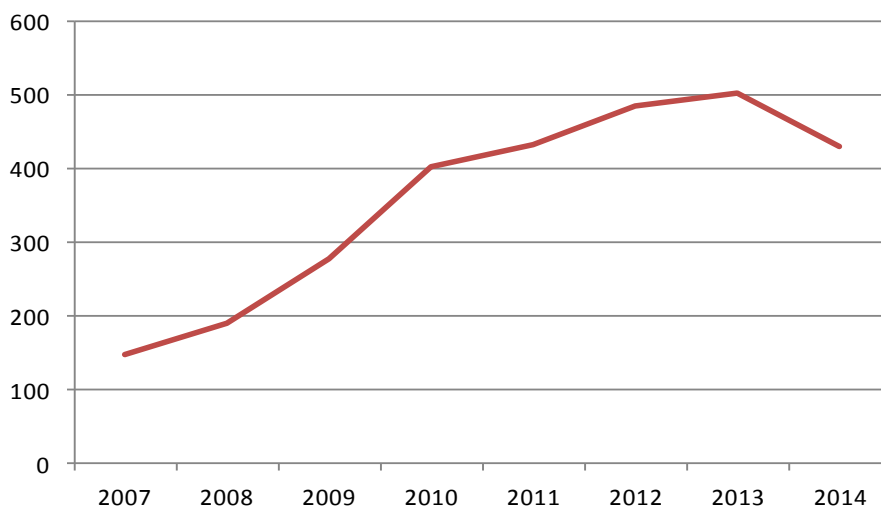
Tornant a la comarca de la Safor, per sectors l'atur es redueix només en el sector de la construcció ínfimament i en el col·lectiu d'aturats sense ocupació anterior. En l'agricultura va haver-hi al gener 685 aturats, un 8,9% més respecte a desembre de 2013. En la indústria, amb 1.848 aturats, va pujar un 0,86% en un mes, encara que en termes interanuals es comptabilitzen 197 persones menys aturades en aquest sector. En la construcció (2.086 aturats al desembre de 2013) va haver-hi una baixada de 26 persones, un 1,26% intermensual. En el sector serveis, amb 13.224 aturats al desembre, hi ha un 3,65% més intermensual d'aturats ara en gener.

El col·lectiu d'aturats sense activitat econòmica és de 482 persones, un 0,4% més en termes intermensuals, i un 1% menys respecte a fa un any. Per sexes, en la comarca de la Safor hi ha 9.574 dones parades i 9.226 homes que volen treballar i no poden. Per activitats, el sector dels serveis segueix sent el focus més gran de demandants d'ocupació amb 13.725 persones. Li

segueix la construcció, amb 2.060 aturats; la indústria amb 1.848 demandants i l'agricultura amb 685 aturats.

Al gràfic següent, observem el nombre de desocupats registrats a Bellreguard que apareixen a les dades del Servef des de l'any 2007 fins al 2014. Aquestes xifres corresponen concretament al mes de gener de cada any.

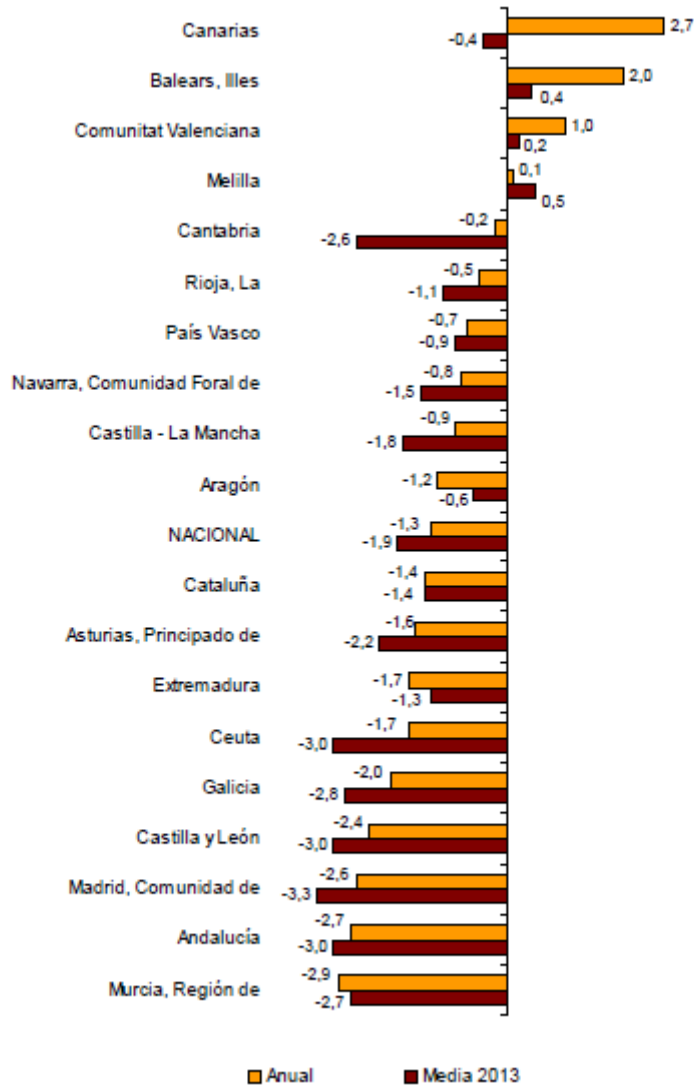
Gràfic 7. Evolució de les xifres de l'atur, Bellreguard - gener 2014. Dades: absoluts

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

En l'Enquesta que la *Cambra de Comerç de València* realitza trimestralment als comerciants de la província de València (2013), els resultats de l'enquesta continuen mostrant dades poc positives per a parlar d'una tendència de recuperació d'ocupació, i per tant de la contractació.

Gràfic 8. Taxa de variació de l'ocupació. Índex general per Comunitats i ciutats autònomes. Taxa anual i de la mitjana d'ocupació

Font: INE, 2014

En el conjunt de l'any 2013 totes les Comunitats Autònomes van perdre ocupació, excepte Illes Balears (0,4%) i la Comunitat Valenciana (0,2%). Disminueix la taxa anual en totes les Comunitats Autònomes, amb l'excepció de Canàries (2,7%), Illes Balears (2%) i Comunitat Valenciana (1,0%).

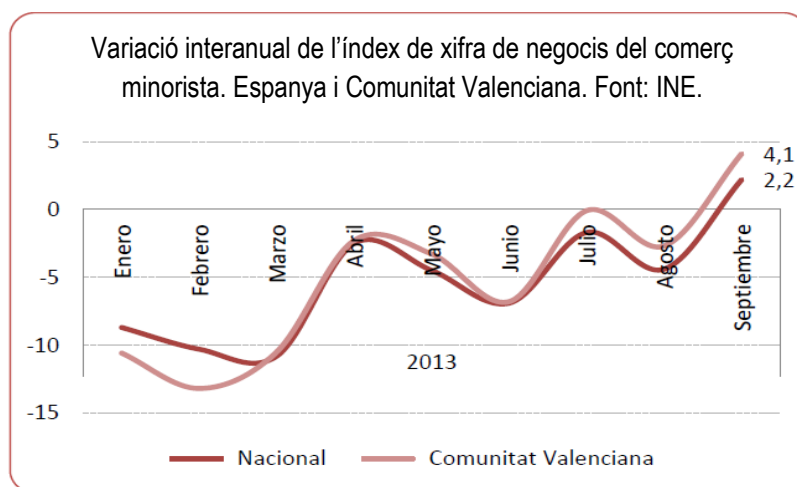
Els resultats de l'enquesta de "Conjuntura del Comerç Minorista de la Província de València¹¹¹", segueixen mostrant l'ajust que continua realitzant el comerç valencià pel que fa a l'ocupació, qüestió aquesta observada durant els anys 2011 i 2012. En el tercer trimestre de l'any 2013, el mercat de treball va experimentar una molt lleu millora en el que a les afiliacions a la Seguretat Social es refereix, tant a Espanya com a la Comunitat Valenciana. De mitjana, les afiliacions de la Seguretat Social a la Comunitat Valenciana es van veure incrementades un 1,1% per al còmput total dels sectors econòmics, enfront del 0,7% de l'increment a escala nacional.

Per contra, pel que es refereix a la distribució comercial detallista, les dades no han sigut positives durant l'últim trimestre. De mitjana el volum d'afiliacions del comerç minorista, en el tercer trimestre va descendir un 4,4% a la Comunitat Valenciana, enfront del descens del 5,1% en l'àmbit nacional. La lleugera millora que van experimentar les vendes en termes interanuals durant l'últim trimestre de l'any 2013 no ha sigut suficients per a incrementar la contractació de treballadors.

Segons l'Enquesta Trimestral del Comerç Minorista de les Cambres de Comerç (2013), dos de cada tres comerciants ha realitzat l'esforç de conservar la plantilla de treballadors en el tercer trimestre de l'any. En l'activitat comercial detallista el mercat de treball no acaba de reactivar-se.

¹¹¹ Informe de Conjuntura del Comerç Minorista de la Província de València. Resultats IV Trimestre 2013. Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de València.

Gràfic 9. Variació interanual de l'índex de xifra de negocis del comerç minorista

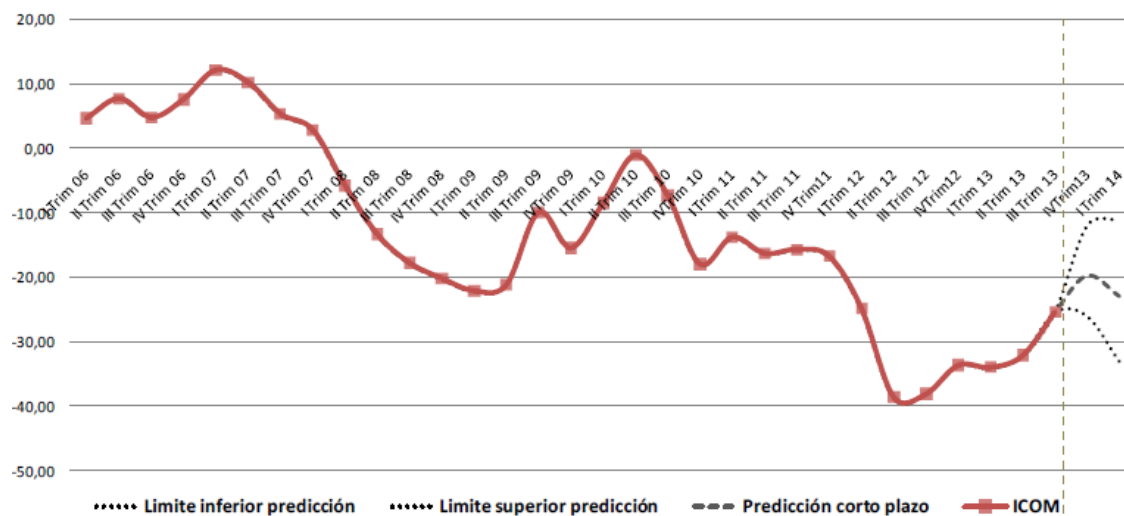

Font: Informe de Conjuntura del Consell Oficial de Cambres Comunitat Valenciana. Observatori del Comerç Valencià, novembre 2013.

Cal destacar que l'evolució del nivell de demanda del sector serveis, malgrat situar-se en cotes negatives, ha frenat el seu descens durant els quatre últims mesos del 2013. Segons l'Enquesta Trimestral del Comerç Minorista de les Cambres de comerç de la Comunitat Valenciana (tercer trimestre de l'any 2013) el percentatge de comerciants que afirmava haver tingut una reculada en les vendes va disminuir en 10 punts percentuals, a favor dels quals afirmen haver incrementat les vendes.

No obstant açò, la dada positiva de les vendes, rebut sempre amb esperança, pot mostrar un cert miratge estadístic doncs la dada es compara amb el de setembre de 2012. En plena recessió econòmica i davant la pujada de l'IVA anunciada pel Govern per a reduir el dèficit públic, el mes d'agost de 2012 va experimentar un repunt de les compres per a anticipar-se a aquest efecte de la citada pujada al que va seguir una caiguda de les vendes sense precedents en la sèrie estadística durant el mes de setembre de 2013. En termes intermensuals, comparant les vendes del setembre de 2013 amb les d'agost del mateix any l'evolució va ser negativa, concretament del -2,5%.

Gràfic 10. Evolució de l'indicador de confiança del comerç (ICM)

Font: Consell de Cambres Comunitat Valenciana. Oficina de Comerç i Territori, 2013.

Des que el segon semestre de 2012 la confiança del comerciant tocara fons, aquest indicador ha mostrat una tendència de millora continuada, encara que se situa en taxes negatives comparables al segon trimestre de 2012, al voltant dels -27 punts. Aquesta dada revela l'alt grau d'escepticisme en la marxa dels comerços valencians, a més són concordes amb l'enquesta trimestral que realitzen les Cambres de comerç de la Comunitat Valenciana que assenyalava que el 65,5% dels comerciants considera que per a l'últim trimestre de 2013 la marxa del negoci empitjorà, i solament el 6,0% indica que millorarà.

I és que l'evolució dels indicadors que afecten el comerç no mostra un panorama, diguem-ne, encoratjador. La pujada dels tipus impositius (IVA a l'agost 2012), la reducció de la renda disponible, la falta de confiança dels consumidors, o la disminució de la taxa d'estalvi familiar són aspectes que no afavoreixen l'increment de la despesa privada. Respecte als factors que limiten l'activitat dels comerços, l'enquesta apunta a l'escassetat de la demanda i a les dificultats de finançament o tresoreria com els aspectes que estan frenant l'evolució del sector comercial valencià.

La debilitat més gran del consum, el deteriorament de la confiança, la incertesa econòmica i el desgast del mercat laboral són factors que sens dubte pressionen a la baixa les decisions de consum. L'Índex de Confiança Empresarial Harmonitzat (ICEA¹¹²), elaborat per l'Institut Nacional d'Estadística revela que a la Comunitat Valenciana la confiança empresarial roman estacionària (0,0%), la qual cosa tradueix el grau d'escepticisme i incertesa de què parlem. Per altra banda, la mala opinió que tenen els consumidors de la situació actual i la futura fan mossa també en els nivells de consum. En dades nacionals del Baròmetre del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS, febrer 2014¹¹³), la confiança del consumidor cau en el mes de febrer de 2014 en 6,2 punts en relació al mes de gener.

I és que la crisi actual ha remogut les finances internacionals amb incidència molt adversa per al consum de les llars i el crèdit de les empreses. Les restriccions de crèdit actuals afecten especialment les microempreses i xicotetes i mitjanes empreses. Aquestes suposen a Espanya més del 99% del total de les empreses formals existents, que expliquen el 89% de l'ocupació formal i el 63% del producte interior brut (Pastor, 2008). Tot açò ha incidit en l'increment de la desocupació i la reducció d'ingressos. En Bellreguard, segons les últimes dades de l'Institut Valencià d'Estadística referents a l'atur per sectors d'activitat, l'atur registrat en el sector serveis és el més elevat amb diferència.

¹¹² La confiança empresarial augmenta en 11 comunitats autònomes en el primer trimestre de 2014 d'acord amb les dades de gener d'enguany de l'INE. En la C. Valenciana aquest índex ICEA resulta estacionari (0,0%).

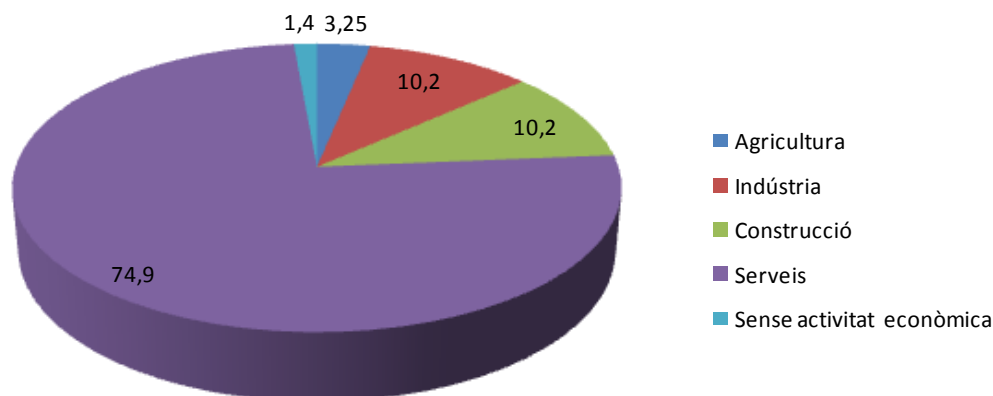
¹¹³ La confiança del consumidor va baixar 6,2 punts al febrer en relació al mes anterior, fins a situar-se en 71,5 punts, segons l'Índex de Confiança del Consumidor (ICC) publicat pel CIS. Aquest repunt de l'indicador, que contrasta amb la pujada de 6,7 punts experimentada al gener, és conseqüència tant de la pitjor valoració que fan els consumidors sobre la situació actual com de les seues expectatives. En concret, l'indicador de situació actual va empitjorar 7 punts al febrer respecte al mes anterior, fins als 55 punts, mentre que l'indicador d'expectatives va retrocedir 5,4 punts, fins als 88 punts. Aquest descens de l'indicador de situació actual es deu a la pitjor valoració que fan els consumidors sobre l'evolució general de l'economia (-10,7 punts) i a una percepció més negativa de les possibilitats del mercat de treball (-9,7 punts). Significativa és la xifra de què sis de cada deu persones pensen que ha empitjorat l'economia. En general, el 60,2% dels enquestats entén que la situació econòmica actual és pitjor que la de sis mesos arrere, mentre que el 25,1% no aprecia canvis. Només el 13,3% opina que ha millorat.

Pel que fa als pròxims sis mesos, quasi el 28% dels entrevistats confia que l'estat de l'economia serà millor, enfront del 42% que auguren un empitjorament i poc més del 23% comenta que no espera canvis. Veure avanç de resultats (nota premsa CIS) del citat Baròmetre:

http://www.cis.es/cis/opencms/ES/9_Prensa/Noticias/2014/prensa0272.html <consultat al febrer de 2014>.

Pel que pertoca a l'atur registrat en el municipi si atenem als diferents sectors *d'activitat* i les últimes xifres del mes de gener del Servef, s'observa que la majoria de la població en atur prové del sector serveis, concretament el 75%.

Gràfic 11. L'atur segons sector d'activitat. Bellreguard, gener 2014. (%)

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

Els sectors de la "indústria" i la "construcció" també representen una part important de la població desocupada: tots dos sectors d'activitat sumen un total d'un 20,4%. L'atur en l'agricultura, així com aquell sector de la població sense ocupació anterior (activitat econòmica), és molt residual pel que fa a la resta.

El nombre de *desocupats* segons *els grups d'edat* a la següent taula es mostren com el major nombre de desocupats es troba en els grups d'edats compreses entre els 25 fins als 44 anys, que sumen un total de 203 aturats, concretament un 47,2% del total dels aturats de Bellreguard. No obstant això, la taxa d'atur més elevada és la corresponent al grup de majors de 44 anys, un 15,5%. Al grup d'edat comprés entre els 25 i 44 anys aquesta taxa és del 12,9%. La taxa d'atur dels menors de 25 anys representa el 9%.

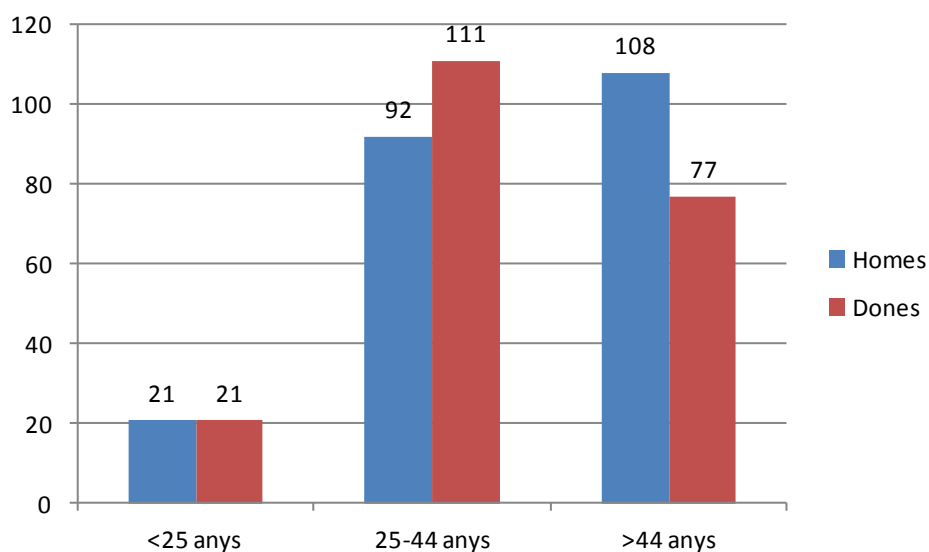
Taula 11. Atur per grups d'edat, Bellreguard – gener 2014. (%)

Grups d'edat			
	<25 anys	25-44 anys	>44 anys
Sexe			
Homes	21	92	108
Dones	21	111	77
Total	42	203	185

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

En el següent gràfic s'observen les últimes dades referents a *l'atur per tramades d'edat*. En l'eix horitzontal s'especifiquen els diferents grups d'edat, i les barres representen, en nombres absoluts, el nombre de persones parades en cada tramada d'edat i segons el sexe.

Gràfic 12. Atur per grups d'edat i sexe, Bellreguard - gener 2014

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014. Absoluts.

S'observa que l'atur es concentra fonamentalment entre els 25 i els 44 anys, com dèiem abans, destacant sobretot, que l'atur femení és lleugerament superior al masculí. La taxa d'atur femenina és del 15,3% i la masculina de l'11,8% en les anteriors tramades d'edat. No obstant açò, en majors de 44 anys l'atur és més pronunciat en els homes que en les dones. La taxa d'atur masculina és del 16,7% en majors de 44 anys, quasi quatre punts superior a la femenina.

Les taxes d'atur de menys de 25 anys són més elevades en les dones que en els homes, un 9,9% i un 8,3% respectivament.

Segons el *nivell de formació*, els majors grups de població aturada es localitzen en aquells de menor qualificació, constituïts bàsicament per persones que han detingut els seus estudis a la primera etapa d'Educació Secundària, ja siga amb títol o sense títol de graduat escolar. La resta de grups de diferent nivell formatiu no presenten en cap cas xifres superiors al 6% del total de les persones desocupades.

Taula 12. Aturats segons nivell de formació, Bellreguard - gener 2014.

Nivell de formació	Absoluts	%
ESTUDIS PRIMARIS INCOMPLETS	10	2,3
ESTUDIS PRIMARIS COMPLETS	14	3,3
PROGRAMES PER A LA FORMACIÓ I INSERCIÓ LABORAL QUE NO PRECISEN D'UNA TITULACIÓ ACADÈMICA DE LA 1ª ETAPA DE SECUNDÀRIA PER A LA SEUA REALITZACIÓ (MÉS DE 300 HORES)	3	0,7
PRIMERA ETAPA D'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA SENSE TÍTOL DE GRADUAT ESCOLAR O EQUIVALENT	208	49,5
PRIMERA ETAPA D'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA AMB TÍTOL DE GRADUAT ESCOLAR O EQUIVALENT	93	22,1
PROGRAMES PER A LA FORMACIÓ I INSERCIÓ LABORAL QUE PRECISEN D'UNA TITULACIÓ ACADÈMICA DE LA 1ª ETAPA DE SECUNDÀRIA PER A LA SEUA REALITZACIÓ (MÉS DE 300 HORES)	1	0,2
ENSEYAMENTS DE BATXILLERAT	18	4,2
ENSEYAMENTS DE GRAU MITJÀ DE FORMACIÓ PROFESSIONAL ESPECÍFICA, ARTS PLÀSTIQUES I DISSENY I ESPORTIVES	23	5,4
ENSEYAMENTS DE GRAU MITJÀ DE MÚSICA I DANSA	1	0,2
ENSEYAMENTS DE GRAU SUPERIOR DE FORMACIÓ PROFESSIONAL ESPECÍFICA I EQUIVALENTS, ARTS PLÀSTIQUES I DISSENY I ESPORTIVES	16	3,8
ENSEYAMENTS UNIVERSITARIS DE PRIMER CICLE I EQUIVALENTS O PERSONES QUE HAN APROVAT 3 CURSOS COMPLETS D'UNA LICENCIATURA O CRÈDITS EQUIVALENTS (DIPLOMATS)	16	3,8
ENSEYAMENTS UNIVERSITARIS DE PRIMER I SEGON CICLE, DE NOMÉS SEGON CICLE I EQUIVALENTS (LLICENCIATS)	17	4
ENSEYAMENTS UNIVERSITARIS DE GRAU	1	0,2
ENSEYAMENTS UNIVERSITARIS OFICIALS DE MÀSTER	4	0,9
SENSE ESTUDIS	5	1,1
	430	100

Font: Elaboració pròpia i Servef, 2014.

L'evolució de les xifres de l'atur a Bellreguard presenta una tendència ascendent durant els últims anys, excepte pel que fa al mes de gener de 2014, en els quals varia encara que de forma tèbia però a millor. Les xifres de l'atur en part s'han vist minorades pels convenis públics establits pel Pla d'Ocupació Conjunta de les Administracions Públiques Valencianes¹¹⁴ a persones aturades en la comarca de la Safor, després de la canalització de subvencions a empreses a través dels ajuntaments, per convenis amb el Servef i amb la Diputació Provincial.

La Conselleria d'Economia, Indústria, Turisme i Ocupació en l'ordre 30/2013 va convocar una subvenció destinada a la contractació de persones aturades en programes d'ocupació pública d'interés general i social. L'Ajuntament de Bellreguard va sol·licitar la subvenció i el passat mes

¹¹⁴ Pot consultar-se notícia al següent enllaç AL diari digital 'infonticiasgandia.com' (2/10/2013): <http://www.infonticiasgandia.com/webnoticiar.aspx?not=3611> <consultat a l'octubre de 2013>.

de novembre de 2013 el SERVEF va concedir a l'Ajuntament la quantitat de 22.191,12 euros per a la contractació de 21 aturats per un termini de tres mesos, des de meitat de desembre a meitat de març. Els 21 aturats s'han contractat per a realitzar tasques de revaloració dels espais urbans dins del terme municipal. Així mateix, ha sigut notícia¹¹⁵ recent (25 de febrer de 2014) el que la Diputació de València invertirà un total de 21,17 milions d'euros en total en la comarca de La Safor, amb el seu Pla Provincial d'Inversions i Ocupació 2014-2015. Aquests convenis del Servef i de la corporació provincial, pretenen obrir les portes al mercat laboral, per a les persones aturades dels diferents municipis de la comarca.

1.6. Indicadors econòmics

Els indicadors econòmics que analitzem ací fan referència a les xifres i variables l'evolució de les quals proporciona informació sobre el desenvolupament de l'economia d'un municipi. En el cas de Bellreguard, alguns dels indicadors que citem a continuació ens donen una idea aproximada de la situació econòmica actual del municipi.

Taula 13. Indicadors econòmics - Bellreguard

Indicadors econòmics Bellreguard	2014
Pressupost mitjà per habitants - 2013 (€/hab.)	639,83
Valor catastral mig - 2013 (€)	25.175
Parc vehicles motor (2012)	3628
Línies banda ampla	899
Nº activitats industrial (indústria i construcció)	87
Variació activ.industrials 07-12 (%)	-16,1
Nº activitats comercials majoristes	35
Variació activ.comercials majoristes 07-12 (%)	-12,2
Nº activitats comercials minoristes	50
Variació activ. comercials minoristes 07-12 (%)	-24,5
Nº activitats restauració i bars	14
Variació restauració i bars 07-12 (%)	-55,9
Comerç ambulant i mercat (unitats)	2
Coop. Agrícola (unitats)	1

Font: Elaboració pròpia, Argos GVA i Anuari Ecòmic La Caixa, 2014

¹¹⁵ Pot veure's notícia al diari digital 'lainformación.com' (27/02/2014) del Pla Provincial 2014-2015 de la Diputació provincial referent a inversions a realitzar a La Safor. Disponible: http://noticias.lainformacion.com/economia-negocios-y-finanzas/servicio-de-inversiones/la-diputacion-invierte-21-17-millones-en-la-safor-con-el-plan-provincial-2014-2015_VA7YfLINTSvfP1h7H4zC33/ <consultat al febrer de 2014>.

Si veiem l'anterior taula, i fem memòria, ja s'avançava anteriorment, que el nombre d'*activitats minoristes* han disminuït significativament en els últims anys. D'igual forma ocorre respecte al conjunt de les activitats econòmiques, la variació de les quals es xifra en negatiu. En aquest sentit, destacar que pel que fa al pressupost mitjà per habitant ha descendit en més de set-cents euros respecte a l'any 2010 que era de 1.364,78 (euros/habitant). És l'any 2007 on aquest indicador aconsegueix el seu punt més alt, xifrant-se en 2.002,19 euros per habitant. Per tant el pressupost mitjà per habitant ha descendit notablement en el municipi. En la comarca de la Safor aquest indicador es xifra en 853,3 euros per habitant (2014), poc més de dos-cents euros de pressupost mitjà més que a Bellreguard. Així mateix, el municipi té un pressupost mitjà per habitant inferior a la província i l'autonomia, xifrant-se aquests en 818,91 euros i 830,41 euros per habitant respectivament.

Pel que concerneix el nombre d'activitats comercials detallistes destacar que han descendit notablement a Bellreguard. L'any 2000 el municipi tenia censades 82 activitats comercials minoristes. En el 2010 es comptabilitzen 58 activitats d'aquest tipus. Es perden ja en 2010 un total de 24 comerços minoristes. Actualment el municipi compta amb 50 activitats d'aquest tipus. Aquesta tendència a perdre comerç també es produeix en el conjunt de la província i de l'autonomia. La variació d'activitats des del 2007 respecte al 2012 es xifra en negatiu: un - 13,6% en la província i un -13% en l'autonomia.

2. Planejament urbà

En aquest apartat s'ha realitzat a més d'una anàlisi d'estadístiques oficials d'organismes i entitats públiques, la realització d'un cens comercial (recompte in situ) de totes les activitats comercials de la localitat. Volíem conèixer la distribució espacial de la població així com la distribució espacial de l'oferta comercial i de l'activitat econòmica al municipi. Per això, hem consultat documents de planejament d'urbanisme comercial amb un treball de camp -realització de censos comercials - que ens aportara una fotografia exacta de la realitat comercial de Bellreguard.

2.1. Distribució espacial de la població

Bellreguard, amb una superfície de 291 ha, té una superfície ocupada del 70%. Actualment existeixen dos nuclis principals de població: Bellreguard i la platja de Bellreguard. Del total de la població que té el municipi, 4.756 habitants, poc més de cent persones (al voltant del 2% del total) viuen en la platja (Ajuntament de Bellreguard, 2013).

Figura 5. El terme de Bellreguard.

Font: elaboració pròpia, *Google Earth*.

Bellreguard solament disposa d'una platja, de sorra daurada, segon nucli de població del municipi, situada en una zona urbana i amb un grau d'ocupació mig-alt. La platja compta amb la totalitat dels serveis necessaris per gaudir de les vacances i viure durant tot l'any. El turisme és un sector molt important per al municipi, encara que, sense elements diferenciadors, respon al model clàssic imperant de molts municipis del litoral: turisme de sol i platja.

El terme de Bellreguard arriba fins al mar amb la partida de Rodafam. En el límit d'aquesta partida es troba la zona marítima, avui dia totalment urbanitzada. Al costat del mar la

urbanització ocupa tot el litoral. Les 35 cases per a estiujar existents en 1950 - algunes encara existeixen - han donat pas a nombrosos blocs d'apartaments i residencials unifamiliars, amb caràcter de segona residència.

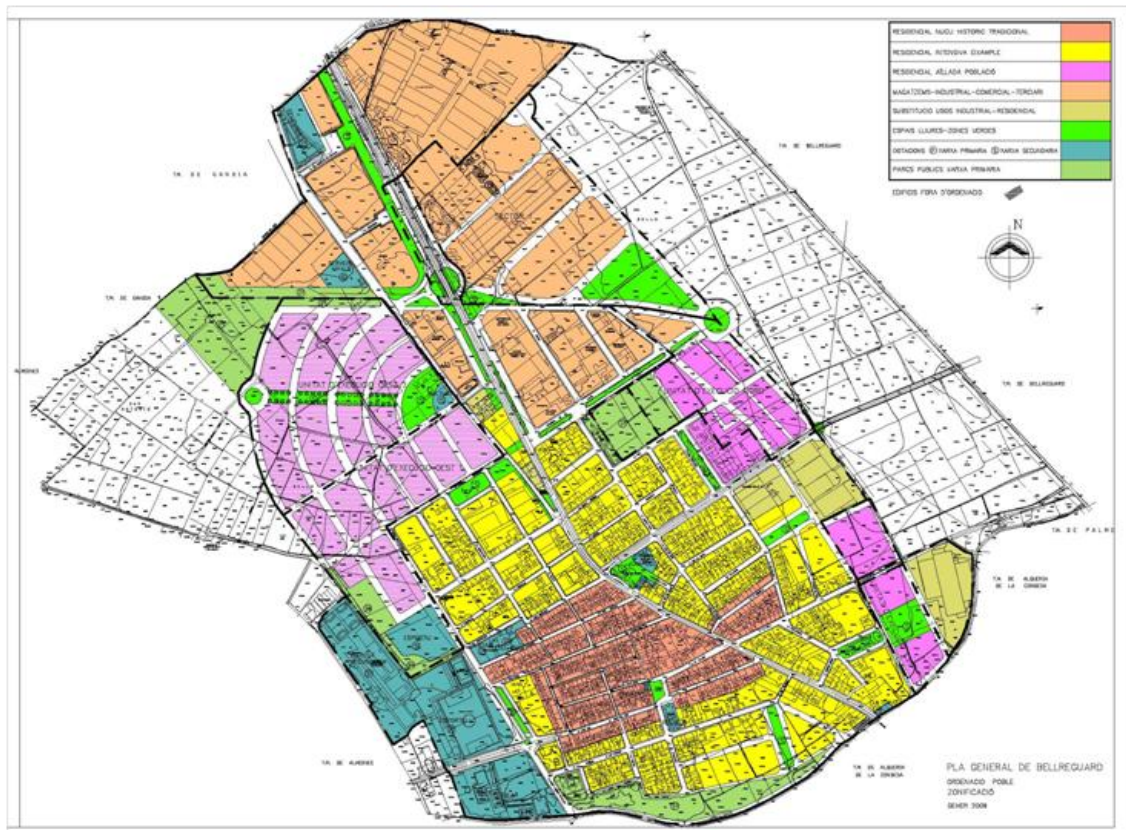
La població de Bellreguard triplica en el període estival la seua població. En l'anterior *Pla de Turisme del Municipi* (Agència Desenvolupament Local de l'Ajuntament de Bellreguard, 2010), ja s'assenyalava que el municipi té un total de 3.000 habitatges amb capacitat per a 11.000 habitants entre poble i platja. Les noves actuacions urbanístiques i unitats d'execució projectades, tant en el poble com en la platja, incrementaran les estimacions realitzades respecte al nombre de població. A continuació s'exposa l'actual Pla General d'Ordenació Urbana vinculant les diferents unitats d'execució.

Figura 6. Bellreguard i pobles pròxims.

Font: elaboració pròpia, Google Maps.

Figura 7. Planejament Urbà del poble de Bellreguard.

Font: Urbanisme, Ajuntament de Bellreguard, 2012.

És en el nucli històric tradicional (color taronja), on més nombre d'habitants hi ha – dos terços de la població -, doncs tota l'àrea està consolidada urbanísticament. Resten pocs solars i espais per construir. No obstant això, encara queden significatives superfícies en altres sectors del terme municipal sense consolidar i per construir, que tenen una tendència a albergar a població de pobles propers i de la veïna ciutat de Gandia (àrea oest).

Les noves àrees d'execució (color rosa) són un clar testimoni del creixement urbanístic que ha experimentat Bellreguard. Sobretot en la construcció de l'àrea residencial oest 1 i 2. Amb tot, la dotació comercial en aquesta és escassa, pràcticament nul·la.

Figura 8. Planejament Urbà de la platja de Bellreguard.

Font: Urbanisme, Ajuntament de Bellreguard, 2012.

2.2. Distribució espacial de l'oferta comercial i de l'activitat econòmica

En aquest apartat, exposem la localització i distribució espacial de l'oferta comercial i de la seua concentració en el municipi mitjançant el treball censal realitzat. Així mateix, mostrarem també la distribució de les activitats terciàries i la seua correlació amb les característiques de les zones comercials considerades. Qüestió aquesta rellevant a l'hora de tractar aspectes comercials i urbanístics de les diferents zones del municipi.

2.2.1. Localització del comerç minorista

Una vegada realitzat el cens d'activitats comercials – veurem aquest més endavant -, podem afirmar que en general, la ubicació del comerç a Bellreguard es troba d'una banda bastant

concentrat entorn de l'Ajuntament i carrers confrontants, la resta està bastant repartit o disseminat per diversos carrers (zones) de la localitat.

En l'Avinguda d'Alacant, a l'entrada al municipi venint des de Gandia, també alberga una xicoteta agrupació de comerços diversos, encara que escassa. Es tracta fonamentalment d'establiments que pertanyen al sector de la llar (*Artikane Mobles, Zailand, Ferreteria Domenech*) i que conviuen amb altres tipus d'activitats més industrials.

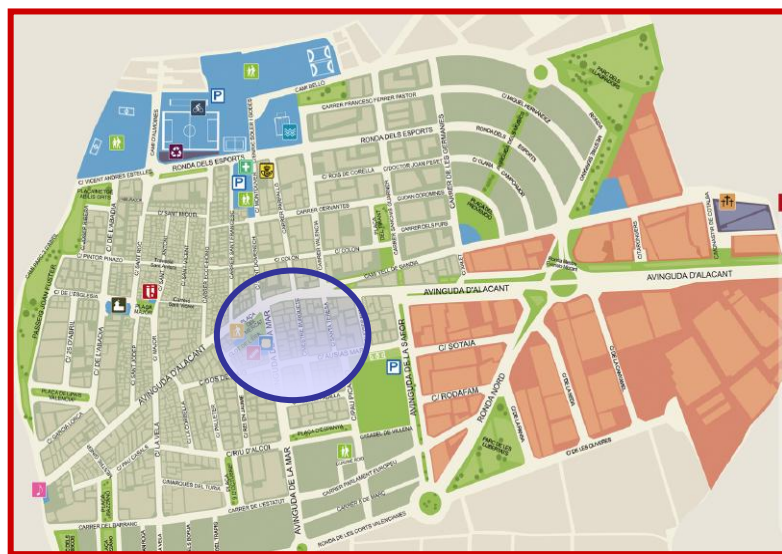
En la perifèria del municipi, enfront mateix dels anteriors comerços, trobem els carrers Sotaia i Rodafam, que si bé no disposen de comerços, s'ubiquen en la zona industrial més important del municipi, el Polígon. En el nucli urbà, els comerços es localitzen principalment en els següents eixos comercials que es poden localitzar en el municipi:

- a) Gairebé el 25% dels comerços del municipi es localitzen en l'eix comercial Avinguda de la Mar, sent el més important en el municipi.
- b) Altres eixos secundaris són el Carrer Ausiàs Marc i el format per l'Avinguda d'Alacant, Carrer Dos de Maig escaira amb Carrer Rei En Jaume I, que entre ells agrupen el 23% dels comerços.

La resta d'establiments comercials es troben molt repartits pel municipi, encara que hi ha algunes zones com el nucli històric tradicional (*veure planejament urbà – poble*), on la concentració és un poc major: entorn Centre de Salut, Plaça Major i la sortida direcció a Oliva, l'Avinguda Alacant. Es tracta en la seua majoria de comerços “d'alimentació”, “confecció i complements” i “equipament de la llar”, que conviuen amb la localització d'altres activitats terciàries.

Les zones residencials de nova construcció (*oest I i II*), és on el dèficit comercial és visible i només trobem comerç, molt disseminat, als carrers propers al Poliesportiu i zones escolars. Com hem dit abans, en l'Avinguda d'Alacant, a l'entrada al municipi venint des de Gandia, també hi ha una xicoteta agrupació de comerços diversos, encara que escassa, que conviuen amb altres tipus d'activitats de caràcter industrial.

Figura 9. Concentració comercial – poble

— Zona de major concentració comercial - poble

Font: Elaboració pròpia.

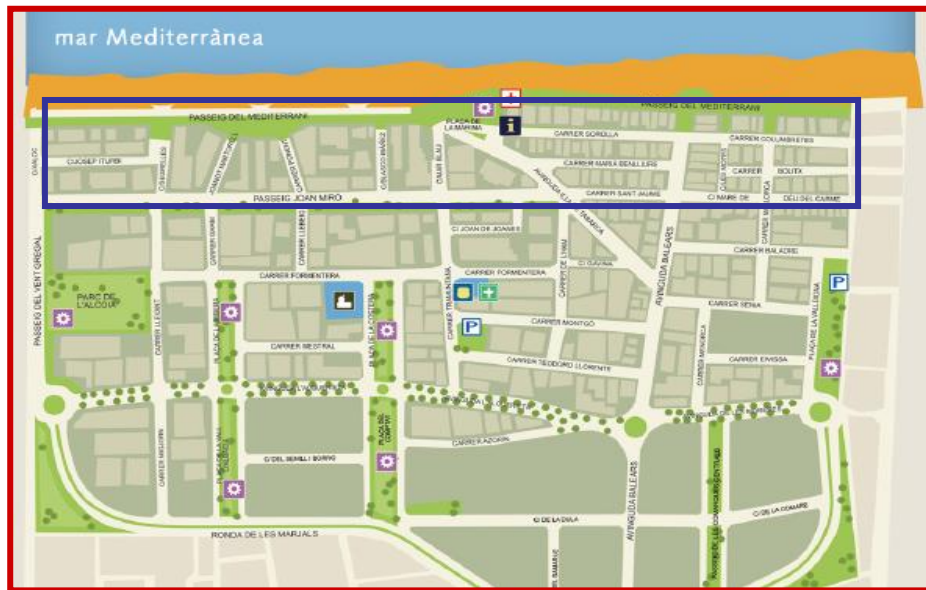
Quant a les referències geogràfiques, com d'altra banda és lògic, els establiments es localitzen principalment en zones on hi ha comerços, buscant economies d'escala, i zones de pas, ja que a major afluència de pas i de gent, major és el nombre potencial de clients. És a dir, en la distribució dels comerços incideixen especialment les economies d'aglomeració i/o concentració, i per descomptat l'accessibilitat. Cal destacar certa atracció que ofereix el supermercat Mercadona (C/ Riu d'Alcoi escaira amb Avinguda de la Mar), el mercadet setmanal a la Plaça d'Espanya, i també les cafeteries i bars de l'entorn, doncs atreuen comerços en les seues proximitats.

Pel que fa al nucli de la platja de Bellreguard, les activitats econòmiques, i concretament el comerç, es concentren principalment en dos eixos comercials (i els seus carrers adjacents):

- Primer eix: C/ Columbretes, C/ Sorolla i Passeig Mediterrani
- Segon eix: Passeig Joan Miró, C/ Sant Jaume i C/ Mare de Déu del Carme

Per altra banda, ja s'ha avançat en aquesta anàlisi, que en la platja de Bellreguard, l'oferta comercial permanent és molt escassa, i el 80% dels comerços són "d'alimentació": *un forn, una pescateria, una carnisseria, un autoservei, un establiment multipreu i dos xicotets supermercats.*

Figura 10. Concentració comercial – platja

— Zona de major concentració comercial - platja

Font: Elaboració pròpia.

2.2.2. Localització d'altres activitats terciàries

La distribució de les activitats terciàries a Bellreguard guarda una correlació amb les característiques de cadascuna de les zones considerades. Per això dividirem el municipi en tres àrees diferenciades: Nucli Urbà, Polígon Industrial i Nucli Històric Tradicional.

Les activitats terciàries es divideixen en tres grans blocs:

- Entitats financeres: s'inclouen bancs i caixes d'estalvi.

- Serveis a empreses: empreses dedicades a la construcció, intermediaris del comerç, serveis financers i comptables, serveis tècnics, construcció i promoció immobiliària, assessories i altres serveis.
- Serveis personals: empreses dedicades a reparacions, sanitat, assegurances, restaurants, bars, fotografia, bugaderia i altres serveis.

1) Nucli Urbà poble.

La presència d'activitats terciàries en el nucli urbà està molt concentrada en la línia imaginària que conformen l'Avinguda d'Alacant, Carrer Rei En Jaume I, carrer dos de Maig, tota l'Avinguda de la Mar, i carrers confrontants a la mateixa, especialment: Ausiàs Marc i Plaça d'Espanya (on se celebra el mercat ambulant setmanal els dimarts).

Les poques empreses dedicades a serveis d'empreses són de construcció, intermediació immobiliària, professionals liberals que ofereixen serveis financers i comptables, entre els més destacats.

Els serveis personals són notablement nombrosos en el nucli urbà de Bellreguard i la seua distribució espacial està molt concentrada als anteriors carrers, i resulta heterogènia en la resta del municipi. No es poden apreciar especialitats encara que sí que hi ha grups que destaquen sobre la resta: perruqueries, cafeteries i bars.

Els bancs i les caixes d'estalvi estan concentrats majorment en l'entorn pròxim a l'Ajuntament, en l'eix comercial de l'Avinguda Alacant cantonada amb el carrer Rei En Jaume I, on trobem banc i una caixa rural d'estalvi. Enfront mateix i creuant l'Avinguda d'Alacant, al Carrer Sant Francesc, trobem un altre banc.

2) Nucli històric tradicional.

La presència d'activitats terciàries en el nucli històric tradicional està molt repartida, si bé, és l'entorn de la Plaça Major i carrers confrontants on més activitats d'aquest tipus.

Els serveis a empreses són relativament escassos en comparació a altres zones del municipi considerades. La presència d'entitats financeres és escassa, amb la presència d'una oficina bancària, en el Carrer Major. Quant als serveis personals, tampoc hi ha un gran nombre d'establiments, que estan bastant repartides per aquesta zona.

En aquest nucli trobem de forma disseminada fonamentalment comerços d'alimentació i equipament de la llar, i menys activitats terciàries com ocorre per exemple en el nucli urbà. Com a dada curiosa, destacar que proper als centres d'educació, i d'altra banda sembla lògic, trobem dos "llibreries-papereries" (comerços), les dues úniques que existeixen en el municipi.

3) Polígon Industrial

El Polígon Industrial Velló posseeix una notable presència d'empreses dedicades a activitats terciàries. Els serveis dedicats a empreses es troben repartits per tota l'àrea industrial i els sectors més nombrosos són els dels intermediaris del comerç, serralleries, impremta i retolació, automoció, alimentació i materials de construcció.

Quant a la presència d'altres serveis, com per exemple serveis financers, no hi ha cap activitat en el Polígon, si bé, això té una explicació: d'una banda, molts d'aquests serveis els assumeix la mateixa empresa mitjançant un departament creat a aquest efecte; i, d'altra banda, es tracta d'un municipi petit en el qual tot queda a l'abast. Això explica també la no presència o absència de serveis personals.

2.3. L'oferta comercial

En aquest apartat, igual que en les seues taules i gràfics, s'examina l'evolució del sector minorista a partir del 2007, coincidint amb l'any anterior a la crisi econòmica. Aquestes dades ens ajuden a conèixer l'actual dinàmica comercial. També realitzem la diferenciació entre les diferents tipologies comercials presents en el municipi mitjançant un cens comercial. Aquest és una ferramenta important per a conèixer com s'estructura aquesta oferta comercial.

2.3.1. Estructura comercial

En la taula següent, podem veure l'estructura comercial del municipi, atenent tant al nucli urbà com a la platja; segons grups d'activitats. Les activitats que tenen a veure amb l'equipament de la llar i l'alimentació són les més nombroses.

Taula 14. Estructura del comerç de proximitat - Bellreguard

Estructura comercial	Poble	sense activitat	Platja	sense activitat.
Llar	18	4	1	
Serveis (vestit i calçat)	9			
Alimentació	13	1	8	1
Confecció i complements	8	1	1	
Altres comerços	4			
	52		10	

Font: Elaboració pròpia (cens comercial) i Anuari Econòmic La Caixa, 2012

Amb les dades provinents de l'anuari econòmic de La Caixa, es va realitzar en paral·lel un cens comercial de Bellreguard, i s'observa en l'anterior taula que un total de set activitats comercials minoristes, es troben sense activitat aparent. A mesura que avancem en el treball, l'actualització de l'anterior font arreplega el que ja es corrobora en la següent taula, que el nombre d'activitats comercials detallistes en l'any 2012 havia descendit i es xifrava en 55 – resultat de restar les activitats comercials sense activitat -.

Taula 14 a. Estructura del comerç de proximitat – Bellreguard

Estructura comercial	Poble	Platja	Total
Llar	14	1	
Serveis (vestit i calçat)	9		
Alimentació	12	7	
Confecció i complements	7	1	
Altres comerços	4		
	46	9	55

Activitats minoristes de la categoria "Llar" (tèxtil llar; mobles; electrodomèstics; material elèctric de la llar; articles de cuina, parament, vaixelles i cristalleries; neteja i drogueria; utensilis de jardí).

Font: Elaboració pròpia (cens comercial) i Anuari Econòmic La Caixa, 2012

Amb la revisió actualitzada del cens al gener de 2014 respecte al de meitat del 2012, comprovem que el nombre d'activitats comercials detallistes en el municipi ha disminuït en dos comerços, i es xifren en 53.

Taula 14 b. Estructura del comerç de proximitat actualitzat– Bellreguard

Estructura comercial	Poble	Poble 2014	Platja	Platja 2014	Total 2014
Llar	14	14	1	1	
Serveis (vestit i calçat)	9	8			
Alimentació	12	12	7	6	
Confecció i complements	7	7	1	1	
Altres comerços	4	4			
	46	45	9	8	53

Font: Elaboració pròpia (cens comercial) i Anuari Econòmic La Caixa, 2014

Si fem una comparativa de la variació d'activitats comercials minoristes del període que va des de l'any 2007 respecte a l'any 2012, segons les dades de l'*Anuari Econòmic de La Caixa*, la xifra resulta negativa: - 24,5%. En aquest període s'ha perdut comerç, igual ocorre amb la resta d'activitats econòmiques.

Taula 15. Nombre de comerços de proximitat en diferents anualitats– Bellreguard

Nombre de comerços	Total
any 2007	66
any 2008	62
any 2009	62
any 2010	58
any 2011	55
any 2012	50

Font: Elaboració pròpia i Anuari Econòmic La Caixa, 2014

En els plànols següents (Cens Comercial de Bellreguard, 2012 i actualització 2014), podem veure gràficament el nombre d'activitats empresarials dels dos nuclis del municipi: poble i platja; on s'ubica la localització territorial d'aquestes. En aquests plànols - figures 11 i 12 -, fent una anàlisi diferenciant activitats, trobem repartides un total de 62 activitats comercials detallistes en diferents grups (set de les quals com s'assenyala abans es troben sense activitat aparent).

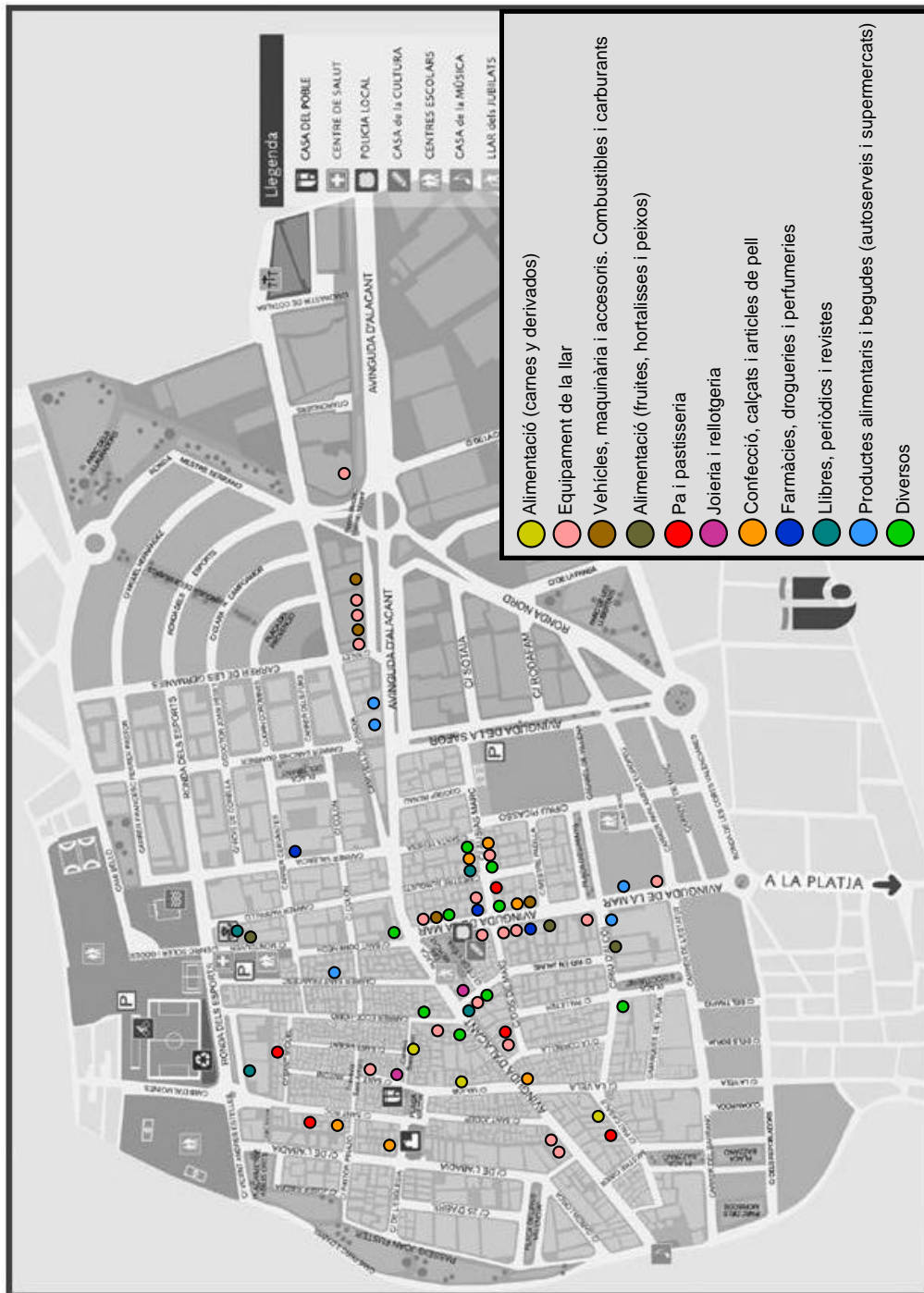
Dos eixos són els que compten amb un major nombre d'activitats econòmiques al poble; a saber: el carrer Ausiàs Marc i l'Avinguda de la Mar. L'Avinguda de la Mar conté un total de 22 activitats, de les quals 13, poc més del cinquanta per cent, són comerços minoristes. En aquesta avinguda i fent cantonada amb el carrer Riu d'Alcoi, és on trobem un supermercat, l'únic al poble, de la marca Mercadona. Un altre eix important, el Carrer Ausiàs Marc, compta amb un total de 16 activitats econòmiques, de les quals 6 són dedicades al comerç minorista.

Comerços i indústries-establiments comercials de major superfície (*Zailand, Ferreteria Domenech, Artikane Mobles, Tèxtils San Mateu, etcètera*), els trobem a l'entrada del municipi, venint de Gandia, en la mateixa Avinguda Alacant, en el límit imaginari que configuren la mateixa Avinguda Alacant, l'Avinguda de la Safor i la Ronda Nord; zona on es troba el polígon industrial. La resta de comerços es troben en llocs disseminats del municipi (nucli històric tradicional); sent les noves zones residencials (àrea oest; veure pla planejament urbà) on és pràcticament nul·la la dotació de comerços.

A la platja es comptabilitzen un total de 37 activitats econòmiques, de les quals 9 dedicades al comerç minorista. Una peculiaritat d'aquest nucli urbà és que la majoria, almenys pel que fa al xicotet comerç, romanen tancades pràcticament durant tot l'any, només obren durant la temporada d'estiu. Podríem afirmar que, en la platja de Bellreguard, l'oferta comercial permanent és molt escassa i geogràficament concentrada: les dues primeres línies de platja concentren la majoria de les activitats econòmiques: Passeig del Mediterrani, Passeig Joan Miró i carrers de l'entorn.

A continuació, presentem els censos comercials del poble i de la platja de Bellreguard, realitzats durant aquesta investigació, on podem veure gràficament les diferents activitats comercials. Fem una classificació general dels comerços segons la seua especialitat utilitzant els treballs realitzats sobre aquest tema per Hermosilla (2003).

Figura 11. Cens comercial poble - Bellreguard

Font: Ajuntament de Bellreguard. Elaboració pròpia. 2012 i 2014.

Figura 12. Cens comercial platja - Bellreguard

Font: Ajuntament de Bellreguard. Elaboració pròpia, 2012 i 2014.

2.4. Superfície comercial

En aquest apartat exposem l'actual nombre d'activitats comercials minoristes i la superfície comercial. Qüestió important per veure les distintes activitats presents i els metres quadrats que disposen aquestes. Així com la distribució interna del comerç a l'engròs de la comarca.

La superfície total del comerç minorista destinada a sala de venda suma 9.413 m², dividida en tres grans blocs:

- Alimentació
- No alimentació, i
- Mixt i altres.

Taula 16. Nombre de comerços i superfície comercial– Bellreguard

Nombre i superfície comercial	unitat	m ²
Activitats comercials minoristes	50	8.914
Activitat comercial alimentació	14	2.991
Comerç tradicional	11	115
Supermercats	3	2.876
Total no alimentació	30	5.393
Vestit i calçat	3	105
Llar	12	3.387
Resta no alimentació	15	1.901
Comerç mixt i altres	6	530

Font: Elaboració pròpia i Anuari Econòmic La Caixa, 2014

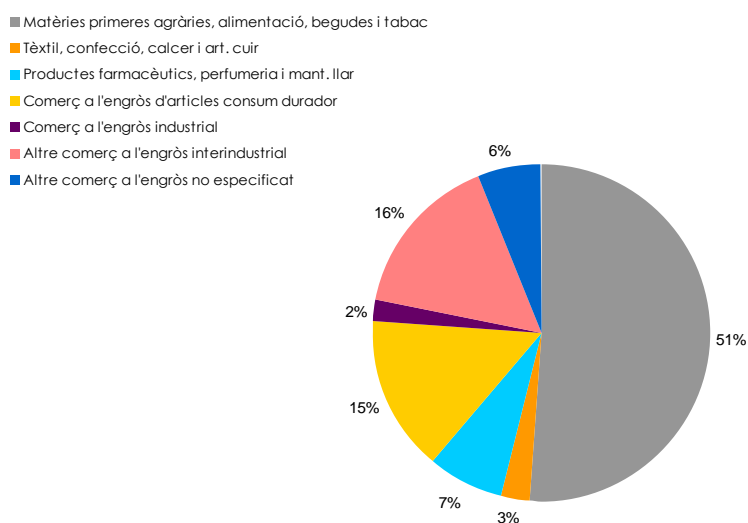
La superfície més gran la trobem en el conjunt de comerços que no es dediquen a l'alimentació; més del 60%. En aquest grup destaquen sobre la resta aquells comerços dedicats a productes de la llar, i resta no alimentació. La resta de la superfície es reparteix en proporcions majors entre els comerços d'alimentació (33,6%), respecte als de comerç mixt i uns altres

(supermercats, mercadets, etcètera). Cal destacar que en el municipi no hi ha grans formats comercials, per exemple: hipermercat, que amplie la superfície i sala de venda. No obstant això, els centres comercials i hipermercats, queden molt pròxims a la localitat, doncs el creixement comercial de les zones properes com la zona comercial de Gandia i Oliva, són sense cap de dubte, una forta competència pel xicotet comerç.

En aquest sentit, el 48% de la població del municipi realitza la “compra forta” (aquella anomenada setmanal) en altres municipis, principalment a Gandia, el 86% del total. A més a més, únicament el 22% de la població assenyala comprar únicament en Bellreguard. Aquesta és una característica predominant en les edats de 60 i més anys (*Estudi Socioeconòmic de Bellreguard*, 2011). Si a açò li unim la variació en negatiu en els últims sis anys de tancament de comerços locals (- 24,5%), els resultats combinats són dramàtics per a aquest sector del municipi.

Les activitats comercials dedicades a l'alimentació ocupen gran part de la distribució interna del comerç comarcal. També a Bellreguard el nombre d'activitats comercials dedicades a l'alimentació estan entre les més nombroses. En el següent gràfic es pot observar la distribució interna del comerç a l'engròs de la comarca.

Gràfic 13. Distribució del Comerç a l'engròs de La Safor.

Font: Novell, N. (2010): "D'Economia a la Safor", en *Revista Anuari del CEIC Alfons el Vell*; número 1, Gandia.

2.5. Principals dotacions comercials

En aquest apartat trobarem informació referent a la tipologia, el nombre i les dotacions comercials. Tant d'aquelles que es troben en el mateix municipi - supermercats, autoserveis, multipreus - com d'aquells establiments i formats comercials de l'àrea d'influència que són competidors del comerç minorista de Bellreguard. Resulta necessari conèixer quin és la intensitat de la competència per al comerç minorista de Bellreguard a l'àrea d'influència pròxima. Així mateix farem referència als mercats ambulants que es celebren en la localitat.

Bellreguard no només proveeix comercialment la demanda del poble, sinó també a consumidors de poblacions properes que visiten el seu comerç i mercat setmanal, sent principalment els nostres visitants de localitats veïnes com: Palmera, Piles, L'Alqueria de la Comtessa, Rafelcofer, entre uns altres (en parlarem més endavant). Si bé, hem de ser conscients que la fidelitat dels consumidors no depèn solament de la proximitat del comerç, buscant-se cada vegada més el binomi de "compra-oci".

2.5.1. Grans superfícies

No existeixen grans superfícies comercials en el municipi de Bellreguard, tanmateix trobem una forta competència de les grans superfícies comercials al petit comerç a l'àrea d'influència pròxima. Com ja déiem abans, la proximitat a Gandia i Oliva, i la bona connexió de Bellreguard amb elles, afavoreixen una fugida de despesa, sobretot cap a la veïna ciutat de Gandia, a menys de 5 Km (5 minuts amb cotxe).

En definitiva, les principals fonts de competència comercial per a Bellreguard són: d'una banda, tota la important oferta comercial de la ciutat de Gandia (València), amb els seus diferents centres comercials (*Centre Comercial Plaça Major* -11.715 m² comercials; *Centre Comercial La Vital* -23.383 m² comercials; *Centre Comercial "Apol·lo 3C Gandia"* - 28.000 m² comercials; *El Zentro* -17.000 m² comercials, i *Gandia Palace* -5.000 m² comercials), un hipermercat de la cadena *Carrefour* (11.000 m² comercials) així com un important *Centre Comercial Obert* (*Centre Històric - "Gandia Comercial, Centre Històric Coop.V."* - amb prop de 200.000 m² comercials) i que es va constituir l'any 1995 amb uns seixanta associats i en l'actualitat compta amb més de tres-cents comerços associats (Departament de Comerç de l'Ajuntament de Gandia, 2013). I tot

l'anterior a menys de 5 Km de Bellreguard en vehicle. D'altra banda, un *comerç minorista important i consolidat en la veïna localitat d'Oliva* (a 5 Km de Bellreguard); i encara que una mica més lluny, a *Ondara (Alacant)*, el *Centre Comercial La Marina*, a 28 Km de Bellreguard (però a menys de 20 minuts per l'autovia). Hi ha doncs una forta competència de les grans superfícies comercials al petit comerç de la localitat a l'àrea d'influència pròxima.

Aquests centres comercials competidors de Bellreguard, a més, se situen en zones de fàcil accés i aparcament, i compten amb múltiples activitats de restauració, oci, serveis i comerç, per la qual cosa estem davant el creixement de nous pols d'atracció comercial a la zona que protagonitzen una lluita constant per la conquesta del client del municipi.

Som conscients dels canvis haguts en el sector de la distribució comercial detallista en el municipi, si bé, això és un procés generalitzat en l'àmbit estatal. La capital de la Safor, Gandia, és *capçalera de subàrea comercial*, és a dir, municipi sobre el qual gravita comercialment la població de la resta de municipis integrats en la mateixa subàrea comercial. Doncs bé, les gravitacions comercials en aquesta subàrea de la capital saforenca les componen quaranta-cinc municipis, amb un total de 390.806 persones, entre els quals es troba el municipi de Bellreguard.

No obstant això, el factor més rellevant d'aquests canvis per al comerç minorista és fonamentalment: el desplaçament de la demanda de Bellreguard a les grans superfícies. I és que com ja s'ha dit, la facilitat d'aparcament, la varietat de formats comercials i la competitivitat de preus que hi trobem en aquestes són totes característiques que hi són més factibles que en el municipi.

Així doncs, la introducció i proximitat d'aquests nous formats comercials suposen economies d'escala que superen la potencialitat de l'oferta comercial de Bellreguard. Un municipi que queda enmig de dues polaritats comercials com són: Gandia (capçalera comercial), i, Oliva (amb un petit comerç més consolidat). Això últim ho podem veure al plànol on queden situades les grans superfícies comercials de l'àrea d'influència pròxima a Bellreguard (figura 4 - plànol).

2.5.2. Supermercats, autoserveis i multipreus

A Bellreguard hi trobem cinc establiments d'aquestes característiques, dels quals un es troba en el nucli urbà del poble, i la resta a la platja. Al poble, el supermercat de la marca Mercadona es

troba situat en una de les principals avingudes de la població, concretament l'Avinguda de la Mar, un dels eixos comercials més importants del municipi i on el cens realitzat llança la xifra de 22 activitats econòmiques, de les quals poc més del cinquanta per cent són comerços minoristes.

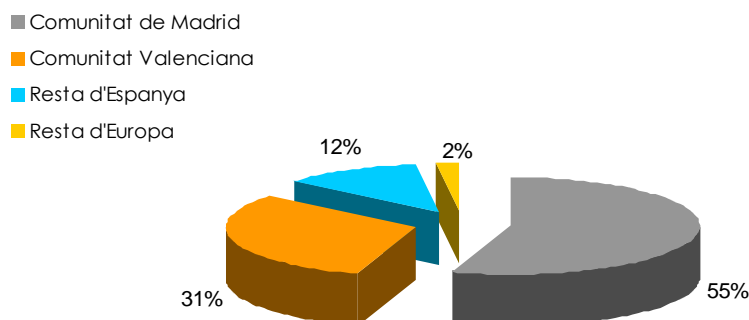
A la platja trobem dos supermercats (Caudeli i La Cadena), un autoservei (Furió) i un establiment Multipreu (Oscarcito). Els dos supermercats se situen al Carrer Columbres, en segona línia de platja, i l'establiment multipreu en primera línia de platja, concretament en el Passeig del Mediterrani. L'autoservei Furió, se situa en el Passeig Joan Miró, en segona línia de platja. Es detecta una gran concentració principalment en les dues primeres línies de la platja, no solament pel que fa a l'activitat comercial, sinó pel que es refereix a un altre tipus d'activitats com, lògicament, l'hostaleria i la restauració. Una de les característiques principals d'aquests establiments que se situen a la platja, és que romanen tancats pràcticament durant tot l'any fins a l'inici de la temporada d'estiu, com hem assenyalat anteriorment.

A la platja, existeixen dos aparcaments públics situats en el Carrer Tramuntana i la Plaça de la Valldigna, molt propers a les dues primeres línies de platja (menys de 5 minuts a peu). Amb l'excepció de la temporada estival, en la resta de l'annualitat, no existeix dificultat o problemes d'aparcament, la qual cosa ve a caracteritzar el model turístic de la població: l'estacionalitat en l'ús recursos turístics; una destinació de sol i platja, sent el turisme dominant el de tipus residencial. Aquest és un dels principals problemes de les destinacions de "sol i platja", i on s'ha de reconsiderar la premissa que desestacionalitzar, no és només vendre més, sinó vendre millor. El factor del preu com a ressort de captació de clients en baixa temporada, ha d'alternar-se significativament amb la selecció i diversificació del producte, generant desig en el consumidor final. A aquesta tasca ha d'aplicar-se un clar sentit d'innovació i creativitat, així com una anàlisi profunda per conèixer i poder adaptar el producte a les tendències de les demandes.

Amb l'obertura de la campanya estival, la platja recobra la "vida" als seus carrers, alguna cosa que no té al llarg de la resta de l'any, provocant l'obertura de comerços i altres activitats, afavorits lògicament per la quantitat de població que es desplaça a aquest nucli en el seu temps lliure o vacances, principalment des de diferents punts de la capital i de municipis de les comarques properes com podem comprovar en el següent gràfic de l'enquesta realitzada a turistes (ADL de l'Ajuntament de Bellreguard, 2011). Hi ha molt poc turisme estranger. El 98% és d'origen espanyol. Madrid és com veiem l'origen estrela, representen el 55% dels turistes. El tipus

d'establiments comercials a la platja són principalment d'alimentació i orientats a satisfer les demandes d'un turisme residencial i familiar.

Gràfic 14. Procedència dels turistes - Bellreguard

Font: Enquesta turistes, Ajuntament de Bellreguard, juliol i agost 2011.

2.5.3. Mercats ambulants

En Bellreguard se celebren dos mercats ambulants: un durant tot l'any, al mateix poble, que se situa a la Plaça d'Espanya; i, un altre, un petit mercat tradicional a la platja, que se celebra durant els mesos de la temporada estival a la platja, concretament des del 16 de juny fins al 15 de setembre, en el mateix Passeig del Mediterrani, i que l'Associació de Comerciants de Bellreguard, des del mes de juliol de l'any 2010, aprofita per fer una fira d'estocs, com una de les activitats promocionals del comerç del municipi a la platja.

Pel que fa al mercat que se celebra tots els dimarts de l'any al poble, arran de l'anàlisi del cens realitzat en el present treball, es comptabilitzen de l'ordre de 26 llocs, l'activitat dels quals es resumeix de forma agrupada tal com apareix en la següent taula.

Taula 17. Nombre i tipus de llocs mercat ambulants– Bellreguard

Mercat del poble	Llocs
Fruites i verdures	4
Roba	13
Bosses i complements	2
Menjar	1
Calçat	4
Plantes i llavors	1
Llaminadures	1
	26

Font: Elaboració pròpia, cens mercat ambulant de Bellreguard, 2012-2014

El 50% dels llocs correspon a comerços que venen roba i un 15% a comerços que venen calçat. Els llocs de fruites i verdures representen també el 15% dels llocs totals d'aquest mercat. Aquest mercat ocupa tota la Plaça d'Espanya, plaça de considerable amplitud, i els comerciants principalment venen de pobles propers de la comarca. La venda ambulants és una activitat comercial en la qual gairebé la totalitat dels venedors consultats al mercat (90%), acudeixen a altres mercats durant la resta de la setmana. Moltes d'aquestes persones han fet de la venda ambulants un mitjà de vida, tenint aquesta activitat un gran arrelament en moltes d'aquestes persones.

4.3. Característiques de l'oferta i percepció del comerciant. Configuració de la mostra

1. L'enquesta

En aquest apartat anem a presentar una sèrie d'aspectes que caracteritzen el comerç minorista de Bellreguard. Prèviament es configura la mostra de l'enquesta realitzada als comerciants. L'anàlisi engloba vuit grans aspectes segons la percepció dels comerciants referits a:

- L'establiment.
- La pròpia activitat de botiguer i botiguera.
- Els empleats.

- Els clients.
- La competència.
- La valoració dels comerciants sobre aspectes referits als proveïdors, el finançament, les inversions, la formació i la comunicació promocional del negoci.
- La percepció dels principals problemes del comerç.
- Les estratègies del comerç per a millorar la seua situació.

S'han recollit doncs una sèrie de dades sobre qüestions relacionades amb el comerç del municipi amb la finalitat de fer partíceps als comerços de Bellreguard de totes aquelles actuacions i activitats que es puguem desenvolupar en un futur arran d'aquest treball en el municipi.

Per a conèixer l'opinió del comerciant s'ha aplicat un qüestionari¹¹⁶ - annex 2 - amb un total de vint-i-vuit preguntes a una mostra de més de la meitat dels establiments comercials de Bellreguard. La mostra s'ha estructurat en diferents sectors, com són el de la "llar", amb un total de 8 establiments, els de "serveis", amb 4 establiments, "l'alimentació i begudes", amb 8 establiments i el de la "confecció i complements", amb 6 establiments, a més d'un últim sector on s'engloben altres comerços diferents que anomenarem "diversos", conformat per 4 establiments.

Taula 18. Configuració de la mostra¹¹⁷. Enquesta comerços, Bellreguard

Estructura comercial	Total	%	Mostra
Llar	15	27,27	8
Serveis (vestit i calçat)	9	16,36	4
Alimentació	19	34,54	8
Confecció i complements	8	14,54	6
Altres comerços	4	7,27	4
	55	100	30

La mostra ha quedat configurada de l'anterior manera, si bé, es va intentar contactar amb més comerços i no es van poder realitzar més enquestes, la raó principal va ser la de no trobar-se el

¹¹⁶ L'enquesta es realitza en 2012. La mostra representa una cobertura percentual del 54,4% del total dels comerços censats.

¹¹⁷ En la revisió actualitzada del cens comercial (2014), es comprova que s'han perdut dos comerços minoristes en el municipi respecte al cens del 2012, i les activitats del qual eren: "serveis" (calçat) i "alimentació". En tot cas, assenyalar que l'anterior no afecta la configuració de la mostra realitzada en 2012 i sobre la qual es va realitzar el pertinent treball de l'enquestació comercial.

responsable o la responsable de la tenda en el moment de fer l'enquesta (i després de diversos intents), i la no obertura pel que fa al nucli de la platja d'alguns comerços que solament treballen en temporada estival.

La majoria dels comerços enquestats, aproximadament el 70% del total, pertanyen a l'associació comercial del municipi, coneguda per les sigles d'ACOBELL, i que respon al nom d'*Associació Comercial de Bellreguard*.

1.1. L'establiment: l'antiguitat, règim de tinença i les superfícies

L'antiguitat mitjana dels establiments és de 16 anys. Si tenim en compte els diferents sectors d'activitat, el sector de la llar és aquell que disposa d'uns comerços amb major antiguitat que la resta, amb una mitjana de 21 anys. La majoria dels comerciants enquestats, concretament el 53,3%, disposen d'un local en règim de "lloguer". De la resta, un 40% el té en "propietat". L'altra fórmula és la cessió per part d'un familiar.

S'ha preguntat als comerciants sobre dos tipus de superfícies: la superfície total de l'establiment i aquella que correspon al magatzem – lloc on guarden els estocs -. La primera xifra, que correspon a la *totalitat del comerç*, mostra una mitjana de 110 m². La segona, lògicament és menor, doncs fa referència a la superfície mitjana del *magatzem*, i correspon a una xifra mitjana de 47,4 m².

Si tenim en compte els diferents sectors d'activitat, observem que els comerços més grans pertanyen als sectors de la "llar" i de "l'alimentació i begudes", amb xifres mitjanes de 245 i 261 m² de superfície de venda (atenció al públic) respectivament.

Taula 19. Tamany dels establiments comercials

Tamany dels establiments. Superfície.	%
Menys de 60 m ²	17
60 m ² i < 100 m ²	20
≥ 100 m ²	63

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012

Al municipi també trobem, uns quants establiments detallistes, propietat de fabricants en els quals es ven directament al consumidor productes elaborats per l'empresa: es comptabilitzen 3, i 1 establiment detallista de grans dimensions especialitzat en la venda de determinats productes d'*equipament de la llar*. La dimensió d'aquest últim és de més de 1.000 m². Tots aquests establiments es troben en la mateixa Avinguda Alacant, a l'entrada del poble per la N-332, enfront del Polígon Industrial.

1.2. La pròpia activitat de botiguer i botiguera

L'*organització de l'establiment* és un factor clau a l'hora d'optimitzar les vendes i incentivar-les. La creació de zones diferenciades, i la localització ràpida de productes, són aspectes que estan a l'abast de qualsevol comerciant que pretenga elevar al màxim el seu volum de vendes. No obstant això, existeixen moltes maneres d'organitzar un punt de venda i són molts els factors que el comerciant ha de considerar davant qualsevol decisió al respecte.

En la majoria dels casos, la distribució dels productes en l'establiment comercial no obeeix a cap criteri de *merchandising* (McGinnis et ali, 1984)¹¹⁸, de tenda i màrqueting, com per exemple: a criteris com la classificació *ABC*¹¹⁹, és a dir, criteris que tenen en compte la rendibilitat i rotació

¹¹⁸ Tot i la importància de la gestió de la rendibilitat menor, pocs treballs s'han realitzat que avaluen l'eficàcia de les diverses mesures de rendiment de rendibilitat menor. En un article de McGinnis et ali (1984), els autors utilitzen l'anàlisi de regressió per avaluar la utilitat del marge brut retorn d'inversió inventari (GMROI). Els resultats suggereixen que GMROI mereix una seriosa consideració per part del sector per al seu ús en les activitats de control comercial i de planificació.

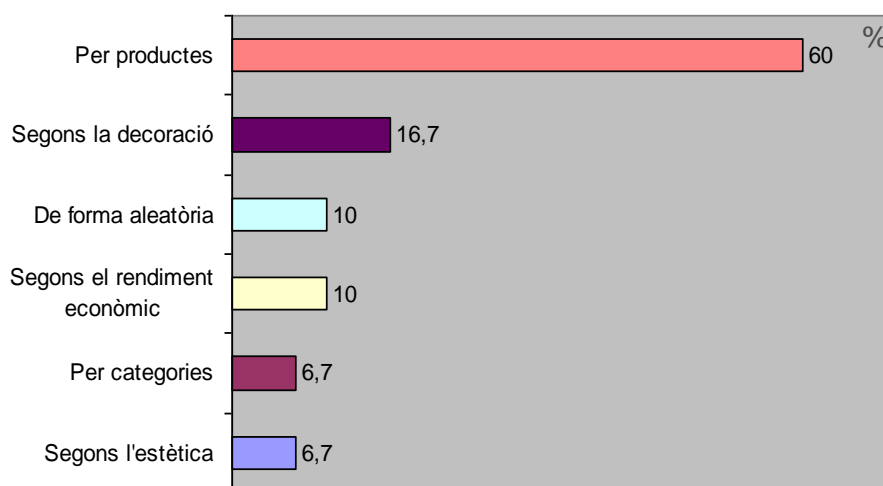
¹¹⁹ També es coneix com a "Diagrama ABC" o "Diagrama 20-80". Després que Vilfredo Pareto enunciara aquest principi, s'ha constatat que és aplicable a moltes i diverses situacions. El principi diu que el 20% d'una acció produirà el 80% dels efectes, mentre que el 80% restant només origina el 20% dels efectes. Una de les aplicacions més conegudes és el seu ús per a anàlisi de vendes o comercial: en diferents estudis d'empreses, una anàlisi de facturació respecte al nombre de clients constaten que, aproximadament, el 80% de la facturació depén del 20% dels clients. El principi de Pareto també s'utilitza per a analitzar l'assortiment o gamma de productes que ven un establiment comercial. El 80% de la facturació prové del 20% del catàleg de productes. Açò permet establir una classificació dels productes en tres categories:

- Productes A: baixa rendibilitat i alta rotació
- Productes B: rendibilitat mitjana i rotació mitjana
- Productes C: alta rendibilitat i baixa rotació

Els productes A són els que compleixen doncs la regla de Pareto. Coneguda aquesta classificació pel que fa a la gamma de productes, segons vendes i els seus marges per seccions i famílies de productes, els experts en màrqueting tracten de combinar-los en la seua presentació, de manera que possibiliten l'assoliment dels objectius en venda, marges i benefici.

de més avantatge dels productes. Més de la meitat dels comerciants de Bellreguard solen organitzar el seu establiment segons, sobretot, els tipus de productes que oferta, sense utilitzar cap criteri. Altres es basen en aspectes com la “decoració” del punt de venda o en el “rendiment econòmic” dels seus productes, o simplement de forma aleatòria.

Gràfic 15. Organització dels productes de l'establiment comercial

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

S'han presentat també als comerços una sèrie *d'equipaments* importants per al funcionament del negoci i sobretot per a les seues gestions de cobrament, per demanar-los que indiquen de quins en disposen i de quins no. Lògicament, el telèfon és l'equipament més assenyalat pels comerciants, més concretament per quasi el 87% dels enquestats. L'últim lloc l'ocupa la “tenda virtual”, amb un 13,3%.

Com podem veure a la següent taula, encara ens troben comerços en el municipi (2 de cada 10) on no es facilita al client la possibilitat de pagar amb targeta de crèdit. Així mateix, quant a la modalitat de venda per internet, solament 1 de cada 10 empreses de Bellreguard disposa d'aquest suport. El comerç *on line* i les formes de venda a través d'Internet estan guanyant cada vegada major importància i s'estan configurant com les transaccions dominants als diferents mercats. I és per això que cada vegada s'ha de tenir més en compte que els comerciants

assimilen i opten per donar sortida als seus productes, sempre que siga adequat, a través de la venda *on line*.

Taula 20. Equipaments dels establiments comercials

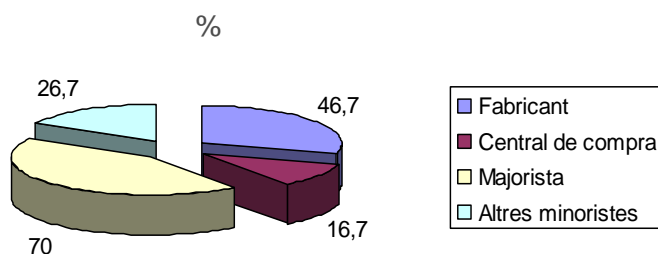
Equipaments	%
Telèfon	86,7
Datàfon - pagament tarjeta	73,3
Caixa registradora	73,3
Ordinador	66,7
Lector òptic	40
Tenda virtual (venda internet)	13,3

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012

Avançar també aquí un fet al qual es tornarà més endavant en el present treball d'investigació: la introducció de noves tecnologies de la informació i ús de l'ordinador encara és una assignatura pendent per a quasi el 40% dels comerços del municipi.

En la cadena de distribució dels productes existeixen una sèrie de figures que el comerciant haurà de tindre en compte a l'hora d'abastir d'articles el seu establiment. Tal com s'observa al següent gràfic, els principals *canals d'abastiment* utilitzats pels comerciants de Bellreguard són els "majoristes", així ho indiquen el 70% dels enquestats. El segon canal més utilitzat correspon a l'accés directe al fabricant, amb un 46,7% de les respostes.

Gràfic 16. Canals d'abastiment dels comerços

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

No obstant això, un dels sectors d'activitat del municipi no mostra al "majorista" com el principal canal d'abastiment, sinó que assenyala al "fabricant". Ens referim al sector de la "llar", en el qual un 62,5% de les empreses utilitzen al "fabricant" com a principal canal d'abastiment, enfront del 37,5%, que tria al "majorista". Sens dubte, és el canal referent a "central de compres"¹²⁰ el que menys ús obté davant la resta per part dels comerciants en general.

En l'enquesta realitzada als comerciants de Bellreguard, també es preguntava la seua percepció respecte a la *tendència de l'establiment* sobre la base de les següents accepcions quant a tendència:

- *es manté amb dificultat*
- *està en expansió,*
- *i per contra, el negoci està en retrocés / reculada.*

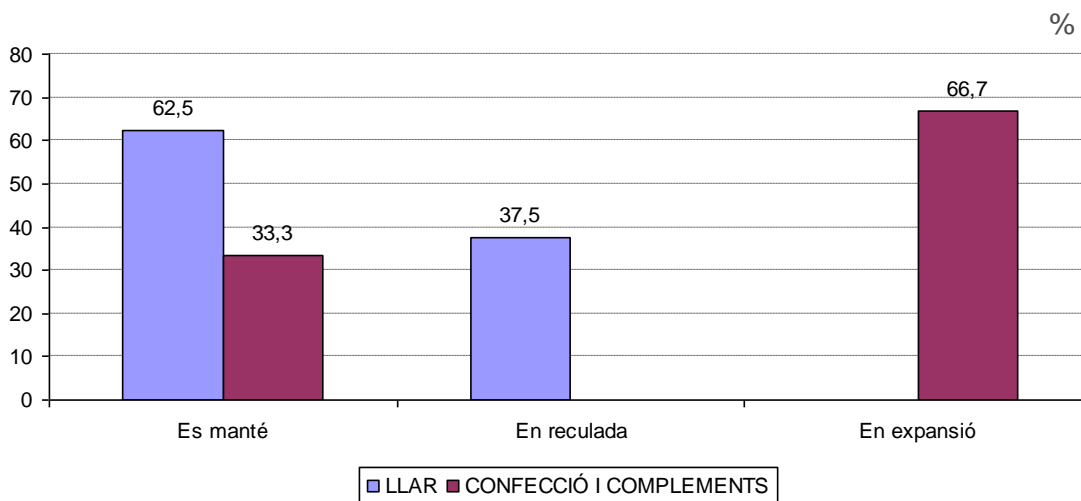
En general, poc menys de la meitat dels comerciants enquestats opina que la tendència del seu establiment en el futur és de "manteniment" respecte a la situació actual; així ho manifesten quasi el 49% dels enquestats. La resta de les opinions es divideixen en dos grups: aquells que són majoria i que pensen que la tendència del seu comerç és de "retrocés", amb un 35% de la mostra total; i aquells, que són minoria, i que opinen que la tendència del seu comerç respecte al futur és "d'expansió", amb un 16%.

Si tenim en compte els diferents sectors d'activitat comercial, observem que el de la "llar" és el més pessimista respecte al seu futur comercial, doncs el 37,5% dels comerços d'aquest sector assenyalen l'opció "en retrocés" davant la qüestió que fa referència a la tendència futura del seu establiment. En canvi, el sector més optimista és el de la "confecció i complements", amb un 66,7% de les respostes que auguren una tendència futura "d'expansió".

A continuació mostrem un gràfic que fa referència als percentatges obtinguts pels dos sectors comentats, i que mostren dues expectatives de futur ben diferents segons els sectors d'activitat. A la resta de sectors considerats, com ara: "serveis", "alimentació i begudes" o "diversos" (*altres empreses no classificables*), s'apunta principalment a la tendència de "*manteniment*".

¹²⁰ Entenguem el concepte de 'central de compres' com a empresa mitjançant la qual es canalitzen les compres de diverses empreses, normalment del mateix sector. D'aquesta forma poden aconseguir avantatges més favorables enfront dels proveïdors donat que el volum de compres és presumiblement molt superior.

Gràfic 17. Tendència de l'establiment comercial segons activitat econòmica

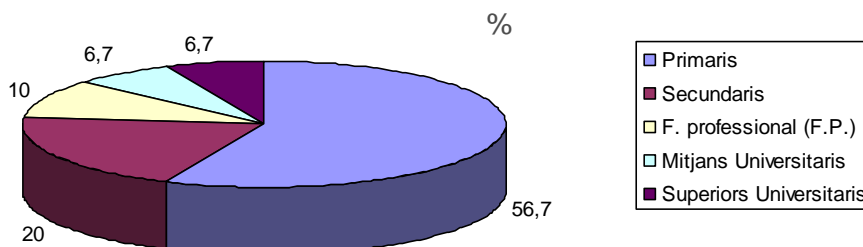

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

L'edat mitjana dels comerciants és de 44 anys. Els titulars i les titulars dels establiments comercials que pertanyen al sector de la "llar" són aquells que mostren una edat mitjana superior a la resta, concretament de 53 anys. En correspondència amb què són els comerços més antics de mitjana també.

Pel que fa al sexe, la majoria dels enquestats són dones, un 76,7% del total, enfront d'un 23,3% que són homes. Aquesta dada confirma que *el comerç urbà està altament feminitzat*, puix 7 de cada 10 empreses del comerç de proximitat estan regentades per dones.

Gràfic 18. Nivell d'estudis dels comerciants

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

Referent a la *formació*, la gran majoria dels enquestats, pràcticament el 57%, disposen d'estudis "Primaris". Els estudis "Secundaris" i de "Formació Professional" ocupen el segon i tercer lloc, encara que amb molta diferència respecte als estudis "Primaris", amb un 20% i un 10% respectivament. Entre els comerciants és una minoria els que posseeixen estudis universitaris.

En les activitats comercials s'ha concedit un paper primordial a la formació, així s'ha reflectit també en l'enquesta, sobretot per accelerar la modernització i la millora de la competitivitat de les petites empreses comercials. En l'àmbit de la distribució comercial en general, s'estan produint una sèrie de canvis que modifiquen el comportament i les estratègies empresarials originant noves necessitats formatives i de qualificació professional en els empleats del sector. A més, les activitats terciàries, en general, i més concretament les comercials es distingeixen per ser intensives en mà d'obra, la qual cosa confereix a la formació un caràcter estratègic en l'evolució i desenvolupament de les mateixes. Malgrat la importància i influència de la qualificació laboral sobre la competitivitat empresarial, avançar que la demanda de formació en el comerç és relativament reduïda, veurem això més endavant.

En l'actualitat, les *noves tecnologies* són bàsiques per als comerciants a l'hora d'establir comunicacions amb els potencials clients, ja siga abans del procés de compra, durant o després del mateix. Cada vegada són més els comerciants que tenen en compte les noves tecnologies per a intentar millorar les vendes utilitzant aquest canal i per mantenir un contacte amb els seus clients, i per aquest motiu s'ha preguntat sobre tres dels aspectes que conformen el món de les noves tecnologies: *la connexió a internet, les pàgines web i els correus electrònics*.

En línies generals, podem dir que més de la meitat dels comerciants disposen d'una connexió a internet i d'un compte de correu electrònic però, en canvi, únicament compten amb una pàgina web la tercera part dels comerços. Si concretam les respostes dels comerciants, respecte a *la connexió a internet*, trobem que el 73,3% dels enquestats disposen d'una connexió a Internet, respecte al 26,7% que afirma que no. Per sectors d'activitat comercial, aquells que mostren una major disposició d'aquest tipus de connexions són les activitats referides als "serveis" i les de "confecció i complements", amb un 100% i un 83,3% respectivament de respostes afirmatives. En canvi, en el sector "d'alimentació i begudes", únicament el 50% dels comerciants tenen accés a internet, és a dir: la meitat.

Pel que respecta a les *pàgines web*, el 70% dels comerços enquestats no ofereix en l'actualitat aquest servei en la xarxa. La resta, 3 de cada 10 comerços, afirma disposar d'una pàgina web. El sector de "l'alimentació i begudes" és l'únic que no compta amb cap empresa amb aquest tipus de servei implantat.

És important comprendre les potencialitats d'Internet com a canal de comunicació i com déiem abans provar amb un model de negoci basat en Internet. El comerç electrònic no té per què ser un enemic de les tendes tradicionals i no només serveix com a suport d'aquestes, sinó també com a solució a comerciants als quals el model de negoci tradicional se'ls estanca i han de donar una solució, una embranzida, una via de sortida. Per tot això, és important basar en Internet els models de negoci, basar la seua comunicació en aquesta eina que cada vegada guanya més terreny com a canal comunicatiu. Internet no és sol futur, Internet és present.

Pel que fa al compte de *correu electrònic* és un servei que utilitzen cada vegada més els comerciants per comunicar-se tant amb proveïdors com amb clients. En Bellreguard, més de la meitat dels comerços afirmen disposar d'aquest servei, concretament el 66,7% dels enquestats. Finalment destacar que totes les empreses dels sectors "serveis" i "alimentació i begudes" (que tenen internet) disposen de correu electrònic.

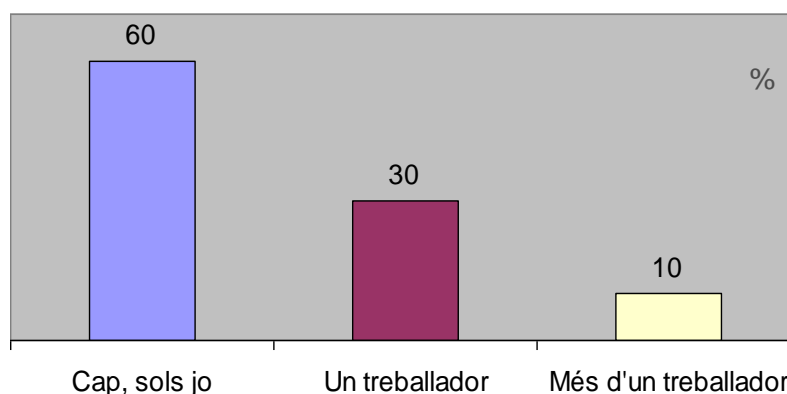
La *imatge corporativa* és un altre dels aspectes importants a l'hora de diferenciar un comerç d'un altre. Segons Capriotti (2013), la conformen tots aquells símbols que fa servir l'empresa per a presentar-se en el mercat i en l'entorn en general. Entre altres accions, les targetes de visita i el disseny d'un logotip són ferramentes bàsiques en el moment de construir aquesta imatge. Sobre aquesta qüestió s'ha preguntat als comerços del municipi i els resultats mostren la importància que tenen aquests aspectes per als comerciants de Bellreguard, ja que un 80% afirma disposar de targetes de visita i logotip al seu comerç – més que la connexió a internet -, enfront d'un 20% que respon negativament a la qüestió.

Totes les empreses dels sectors de "serveis", "confecció i complements" i "diversos" afirmen disposar de targetes de visita i logotip de l'establiment. Únicament no tenen en compte aquestes accions el 50% de les empreses del sector "alimentació i begudes" i el 25% d'aquelles que pertanyen al sector de la "llar".

1.3. Els empleats

Referent al *nombre d'empleats*, els comerços que compten únicament amb el treball del “gerent” o amb el del “gerent més un treballador” sumen el 90% del total de les empreses del municipi, tal com mostra el gràfic.

Gràfic 19. Nombre d'empleats

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

La importància que tenen les *micropimes* en les nostres economies locals és un fet innegable, tant pel seu nombre com per la seua contribució a la creació d'ocupació. A Bellreguard, pel que fa al sector comercial, més d'un 90% de les empreses està dins d'aquesta categoria, associada a les següents característiques:

- Tenen menys de deu treballadors.
- El seu volum de negoci anual és inferior a dos milions d'euros.
- No més d'un 25% del seu capital o dels seus drets de vot pertanyen a una altra empresa que no respon a la definició de microempresa.

Un dels principals avantatges que presenten aquestes empreses és la seua capacitat d'adaptació o adequació als canvis de l'entorn, és a dir, la flexibilitat estratègica, a més de l'absència de burocràcia. En molts casos són capaces de respondre més ràpid que les grans empreses davant determinades oportunitats, i poden brindar als seus clients productes o serveis

d'una forma més personal i propera. Enfront d'aquests avantatges, es troben sovint amb barreres per competir associades a la seua dimensió, especialment dificultats de finançament propi i aliè.

Així les coses, el comerciant de Bellreguard té com a característica pròpia, i que podrien resumir-se en el següent perfil: és una dona, de 44 anys, amb estudis primaris, que a més a més, es responsabilitza sola de la botiga, tot assumint totes les tasques que van des de la gerència a la neteja del local.

Pel que fa a la *edat mitjana dels empleats*, el perfil del xicotet comerç bellreguardí mostra un sector que compta amb una mitjana d'un empleat per establiment. La mitjana d'edat de l'amo o responsable ronda els 45 anys i dos de cada tres dependents són dones – com les ames o responsables de les botigues -. Si tenim en compte tots els empleats dels comerços enquestats, l'edat mitjana d'aquests en general és de 42 anys.

Pel que fa al sector de la "llar" aquest és el que mostra l'edat mitjana més elevada, amb una xifra de 48 anys, mentre que el sector dels "serveis" manté l'edat mitjana més baixa, amb 36 anys; en canvi amb prou feines destaquen els joves (menys de 30 anys).

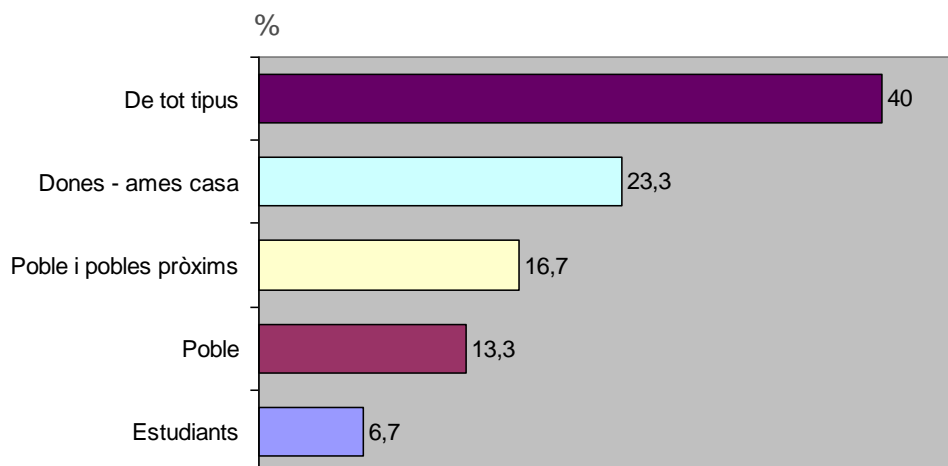
1.4. *Els clients*

1. *Tipus de clients*

Una de les qüestions realitzada als comerciants fa referència al *tipus de clients* més habitual de l'establiment. Les respostes, segons comerços i sectors, són variades, doncs la pregunta s'ha fet d'una manera oberta i genèrica, demanant una resposta espontània als comerciants del municipi.

Si bé la resposta més comuna és la de "clients de tot tipus", molts enquestats al·ludeixen a les "dones i ames de casa" o a la "gent del mateix poble i pobles pròxims" com els tipus de clients més fidels. La resposta referida a les "dones i ames de casa" la secunden sobretot els sectors de la "llar" i de la "confecció i complements". Si tenim en compte els percentatges segons aquests sectors, observem que el 37,5% de les empreses del sector de la "llar" esmenten com els principals clients les "dones i ames de casa", mentre que al sector "confecció i complements" ho assenyalen el 33,3%.

Gràfic 20. Tipus de clients

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

Segons el tipus de comerç i els tipus de producte ofert, els clients poden ser preferentment homes o dones, encara que en molts casos és indistint el gènere dels clients a l'hora de classificar-los.

En el cas de Bellreguard més de la meitat dels comerços (53,3%) assenyalen que els seus clients són *principalment dones*, si bé un 43,3% del total afirmen que els seus clients no solen ser preferentment ni homes ni dones, sent indistint el gènere. D'altra banda, únicament el 3,3% del total de les empreses responen que són els homes.

Dels sectors d'activitat representats, solament dos d'ells mostren percentatges majors del 50% favorables a les dones. Aquests sectors són els de la "llar", del qual un 75% dels enquestats assenyalen les dones, i el sector de la "confecció i complements", del qual un 83,3% de les empreses també es refereixen a les dones com a principal tipus de client.

Cada vegada menys, però hem de tenir em compte el pes que té la població major al municipi (*Índex de Vellesa: 16,1; INE*), i el factor cultural fa referència a què encara estiga molt arrelada el costum segons la qual és la dona qui ha de realitzar la tasca de la compra, com un dels principals motius pels quals els homes realitzen menys actes de compra.

Els clients habituals que acudeixen a realitzar les seues compres al comerç de Bellreguard tenen una *edat mitjana* de 43 anys. Aquesta dada varia molt poc segons es tracta d'un sector o d'un

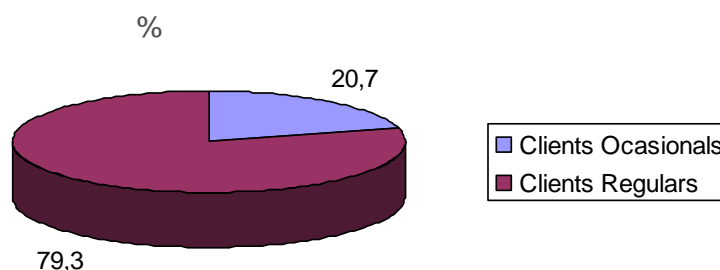
altre, i va des dels 37 anys de mitjana de comerços no qualificats segons activitats (“diversos”), fins als 47 anys de mitjana del sector “confecció i complements”.

2. La fidelitat dels clients

Segons la freqüència de compra dels clients podem classificar-los com a *clients regulars* o *ocasionals*. Així, els clients regulars seran aquells que realitzen la compra al comerç d’una manera habitual, mentre que els clients ocasionals seran els que ho facen únicament de tant en tant o solament una vegada.

Com sol ocórrer en la majoria de la resta de municipis, la majoria dels clients de Bellreguard són clients normalment regulars o fidels. Així, pràcticament el 80% dels clients els assenyalen com a regulars, enfront del 20% que els consideren com ocasionals.

Gràfic 21. La fidelitat dels clients

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

Els diferents sectors d’activitat no mostren variacions significatives respecte a aquestes dades, si bé els sectors de la “llar” i el dels “serveis” són aquells que presenten de forma tènue un major percentatge de clients ocasionals, concretament d’un 25% cadascun d’ells. La màxima fidelitat la demostren, i per altra banda sembla lògic, els clients del sector de “l’alimentació i begudes”, amb un 89% de clients anomenats regulars.

Pel que fa a l'evolució del nombre de clients, quasi la meitat dels comerços enquestats assenyalen que el nombre de clients del seu comerç està estancat en l'actualitat, és a dir, que no creix en nombre però tampoc decreix. La resta de comerços sí que observa una variació en el seu nombre de clients habitual i, malauradament, són més comerços els que veuen que aquesta quantitat decreix (un 30%) que no els que observen un creixement del nombre de clients (un 23,3%).

Una dada que crida l'atenció entre els diferents sectors d'activitat contemplats és que cap de les empreses pertanyents al sector de la "llar" assenyalen que els clients, en l'actualitat, estan creixent. La meitat dels comerços d'aquest del sector de la "llar" opinen que el seu nombre de clients està estancat, i l'altra meitat afirma que està decreixent.

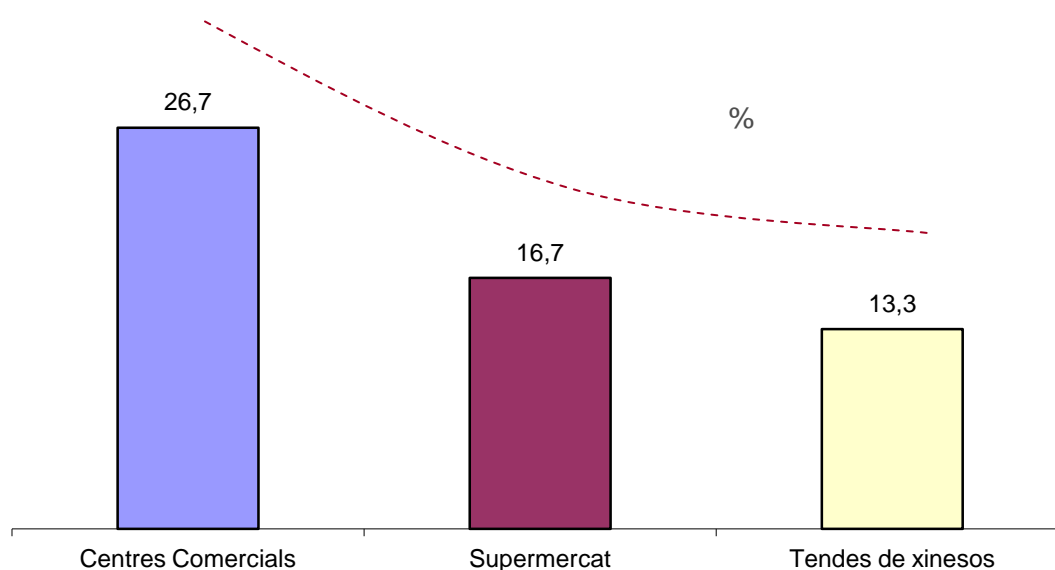
D'una altra banda, el sector "d'alimentació i begudes" és el que mostra unes dades més positives, doncs el 37,5% dels comerços d'aquest sector observen un creixement del nombre dels clients en els seus comerços.

1.5. La competència

1. Tipus de competència

Encara que un 16,7% dels comerços de Bellreguard pensa que el seu comerç no té una competència directa, la resta pensen que sí que existeix una competència i que a més són capaços de detectar-la. La majoria dels comerços enquestats indiquen que els "centres comercials" conformen la principal competència, junt amb els "supermercats" o les "botigues multipreus", aquestes últimes també conegudes com a les botigues dels "xinesos" pels mateixos comerciants. La resta de percentatges fins a fer un sumatori del 100%, ho perceben en comerços essencialment de la localitat dedicats a la mateixa activitat empresarial.

Gràfic 22. La competència del comerç de proximitat

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

Si tenim en compte els principals sectors d'activitat, observem que la competència canvia segons els productes oferts. Així, la majoria de les respostes pertanyents als sectors de la "llar" o de la "confecció i complements" assenyalen els centres comercials com la principal competència a tindre en compte, mentre que el sector "d'alimentació i begudes" manté la seua lluita empresarial principalment amb els supermercats, principalment a l'únic supermercat que s'ubica en el poble.

2. La competència i la fixació dels preus

El preu d'un producte és el resultat d'un rigorós càlcul en el qual intervenen diversos factors, tots ells de gran importància. Per aquesta raó, abans de fixar un preu els comerciants han de saber exactament què és allò que van a vendre, és a dir, la quantitat exacta del producte, la qualitat del mateix, i tots els serveis que han de fer servir abans, durant i després de la seua venda.

Dos dels factors més importants que intervenen en la fixació del preu d'un producte són "la competència" i els "costos" del comerciant. Sobre aquests dos aspectes s'ha preguntat als comerciants de Bellreguard però la majoria d'ells tenen en compte únicament el tema dels "costos" a l'hora de decidir un preu: així ho manifesten el 63,3% dels enquestats. No obstant

això, la resta, el 36,7% del total, assenyala que en la presa de decisions té en compte els dos factors esmentats. Aquest últim grup analitza tant la “competència” com els seus propis “costos” i és a partir d’aquestes dades que xifra la quantitat econòmica dels seus productes.

Segons els sectors contemplats observem que “*l’alimentació i begudes*” és el sector que menys importància atorga a la “competència” en el procés de fixació de preus. De les empreses que conformen aquest sector, únicament el 12,5% té en consideració els dos factors esmentats (la “competència” i els “costos”) respecte del 87,5%, que sols té en compte els “costos”.

1.6. *La valoració dels comerciants sobre distints aspectes del negoci*

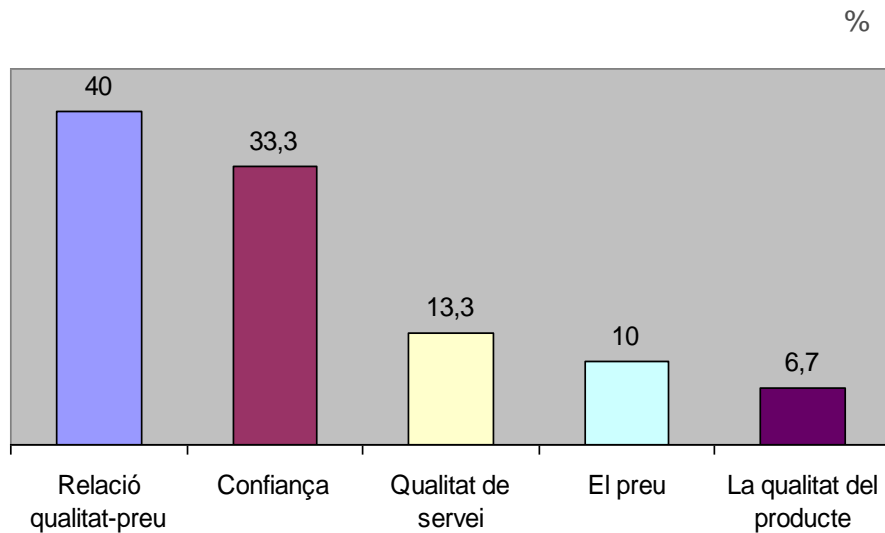
1. *Els proveïdors*

La figura del proveïdor és imprescindible en el procés de circulació dels articles o productes que serveixen per abastir d’existències els comerços. Per aquesta raó, l’encertada selecció dels proveïdors per part dels comerços és fonamental en la marxa de l’activitat quotidiana. En el moment de seleccionar a un proveïdor es deuen tindre en compte una sèrie d’aspectes que garanteixen l’elecció correcta, si bé cada comerç estableix els seus criteris d’acord amb les seues pròpies necessitats.

El principal factor que consideren els comerços de Bellreguard a l’hora d’escollir un proveïdor és el de la relació “qualitat-preu”; així ho indiquen el 40% del total dels enquestats. Li segueix, encara que en un percentatge menor, però igualment important: la “confiança”, i ja en percentatges menors a aquests dos, la “qualitat del servei” com altres factors importants per als comerciants.

És significatiu ressaltar que una de les opcions menys assenyalades de forma espontània per part dels comerciants haja estat l’opció de la “qualitat del producte”, a l’hora de tenir en compte l’elecció dels proveïdors valorant primer altres aspectes.

Gràfic 23. L'elecció dels proveïdors. Aspectes que es tenen en compte

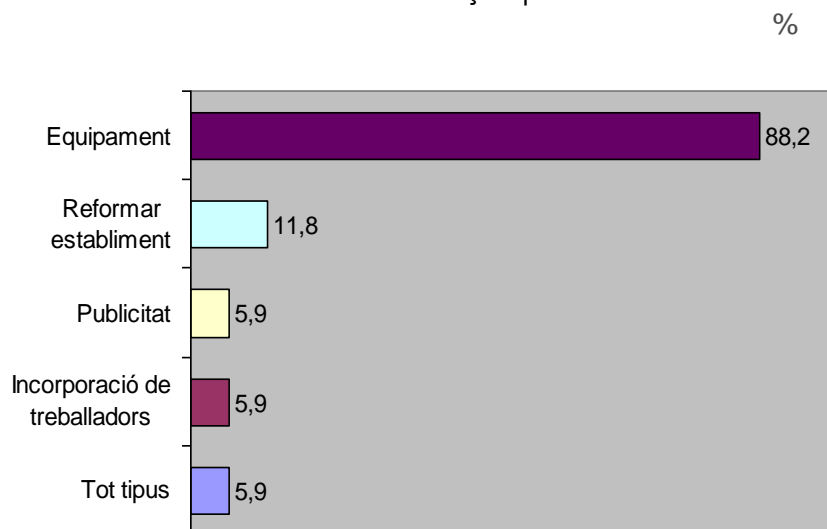

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

2. Les Inversions

Més de la meitat dels comerços enquestats (57%) prevenen algun tipus d'inversions a l'empresa en el futur. Únicament un 43% dels comerços enquestats afirma que no preveu realitzar cap inversió. D'aquest grup de comerços (57%) que pensa realitzar inversions en el futur, la gran majoria d'ells tenen contemplat invertir principalment en "equipament", entre altres.

Gràfic 24. Previsió d'inversions del comerç de proximitat

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

Pel que concerneix la incorporació de treballadors en un futur pròxim ("1 any"), solament el 6% afirma contemplar aquesta possibilitat.

3. Tipus de finançament utilitzat

La majoria de vegades les inversions necessiten un finançament per a poder recolzar-les en la seua tasca d'implantació. Si no és possible utilitzar els propis "beneficis del comerç" com a finançament, aleshores s'ha de recórrer a fonts externes com poden ser els préstecs bancaris o els crèdits ICO.

Respecte a aquesta qüestió s'ha preguntat a aquells que tenen previst realitzar algun tipus d'inversió en els pròxims anys. La gran majoria, concretament el 76,5%, han assenyalat utilitzar "els beneficis propis" com a principal font de finançament per a dur a terme les inversions previstes. No obstant això, els "préstecs bancaris" també els tenen en compte el 41,2% d'aquells que pensen realitzar algun tipus d'inversió, així com els "crèdits ICO", encara que tan sols els contemplen l'11,8%. Respecte aquests crèdits ICO, únicament pensen fer-los servir dos dels sectors d'activitat contemplats, com són els sectors "d'alimentació i begudes" i el de "confecció i complements".

Molts comerços no utilitzen una única font de finançament, si no diverses, tal com es pot observar a les xifres comentades. Les dues fonts de finançament previstes dels comerciants bellreguardins per a la realització de les anteriors inversions són per ordre, i la gran majoria de les vegades utilitzant ambdues fórmules: *els beneficis propis* i *els préstecs bancaris* - s'assenyala el matís de la duresa del crèdit amb els bancs, qüestió que està omnipresent per a l'enquestat i enquestada.

En aquesta conjuntura de crisi, la distribució en general, i els comerços en particular, estan tenint especials dificultats per finançar el seu circulat (estoc, pagament a proveïdors, salaris, etcètera). Les entitats financeres exigeixen hui en dia majors garanties i neguen en molts casos el finançament necessari.

D'altra banda, aproximadament en els últims deu anys, des de les administracions públiques, han sigut nombroses les línies d'ajuda (plans) destinades al suport en la gestió, la innovació,

l'excel·lència, emprendre i el finançament tant d'autònoms i empreses; qüestió que actualment per la situació de crisi i d'ajustos per part del govern han caigut.

Però cal conèixer si aquests plans són coneguts pels mateixos comerciants, si s'han plantejat recórrer a ells, i havent-ho fet, conèixer quins han estat els resultats i quins són els nivells de satisfacció amb els mateixos. Igualment és necessari conèixer les raons o motius d'aquells que coneixent aquests programes no han recorregut a la seua sol·licitud (en parlarem més endavant d'aquest tema).

4. Accions i tipus de comunicació promocional

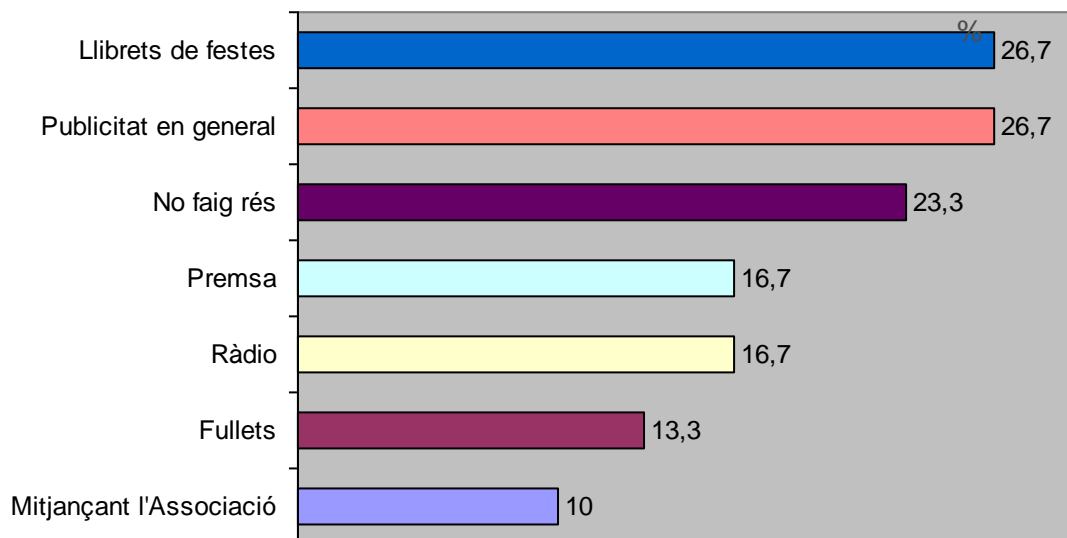
Cada vegada s'atorga més importància a la relació entre els clients i els comerços, i per aquesta raó la comunicació comercial esdevé un dels aspectes més importants a l'hora de dirigir qualsevol tipus de missatge cap a l'exterior del comerç.

Un comerç pot escollir entre un gran nombre de mitjans per a fer arribar el seu missatge, com per exemple la televisió, la ràdio o la premsa, entre molts altres; buscant el canal més idoni i adaptat al seu públic objectiu.

A Bellreguard, els comerços fan referència a la "publicitat en general" o als "llibres de festa", com a principals formes de donar-se a conèixer, però també esmenten altres com la "ràdio", la "premsa" i els "fullets". No obstant això, cal destacar que la meitat dels comerços enquestats no fa servir cap tipus d'actuació per a donar-se a conèixer, excepte alguns que, una vegada a l'any, apareixen al llibre de festes del municipi. Si bé aquesta és una forma de promocionar-se important per a un comerç del municipi, considerem que aquesta actuació, l'única pel 26% dels comerços del municipi, resulta escassa. Més preocupant resulta la dada, com veurem al següent gràfic, d'aquells comerciants que assenyalen "no realitzar cap tipus de promoció" del negoci propi, un 23,3%.

Si tenim en compte els sectors contemplats, cal destacar que són principalment dos els que més sovint opten per realitzar algun tipus d'actuació comunicativa: el sector de la "llar" i el de "l'alimentació i begudes". Concretament ho afirmen així un 37,5% de les empreses del sector de la "llar" i un 50% d'aquelles que pertanyen al de "l'alimentació i begudes".

Gràfic 25. Accions promocionals realitzades del negoci propi per part dels comerciants

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

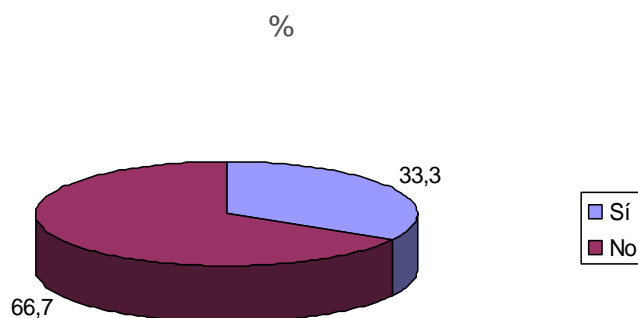
De la resta dels sectors, assenyalar que la majoria dels comerços de “serveis”, concretament un 75%, dediquen les seues inversions a la “premsa”, mentre que la major part dels que pertanyen a “confecció i complements”, un 66,7%, fan referència a la “publicitat en general”. La utilització de les xarxes socials és ínfima.

5. La formació i la realització d'accions formatives

La formació és essencial per als comerços que desitgen actualitzar els seus coneixements o bé adquirir-ne de nous respecte a qualsevol dels àmbits que componen l'empresa. L'entorn empresarial del “xicotet comerç” es troba en l'actualitat fortament amenaçat i, des de tots els àmbits es considera que per afavorir el creixement i la competitivitat de les empreses, una de les eines més útils per minimitzar les amenaces d'aquest entorn és, sens dubte, la “formació”. I és que és molt important l'adaptació dels professionals del sector que s'enfronten a noves exigències laborals derivades especialment de les innovacions sorgides per les noves estratègies comercials i els canvis en la distribució comercial en general.

Durant l'últim any, aproximadament tres de cada deu comerços de Bellreguard han realitzat algun curs de formació, bé adreçat al comerciant o bé al treballador. La resta, el 66,7%, no han realitzat cap tipus de formació durant aquest període. Una dada preocupant, donada la importància de la formació com a mitjà d'augmentar la preparació dels membres de l'empresa i millorar així la productivitat dels mateixos. Cada vegada amb major freqüència la professionalització està associada a processos oberts de formació no reglada, en el sentit que es pot parlar de professionalització associada a formació contínua, a formació ocupacional, reciclatge, etcètera. I és que hui la competitivitat de les empreses no es basa, únicament, en la inversió en tecnologies que puguen ser accessibles per a qualsevol empresa al mercat, sinó en el factor humà, en la qualitat i iniciativa dels recursos humans de l'empresa i és, precisament, aquest capital humà el més difícil d'aconseguir si no és per mitjà del que és una eina essencial: "la formació".

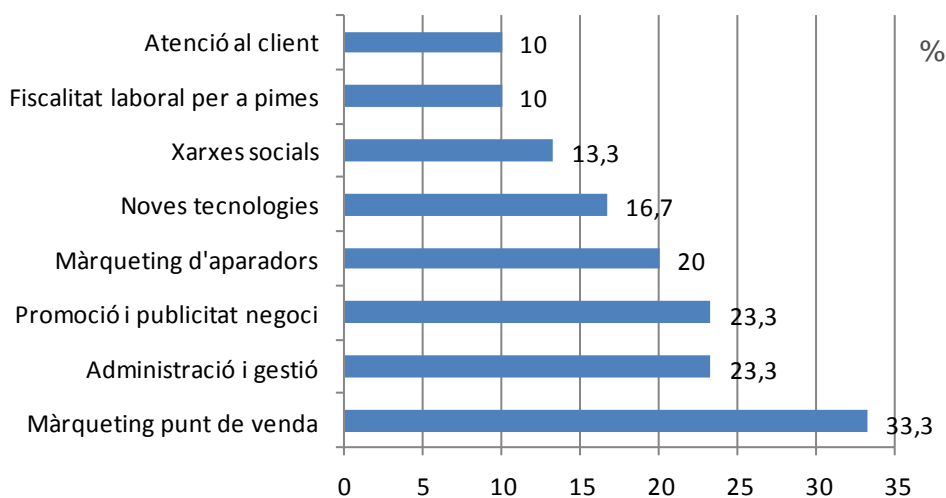
Gràfic 26. La realització d'accions formatives en l'últim any

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

D'altra banda, s'ha preguntat a la totalitat dels comerços, tant als que han realitzat algun curs de formació durant l'últim any com als que no, quins aspectes i quins temes els agradaria reforçar i que veuen com necessaris per atendre a les distintes àrees del seu negoci mitjançant cursos de formació contínua i específica. En general, les principals respostes han sigut:

Gràfic 27. Accions formatives d'interès

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

Si bé el “màrqueting i punt de venda” és l’aspecte més assenyalat pels comerços en general, no ocorre així en tots els sectors d’activitat contemplats. Per exemple, el sector de la “llar” reflecteix una major preocupació per les “noves tecnologies”, tal com ho indiquen un 50% de les empreses que pertanyen a aquest sector (veure annex III, pàgina 467). D’altra banda, “l’administració i gestió”, el “màrqueting d’aparadors”, i la “promoció i la publicitat” ocupen el primer lloc en les preferències del sector “serveis i altres comerços”, concretament amb un 50% de suport d’aquestes empreses en cadascun dels aspectes citats. Les dades indiquen que hi ha prou diversitat: de fet, la distribució que es veu al gràfic és prou equilibrada.

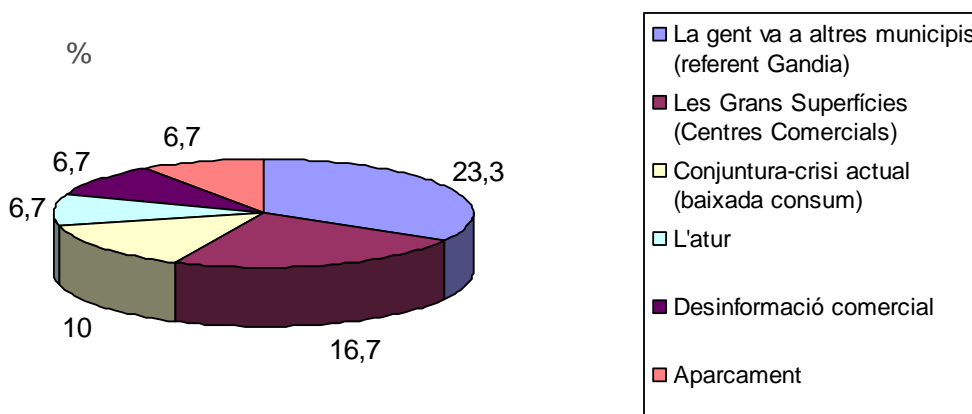
Cal destacar que els cursos promoguts per *l’Associació de Comerciants i amb la col·laboració de l’Ajuntament de Bellreguard* durant l’any 2011 han tingut molt bona acollida per part dels comerciants, i en general qualsevol tipus de formació per a la millora de la capacitat. S’han realitzat els següents cursos de formació: un, sobre xarxes socials i promoció del negoci, i, un altre, d’informàtica bàsica. Els comerciants veuen la formació com una manera de reciclar-se i estar al dia respecte als constants canvis.

1.7. Percepció dels principals problemes del Comerç

En aquest apartat trobem l'opinió dels comerciants respecte a la pregunta formulada obertament sobre els principals problemes del comerç en el municipi. Volíem que foren els mateixos protagonistes que estan a peu de carrer els que ens donaren la seua percepció sobre aquest tema.

Així, un nombre considerable dels comerciants consideren que el principal problema del Comerç de Bellreguard és que “la gent se'n va a comprar a altres municipis”, principalment a la veïna ciutat de Gandia.

Gràfic 28. Percepció dels principals problemes del comerç

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012. Resposta múltiple.

La proximitat de Bellreguard als centres comercials de la ciutat de Gandia també és un aspecte que preocupa els comerciants, doncs “les grans superfícies-centres comercials” ocupa el segon lloc en les principals preocupacions exposades. Lògicament, la “crisi econòmica actual” i la qüestió de “l'atur” són altres de les preocupacions dels comerciants, encara que amb percentatges menors als anteriors.

Sens dubte, la introducció i proximitat d'aquests formats comercials (Grans superfícies) a Gandia, a menys de 5 Km en vehicle particular, suposen economies d'escala que superen la potencialitat de l'oferta comercial de Bellreguard.

Com veurem més endavant, les problemàtiques i factors més apressants per al comerç tradicional del municipi són principalment: el desplaçament de la demanda del municipi a les anteriors superfícies, on la facilitat d'aparcament, la varietat de formats comercials i la competitivitat de preus és més factible que en el mateix municipi. El comerç tradicional, en general, s'enfronta a l'expansió de les grans superfícies, exemples d'una economia globalitzada, la qual cosa els obliga a un gran esforç d'adaptació als nous hàbits dels consumidors.

No obstant això, el xicotet comerç, en el que pot lluitar, té alguns avantatges sobre moltes d'aquestes cadenes i grans superfícies, doncs està situat en general en un lloc més proper al domicili del client, moltes vegades li pot donar un tracte més personalitzat, pot ser més especialitzat, més modern, etcètera, qüestions per la majoria sabudes i que han de ser capaces d'aprofitar aquests avantatges, sorprendre i innovar, en la qual espera un servei estàndard.

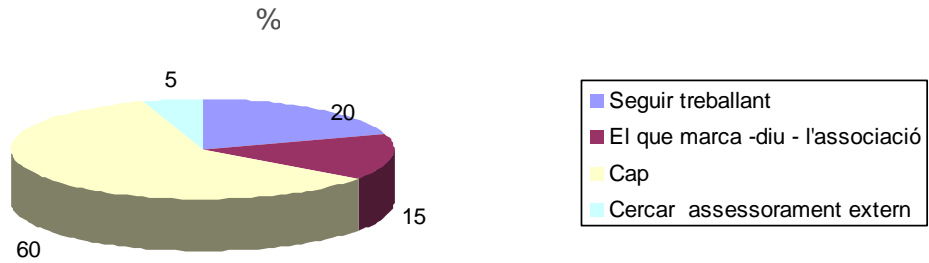
1.8. Estratègies del comerç per millorar la seua situació

La majoria dels comerciants enquestats, comenten no tenir cap estratègia de millora de la seua situació. Solament un 10% assenyalen que intenten "cercar assessorament" en entitats i empreses privades per a ser més competitius.

Col·lectivament, mitjançant l'associacionisme, tampoc hi ha estratègies comercials que emmarquen unes orientacions per a millorar la situació individual i sectorial del comerç. Hi ha un 15% dels enquestats i enquestades que diuen seguir el que els marca l'associació sense més.

No obstant açò, la gran majoria, el 90% dels enquestats i enquestades assenyalen que haurien de preocupar-se per millorar la seua situació en l'àmbit del negoci, per a adaptar-se als canvis i ser més competitius. És curiós constatar que com vam veure anteriorment en l'apartat referent a la tendència de l'establiment, un terç dels comerciants assenyalen que el seu negoci està en "reculada" i que no s'establisquen cap tipus d'estratègies comercials per a actuar sobre aquesta realitat, tant de forma individual com de forma col·lectiva.

Gràfic 29. Estratègies comercials de l'establiment per millorar

Font: Elaboració pròpia. Enquesta comerços, 2012.

1.9. Fitxa resum: perfil del comerç de Bellreguard

- 8 de cada 10 comerciants **són dones**.
- La **mitjana d'edat del titular** és de **45 anys**.
- El 60% té **estudis primaris** i un 20% **secundaris**.
- 7 de cada 10 comerços **no tenen pàgina web**.
- 3 de cada 10 **no utilitzen al negoci el correu electrònic**.
- Es tracta de **micro pimes**: gerent i 1 treballador/a.
- Els **competidors** els veuen en: els **Centres Comercials i Grans superfícies**, i altres municipis.
- Un **57% vol fer inversions**, el 88% d'aquestes en equipament.
- 7 de cada 10 comerciants **no han accedit a cursos formatius** en els últims dos anys.
- Respecte al **nombre de clients**, un **47% afirma que està estancant** i un **30% que està decreixent**.
- Opinen que la **tendència de l'establiment propi**:
 - **Es manté**: 6 de cada 10
 - Està en **retrocés**: 1 de cada 10
 - Està **creixent**: 3 de cada 10
- Veuen com **principal problema del comerç**: **evasió - despesa** a altres llocs; principalment a la veïna ciutat de Gandia.

2. Sessió de treball: comerç

Aquest apartat ocupa un lloc important en el nostre treball d'investigació doctoral. Volíem que foren els mateixos actors els que atenent als resultats que s'hi havia obtés d'anteriors etapes metodològiques, foren els qui d'alguna manera proposarem i trobarem les solucions més adequades a la seua pròpia realitat.

Així, optarem per la realització d'una sessió de treball al voltant del comerç local. A més com sosté Villasante (2002b), les propostes que es deriven de l'aplicació d'aquesta metodologia dialèctica s'adeqüen millor a la seua realitat concreta, perquè parteixen de les opinions dels actors protagonistes.

L'objectiu de les Taules de treball de la sessió - i que recordem - eren:

- Definir col·lectivament estratègies per enfrontar els desafiaments i aconseguir els objectius.
- Identificar col·lectivament les fortaleses, potencialitats, limitacions i oportunitats que presenta la localitat per aconseguir un reconeixement, inserció i posicionament del sector comercial (anàlisi D.A.F.O).

Es considera com a escenari idoni per dur a terme la sessió de treball, la sala d'audiovisuals de L'Excel·lentíssim Ajuntament de Bellreguard, sala amb serveis totalment adaptats a les exigències de les necessitats del treball.

Pel que fa a la metodologia, s'ha tractat en anterior apartat, destacar que va constar de les següents fases:

- Explicació de la dinàmica de la sessió.
- Exposició de les regles de la dinàmica: màxima creativitat, no criticar idees de la resta de participants, respectar el torn i l'opinió.
- Estat de la qüestió: breu explicació dels principals resultats del treball (de les enquestes i cens comercial) i de la situació actual sobre la qual s'anava desenvolupar el treball.

Després es passa a la formació de grups de treball entre els participants. Identificació per cadascun dels grups:

- Fortaleses i oportunitats de la localitat al voltant del comerç
- Debilitats i amenaces al respecte

La frase que dóna principi a la sessió una vegada explicada l'estructura de la mateixa va ser la següent: *propostes i estratègies comercials per a la millora del comerç local*. El marc dels grups de treball - i que recordem - havia de girar entorn de tres eixos importants:

- *Pensament creatiu.*
- *Pensament convergent.*
- *Interpretació dels resultats.*

Durant aquest període de temps es van obrir dues rondes de participació en el qual cadascun dels grups (i del representant que es va nomenar per cadascun d'aquests) comentava per torn una proposta d'acció referida al tema objecte d'estudi.

Es van plantejar en la sessió un total de tretze propostes que queden resumides a continuació:

1. *Creació d'un portal web comercial.*
2. *Dur a terme la idea de la ruta gastronòmica de la 'picaeta' a la localitat, establint sinergies amb el sector comercial tant a la localitat com en estiu a la platja.*
3. *Formació multisectorial a les empreses de la localitat.*
4. *Formació bàsica en informàtica i sobretot, en noves tecnologies, doncs és una assignatura pendent, i el món de les xarxes socials i el comerç electrònic és ja una realitat.*
5. *Que es fiquen línies regulars d'autobús cas urbà i platja, facilitant als veïns i turistes de la platja el que coneguen el comerç de la nostra localitat.*
6. *Fer-se un estudi de mobilitat i sostenibilitat urbana.*
7. *Elaborar i implementar una campanya de fidelització comercial que arribe a tots els públics, sobretot, a la gent jove, que són els clients menys fidels amb el xicotet comerç de la localitat.*

8. *Diferenciació comercial respecte a altres municipis pròxims, buscar la complementarietat de l'oferta comercial i l'oportunitat de nous negocis que no estiguen en els municipis pròxims.*
9. *Conscienciar a l'empresari de la importància de formar-se i reciclar-se a tots els nivells.*
10. *Senyalètica comercial en la carretera nacional N-332 i altres punts d'interés de la nostra localitat.*
11. *Informar de les zones d'aparcament pels problemes de trànsit i aparcament de la localitat.*
12. *Que el recent projecte de la 'Bici' en la localitat de Gandia, pugui ser una realitat a Bellreguard: 'Safor en Bici'.*
13. *El desviament de la carretera nacional N-332*

Una vegada identificades les propostes, s'utilitza un breu qüestionari individual de treball on de forma anònima es van arregar les puntuacions i valoracions a les diferents propostes plantejades pels diferents grups. En el qüestionari es van utilitzar tres plantilles (qüestionari-formulari), amb escales de gradació de l'1 al 10, per mesurar les propostes plantejades sobre la base dels tres gradients considerats:

- Grau d'*importància* de les propostes plantejades.
- Grau de *consecució* (desenvolupament actual).
- Grau d'*implementació*.

A continuació, presentem un resum de la definició col·lectiva d'estratègies per afrontar els desafiaments i aconseguir els objectius de competitivitat del comerç local en la "globalització comercial", així com la identificació col·lectiva de les fortaleeses, potencialitats, limitacions i oportunitats que presenta la localitat per aconseguir un reconeixement, inserció i posicionament del sector comercial.

a) Grup de treball. Les valoracions de les propostes formulades:

	Importància	Consecució	Implementació
Total	13	13	13
CREAR UN PORTAL WEB COMERCIAL			
Mitjana	8,54	3	8,85
Desviació	1,61	2,38	1,07
DUR A TERME LA IDEA DE LA 'PICAETA'			
Mitjana	7,69	2,54	8,31
Desviació	1,03	2,3	1,93
FORMACIÓ MULTISECTORIAL			
Mitjana	7,08	3,15	7,31
Desviació	0,95	1,99	1,97
FORMACIÓ BÀSICA EN NOVES TECNOLOGIES			
Mitjana	7,85	2,69	7,15
Desviació	1,41	1,93	2,19
LINIES REGULARS TRANSPORT A LA PLATJA			
Mitjana	7,23	2,23	5,46
Desviació	1,24	1,24	2,22
ESTUDI MOBILITAT URBANA			
Media	6,85	2,08	6,92
Desviacion	1,99	2,14	2,1
CAMPANYA FIDELITACIÓ COMERCIAL			
Mitjana	7,46	3,46	7
Desviació	1,33	2,57	1,73
DIFERENCIACIÓ COMERCIAL			
Mitjana	8,46	2,54	6,08
Desviació	1,45	1,27	1,89
CONSCIENCIAR EMPRESARI DE FORMAR-SE			
Mitjana	7,69	2,08	5,15
Desviació	2,18	1,04	3

	Importància	Consecució	Implementació
SENYALÈTICA EN LA N-332 I ALTRES PUNTS			
Mitjana	5,92	1,46	5,15
Desviació	2,14	0,66	2,79
INFORMAR ZONES APARCAMENT			
Mitjana	6,23	2,38	7,85
Desviació	2,17	1,26	1,72
PROJECTE BICICLETA - 'SAFOR EN BICI'			
Mitjana	6	1,46	6,62
Desviació	2,92	0,78	2,06
DESVIAMENT DE LA N-332			
Mitjana	9	1,46	2,62
Desviació	1,41	0,61	1,06

b) Quadre - Resultats de la sessió de treball

Cal que recordem que s'han dividit les diferents propostes realitzades en les sessions a manera de conclusions sobre la base del grau d'importància atorgat segons les qualificacions realitzades pels participants i utilitzant el barem que s'exposa a continuació, sobre la base de la facilitat o dificultat del grau d'implementació de les diferents propostes, i sobre la base de criteris matemàtics, a saber:

- **Fàcil implementació:** ≥ 7.5 punts de nota mitjana
- **Dificultat mitjana d'implementació:** ≥ 5 punts i ≤ 7.5 punts de nota mitjana
- **Difícil implementació:** < 5 punts de nota mitjana

A continuació, s'exposen els resultats obtinguts.

PROPOSTES DE FÀCIL IMPLEMENTACIÓ

Propostes d'alta importància i fàcil implementació

- Creació d'un portal web comercial
- Dur a terme la idea de la ruta gastronòmica de la 'picadeta'
- Formació multisectorial a l'empresariat
- Formació bàsica en noves tecnologies de la informació
- Campanya de fidelització comercial

Propostes de mitjana importància i fàcil implementació

- Informar als visitants respecte a les zones d'aparcament

PROPOSTES DE DIFICULTAT MITJANA IMPLEMENTACIÓ

Propostes d'**alta importància** i dificultat mitjana implementació

- Línies regulars de transport cas urbà-poble
- Diferenciació comercial d'altres localitats pròximes
- Conscienciar a l'empresari en general en formar-se

Propostes de **mitjana importància** i dificultat mitjana d'implementació

- Estudi tècnic de mobilitat i sostenibilitat urbana
- Senyalètica en la N-332 i altres punts d'interés del municipi
- Projecte públic bicicleta 'Safor en Bici' com en altres localitats

PROPOSTES DE DIFÍCIL IMPLEMENTACIÓ

Propostes d'**alta importància** i difícil implementació

- El desviament de la carretera nacional N-332

2.1. Estratègies comercials d'actuació. Comissió creada del comerç local

Finalment destacar que després de realitzar l'enquesta, el cens comercial i el grup de treball sobre el comerç local de Bellreguard, tal com ja assenyalarem en l'apartat de la metodologia, hem realitzat un informe de devolució d'informació per a l'Associació de Comerciants de Bellreguard, on s'inclou la part de conclusions i propostes que els afecten més directament i les apreciacions i suggeriments del grup de treball respecte de les estratègies comercials que es proposen.

Les citades estratègies comercials s'han complementat posteriorment amb altres proposades per part d'una comissió creada per a assumptes del comerç local a partir de l'informe de devolució de la informació. El nivell de definició de les estratègies contingudes permet plantejar diferents alternatives i solucions tècniques per aconseguir els mateixos objectius. Sabem doncs que es tracta de recreacions representatives dels objectius a aconseguir, que hauran de ser objecte de posteriors revisions en el moment de redacció dels projectes tècnics, mitjançant els quals es duguen a terme les intervencions (sobretot en allò referent a estratègies proposades de tipus urbanístic comercial).

En aquest sentit, han de ser els projectes tècnics específics els que concreten la intervenció en cada moment, en coherència amb l'estratègia general d'intervenció municipal, i seran les comissions que es creen a aquest efecte les encarregades de debatre i decidir la programació de les intervencions, els agents involucrats en dur-les a terme i la seua prioritat. Tot plegat algunes de les estratègies no afecten només al sector comercial, sinó a tot el conjunt de l'estructura social. Sens dubte, aquesta metodologia participativa que hem emprat també obri possibilitats d'aplicació a altres sectors socials.

Les propostes realitzades per la comissió creada per a assumptes comercials són les següents:

Blocs d'estratègies comercials¹²¹ d'actuació mitjançant propostes.

1. PROPOSTES DE DINAMITZACIÓ COMERCIAL.-

- Pla de renovació dels comerços

2. PROPOSTES DE FORMACIÓ I PROFESSIONALITZACIÓ.-

- Estratègies de promoció i foment de la 'Gestió de la Qualitat'
- Millora de l'escaparatisme comercial
- Integracionisme comercial de gestió
- Cursos de formació específica per als comerciants
- Major informatització de la gestió
- Creació d'un Centre Comercial Virtual
- Potenciació del comerç electrònic ('venda per internet')
- Diferenciació comercial i aposta per la innovació

3. PROPOSTES DE COMUNICACIÓ - PROMOCIÓ COMERCIAL.-

- Campanya de promoció del comerç
- Campanya de foment i promoció de serveis "innovadors"
- Promocionar Bellguard com localitat comercial: vídeo promocional
- Fomentar les activitats comercials arrelades a l'oci-turisme
- Xarxes socials com canal de comunicació i promoció
- Creació de targetes de fidelització comerç - associació
- Creació de targetes de fidelització comerç – negoci propi
- Foment de la promoció i animació comercial
- Promoció d'una Fira del Comerç i Hostaleria
- Campanya captació de socis i contacte amb altres associacions
- Creació d'un programa comercial de bones pràctiques mediambientals

4. PROPOSTES D'URBANISME COMERCIAL.-

- Millora de la il·luminació pública
- Pla de dotació de mobiliari urbà en els eixos comercials. Millora del mobiliari urbà
- Major dotació que millori la senyalització comercial
- Millora de l'accessibilitat al centre-nucli urbà
- Seguir reivindicat la creació de les infraestructures previstes (intermodalitat)
- Crear un carril bici que fomenti el passeig comercial
- Actuacions per a la millora de l'estacionament de vehicles
- Peatonalització (parcial i/o integral) d'eixos comercials del centre urbà de Bellguard
- Programa de rehabilitació de façanes i habitatges
- Estudi Pla de mobilitat sostenible urbana

5. PROPOSTES D'INNOVACIÓ PRODUCTIVA.-

- Incorporació de fórmules de modernització en la gestió comercial: lector òptic i pagament amb targeta a clients.
- Assessorament extern en criteris de màrqueting en el punt de venda. Formació especialitzada
- Implantació de nous serveis: repartiment a domicili (via: telèfon o correu electrònic) per al conjunt de la població
- Elaboració d'un llistat de fabricants, proveïdors i distribuïdors de la mateixa localitat i anàlisi de les necessitats de cada comerç i que podrien satisfer els anteriors
- Anàlisi de l'oferta complementària respecte a altres municipis pròxims, i possibilitat de la incorporació de nous negocis en la localitat
- Col·laboració a l'hora d'emprendre nous negocis. Tutorització per part de l'Agència de Desenvolupament Local de l'Ajuntament juntament amb voluntaris de l'associació de comerciants i altres agents implicats que faran valdre la seua experiència en el negoci propi als nous emprenedors i emprenedores que vulguen obrir un negoci

¹²¹ Les estratègies comercials s'han complementat posteriorment a les metodologies emprades en el treball amb altres proposades per part d'una comissió creada per a assumptes del comerç local i arran de l'informe de devolució de la informació. La citada comissió funciona amb certa autonomia pròpia.

En l'anterior llistat de propostes hi ha moltes més que les que surten del grup de treball. Els resultats del grup de treball i les propostes de la comissió, que amplien les del grup, s'han realitzat de manera autònoma per aquesta. Així, emprant la metodologia del grup de treball, s'ha valorat cada nova proposta segons les mateixes escales d'importància, consecució i implementació.

La comissió creada està formada per l'alcaldia, l'ADL, dos representants empresarials, un representant veïnal i dos representants de l'associació de comerciants. Es pretén amb aquesta comissió el fet de donar operativitat i eixida d'una forma àgil als distints assumptes proposats. Les noves propostes realitzades - i que amplien les del grup - es van traslladar a l'associació de comerciants perquè en un termini màxim de 15 dies, aquesta poguera donar la seua aprovació o realitzar qualsevol plantejament sobre aquest tema. Amb tot, i passat aquest termini, s'incorporen dins dels blocs d'estratègies comercials d'actuació.

Per finalitzar aquest capítol, fem un resum dels principals resultats, d'aquells que considerem més rellevants i que centraran els capítols de discussió i conclusions generals. Destaquem cinc qüestions com principals. En primer lloc apuntar que la pèrdua de comerç en Bellreguard ha estat terrible. En els últims 5 anys s'ha perdut un terç del comerç local. En segon lloc, es constata la forta competència de gran formats comercials en l'àrea d'influència pròxima en la lluita per la conquesta del potencial client del municipi. Pel que fa a la tercera de les qüestions, assenyalem que l'evasió de despesa és considerable i un fet significatiu en la gent més jove del municipi. Contràriament, la gent més major - i amb un major arrelament a les botigues del barri -, és el principal client del comerç local. En quart lloc, destaquem que el tancament del comerç o de qualsevol negoci de proximitat, elimina moviment econòmic i també vitalitat social. Aquest procés té impactes rellevants sobre les formes de vida i relacions dels bellreguardins. Amb la pèrdua de comerços, els barris perden atractiu i vida social, amb el consegüent procés de desestructuració social que comporta per al municipi i els seus barris. Per últim, i davant aquest panorama, el botiguer i la botiguera del municipi, es troben amb la incertesa de no saber què estratègies emprar per fer front a totes aquestes qüestions.

Així doncs, conèixer la realitat del comerç de la localitat - anàlisi descriptiva - i en última instància, fer que els mateixos agents implicats tinguen la capacitat per analitzar i reflexionar col·lectivament i de forma crítica sobre la seua pròpia realitat, ha estat l'objecte d'aquest capítol. I ho hem fet des de la participació dels mateixos actors. Volíem que foren aquests els qui

coneixedors de la seua realitat plantejaren les propostes i estratègies d'actuació de millora; baix les característiques - i plantejaments - d'un enfocament DEL (Desarrollo Económico Local).

CAPÍTOL 5

ANÀLISI DE RESULTATS

5 ANÀLISI DE RESULTATS

5.1. El camí cap al desenvolupament local. Comencem pel comerç local?

5.2. Articulant el desenvolupament local i la globalització

5.3. Una petita dosi d'utopia, imaginació i bastant realisme: un bon còctel pel desenvolupament local!

5.- Anàlisi de resultats

“El propósito de trabajar sobre el problema no es llegar a la respuesta correcta sino tratar de captar el conflicto entre las diferentes maneras de pensar el problema: por ejemplo, entre dos modos intuitivos de pensar o entre un análisis intuitivo y uno formal. Cuando uno reconoce el conflicto, el siguiente paso es elaborarlo hasta sentirse más cómodo...”

Seymour Papert

En aquest capítol, vistos els resultats, tractarem de veure la manera de com es poden donar respostes a les problemàtiques - i que no afecten sols al comerç - plantejades en el territori. A més a més, som conscients que qualsevol de les estratègies de desenvolupament local s'han d'articular en el fet global. En aquest sentit, parlarem de les principals fortaleses i potencialitats comercials. I es desenvolupen estratègies de competitivitat - en el nostre cas comercials - amb un compromís amb l'estructura social. Veurem quins desavantatges i quins avantatges trobem per fer front als reptes i desafiaments de la globalització comercial.

5.1. El camí cap al desenvolupament local. *Comencem pel comerç local?*

Veure si des del sector minorista, s'estan desenvolupant estratègies comercials que permeten ser competitius davant el global i amb un compromís amb l'estructura social, per a no ser abolits per la pressió dels grans centres comercials i poblacionals, és la hipòtesi de treball plantejada. I l'anterior plantejament amb una finalitat clara, que les citades estratègies ajuden en la generació de capital local i enfortisquen l'economia local, en un sector que travessa serioses dificultats en el moment actual. No obstant això, hem pogut veure en el gruix del treball que no es compleix al cent per cent la hipòtesi plantejada, no s'estan realitzant actuacions decidides i cooperatives sobre aquest tema, però sí que demanen ajuda a l'administració i un cooperem tots – *comerç i*

altres sectors – per a no deixar que es perdi el comerç local. Cal destacar que les actuacions més serioses sobre el comerç local han sigut plantejades a manera d'estratègies comercials arran del present treball d'investigació de tesi doctoral.

A través de l'estudi podem constatar que els actors locals són conscients del rol del sector comercial minorista i de les potencialitats del territori per al desenvolupament local. No obstant açò, aspectes tals com la cooperació entre els empresaris, la integració dels diferents actors del comerç de barri - sobretot pel que fa a la participació del poder públic - i la cerca del desenvolupament sustentable es troba en un grau bastant incipient. Considerant l'anàlisi realitzada es pot assenyalar que les estratègies comercials que es desenvolupen actualment - *quasi nul·les* - tenen una escassa incidència sobre el desenvolupament econòmic i social, tant de la localitat com per a aquest sector en general.

Els sistemes productius locals se solen concebre com un model de desenvolupament territorial endogen de manera que molts dels factors determinants d'aquest són efectivament controlats per agents pertanyents al mateix sistema. En l'àmbit comercial existeixen gran quantitat d'estudis i evidències empíriques sobre les aportacions derivades de la constitució de sistemes productius locals. No obstant açò, en el sector del comerç de proximitat les anàlisis són molt limitats malgrat que l'elevat interès socioeconòmic d'aquest tema. I per açò resulta oportú mostrar casos concrets de sistemes productius locals sorgits (o que puguen sortir) de l'entorn d'activitats comercials.

Havíem assenyalat que el marc teòric del nostre treball, seria el desenvolupament local endogen. En aquest sentit, té un alt component de *territorialitat*. El desenvolupament endogen tracta d'optimitzar la dinàmica d'aquests recursos locals, millorant la diversitat cultural, el benestar humà i l'estabilitat ecològica del context territorial i social.

El desenvolupament local representa una estratègia diferent per al desenvolupament en la societat global, ja que no constitueix únicament un procés econòmic sinó també un procés sociopolític en el qual els actors socials, polítics i econòmics de l'entorn (àmbit local) tenen presència, si bé, i com apunten Pérez i Carrillo (2000), el seu objectiu és reactivar l'economia aprofitant els recursos endògens existents.

El desenvolupament local inverteix els fenòmens anteriors de desenvolupament que s'aplicaven de "dalt a baix" i proposa una estratègia de "baix a dalt", inverteix l'anterior tendència. El

desenvolupament local té com a objectiu general millorar la qualitat de vida i el benestar de la població local de la qual sorgeix, i com a objectius concrets, inclou: el creixement econòmic, el foment de l'ocupació, l'equitat i la sostenibilitat ecològica.

A continuació recordem de nou - per facilitar l'argumentació - la definició de desenvolupament local triada després de la revisió dels antecedents de la seua conformació històrica i les seues diferents connotacions, i que es configura com a eix de la nostra investigació:

"Proceso en el cual una sociedad local, manteniendo su propia identidad y su territorio, genera y fortalece sus dinámicas económicas, sociales y culturales, facilitando la articulación de cada uno de estos subsistemas, consiguiendo mayor intervención y control entre ellos. Para traer adelante este proceso, es fundamental la participación de los agentes, sectores y fuerzas que interactúan dentro de los límites de un territorio determinado, los cuales tienen que contar con un proyecto común que combine: la generación de crecimiento económico, equidad, cambio social y cultural, sostenibilidad ecológica, enfoque de género, calidad y equilibrio espacial y territorial, con el fin de elevar la calidad de vida y el bienestar de sus pobladores" (Casanova, 2004:26).

És per açò, que en aquest treball de tesi doctoral - i dins del marc d'una perspectiva dialèctica -, es pretén, d'una banda, fer que els agents implicats tinguen capacitat per a analitzar i reflexionar col·lectivament, en profunditat i de forma crítica sobre la seua realitat. Per un altre, que els mateixos agents implicats es convertisquen en subjectes actius protagonistes de la gestió i transformació dels assumptes que els afecten. Hi ha precedents que avalen l'anterior. Per exemple, Michael Foudriat *et ali* (2000), en un estudi comparatiu de les experiències de canvi social a Equador, Xile i França, mostraren com les metodologies participatives poden facilitar el desenvolupament del procés de canvi dut a terme entre els actors socials involucrats en aquest.

Per a portar avant aquest procés, és fonamental la participació i són necessàries metodologies que treballen en aquest sentit de possibilitar la posada en pràctica del valor "d'allò local" com a àmbit on treballar des de polítiques integrals que abasten els aspectes socials, econòmics i mediambientals, amb un caràcter marcadament participatiu. Des de la nostra experiència, hem vist com la tècnica participativa dels grups de treball ens ha sigut de gran utilitat a l'hora de portar a la pràctica aquesta metodologia, amb una dimensió propositiva i amb intencionalitat dialèctica;

a l'igual que seria l'assemblea en dir d'Alfonso Valero (1996)¹²². L'objectiu fonamental de la investigació és plantejar les orientacions organitzatives possibles o "models propositius" d'organització i de relació del sector comercial i el seu entorn (subsistemes).

L'estratègia de desenvolupament local - ja hem dit que no constitueix solament un procés econòmic - consisteix a aprofitar recursos locals i externs i avantatges competitius locals en el context global i estimular l'activitat econòmica. Des del punt de vista internacional, organismes com l'Organització Mundial del Treball (OIT) han donat un suport ferm a l'estratègia de desenvolupament local amb la creació del programa de Desenvolupament Econòmic Local (DEL)¹²³. Les característiques de l'*enfocament DEL* (Prieto, 2003:3), ja explicades en un altre capítol, tenen coincidències en els seus punts amb el treball d'investigació que s'ha escomés:

- És un enfocament de "baix" a "dalt" que promou processos de participació i presa de decisions.

L'experiència duta a terme ens demostra que, a través de metodologies participatives com les realitzades en el treball, l'objectiu d'aconseguir un debat col·lectiu obert a diferents actors i agents del desenvolupament, públics i privats, basat en qüestionaments sobre cadascuna de les propostes (temes), ha sigut una bona experiència. I força útil. Ens ha permés situar-nos en el plànol de les respostes i recerca de sortides des d'una actitud positiva, propositiva i amb visió prospectiva.

A més, els mateixos participants han manifestat el seu interès i receptivitat a la utilització d'aquesta metodologia participativa i que se'ls tinguera en compte com a subjectes (i no solament objectes d'investigació) a l'hora de prendre decisions que els afecten. Aquesta línia d'investigació mitjançant metodologies participatives, també pot ser útil per a la resta d'entitats empresarials no comercials com per a l'administració pública local. Amb la finalitat d'emprendre projectes participatius de desenvolupament local.

¹²² El grup de treball (igual que l'assemblea), és una tècnica paradigmàtica - de contrast i participativa - de les metodologies dialèctiques. Com ja s'ha vist en el capítol referent a la metodologia, la perspectiva dialèctica parteix de la consideració de l'objecte a investigar com a subjecte - protagonista de la investigació - i que la finalitat de la investigació és la transformació social.

¹²³ Pot consultar-se enllaç OIT: <http://www.ilo.org/empent/areas/local-economic-development-led/lang--en/index.htm>

Ja s'ha comentat en altres apartats del treball d'investigació, però, pot ser convenient també obrir les possibilitats d'aquesta metodologia participativa a altres sectors socials. Així, si les entitats comercials es plantegen aquesta metodologia, per què no també les associacions culturals, educatives, de producció industrial, etcètera. Tot plegat no afecta només al sector comercial, sinó a tot el conjunt de l'estructura social.

- És un enfocament que promou el fet que la propietat del procés de desenvolupament siga dels actors locals.

Convertir-se en actors socials actius en les seues comunitats de pertinença. Amb una major participació i apropiació del procés i dels resultats per part de la comunitat involucrada. I on s'arregue el desenvolupament de propostes i línies d'actuació consensuades, per tal que la meta de tots els esforços, siga un comerç de qualitat i sobretot de continuïtat. I amb una mirada des de dintre, amb un compromís amb l'estructura social del qui treballa i viu a la localitat. Tot açò dins d'un escenari en què s'entenen com a complementaris tant el desenvolupament d'institucions públiques eficaces i transparents que responguen a les problemàtiques de cada lloc - o almenys són sensibles a aquests plantejaments des d'allò local com és el cas -, com el dinamisme i l'activitat del sector privat.

- Promou l'associacionisme públic-privat.

Algunes de les propostes i problemàtiques del comerç local necessiten el binomi (públic-privat) per a dur-se a terme. Certament, el sector privat és un motor econòmic fonamental i el seu desenvolupament és un factor important en la localitat, ja que el seu impacte no solament té la capacitat de generar ocupació, augmentar l'ingrés per capita i la productivitat, sinó que pot també millorar l'accés a béns i serveis bàsics de la localitat, eradicant els efectes de desestructuració social.

Així doncs, una política territorial activa per a l'enfortiment de la base empresarial local en relació amb la innovació tecnològica, la qualificació dels recursos humans i el desenvolupament sostenible és fonamental per a sustentar un procés de desenvolupament local. Per a açò es requereix, sobretot, una actuació decidida dels diferents actors locals, públics i privats, a fi de cercar l'òptima vinculació entre els diferents elements del sistema territorial de capacitació de recursos humans i les necessitats del sistema productiu local;

així com la construcció d'entorns innovadors territorials basats en la concertació estratègica dels diferents actors locals.

Els mateixos comerciants - i per extensió la resta de sectors empresarials del municipi i també els agents socials de la localitat -, apuntaven que certament hi ha certes necessitats i problemàtiques, transversals a tots els ciutadans (per exemple: la desviació de la N-332, actuacions d'urbanisme comercial en certs eixos donant major protagonisme al ciutadà, problemes de tràfic en el nucli urbà, la implementació de programes d'innovació empresarial, etcètera) que necessiten el concert necessari de tots dos actors de la localitat: públics i privats.

Plantejar la cooperació com alguna cosa intrínseca per a la supervivència en temps de globalització. Entenem que la cooperació no és un fet bondadós i voluntariós, sinó una obligació derivada de la necessitat. Aquesta es donaria tant entre empreses, creant una xarxa d'empreses (sistemes "pime"), com entre el territori, fins a aconseguir dimensions operatives per a poder fer front a les possibles ineficàcies que es manifesten per pimes i territoris aïllats davant la gran empresa transnacional i els grans centres poblacionals. No és açò doncs el que autors com ara Sorribes (2005b), Rausell (2006), Novell (2009) o Ybarra (2009) entre altres, plantejaven amb el projecte de les *Comarques Centrals Valencianes*? Un territori a la fi per al desenvolupament?

Estem d'acord amb Benko i Lipietz (1992), quan assenyalen allò de què l'empresa i la localitat, la pime i el municipi que pretenguen desenrotllar-se des de la seua sola i única capacitat en un marc d'interrelacions globals, estan abocades al fracàs. I és que en l'àmbit de la competència i del mercat, la gran corporació industrial i els espais centrals sempre trobaran majors avantatges que la que té una pime o un municipi aïllat. Aquesta apreciació, és un fet del qual es té consciència per part del botiguer però encara així, hi ha un grau d'associacionisme sectorial millorable: caben més comerços en l'Associació de Comerciants de Bellreguard (Acobell).

No obstant açò, les polítiques de promoció de xicotetes i mitjanes empreses, i no solament una associació, sobretot *clusters* (Porter, 1998)¹²⁴, poden i han de ser pensades no solament

¹²⁴ "Cluster" podria definir-se com un grup o conjunt d'empreses que pertanyen a diversos sectors, i que estan situades en un àmbit geogràfic limitat, interrelacionades de forma mútua en els sentits

com una alternativa de superació de les dificultats econòmiques i socials, sinó com un eix central i estratègic per al desenvolupament econòmic i local (Cocco, Galvão & Silva, 1999). Autors com Flores Ruiz (2010) apel·len al cluster com a factor de competitivitat territorial i sistemes productius locals en el conjunt del sistema local d'empreses, formant un sistema interactiu en el qual, amb la participació i ajuda de l'Administració, poden millorar la seua competitivitat.

Així, aquesta cooperació exigirà que aparegueren xarxes de pimes comercials locals disposades a cooperar. I és que estem d'acord amb Malecki i Tootle (1996) quan diuen que aquesta disposició seria un avantatge enfront de totes aquelles pimes i territoris que no ho feren. I és que, com a conseqüència de la col·laboració entre empreses emparades sota una fórmula associativa, es produeix la valoració de la complementarietat dels seus processos productius: compartir experiències, compartir tecnologies, la contractació en conjunt de serveis agregats, el desenvolupament de nous productes, la difusió conjunta dels productes locals, entre altres accions que cerquen mantenir la competència i la cooperació.

És per aquesta raó que es requereix, com déiem en altres apartats d'aquest treball, una nova reconstrucció respecte a la formació d'identitats locals, com a símbols d'un desenvolupament endogen, on participen de manera activa i compromesa els diferents actors socials, públics i privats.

- Reuneix actors locals al voltant d'una taula amb el propòsit de construir la confiança, fomentar la innovació, promoure la creació de xarxes socials i contribuir a la resolució de conflictes.

No és casual l'aparició de la territorialitat en el treball actual sobre desenvolupament local. És una resposta als canvis econòmics i socials produïts dins de l'àmbit territorial de Bellreguard, en el context polític de globalització. Aquest respon a la necessitat d'adaptar metodologies, instruments i activitats als nous requeriments imposats per aquests canvis i impactes no desitjats. Finalment, aquest debat promou una visió diferent de la problemàtica territorial i involucra directament als agents públics-institucionals, econòmics i socials en el disseny de noves perspectives de desenvolupament.

Així doncs, estem d'acord amb Raj Patel (2010), quan assenyala que allò que siguem com a ciutadans dependrà sempre de les institucions que ens envolten però també de nosaltres mateixos com a societat civil en el seu sentit ampli, per açò la importància de la cooperació col·lectiva. Aquest autor diu que: “Las instituciones, las organizaciones y los gobiernos siempre existirán, y son básicos en la medida en que ayudan a que nuestra socialización tienda a perseguir metas colectivamente en vez de hacerlo de forma individual y solitaria. Estos seres artificiales pueden ser peligrosos si se los deja sin control, y si toman rehenes, entonces la parte de nosotros que depende de ellos para ver el mundo también queda cautiva. Qué clase de ciudadanos seamos dependerá siempre de qué instituciones nos rodean, y viceversa. Los seres artificiales nunca son neutrales” (Ibídem, 2010:100-101)”. Friedman i Friedman (2008) diuen que “la nostra societat és el que fem d'ella”. El sentit és el contrari de la cita anterior: en aquella se'ns diu que 'los seres artificiales' (estat, institucions, etc.) ens construeixen com a ciutadans; en aquesta ens diu que nosaltres construïm 'los seres artificiales'. Hauríem de fer compatibles les dues frases, que ho són: fem i som fets, tot al mateix temps. Des de Marx, quan deia que els homes fan la seua pròpia història (com Friedman i Friedman), però no la fan com voldrien fer-la (Patel). Cada vegada és més evident que la realitat social ens construeix al mateix temps que l'anem construint.

Els actors defineixen el territori en el qual viuen o interactuen. La territorialitat dels actors i la visió territorial, ajuda a establir una identitat comuna i afavoreix la realització de les seues estratègies i projectes. A més, la pluralitat d'actors amb interessos i valors diferents, i de vegades en conflicte, influeixen sobre la dinàmica i les interrelacions dins del territori comú. Aquestes reflexions se centren principalment en el procés de diagnòstic territorial com un mitjà per a promoure el diàleg social dins d'un territori i que al seu torn porte a una taula de negociació per al desenvolupament econòmic.

En tot cas, com s'aprecia, cal superar l'habitual aproximació sectorial en l'anàlisi de l'economia local, ja que les activitats productives reals utilitzen matèries que procedeixen dels diferents sectors econòmics i són totes elles de naturalesa multisectorial. El diferent perfil productiu en l'àmbit territorial, i la complexitat i varietat de les actuacions d'innovació i desenvolupament empresarial concretes, així com la necessitat d'adequar l'oferta de formació de recursos humans a les necessitats existents en els diferents sistemes productius locals, i la importància cada vegada major d'atendre a les característiques mediambientals de cada territori, obliguen a un disseny flexible (açò és, contextualitzat segons les diferències

territorials) que ha de cercar la cooperació pública-privada en cada àmbit local a fi d'encarar una adequada estratègia de desenvolupament econòmic i social.

A Bellreguard, per exemple, el que hi haja menys botigues - cada vegada hi ha més locals buits en la trama urbana - comporta importants conseqüències socials com la transformació de les relacions entre veïns i comerciants i el consegüent procés de desestructuració social de Bellreguard i dels seus barris. La pèrdua de comerços a Bellreguard i les seues conseqüències, es tradueixen en un procés de retroalimentació que provoca un creixent deteriorament del prestigi i de la imatge d'un sector d'un important impacte en l'economia i en la societat local, tant pel volum de negoci, com pel nombre de persones que ocupa i el paper que exerceix en la vida social i d'oci dels bellreguardins. I tot açò afecta també a altres sectors directament - com ja déiem - com per exemple, l'hostaleria (binomi "compra-oci"). A més, també afecta el paisatge urbà, on la imatge de locals buits, descuidats i amb cartells anunciadors de venda-lloguer, desprestigien la imatge del sector, entre altres conseqüències importants. El resultat general és un urbanisme gens humanitzat en contra de les propostes que defensava Jane Jacobs. I és que el millor urbanisme és el que crea espais de "intercanvis" materials i immaterials (relacions socials).

- Les iniciatives de "Desarrollo Económico Local" (DEL) usen recursos endògens, maximitzant, al mateix temps, l'avantatge competitiu del territori per a atraure inversions externes al territori.

El procés de desenvolupament endogen està obert a l'experimentació, té en compte els coneixements i les pràctiques tradicionals, internes i externes. També persegueix que els processos locals i globals es complementen. La seua meta és el desenvolupament en l'àmbit local, però que aquest desenvolupament transcendisca cap a un àmbit més ampli: el global. El disseny d'accions - estratègies comercials - que tendisquen a valoritzar el territori davant les pressions de la globalització homogeneïtzadora, es fonamenta seguint el model del desenvolupament local en una cosa tan senzilla com la potenciació dels recursos locals i de l'entorn allà on es desenvolupa la pime i l'individu. L'anàlisi de l'activitat comercial de Bellreguard a través de l'estudi de l'estructura social, econòmica-comercial i urbana del municipi ens ha permés realitzar un diagnòstic de la situació en un doble vessant: a partir dels factors endògens (punts forts i febles) i dels factors exògens a la dinàmica municipal (oportunitats i amenaces).

Com hem assenyalat al capítol referent a la metodologia, al marge del treball ací presentat sobre l'estudi de cas, hem realitzat també un informe de devolució d'informació per a l'Associació de Comerciants de Bellreguard. En aquest s'inclou la part de conclusions i propostes que els afecten més directament, i les apreciacions i suggeriments del grup de treball respecte de les estratègies comercials i propostes dels mateixos actors locals. En aquest sentit, esgrimim les línies d'actuació i propostes per aconseguir el principal objectiu inicial de determinar el model comercial més adequat per al municipi i plantejar les mesures òptimes perquè el comerç local evolucione en condicions de competència, equilibri i eficàcia.

Es plantegen com ja s'ha vist cinc blocs d'*estratègies comercials* d'actuació i propostes que es concreten en trenta-sis actuacions dins d'aquests cinc blocs:

1. Estratègies de dinamització de l'oferta comercial: on s'inclouen propostes enfocades a la renovació i modernització dels comerços.

Accelerar la modernització i la millora de la competitivitat de les petites empreses comercials, és un fet clau. Arran de les enquestes realitzades és una dada general la necessitat de modernització dels establiments, si bé, també en la gestió interna del negoci, més endavant s'aprofundeix en aquest últim aspecte.

Més de la meitat dels comerços enquestats preveuen algun tipus d'inversions a l'empresa en el futur, quasi el 57%. D'aquests, la gran majoria tenen contemplat invertir principalment en "equipament". Tal vegada siga una bona oportunitat per a definir cada una de les inversions i estratègies que han de dur-se a terme en l'establiment comercial per millorar la seua posició innovadora i competitiva, amb propostes a la inversió en: obra civil, equipament, introducció de noves tecnologies i/o serveis, normalització d'imatge, estudi d'accessos i recorreguts interns, estalvi energètic i contribució a la millora del medi ambient (totes les borses i papereria amb productes ecològics i reciclables), etcètera.

Inversions que haurien d'anar destinades a l'adaptació de les estructures comercials al seu entorn, de manera que la imatge dels establiments contribuïska a millorar la percepció de la zona, fent especial èmfasi en els eixos més comercials, tractant així de sumar actuacions d'imatge en una mateixa zona. I no solament millores tangibles com les assenyalades fins

ara, també s'han de tenir en compte les millores en la gestió interna - es comenten més endavant -, la qual cosa denominen innovacions productives en gestió.

2. Estratègies de formació i professionalització: on s'inclouen accions dirigides a la formació i professionalització de l'empresari en general – no solament comercial.

A Bellreguard, l'entorn empresarial del “xicotet comerç” es troba en l'actualitat fortament amenaçat i des de tots els àmbits es considera que per afavorir el creixement i la competitivitat de les empreses, una de les eines més útils per minimitzar les amenaces d'aquest entorn és, certament, la ‘Formació’. I és que és molt important l'adaptació dels professionals del sector que s'enfronten a noves exigències laborals derivades especialment de les innovacions sorgides per les noves estratègies comercials i els nous canvis de la distribució comercial en general.

A l'enquesta realitzada, les dades durant l'últim any referides a aquest aspecte, ens indiquen que aproximadament tres de cada deu comerços de Bellreguard han realitzat algun curs de formació, bé adreçat al comerciant o bé al treballador. No obstant això, la resta, concretament ‘set de cada deu’ comerços, no han realitzat cap tipus de formació durant aquest període. També va ser aquest aspecte el reflex dels participants en el grup de treball com una de les propostes cabdals i no solament dirigides al sector comercial sinó a tot l'empresariat local: per una banda, *la importància de la formació de les empreses independentment de l'activitat econòmica de la localitat*, i, per altra banda, *el fet de conscienciar a l'empresari de la importància de formar-se i reciclar-se a tots els nivells*.

En aquest sentit, el professor i economista Vicent Soler ja adverteix de l'esforç empresarial que ha de realitzar-se en el tema de la formació davant els nous reptes, desafiaments i canvis en el procés de globalització en el qual estem immersos. Textualment: "Però, davant d'aquests reptes, encara queden molts empresaris de primera generació que no tenen la formació suficient per entendre què està passant i quina és la urgència i intensitat de la resposta" (Soler, 2003:332).

Així doncs, no hem de descurar l'aspecte formatiu, i tal com adverteixen Gil i Soler (2010:59), en totes les activitats econòmiques, ja que en el context de la globalització, “cal incloure en

els nous escenaris la revolució tecnològica que significa la generalització de les TIC (tecnologies de la informació i la comunicació). La societat del coneixement està íntimament relacionada amb els sistemes productius i les seues aplicacions permeten reduir els costos i incrementar la productivitat en el conjunt de l'economia, de manera que el futur de moltes activitats depèn de la capacitat que mostren les seues empreses per a aprofitar en tota la seua extensió les oportunitats de modernització i progrés que els brinden les noves tecnologies.”

3. *Estratègies d'innovació productiva*: l'adequació dels instruments de foment a les demandes d'innovació que tenen els diferents sistemes productius locals en els diferents territoris, en els quals és crucial impulsar la mobilització i participació dels diferents actors, a fi de consensuar les necessàries estratègies de desenvolupament local com a resultat de la cooperació públic-privada en els mateixos.

Quan s'al·ludeix a la introducció d'innovacions productives no solament ens referim a les innovacions purament tecnològiques, ja siguen de producte o procés productiu, sinó també a les innovacions de gestió i les innovacions socials i institucionals. La introducció d'innovacions productives - una qüestió crucial per al desenvolupament econòmic - no solament depèn de l'existència de persones amb capacitat emprenedora, sinó que requereix l'existència d'ambients territorials innovadors. Qüestió aquesta última que planteja Vázquez Barquero (2000) com molt important.

Per exemple, d'igual forma que passa amb el comerç referent a les innovacions productives, podrien atendre's també aquestes en el sector industrial, un sector sens dubte important també per al municipi de Bellreguard. Les variacions de les activitats industrials en el municipi de Bellreguard entre el període de 2007-2013 es xifren en negatiu: -16,6% (Anuari Econòmic de La Caixa, 2014). En termes generals, la comarca de La Safor, es caracteritza per un sistema productiu diversificat. En un entorn econòmic poblat de pimes, la comarca és principalment una economia transformadora i exportadora. L'anterior dada es tradueix en una “descapitalització industrial” en el municipi, però també en termes generals en la comarca de la Safor. Actualment, segons l'últim informe fet públic per la Fundació de les

Caixes d'Estalvis (Funcas¹²⁵), l'índex de producció industrial valencià ha retrocedit entre 2008 i 2013 un 28%, estenent-se la crisi també a aquest sector. Així mateix, per al citat període, el PIB valencià registra una caiguda acumulada del 9%, la major amb diferència de la resta d'Espanya, i la taxa d'atur actual es xifra en un 26,06% (EPA, 4º trimestre, 2013). Pel que fa a la comarca, els tres nuclis poblacionals més importants, presenten també una variació d'activitats industrials per al període de 2007-2012 que es xifra en negatiu: - 15,5% Gandia, -24,8% Tavernes i -22,2% Oliva (Anuari Econòmic La Caixa).

La "descapitalització industrial" en la comarca ha estat terrible. Ha minvat de forma molt notable la capacitat de consum i afectat en gran manera a la resta de sectors productius, que no poden, i encara més amb la caiguda del sector immobiliari, i en aquesta "gran recessió", incorporar a l'excedent de mà d'obra. Les anteriors dades corroboren la importància de no dependre principalment d'un sector productiu o econòmic, sinó l'essencial d'equilibrar les diferents branques o divisions de l'activitat econòmica.

D'açò ja ens parlava – i advertia – el professor Ernest Lluch (2001) en el llibre *La via valenciana*. Lluch aportava una visió alternativa que ens va descobrir la importància d'industrialització autòctona: la de les pimes, que és la que existeix actualment al municipi i per extensió a la resta del territori valencià. De les aportacions del citat llibre, destaca el nou model d'interpretació de l'economia valenciana d'acord amb el fet que la intensitat del creixement i les transformacions estructurals, des dels anys seixanta fins finals del segle XX era indubtable, i que els actors principals d'aquest model van ser les pimes, i on es va donar un fort impuls a la innovació i la modernització de la indústria valenciana. Amb aquest nou ambient ("descapitalització industrial"), què podem fer?, quin és el nou arquetip en la globalització present?

En aquest sentit, com ja deia Ernest Lluch fa quasi quaranta anys, i ara ens assenyala el seu deixeble, Vicent Soler (2011), el camí de la reindustrialització valenciana passa per sistemes que integren la indústria amb la investigació i la tecnologia, en summa, coneixement. No ens queda una altra opció que apostar per la formació bàsica i l'especialitzada, i davant els dèficits de les anteriors, la cooperació empresarial per a compartir i millorar el coneixement.

¹²⁵ Gabinet de comunicació de la Fundació de les Caixes d'Estalvis (FUNCAS), *Papers d'Economia Espanyola* nº 138, febrer 2014. Disponible: <https://www.funcas.es/prensa/notasprensa.aspx> < consultat al febrer de 2014 >.

El nostre nou arquetip (o *via valenciana*) implica apostar pel coneixement i la investigació, un còctel que ben combinat pot ser la fórmula productiva idònia per a recuperar la productivitat, i que permeta aconseguir nivells raonables d'ocupació en òptimes condicions. I aquest nou arquetip s'estén a qualsevol de les activitats o branques de l'activitat econòmica. El que sí que sembla prou segur és que qualsevol que siga aquest nou model, ha de fonamentar-se en el coneixement i la formació.

Així doncs, en les activitats comercials els propis agents socials han concedit un paper primordial a la formació, però també a les innovacions productives i de modernització, sobretot per accelerar la modernització i la millora de la competitivitat de les petites empreses comercials. Alguns exemples, arran de les enquestes realitzades, els trobem encara en què hi ha comerços en la localitat (dos de cada deu) on no es facilita al client la possibilitat de pagar amb targeta. Altres exemples importants com la creació de zones diferenciades i la localització ràpida de productes són aspectes que han d'estar a l'abast de qualsevol comerciant que pretenga elevar el seu volum de vendes. En la majoria dels casos, la distribució dels productes en l'establiment comercial no obeeix a cap criteri de *merchandising* de tenda i màrqueting, és a dir, criteris que tenen en compte la rendibilitat i rotació de més avantatge dels productes, per tant cal una gestió del negoci més professionalitzada.

Són un exemple d'innovació productiva a tenir en compte les estratègies de desenvolupament local com a resultat de la cooperació públic-privada com les proposades en el grup de treball com ara: *la diferenciació comercial respecte a altres municipis, buscant la complementaritat de l'oferta comercial i l'oportunitat de nous negocis que no estiguen en els municipis pròxims amb la col·laboració de l'administració local i altres agents privats*. En aquest sentit estem d'acord amb Vázquez Barquero (2001:21) quan diu allò que: "una oferta de mano de obra ocupada en la localidad y suficientemente calificada para las tareas que desempeña, unida a una capacidad empresarial y organizativa fuertemente articulada a la tradición productiva local y a una cultura atenta a las innovaciones y al cambio, favorecen la acumulación de capital en los sistemas productivos locales".

Així també, temes proposats com el servei a domicili per als veïns del poble, especialment per a la gent més major, són també un exemple d'innovació en la gestió.

4. *Estratègies de comunicació i promoció comercial*: s'arreglen propostes encaminades a posicionar el comerç del municipi i els seus eixos, a través d'accions relacionades amb la promoció i l'animació comercial entre altres, que redunden en un increment de l'atractivitat i competitivitat d'aquests.

Pel que fa a la primera estratègia, el sociòleg Manuel Castells assenyala que gràcies a les noves tecnologies de la comunicació s'obren oportunitats en un món on els mercats de béns i serveis es globalitzen cada vegada més. "Efectivamente, los mercados de bienes y servicios se están globalizando cada vez más. Pero las actuales unidades comerciales no son los países, sino las empresas y las redes de empresas. Esto no significa que todas las empresas vendan mundialmente, pero sí que el objetivo estratégico de las empresas, grandes y pequeñas, es el de vender donde puedan en todo el mundo, bien directamente, bien a través de sus vínculos con redes que operan en el mercado mundial. Y efectivamente existen, en gran medida gracias a las nuevas tecnologías de comunicación y transporte, canales y oportunidades para vender en todas partes"(Castells, 1997:151).

Referent a les estratègies de promoció, Vicent Soler (2004) ens adverteix que l'estratègia competitiva de l'empresa valenciana ha sigut la de posar l'èmfasi competint via preus, desatenent-se altres qüestions assenyalades com la comercialització i promoció. "S'hi han conreat poc les tècniques del màrqueting i comercialització" (2004:33). En el llibre, *L'ofici de raonar*, Vicent Soler (2011) ens torna a advertir del vulnerable creixement valencià basat en competir via preus. El paradoxal és que ja assenyala açò últim, anys abans de l'esclat de la 'bambolla immobiliària' que es va produir en el 2008 - va tenir la seua gènesi - en el conjunt de l'Estat espanyol i que presenta un especial èmfasi en el cas valencià.

Cal destacar que la meitat dels comerços enquestats no fa servir cap tipus d'actuació per a donar-se a conèixer, excepte alguns d'aquests, una vegada a l'any, amb l'aparició al llibre de festes del municipi. Si bé, aquesta última és una forma de promocionar-se important per a un comerç del municipi, considerem que aquesta actuació, l'única per al 26% dels comerços del municipi, resulta escassa. Més preocupant resulta la dada d'aquells comerciants que assenyalen '*no realitzar cap tipus de promoció*' del negoci propi, un 23,3%; es considera necessari noves formes de promoció.

5. *Estratègies d'urbanisme-comercial*: es tracta d'un programa integral de millora de la trama urbana sobre la qual s'assenta l'activitat comercial, a partir de la definició d'eixos i zones d'actuació al municipi. En aquest apartat s'arrepleguen actuacions que puguen afavorir principalment l'accessibilitat, comoditat i atractiu – no solament del comerç - del municipi.

- Facilita la integració de les prioritats locals i estratègies de desenvolupament (en el nostre cas, comercials, si bé, podrien ser més àmplies) i la seua transformació en polítiques.

En tot açò, l'experiència acumulada i les estratègies comercials plantejades com a iniciatives locals de desenvolupament, poden servir de referència important per a donar contingut a una emergent cooperació – pensem que no solament comercial sinó ampliable a la resta d'actors socials de Bellreguard - per promoure tant la participació pública-privada dels actors territorials com la coordinació de línies d'intervenció que necessiten ser contemplats de forma conjunta, doncs requereixen una contextualització territorial (social i cultural) concreta. Per tot açò es precisa desplegar un exercici de concertació d'actors socials en cada àmbit territorial.

Respecte al comentat, estem d'acord amb Stimson i Stough (2008), quan diuen que sovint és difícil en la vida econòmica regional la formulació d'estratègies de planificació del desenvolupament i l'aplicació per a què coincidisca en els desitjats resultats dels processos que els creen. Aquesta bretxa en la comprensió de la relació entre les causes aparents i els efectes de desenvolupament planteja un dilema per als responsables de la gestió econòmica regional del desenvolupament en l'elaboració de polítiques i estratègies, i la seua execució en plans i estratègies. El dilema a què s'enfronten és la forma d'aconseguir algun tipus de congruència entre el que es vol, els resultats, i les eines i els processos de desenvolupament econòmic apropiats i acceptables. Aquest dilema s'agreuja encara més pel caràcter sovint inestable i canviant d'entorns econòmics, en els que les "externalitats" o factors exògens (noves tecnologies, la competència estrangera, etc.) impacten cada vegada més en la presa de decisions i processos que influeixen en la política i l'estratègia en les regions econòmiques.

Davant els processos complexos i els canviant entorns, es fa encara més necessària la participació dels actors en les preses de decisions i estratègies a emprar. En aquest sentit, Stimson, Stough i Roberts (2006), suggereixen un enfocament en què la intenció de

l'estratègia regional de desenvolupament econòmic - i de participació pública-privada - en el context de la globalització pot ser:

- establir una plataforma per al canvi que guie el desenvolupament d'una regió i facilite la seua competitivitat en un entorn global en la recerca d'un futur sostenible
- mobilitzar els actors o facilitadors i agents de canvi clau, mitjançant l'associació d'enfocaments que abaste les aliances estratègiques i col·laboracions entre empreses, els mercats, el govern i la mateixa comunitat.

En la metodologia participativa adoptada en el grup de treball, una frase d'un polític de l'administració local resumeix el present punt: *"açò és un petit llibre blanc d'actuacions que tots els municipis hauríem de tenir i plantejar abans de fer res"*. I és que l'assumpte és molt seriós per a la societat local *bellreguardina*: recordem que la variació d'activitats comercials minoristes del període que va des de l'any 2007 respecte a l'any 2013, es xifra en negatiu: -24,5%. Les xifres de la resta d'activitats econòmiques (industrials, comerç majorista i restauració i bars) també puntuen en negatiu. En suma, donat l'entorn, cal donar veu als actors "locals" perquè així el vincle entre polítiques i necessitats reals dels sectors empresarials i per extensió dels ciutadans, es reforce.

Quines són (ho han sigut) les prioritats locals?

L'emergència de noves pràctiques públiques des dels inicis i mitjans de la dècada dels noranta, de la qual Bellreguard no és cap excepció, han anat encaminades a la construcció d'habitatges (el sector o àrea d'execució 1 i 3 de Bellreguard, n'és un clar exemple d'habitatges residencials). Uns més i uns altres menys, tots tenim part de responsabilitat, i sobretot arran d'unes polítiques que fomentaven la compra de pisos per mitjà d'hipoteques poc reals i inflades, han portat a "jugar" a comprar i vendre pisos per a després tornar-los a vendre (en una espiral especulativa amb pocs precedents), fins que esclata la famosa crisi immobiliària. Alguns d'aquests habitatges no s'han pogut vendre, i encara romanen tancats, tot immobilitzant gran quantitat de recursos.

Dades que ho exemplifiquen les tenim en els anys 2006 i 2007 a Bellreguard: el nombre d'obres de nova planta (habitatges) que es construeixen, sobretot en la citada àrea

d'execució, va ser de 418 unitats, el nombre de llicències concedides per aquestes obres de nova planta es xifren en 46, sent la major part de les contractes d'execució d'empreses nacionals i no de la comarca (Institut València d'Estadística, 2014). Segons les últimes dades disponibles del Cens d'habitatges de l'INE (2011), actualment al municipi hi ha 870 habitatges buits. Encara que per les dades del Cens, intuïm que la xifra pot ser major.

I és que des de l'esclat de l'anomenada "bombolla immobiliària", a Espanya s'acumulen "700.000 habitatges de nova construcció sense vendre (...) a banda, hi ha 800.000 habitatges de segona mà en el mercat i 384.000 habitatges a mig construir sense vendre: un capital de gairebé dos milions d'habitatges en el mercat que no troben comprador. Com a conseqüència, es calcula que des de 2008 el preu de l'habitatge ha caigut un 30% i, a pesar d'això, entre el gener i juny de 2013 sols s'han venut 20.700 habitatges a tot Espanya. Les previsions de futur a mitjà termini, sempre després de 2017, són que la demanda s'estabilitzarà en 97.000 habitatges per any, 10.000 com a segones residències, però a hores d'ara el mercat no ha cessat de caure. Dins d'aquest context, la valenciana és l'autonomia més castigada per l'esclat del model constructiu dins de l'estat espanyol, ja que el 6,6% del seu parc d'habitatges total es troba en el mercat i sense vendre en aquest moment" (CEIC Alfons el Vell, 2014:20-21).

El *Consell General del CEIC Alfons el Vell*¹²⁶ es va pronunciar en diverses ocasions respecte al model de desenvolupament urbà de la comarca de la Safor. El citat organisme, en el llibre *Especulació urbana, territori i model econòmic* (2005), ja indicava que el territori, el sòl, no havia de ser vist amb ulls únicament mercantils i menys si aquests ulls veien solament objectius a curt termini, com era el cas d'aquell moment (anterior a l'any 2008). Es va fer cas omís a tals indicacions, així com a unes altres que explicaven que la potencialitat del territori és multifuncional i, per tant, també havien de tenir en compte, el valor històric, el productiu, l'ambiental, etcètera, per a realitzar una correcta ordenació, que no hipotecara el futur a mitjà i llarg termini a canvi de beneficis immediats que generarien problemes territorials a llarg

¹²⁶ El Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals, CEIC Alfons el Vell, nasqué l'any 1984 com a organisme autònom constituït per l'Ajuntament de Gandia. Els objectius que estatutàriament té marcats són potenciar, promoure i publicar estudis i investigacions d'interés per a la comarca de la Safor; coordinar-se amb altres institucions culturals, així com l'assessorament a organismes i entitats públiques que ho sol·liciten. El CEIC és un organisme prolífic quant al nombre d'estudis i investigacions, ha publicat més de dos centenars de títols corresponents a diversos àmbits del saber.

terme. Dissortadament podem comprovar que les previsions i indicacions del CEIC Alfons el Vell sobre el model immobiliari, abans de l'esclat de la crisi, eren més que encertades.

Tal com diuen Romero i Sorribes (2010:63), "tampoc caldrà insistir a recordar que el País Valencià ha estat una de les autonomies que més ha patit i pateix les conseqüències de la crisi i això s'explica no sols (que també) per l'excessiva 'especialització relativa' en el sector immobiliari (afavorida –com a tot Espanya– per l'accés a un finançament barat i sense límits) sinó també per l'aclaparadora manca de polítiques proactives i el recurs a un endeutament galopant destinat a mantenir una política de *grandeur* de discutibles efectes en la taxa de creixement econòmic."

Si a la crisi immobiliària sumem la que més estralls està provocant, l'especulació mobiliària¹²⁷, que es troba en la base de la crisi financera: especulació d'accions, d'obligacions, de divises... tot açò ha creat un sistema fictici de valors monetaris per la llibertat de moviments de capital que ens ha acabat esclatant, i per tant afectant, i tant en el nivell microeconòmic! La falta de finançament i la duresa del crèdit és un fet per a qualsevol empresa estiga on estiga, no solament a Bellreguard, açò ho sap molt bé l'empresari i empresària local. En dir de Romero i Sorribes (2010:63), "ens hem deixat dur pel que s'ha denominat amb encert *capitalisme de casino*", o en dir de Loretta Napoleoni (2008), hem anat als vaivens de la "economia canalla". Aquesta autora exposa una visió del terriblement malament que han anat - i s'han fet - les coses i ho explica com el "fracaso de las políticas para controlar la economía canalla"¹²⁸ (2008:169).

En aquest sentit, Navarro, Torres López i Garzón (2011) insisteixen sobre aquest tema i emfatitzen que s'ha donat prioritat al benefici i al lucre abans que a les necessitats dels

¹²⁷ En l'edició impresa del "Levante-emv" (6/3/2014), apareix sobre aquest tema una notícia que un *broker* i inversor borsari valencià de reconegut prestigi va a celebrar un seminari a mitjan març en la ciutat de València per a qualsevol persona amb inquietuds sobre el món borsari. Amb gran sinceritat i coneixement - escriu el periodista -, el *broker de Wall Street (New York)* afirma que "no conozco ninguna otra actividad en la que se pueda obtener tanto con tan poco"; el que s'ha dit. Pot consultar-se notícia al següent enllaç: <http://www.levante-emv.com/economia/2014/03/06/jose-antonio-madrigal-impartira-curso/1087452.html>

¹²⁸ L'autora al mateix temps de descriure les situacions que ens han portat al fracàs de les polítiques a l'hora de controlar l'economia, ens fa un toc d'atenció i d'alarma perquè despertem conscientment i iniciem un nou rumb, camí.

éssers humans i de l'economia productiva. Aquests autors arriben a afirmar que: “¿Si se antepusiera el interés colectivo al particular de los banqueros se consentiría que casi un millón de pequeñas y medianas empresas españolas, casi el 90 % del total, tengan dificultades para acceder al crédito que necesitan cuando los bancos que deben financiarlas están recibiendo dinero del BCE al 1 por cien?” (2011:194).

L'especulació mobiliària ha tingut molt a veure en aquesta crisi, i Wall Street n'és un focus important de l'origen de la mateixa. Això en diuen, Martin Neil Baily *et alii* (2008), qui assenyalen que durant l'última dècada, els bancs comercials i d'inversió del sector privat desenvolupen noves i innovadores formes de titularització d'hipoteques d'alt risc: per empaquetar en "obligacions de deute col·lateral " (de vegades amb altres valors recolzats per actius), i després dividir els fluxos d'efectiu en diferents "trams" per atraure diferents classes d'inversors amb diferents toleràncies per al risc. Aquestes innovacions van permetre a Wall Street 'jugar' a fer hipoteques d'alt risc, que van facilitar l'auge dels préstecs d'alt risc que es va produir després de 2000. Mitjançant la canalització dels fons dels inversors institucionals per donar suport a la gènesi d'hipoteques d'alt risc, moltes llars que abans no podien qualificar per al crèdit hipotecari es van convertir en subjectes de crèdit.

El capital dominant és avui financer més que no productiu ('economia de casino'), nòmada més que no sedentari. Les decisions s'han externalitzat del territori, el qual s'hi ha vulnerabilitzat al mateix temps que ha entrat en la carrera competitiva per a atraure inversions (arriscant massa en prioritzar un sector com la construcció), activitats emblemàtiques (piscines municipals, pavellons poliesportius...), etcètera: Bellreguard no ha sigut alié a tot açò. El 5 d'agost de 2012 apareix una notícia en un periòdic d'àmbit autonòmic¹²⁹ que assenjala, per resumir, que: els elevats costos de manteniment i el descens d'ingressos per la venda d'entrades han obligat a diversos ajuntaments a privatitzar la gestió de les piscines municipals i fins i tot al tancament. Encara que la situació és molt pitjor en les piscines cobertes: a la febre municipal per aquest tipus d'instal·lacions amb prou faenes rendibles s'uneix la crítica situació de les arques municipals, situació de la qual la comarca de la Safor no n'és aliena.

¹²⁹ Es pot veure notícia al següent enllaç (Levante emv, 5/08/2012): <http://www.levante-emv.com/comarcas/2012/08/05/piscinas-municipales-agua-cuello/926210.html> <consultat en agost de 2012>.

El capital fixe, dependent de l'entramat econòmic local, s'esquerda, i les infraestructures que suporten la nova economia corren el risc de ser d'ús efímer. És paradoxal que la majoria de les inversions hagen anat destinades a aquests usos del capital dominant, més financer que no productiu, i que s'haja apostat per aquestes opcions, unes opcions que han donat més un benefici individual que no un benefici col·lectiu. D'acord amb Daniel Jover (2012), la inversió especulativa o financera ha tendit a desplaçar la inversió productiva i real. I ha sigut precisament la desregulació i el fet de mirar a 'un altre costat' per part dels poders polítics la que ha facilitat en part aquest desplaçament, consolidant un desmesurat poder als agents financers. Cal afegir que: “el desvío de la mayor parte del ahorro y el crédito hacia las inversiones de vocación especulativa inflaron la burbuja inmobiliaria financiera durante el pasado ciclo alcista y se ha realizado a costa de desatender la inversión productiva ocasionando la descapitalización que se observa en sectores de la economía real y contribuye a la baja productividad del trabajo y al paro generalizado” (Jover, 2012:109). En Bellreguard pel que fa al comerç, concretament, açò ha estat un fet.

En el treball que hem fet es constata: que els principals eixos comercials de la localitat – nucli urbà - són aquells on més problemes trobem a causa de l'excés de tràfic i viabilitat, escassos espais verds, problemes en l'asfaltat en carrers i voreres - fet constatat al llarg del cens comercial realitzat-, problemes de tràfic i aparcament, on les façanes i habitatges que podrien donar suport al desenvolupament de l'activitat econòmica del nucli urbà en una dinàmica comercial positiva estan en pitjors condicions i per rehabilitar, carrers poc atractius per als vianants, etcètera, que resten imatge al comerç local i per extensió a qualsevol altra empresa.

Així, no podem estar més d'acord en el que deia Jordi Borja (2003), en referència a què les diferents pressions sobre les localitats han produït un triple procés negatiu. Això és, fragmentació, difusió i privatització urbana. La mercantilització de les ciutats i els municipis en aquest context és tot el contrari d'aquella ciutat viscuda i sentida que argumentava Lefebvre en *El derecho a la ciudad*, i dels plantejaments d'un urbanisme més humanitzador de Jane Jacobs (1973). David Harvey (2003) a açò l'anomena acumulació per "desposseïció", com a acumulació originària de capital consistent en el menyscabament de la propietat col·lectiva, pública.

En aquesta línia, estem d'acord amb Ekins, Hillman i Hutchison (1992:172) quan diuen que: "la creación de riqueza en el medio ambiente edificado no es cuestión únicamente de los edificios y de la infraestructura necesaria para la amplia variedad de funciones urbanas que contiene dicho medio ambiente. Tiene que ver con mejorar la calidad de la vida urbana, con producir viviendas decorosas con comodidades básicas, acceso fácil y seguro a los centros de la vida diaria y a espacio público abierto, oportunidades adecuadas para el contacto social y para satisfacer las necesidades culturales, y un sentimiento de comunidad y de identidad, todo ello, en un contexto de formas de vida económicas que reduzcan al mínimo los impactos medioambientales adversos".

Així doncs, la mirada mercantilista ha motivat la privatització de serveis públics (manteniment urbà, equipaments, etc.), la conversió del sòl i l'habitatge en recurs especulatiu, existència de solars i sòl rústic abandonat i en el seu moment tot esperant ser requalificat, etcètera, la qual cosa es tradueix en disgregació i desestructuració social sobre les formes de vida i les relacions entre les persones de la localitat.

Naredo i Motiel (2011) respecte a aquest "nou paisatge", on el sòl rústic abandonat es manté a l'espera de ser requalificat i consumit per usos urbans, i que té una presència destacada en el nostre territori, ho defineixen com '*ruderalización*'. Segons aquests autors, una de les servituds que segrega el model urbà imperant és "el deterioro de los sistemas agrarios que lo circundan y la '*ruderalización*' de una parte importante del territorio. Este suelo agrario abandonado suele ser teatro de movimiento de tierras y vertidos que caracterizan al actual paisaje periurbano degradado, observable en la mayoría de las aglomeraciones de población presentes en nuestro país" (Ibídem, 2011:60).

En aquest sentit, es parla doncs de la '*ruderalización*' del territori com a fase a la degradació del mateix quan, després d'haver sigut suprimida la vegetació natural per labors de cultiu o moviment de terres, s'abandonava oferint el trist panorama abans descrit. I ho posen com a exemple del model immobiliari de l'Estat espanyol i que té la seua culminació en el cas valencià, i també a Bellreguard. A les noves àrees d'execució i al paisatge periurbà del terme són visibles un bon nombre de solars abandonats que darrerament tenien les expectatives de ser requalificats. Avui aquests sòls queden abandonats i sense cap mena d'activitat, ni expectativa.

l és que, “en estos años la gestión del territorio se ha caracterizado por su apropiación y transformación desde una lógica meramente especulativa y desarrollista, despreciando de forma deliberada sus condiciones sociales, ambientales y culturales, lo que ha agravado los desequilibrios territoriales ya existentes y ha conducido a una tenaz homogeneización del espacio, saturando comarcas enteras con grandes urbanizaciones y áreas de recreo donde nuevos deportes-mito como la vela y el golf se erigen en paradigmas de excelencia y en ilusión de futura prosperidad. Un modelo en el que proliferan paisajes artificiales y artificiosos, extremadamente mercantilizados y en los que la misma ciudadanía corre el riesgo de diluirse entre el papel de disciplinados consumidores y el de meros figurantes” (Naredo i Motiel, 2011:161).

Una lògica desenvolupista i d'homogeneïtzació d'espais que ha comportat l'existència de centres i grans superfícies comercials pròxims - a Bellreguard - i que en dir de Toro (2009) provoquen pressions i reptes per al comerç local. Però també actuen com font de segregació social - pensem per exemple en les persones majors o joves que no tenen vehicle -.

Així, i d'acord amb Gil i Soler (2010:57), avui, “ens trobem, doncs, davant d'un importantíssim repte que va més enllà de la superació d'una profunda crisi de caràcter conjuntural. Encarem un problema estructural: l'esgotament d'un model de creixement els èxits del qual en el passat han emmascarat les debilitats de futur i la insostenibilitat en el llarg termini.”

En l'última dècada, especialment amb la globalització, la dimensió que ha arribat a tenir el sector de la construcció, la seua voracitat sobre la totalitat del territori i la seua vocació d'hegemonia econòmica, han generat seriosos dubtes de futur sobre el model de desenvolupament econòmic i territorial de la comarca de la Safor, i també del País Valencià. Tradicionalment, l'economia saforenca - i valenciana -, la convivència de diverses branques econòmiques, en gran part complementàries entre si, no solament era un fet, sinó que constituïa una de les polítiques centrals de les administracions.

En temes com l'ordenació del territori - i per tant de salvaguarda del patrimoni històric, mediambiental, paisatgístic, cultural i també econòmic - no es pot mantenir una política neoliberal de deixar fer, de mirar a un altre costat com ha passat. La cultura social que ha generat aquest "antimodel" crea l'expectativa de diners fàcils (CEIC, 2005), tancant les

perspectives de futur dels sectors tradicionals - per exemple, el comerç local -, desvia els capitals des de l'economia productiva a l'economia especulativa i frena la capacitat innovadora del sistema productiu local, comarcal o regional.

Les conseqüències de tot açò han sigut tràgiques. El model econòmic seguit encara fins fa poc va tenir com a corrent inversor la construcció i l'oci. A costa de competir via preus i de pressionar els recursos naturals. L'anterior model ha portat com a conseqüència, forts condicionants al desenvolupament futur tant per la pèrdua de competitivitat relativa respecte a altres regions com pel menyscabament de la qualitat de vida del conjunt del territori.

En la comarca de la Safor el sector agrari es troba en declivi, tendència agreujada més si cap pel minifundisme. Pel que fa al sector turístic, encara que ha mantingut un creixement constant, ara comença a mostrar símptomes de quins són els seus límits. La qüestió és que mai s'ha conferit al turisme el tractament d'indústria autòctona i ha quedat massa condicionat pels interessos lligats a la construcció - especialment habitatge secundari d'ús residencial-. Així, s'ha creat un excés de sòl residencial, unit a una inadequada ordenació del territori i de l'urbanisme, amb problemes derivats de sobreexplotació de recursos i transformació del paisatge. De fet, tot i el pes que té el sector en la comarca - també per a Bellreguard -, en cap municipi saforenc s'ha engegat una gestió mediambiental integral.

D'altra banda, encara que en els últims deu anys la Safor "ha continuat generant sòl industrial (encara que siga d'un baix nivell de qualitat i amb el risc més que probable d'acabar convertint-se en espais comercials i d'oci), la inversió en aquest sector no ha fet més que baixar, fins i tot en període de reactivació econòmica" (CEIC, 2005:21). En les tres poblacions de major grandària de la comarca com ja s'ha vist, la variació del nombre d'activitats industrials es xifra en negatiu. A Bellreguard per a la variació d'aquestes activitats en el període de 2007-2012 segons les últimes xifres disponibles de *l'Anuari econòmic de la Caixa* és d'un -16,1%. I supera en quatre punts a la xifra del conjunt del País Valencià, que també es xifra en negatiu: - 12,2%. En general, s'ha perdut pes en el conjunt de la inversió industrial de l'economia valenciana. Hi ha hagut un abandó de les polítiques industrials en l'última dècada al País Valencià. A la Safor i a Bellreguard, açò ha sigut un fet, la pèrdua de cultura industrial o descapitalització industrial. I açò és molt negatiu, ja que "cal recordar que el sector industrial i el de serveis avançats, que va associat, faciliten la diversificació econòmica que dóna estabilitat social en moments de crisis (...) l'estabilitat socioeconòmica i

la pervivència dels valors intrínsecs del sistema industrial, o siga, la planificació econòmica, la millora dels recursos humans, la innovació, l'obertura de mercats exteriors, la demanda de serveis avançats i la capacitat de resposta a les estratègies del territori" (CEIC, 2005:22).

Detenir-nos en el context del creixement experimentat que ha tingut la seua base en la promoció i construcció, cobra ací tot sentit. I per una raó molt important. El benefici i volum de negoci ha sigut tan espectacular a la Safor en poc més d'una dècada, que ha impossibilitat que els capitals fluïren cap a altres sectors considerats estratègics com el medi ambient, innovació, producció cultural, comerç, etcètera. A més, pel que fa al tema de les infraestructures, la mirada de l'administració autonòmica (i local) s'ha dirigit a obres deslligades de l'activitat productiva més necessària com poden ser el desdoblament de la N-332 - aquesta passa per Bellreguard -, la millora de camins i del transport públic intracomarcal, etcètera. El ben evident és que la comarca ha experimentat un creixement desordenat i fragmentat, de manera que s'està constituint una gran ciutat dispersa (Cremades, 2007) sense la més mínima planificació de l'ordenació ni de la mobilitat.

Així, sembla que per a construir un model propi i equilibrat de desenvolupament, no serveixen els models hegemònics sustentats en el curt termini, ni en l'assumpte merament pressupostari - hisendístic -com fins ara. Així doncs, la resta de sectors productius han de tenir també el seu espai i la seua cabuda. I per descomptat el comerç local, com a "infraestructura" bàsica d'ordenació de la trama urbana i dels espais d'intercanvis materials i immaterials de la societat local.

Dit açò cal preguntar-se: *quines són (a partir d'ara) les prioritats locals?* Podem afirmar que passen pel capital fixe, el capital local - més productiu - en contra del capital financer, tot un nòmada.

5.2. Articulant el desenvolupament local i la globalització

“La experiencia humana se constituye y se recaba en torno a lugares, donde se trata de administrar la vida compartida, donde se conciben, absorben y negocian los sentidos de la vida. Y es en lugares donde se gestan e incuban los estímulos y los deseos humanos, donde se espera satisfacerlos, donde se corre el riesgo de la frustración y donde casi siempre terminan frustrados y sofocados.”

(Bauman, 2007:116)

Hem caracteritzat el desenvolupament local com un desenvolupament que es produeix en un territori concret i que els actors en ell assentats decideixen les estratègies per a aconseguir-ho sense obviar l'existència del "global". Un terme multidimensional que fa referència tant a qüestions econòmiques com a culturals, tecnològiques, mediambientals i polítiques, relacionades amb el fet que cada vegada més s'estiga configurant un món més integrat i interrelacionat, i que en dir de Thomas Friedman (2006) implica aquest procés global: "la mort de les distàncies".

El procés de desenvolupament local en aquest context global en el qual ens trobem immersos, ens fa ressenyar de nou que el global no pot prescindir del fet local. Ni el fet local pot expandir-se o encara sobreviure, desconnectat dels moviments globalitzadors (Garcia Canclini, 1998). Si bé existeixen postures teòriques davant el fet de com enfronten les localitats la problemàtica global-local (Boisier 2005:5), nosaltres adoptarem "la postura denominada pragmàtica." Aquella que veu la possibilitat d'una articulació entre el fet local i el global concebut la globalització com una oportunitat i un desafiament a explotar en pro del desenvolupament local. És a dir, la globalització és un fenomen que està ací, no podem fugir, el millor que podem fer és que siga una oportunitat per al desenvolupament local, doncs permet un major accés a recursos globals relacionats amb les tecnologies, el capital, etcètera, i alhora es revaloritzarien els recursos endògens.

En optar per aquesta proposta més pragmàtica hem de ser conscients que no hi ha una única via que "allò local" s'incruste amb èxit en el procés "global", sinó que de certa manera està relacionat amb les característiques pròpies del territori en qüestió, dels actors locals i del teixit empresarial. És per açò, que cal destacar ací, que les estratègies i propostes comercials que es realitzen en el treball d'investigació no són un patró transportable a altres localitats, sí en canvi, la metodologia emprada si promou processos de participació i presa de decisions d'estímul de l'activitat econòmica i social com hem vist.

En el procés d'articular allò local i el global, podem veure dues postures que són antagòniques. La primera, per la que opten aquells que es denominen globalitzadors, els quals defensen a la globalització com directora de tot el procés, i on les localitats estan sent redissenyades d'acord amb l'economia global i les grans multinacionals. La segona és representada pels localistes, que defensen allò local - el nostre cas - com una reacció enfront de l'homogeneïtzació dels béns, serveis i comportaments i es vincula a la resposta d'una part de les empreses a través de l'especialització flexible, l'adaptació al canvi constant i a la permanent innovació. Açò comporta escales xicotetes de producció que són facilitades per la proximitat, d'ací la revaloració del territori.

Per exemple, a Bellreguard, el fet que una de les propostes (dins de les anomenades estratègies de formació i professionalització) siga la de crear un portal web comercial on estiguen totes les empreses comercials que ho desitgen i servisca de carta de presentació als consumidors i també a altres localitats, més que adoptar una postura globalitzadora, es tracta d'una postura localista i de compromís amb l'estructura social. Contrària a aquest capital internacional homogeneïtzador que entén la globalització com alguna cosa estrictament econòmica i que fa que els comportaments de consum i compra dels individus es regisquen pel mateix patró, per les mateixes conductes (amb referències als centres comercials pròxims a la localitat).

És per l'anterior que el terme "glocal" (Boisier, 2005:8) s'ajusta a aquestes caracteritzacions, ja que en aquest context es parla del global en dos sentits en funció que siga l'empresa o la localitat l'afectat: així, per a l'empresa, es parla de glocal amb un significat de "pensa global i actua local", i per al territori: "pensa local i actua global".

En aquest sentit, el desenvolupament local en el context de la globalització és una resultant directa de la capacitat dels actors i societat local per a estructurar-se, sobre la base de les seues

potencialitats i la seua identitat territorial. I açò és cabdal per a definir, explorar les seues prioritats i especificitats en la cerca de la competitivitat davant les ràpides i penetrants transformacions en les quals ens trobem immersos. Per la qual cosa es podria considerar que és un empoderament de la societat local recolzat per un procés de devolució de competències (OCDE, 2001) que les capaciten per a intervenir en els seus propis passos de canvi social. Estem doncs d'acord amb Giddens (2001:24) quan diu que "la globalización no tiene que ver solamente con el que hay aquí fuera, remoto y alejado del individuo".

Ara bé, perquè aquest procés d'empoderament es produísca és necessari capacitar a les persones, amb la finalitat que puguen comprendre les noves lògiques del joc, com a manera de ser subjecte i no solament objecte de la globalització, com a única possibilitat de transformar en incloent un procés globalitzador que fins ara ens mostra preferentment la seua naturalesa excloent. Per dir-ho a la manera de Giddens (2001:17): "Nunca seremos capaces de ser los amos de nuestra historia pero podemos y debemos de encontrar maneras de controlar las riendas de nuestro mundo agitado".

En aquesta línia, en un context de globalització, l'entorn immediat de la vida està determinat per forces remotes i incontrolables. Sense temps per aprendre i alienat del seu espai més pròxim, l'individu de la modernitat tardana queda "dislocat", fora de si (Roselló, V.M et ali., 2001: 29-30). La sociòloga Pura Duart ha proposat el terme 'dislocació' (citada en Olmos, 2001:30) per referir-se a la pèrdua de control sobre l'entorn immediat de la mateixa vida que és un efecte de la globalització, així com a la corresponent sensació d'estar contínuament "fora de lloc", d'haver perdut l'espai propi. En aquest sentit, Bauman (2007) parla del pas de la nostra era moderna a nous escenaris, i denomina el viure en aquesta època d'incertesa amb el terme de "modernitat líquida"¹³⁰. I no es tracta solament de comprendre les noves lògiques de joc, que també, sinó com assenyalen autors com ara Oliveres (2012:106), "canviar les regles del joc per a tots, pensar en termes de solidaritat i justícia social i no solament de competitivitat feroç, que és la que ens ha portat a les grans desigualtats".

¹³⁰ Bauman parla del pas - o està donant-se ara - a nous escenaris, de modernitat sòlida i líquida: en primer lloc, el pas de la fase sòlida de la modernitat a la líquida. És a dir, a una condició en la qual les formes socials (les estructures que limiten les eleccions individuals, les institucions que salvaguarden la continuïtat dels hàbits, els models de comportament acceptables) ja no poden - ni s'espera que puguen - mantenir la seua forma per més temps, perquè es descomponen i es fonen abans que es compte amb el temps necessari per a assumir-les i, una vegada assumides, ocupar el lloc que se'ls ha assignat.

Pel que concerneix Bellreguard, i com a exemple que ve al cas, no és desestructuració social la pèrdua de comerç local per a la societat local? No solament es menyscaba el capital local de la localitat davant la recessió de negocis, també es tracta d'un sector que configura i teixeix la trama urbana i tot un entramat de relacions socials i de veïnatge. La gran majoria de les persones majors del municipi (de 65 anys i més anys), estan "clavats" culturalment a comprar en el comerç local, no disposen de vehicle propi per a desplaçar-se a altres zones i aquests desplaçaments es fan més llargs o necessiten familiars i amics que els acompanyen (agregant-se segons s'avança en edat).

En aquest sentit, David Harvey (2009), analitza i ens adverteix sobre la centralitat de temes com els referits, en la planificació de la ciutat i la política d'ocupació i l'habitatge: ubicació, zonificació, els costos de transport, les concentracions de pobresa, etcètera, demanant en cada cas sobre la relació entre la justícia social i l'espai. Aquests són els *Espais d'Esperança* (2003), als quals es refereix i dóna títol en el seu llibre *David Harvey?*, espais on les dinàmiques separadores són molt fortes i les incerteses sobre el seu futur, creixents?

Molt il·lustratiu al respecte, Naredo i Motiel (2011:61) assenyalen la importància de mantenir viu el teixit social: "Tras la visión crítica del pasado auge especulativo subyace la pugna por mantener vivo el tejido social compuesto por relaciones de solidaridad, afinidad y simpatía hacia nuestros congéneres, frente a la destrucción y sustitución por una cadena de relaciones interesadas serviles y/o despóticas. En el fondo se trata de evitar que los valores de ese capitalismo especulativo – el éxito pecuniario, la pelea competitiva, el afán de lucro, de explotación... - y su actual proyección oligárquica acaben arrasando los sentimientos de amistad y solidaridad y haciendo realidad en nuestro país esa utopía social negativa que Hesiodo, en *Los trabajos y los días* (v. 180-190) identificaba con el fin de la especie humana". Així doncs, enfront dels espais de dinàmiques separadores i de creixents incerteses, d'acord amb Casanova (2004), el desafiament i el repte per a les societats locals està plantejat en termes d'inserir-se en el global de manera competitiva, capitalitzant al màxim possible les seues capacitats, mitjançant les estratègies dels diferents actors en joc.

La globalització està ací, sens dubte, però des d'allò local cal nodrir certa esperança pel que fa al futur, doncs, com assenyalen Storm i Naastepad (2001), el desenvolupament no vindrà únicament de la mà de la globalització; considerem que actualment aquesta qüestió és més que evident. D'acord amb Hessel i Morin (2011:17), "(...) hay que saber globalizar y desglobalizar a la

vez (...) devolver las autonomías vitales a lo local...". És una "nueva forma de mirar y actuar desde el territorio en el marco de la globalización" (Gallichio 2003:4), però per a açò és important comptar amb una sèrie d'instruments per a posar en funcionament aquesta articulació entre allò local i el global i que assenyallem a continuació:

- *Suport al procés de dinamització empresarial*: atraure i crear empreses competitives. Per què no en el *Polígon El Velló* de Bellreguard on hi ha espai i parcel·les suficients per a incorporar empreses tenint en compte les especificitats del territori i les seues bones comunicacions amb la ciutat de Gandia i amb la nacional que surt cap a València. Açò beneficia no solament al comerç local, sinó a tota la societat local.

Com assenyalàvem anteriorment, en una de les estratègies proposades, *estratègies d'innovació productiva*, es tractaria no solament, d'atraure i crear empreses competitives, es requereix l'existència d'ambients territorials innovadors, per tant és necessari de la complicitat de l'administració local per a promoure aquestes accions. La qüestió està damunt de la taula, proximitat i bones comunicacions - no cal entrar en el municipi - a la capital saforenca (Gandia), i un sòl industrial a la localitat més barat que l'anterior - i açò pot ser un cert avantatge -.

Aquests avantatges van vinculats també en el que Michael Porter (2000) anomena els "clústers", que són concentracions d'habilitats altament especialitzades i el coneixement, les institucions, negocis relacionats i clients sofisticats tant pot ser d'un país com d'una regió en particular. La proximitat geogràfica en termes culturals i institucionals permet un accés especial, unes relacions especials, nivell d'informació, etcètera, que són segons aquest autor difícil de tocar a distància. Com a resultat, en un clúster, el tot és major que la suma de les parts. I és que els clústers representen una forma d'entendre una economia nova i complementària, organitzant pensament sobre el desenvolupament econòmic i la pràctica, i per tant, l'establiment de la política pública per fer-ho possible. Per a aquest autor, la globalització i la facilitat de transport i comunicació han conduït a un augment de la contractació externa en el qual les empreses s'han traslladat amb moltes facilitats a llocs de baix cost.

En aquest sentit, semblant perspectiva tenen Ash Amin i Negil Thrift (1995), en considerar el positiu dels districtes industrials i el seu caràcter distintiu, la flexibilitat organitzativa, la planificació econòmica regional, etcètera. Aquests ofereixen descripcions detallades de les economies locals en un món globalitzat i sostenen que la prosperitat econòmica de les regions

dependrà del grau en què les regions siguen capaces de mobilitzar estratègies institucionals flexibles.

- *Foment de l'ocupació*: desenvolupament de polítiques actives d'ocupació i potenciació de jaciments d'ocupació. Al novembre de 2011, els ajuntaments de Gandia, Oliva i Tavernes, la Mancomunitat de Municipis de la Safor, sindicats i empresaris signaren el Pacte Territorial per l'Ocupació (PTO). Tots els agents implicats van coincidir en indicar que es tractava d'un pas important per a començar a lluitar contra l'atur en la comarca. Les actuacions derivades del PTO pretenen a més de ser un instrument de lluita contra l'atur, ser una eina diagnòstica per a conèixer el grau d'ajust entre l'oferta de formació professional i les necessitats, actuals i futures, del teixit econòmic i empresarial de la comarca de la Safor. L'efectivitat del POT no va ser l'esperada, es van produir resultats bastant tebis respecte a contractació.

L'anterior s'ha vist reforçat recentment, com ja s'ha assenyalat en altre apartat, pels convenis públics establits pel Pla d'Ocupació Conjunta de les Administracions Públiques Valencianes a persones aturades en la comarca de la Safor, després de la canalització de subvencions a empreses a través dels ajuntaments, per convenis amb el Servef i amb la diputació provincial. Per exemple, el programa EMCORP de la Conselleria d'Economia, Indústria, Turisme i Ocupació (desembre de 2013) que ha atorgat a Bellreguard una subvenció destinada a la contractació de 21 persones aturades en programes d'ocupació pública d'interés general i social. Així mateix, el 25 de febrer de 2014, la diputació de València anunciava la inversió d'un total de 21,17 milions d'euros en total en la comarca de La Safor, amb el seu Pla Provincial d'Inversions i Ocupació 2014-2015, amb l'objectiu d'obrir les portes al mercat laboral a les persones aturades dels municipis de la comarca. Sense disposar encara de dades de l'efectivitat d'aquests convenis i programes, considerem necessari que Bellreguard aprofite les oportunitats del mateix per tot el comentat, atenent a les especificitats de la societat local.

- *Coneixement de la societat local*: realització d'estudis previs per a conèixer la societat en aspectes tals com la població, els recursos humans, la cultura i altres assumptes rellevants per a actuar sobre la base d'aquestes especificitats. En aquest cas Bellreguard, ja té camí recorregut, doncs l'Agència de Desenvolupament Local ha realitzat estudis com ara un *Informe Socioeconòmic de Bellreguard (2011)*, *Enquesta a Turistes i Visitants (2011)* i altres programes rellevants en aquesta línia que podrien aprofitar-se per al teixit empresarial i societat local, donada la seua transversalitat, així com òbviament en el marc de les *estratègies comercials*

d'actuació proposades pels actors locals implicats anteriorment. Certament, podríem estar parlant ací de la 'noció d'intel·ligència territorial'¹³¹.

En aquest sentit, malgrat la polisèmia del concepte d'intel·ligència territorial i els seus diferents enfocaments - no entrarem en aquest debat -, totes les anteriors conflueixen a concebre el territori com assenyala Miedes (2010:185): "como una realidad autoorganizativa con capacidad de aprendizaje (capacidad de aplicar conocimientos y competencias y de variar su estado o sus acciones respondiendo a diferentes situaciones en función de las experiencias pasadas) de ahí la referencia a la inteligencia territorial".

Entenem el concepte de territori intel·ligent ací en sentit metafòric. Ens referim al fet que la intel·ligència resideix en els actors territorials i agents individuals. D'acord amb l'anterior autora: "La inteligencia territorial se construye a partir de las inteligencias concretas desplegadas sobre el territorio que construyen conocimientos en un acto consciente de diseño, creación, recogida, análisis e interpretación y mutualización de las informaciones que disponen. (...) De este modo, la inteligencia territorial, apoyándose en los recursos que ofrece la sociedad de la información (nuevas tecnologías de la información y comunicación), implica la producción de teorías e instrumentos para comprender el territorio (plano cognitivo de la gobernanza territorial), pero también la forma en que los miembros de una sociedad conjuntamente generan y aprehenden los conocimientos disponibles y los aplican a la solución de sus problemas (plano tecnológico-organizacional)" (Ibídem, 2010: 186).

- *Construcció del capital social*: el capital social es distingeix d'altres factors de desenvolupament en què és l'únic que és relacional. D'acord amb Gallichio (2003:16), "Si se quiere poseer capital social una persona o una organización tiene que relacionarse con otra, porque el capital social no es propiedad de ninguno de los actores que se benefician de él pues sólo existe cuando se comparte".

¹³¹ Per a una major ampliació de la noció d'intel·ligència territorial poden consultar-se al següent enllaç (<http://www.uoc.edu/divulgacio/comein/es/numero09/articulos/Article-Eva-Ortoll.html>) els articles d'Eva Ortoll (2012, 2013) professora de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). També destacar els textos enllaçats en la web d'un dels organismes supranacionals i impulsor de la recerca en la matèria com és la *Coordination Action of the European Network of Territorial Intelligence* (CAENTI), iniciativa europea referent en l'estudi i desenvolupament de la Intel·ligència Territorial: <http://www.territorial-intelligence.eu/>

Vicent Soler (2004:41), arreplegant una cita de Putnam que vincula al capital social amb una atmosfera, assenyala que dins d'aquesta atmosfera "les institucions informals són tan importants o més que les formals". L'anterior fa referència, per tant, a associacions horitzontals entre les persones i a xarxes socials de compromís cívic que tenen efectes en la productivitat de la comunitat. El seu objectiu és el de facilitar la coordinació i col·laboració en benefici mutu dels membres de l'associació i per extensió dels membres de la comunitat.

En aquest sentit, el sociòleg Alejandro Portes (1998) revisa els orígens i definicions de capital social en els escrits de Bourdieu, Loury, i Coleman, entre altres autors, per emfatitzar el seu important paper en el control social, en el suport a la família, i en els beneficis mitjans les xarxes extrafamiliars, proporcionant exemples de cadascuna d'aquestes funcions positives. En aquesta línia, entre les múltiples definicions de capital social, d'interés destacar la de la CEPAL, la qual ho considera com "el conjunto de normas, instituciones y organizaciones que promueven la confianza y cooperación entre las personas, las comunidades y la sociedad en su conjunto" (citada en Flores, 2010:149-150). En concordança amb l'anterior i d'acord amb Sen i Kliksberg (2007:267), "el capital social tiene por lo menos cuatro dimensiones". La primera és el clima de confiança en les relacions interpersonals. La segona dimensió és la capacitat d'associativitat i de construir diferents formes de cooperació. El tercer component del capital social és la consciència cívica, en com la gent actua en tot allò que és d'interés comú, col·lectiu. La quarta dimensió són els valors ètics predominants en una societat.

Així, si el sector domèstic és important, no ho són menys les societats, organitzacions i moviments basats en la comunitat, que generen també el que alguns autors denominen "riquesa no monetària". Ekins, Hillman i Hutchison (1992:68), assenyalen que: "No es aventurado afirmar que estos grupos hacen tanto a favor de nuestra calidad de vida como el sector formalizado de los negocios (...). Los grupos de ayuda mutua de todo tipo, que con frecuencia reúnen a personas que se cuentan entre las más desvalidas de la sociedad, brindan socorro y apoyo a sus miembros y a otros más alejados. (...) No existe medio alguno para calcular el valor financiero de las aportaciones creadoras de riqueza de estos grupos diversos".

En les propostes realitzades pels comerciants i altres agents implicats en el grup de treball, s'assenyala, dins de l'estratègia d'innovacions productives, com a rellevants a les innovacions de gestió i les innovacions socials. Aquestes fan especial èmfasi en aquelles persones d'edat més avançada com a exemple, però també cap al fet de poder fer-ho extensible a la resta de la

població local: el fet de realitzar un servei de compra i entrega a domicili que no solament està sustentat en el mateix comerciant, sinó també en persones que de forma voluntària realitzen aquest servei per a un conegut, un familiar, en definitiva, un veí i veïna de la localitat (aquests llaços de cooperació no són “nous”). El que sí que resulta “nou” és que es contemple com alguna cosa que hauria de ser incorporada per tots els comerciants i les comerciantes.

En aquest sentit, es tracta també de potenciar els canals de comercialització pròxims i directes. Noguera, Esparcia i Cruz (2005:37), assenyalen com a estratègia de desenvolupament per a les *Comarques Centrals*, “el fet de potenciar els canals de comercialització directes i curts, que reforcen la condició de qualitat (per al consumidor) i incrementen la rendibilitat (per al productor)”¹³².

No són aquestes iniciatives que es concreten en actuacions les que redunden en la millora del benestar social i que responen a escala empresarial quan parlem del glocal: “pensa global i actua local?” A part dels rendiments econòmics per a l'establiment comercial (i d'altres negocis), hi ha un altre tipus de beneficis importants, sens dubte, que és la relació que influeix en major mesura sobre els seus resultats en termes de satisfacció. D'acord amb Hessel i Morin (2011:36): “Hoy, el buen vivir debe incluir el bienestar material, pero ha de oponerse a una concepción cuantitativa centrada en perseguir y alcanzar el bienestar, a través del ‘cada vez más’. Significa calidad de vida, no cantidad de bienes”.

Aleshores, quines són les fortaleces del comerç minorista enfront dels grans centres comercials?

Per contestar aquesta pregunta, i com a marc explicatiu d'allò que ocorre a Bellreguard, emprarem el seriós estudi de Goskunm, Glen i Ugur (1983), el propòsit del qual era explicar el comportament de compra intersectorial en xicotetes comunitats a tot el món, els seus resultats enllacen amb Bellreguard - salvaguardant les distàncies -. Aquests autors suggereixen que la conducta de compra en xicotetes comunitats és principalment una funció de la satisfacció (o insatisfacció) amb les instal·lacions dels minoristes locals. I que els problemes d'aquests responien a perspectives d'un fenomen generalitzat, a més que l'impacte de la conducta de

¹³² L'anterior ho assenyalaven en referència al sector agroalimentari - a Bellreguard quasi el 30% de les activitats comercials minoristes pertanyen a aquest sector -, però podria també estendre's amb aquestes pràctiques – canals curts i directes - a altres sectors com el comercial: iniciatives de compra a domicili (verduleries, carnisseries...), tall de pèl a domicili (peruqueries), estètica a domicili, etcètera, pensant en altres col·lectius.

compra intersectorial en la petita venda al detall de la ciutat era bastant alarmant sobretot per la presència de Grans Superfícies Comercials. Les facilitats d'aparcament, les instal·lacions de les tendes en aquestes grans superfícies, la combinació d'oci i compra, i el mix comercial, entre altres aspectes, són inconvenients que ja hem comentat que sofreixen els petits comerços a les àrees d'influència comercial on se situen aquestes grans superfícies comercials. Així mateix, l'evasió de despesa que ocasionen als municipis de l'àrea d'influència pròxima és important.

En aquest sentit, la comunicació comerciant-client és molt diferent en una tenda minorista en comparació a una gran cadena. En els grans centres comercials els consumidors són nombres que passen per les caixes a deixar els seus diners, mentre que en les petites tendes s'estableix un altre tipus de relació, més directa i humana. Aquesta relació és un avantatge a explotar per part dels xicotets comerciants, ja que poden establir llaços més profunds amb el seu públic i conèixer més a fons les necessitats dels consumidors. No és el mateix omplir un formulari o signar un llibre de queixes que tenir a l'amo de l'establiment cara a cara per a dir-li allò que no ens va agradar o, senzillament, per a reclamar l'absència d'algun producte.

D'altra banda, els comerços locals són vitals per a l'economia de les comunitats. I és que els propietaris d'aquestes tendes solen viure en la mateixa zona, potenciant d'aquesta forma el circuit econòmic regional. Per contra, les grans cadenes responen habitualment a cases matrius situades en altres països, en una estructura multinacional que deixa pocs beneficis per a l'economia local (capital local).

D'acord a diferents estudis, els diners que els consumidors inverteixen en els comerços regionals circula en la zona durant tres cicles abans de desaparèixer del circuit econòmic. Per contra, la majoria de l'invertit en les grans cadenes ix pràcticament immediatament de la zona en la qual es localitza la sucursal. Així, no hem d'oblidar que allí on unim relacions beneficioses i mútues amb clients, proveïdors i comunitat local - pensem en el comerç local - també s'estan oferint noves oportunitats per al desenvolupament i creixement. Es formen xarxes de confiança, lleialtat i productivitat. Qualsevol guany generat roman en la societat local. Part va destinada a impostos per a millorar les infraestructures i serveis, de la qual cosa es beneficien tots, i part és un potencial que pot reinvertir-se en negocis en l'àmbit local per a contribuir a la sostenibilitat i a l'augment de serveis disponibles per a la societat.

Les perspectives de la distribució comercial amb referència al xicotet comerciant, s'han d'anar adaptant a l'entorn canviant en aquest context de globalització, aprofitant els avantatges que disposa com són: "atenció més personalitzada al client, proximitat al mateix i especialització, entre altres" (Puig i Sabanés, 1996).

Per tant, en l'articulació d'allò local i el global, els municipis – i els seus actors locals - haurien de liderar i ser els nous teixidors del procés de desenvolupament local, "promoviendo los factores intangibles del desarrollo como son el de realizar un diagnóstico de la situación del municipio, promover la participación para diseñar estrategias del desarrollo, crear la figura del agente de desarrollo local, tener presente la calificación de los recursos humanos, todo esto sin olvidar incorporar políticas sociales así como políticas de ocupación en el municipio" (Alcañiz, 2008:309). Certament, la participació dels actors locals és, doncs, la base d'aquesta nova estratègia de desenvolupament local on ens assentem, i parafrasejant una frase respecte a la globalització, amb la intenció de fer-ho amb un rostre més humà.

5.3. Una petita dosi d'utopia, imaginació i bastant realisme: un bon còctel pel desenvolupament local!

Lluny de la ingenuïtat, sabem que és una qüestió difícil, per a tot açò, el municipi ha de comptar amb la descentralització de competències i en part amb l'aprovació d'un pressupost municipal que li permeta aconseguir aquests objectius atenent actuacions expressades en diferents estratègies. Però tornem al principi del treball, concretament al marc teòric i recordem algunes de les nostres preguntes formulades:

Estem davant un somni idealista?, el plantejament de retornar l'economia al resguard de l'ètica té sentit actualment?, és factible d'implantar aquest model de desenvolupament local?, poden tenir sentit el desenvolupament de possibles estratègies de competitivitat comercials amb un compromís amb l'estructural social?

Utilitzaré ací, davant d'aquests dubtes i interrogants, unes paraules d'Arcadi Oliveres (2012:105-106): "Canviar la situació de crisi global no és una feina fàcil, però és hora de començar, i

sobretot de fer-ho des d'una altra mentalitat i des d'uns instruments diferents als quals estem acostumats. I tot que el capitalisme és un sistema que genera crisis periòdiques, la que estem vivint ara no té precedent, per la qual cosa no pot tenir respostes com les que es donaven com abans, de tipus keynesià¹³³... Després de denunciar els que s'aprofiten d'aquesta situació, cal canviar les regles del joc per a tothom, pensar en temes de solidaritat i justícia social i no només de competitivitat ferotge, que és la que ha dut a les grans desigualtats. Cal canviar el sistema.”

Som conscients dels elements que poden retardar el desenvolupament local comentat, a Bellreguard i en qualsevol altre lloc, podem assenyalar entre uns altres:

- *Debilitat i poca convicció en el govern local sobre el paper de la planificació estratègica, i d'aquelles autoritats locals amb feble percepció de la necessitat de crear un consens, una visió de futur.*
- *Sectors productius desvinculats de reals oportunitats de desenvolupament i del consens local.*
- *Líders sectorials amb una visió de curt plaç i excessiva dependència del nivell autonòmic i central*¹³⁴. Estem d'acord amb Vázquez Barquero (2001:21), quan diu que: "por efecto de los procesos de descentralización, la transferencia de competencias a las regiones facilita que tome cuerpo la dimensión político-administrativa de los procesos de desarrollo local endógeno. No se trata sólo de que la política de desarrollo territorial derivada de la descentralización sea efectivamente una política de desarrollo, sino, sobre

¹³³ Keynes l'economista que assessorava en Roosevelt, explicava que la fórmula per sortir de la famosa crisi de 1929, era inversió pública i més creixement, cosa que havia de permetre acabar amb l'atur.

¹³⁴ Esmentar ací la recent 'Llei de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local del Govern central' (BOE del dia 30 de desembre de 2013) de reforma local i finançament. Aquesta Llei atorga més pes en matèria de competències a les administracions superiors que a l'administració local. Sense encara tenir dades que demostrin i poder avaluar, ens fa tenir almenys dubtes de tal eficiència. I és que els principis de proximitat i d'autonomia, entre altres, són molt importants per la presa de decisions a l'hora d'impulsar i promoure el desenvolupament del potencial endogen. En el desenvolupament local, gestionar i administrar competències des de la distància sembla com menys, difícil. En concordança amb el comentat, la cita de Vázquez Barquero és prou aclaridora al respecte. Pot consultar-se i descarregar-se en el següent enllaç la Llei (BOE del dia 30 de desembre de 2013):

<http://www.boe.es/boe/dias/2013/12/30/pdfs/BOE-A-2013-13756.pdf> <consultat al gener de 2014>.

todo, de que el autogobierno de las comunidades locales y regionales se refuerce y los valores culturales y sociales de contenido local se potencien y se desenvuelvan. De esta manera se sientan las bases para definir y poner en marcha las estrategias de desarrollo local, ya que los gobiernos locales están capacitados, en principio, para favorecer e impulsar el desarrollo del potencial endógeno".

- *Temor d'obrir espais de debat per posicions polítiques, autoritats amb una visió del desenvolupament i estil de gestió tradicionals.* És important millorar o si escau crear mecanismes per a facilitar la participació de col·lectius, organitzacions i ciutadans de la comunitat interessats en els processos d'adopció de decisions (independentment que les preceptives anàlisis siguin realitzades per professionals o altres persones competents). I que aquests arrepleguen les inquietuds existents, analitzen les alternatives i proposen actuacions aplicables i identificables pels mateixos agents implicats en el que a execució i resultats es refereix. Açò és el que hem intentat realitzar amb la nostra proposta metodològica, ja que combreguem amb la màxima que: "El desarrollo local no puede entenderse como un proceso ajeno a los intereses de la ciudadanía: nada más alejado de la realidad" (Correa, 2010:200).

D'altra banda, estem d'acord amb Susan George (2004:150), quan assenyala que "las necesidades de una economía compleja no pueden satisfacerse íntegramente de forma local, y que no podremos escapar de esta compleja economía. Esta es quizás la diferencia real entre los utópicos y los realistas".

No obstant açò, en el nostre treball hem optat per una proposta de desenvolupament local – pragmàtica – assenyalant que hem de ser conscients que no hi ha una única via per a què allò local s'integre amb èxit en el procés global. I és més, que en el procés de desenvolupament local en aquest context global en el qual ens trobem immersos, ens fa tornar a parafrasejar allò que el global no pot prescindir del local, ni el local pot expandir-se o sobreviure, desconnectat dels processos de globalització. I és que com assenyala Stiglitz (2007:58), "la mayoría de todos nosotros siempre viviremos localmente, en nuestras propias comunidades, estados, países. Pero la globalización implica que somos, a la vez, parte de una comunidad global." I més endavant afig: "será esencial un cambio de mentalidad si tenemos que cambiar la manera como se lleva a cabo la globalización. Y este cambio ya ha empezado" (Ibidem, 58-59).

No som bucòlics (tornar a una era rural o comunitària), per res. La globalització tal com hem assenyalat repetides vegades en aquest treball està ací. El millor que es pot fer és que siga una oportunitat per a la societat local. Aquest és el punt de partida del nostre argument sobre la base de la participació dels actors locals en aquesta estratègia de desenvolupament local: “des de dins” i “des de baix”. S'ha plantejat el treball concretament en un sector com el comerç local, però la metodologia utilitzada i les propostes que els mateixos actors locals públics i privats realitzen, podrien implementar-se per extensió a altres organitzacions de l'àmbit local, i a altres àmbits territorials independentment de la seua grandària.

El que pretenem per dir-ho a la manera de Susan George (2004:151), és “buscar en todos los ámbitos los incentivos para conseguir la excelencia individual y de equipo y el honor colectivo en lugar de recompensas en forma de beneficio capitalista o del valor accionista”. Per tant no estem parlant exclusivament de recompenses econòmiques, puix la identitat forma part fonamental de la història d'una localitat. Hi ha una identificació amb alguna cosa, s'edifiquen certes característiques sobre la base d'un context de vivències, d'històries i experiències que no podem obviar. A Bellreguard, quan es tanca una empresa, quan algú es queda sense treball, per posar uns exemples, la pregunta de la gent és: què malament i ara què farà? Doncs s'anirà fóra a treballar a un altre lloc...

És important que diferenciem productivitat i productivisme: quan la primera significa la segona, té connotacions negatives, quan s'allibera aquesta associació es pot estendre a altres àrees no econòmiques. Estem d'acord amb Giddens (1998:187) quan assenyala que, “hay una estrecha relación entre la autonomía y productividad. Una vida productiva es una vida bien vivida, pero también una vida en la cual la persona es capaz de relacionarse con los otros como ser independiente, con un sentido de autoestima desarrollado”. Açò és molt important en el nivell local, en el nivell *micro*.

Com ja s'ha assenyalat en el marc teòric, la crisi actual té una explicació bastant més profunda que la d'un desajustament financer en el model de creixement insostenible actualment predominant. Davant els plantejaments d'enorme simplificació *macroeconòmica* en la qual solen raonar els responsables econòmics i financers, que impedeixen una mirada més àmplia cap a les diferents dimensions del desenvolupament econòmic i la competitivitat empresarial i territorial, sostenim en aquest treball que la resposta ha de ser des de dins, des del nivell *microeconòmic*,

comptant amb la participació dels agents, sectors i forces que interactuen dins dels límits d'un determinat territori.

Aquesta nova orientació planteja una estratègia que es recolza en les capacitats locals per a iniciar un procés de construcció "des de baix" i "des de dins". No obstant açò, també es requereix una petita dosi d'utopia - amb el beneplàcit de Susan George - i també d'imaginació, per a no rendir-se a les coses tal com són i lluitar per les coses tal com podrien ser. I amb realisme, sent coneixedors d'on estem, i en com i per a qui es van a dur a terme les propostes i estratègies plantejades.

Hem de considerar el dubte, o almenys tenir-lo, que per què no és aquest el moment més oportú per a pensar en altres maneres de fer?

Com hem dit anteriorment, la participació en tots els nivells és, doncs, la base d'aquesta nova estratègia de desenvolupament local a la qual fem referència i on naixen múltiples estratègies com hem volgut demostrar en el present treball de tesi doctoral. Sent la mateixa societat local juntament amb l'aportació crucial d'altres agents (analistes, científics, etcètera) els que contribuïsquen a la creació i difusió de nous marcs cognitius, actuals i pertinents per a donar força a les intervencions de la mateixa societat sobre els processos de canvi social que suposa el desenvolupament local, independentment des d'on comencem el mateix, en aquest cas, el sector del comerç local. La qüestió és molt més profunda.

Esperem que arran d'aquestes aportacions i reflexions del treball d'investigació doctoral, s'obriguen espais de discussió i debat sobre el tema objecte d'anàlisi, que atorgue una mirada diversa i àmplia per a fixar-se un nou i important repte, i meta de tots els nostres esforços: un "comerç local" de continuïtat en el temps. Aquest és el vertader debat i el desafiament que tenim per davant i que no hem de perdre de vista.

“Mucha gente pequeña, en lugares pequeños, haciendo cosas pequeñas pueden cambiar el mundo.”

Eduardo Galeano

CAPÍTOL 6

CONCLUSIONS I PROPOSTES

6 CONCLUSIONS I PROPOSTES

- 6.1.- Conclusions
- 6.2.- Propostes

6.- Conclusions i propostes

Aquest capítol es divideix en dos parts. La primera, fa referència a les conclusions de la nostra investigació i on donem resposta a les preguntes formulades com hipòtesi a l'inici de la tesi doctoral. La segona, fa al·lusió a tota una sèrie de propostes metodològiques que realitzem. Aquestes són referides a la tècnica emprada, a l'oportunitat que per a la investigació social obrin aquestes metodologies participatives i el recorregut que encara roman per explorar per a la pràctica de l'ofici.

6.1.- CONCLUSIONS

“El comercio une al mundo en una común hermandad de dependencia mutua y de intereses recíprocos”.

James Abraham Garfield

El fet que haja triat aquest sector, concretament el comerç local com a base per a aquest desenvolupament local no és cap casualitat. El comerç juga un paper fonamental en les localitats, no solament per la seua importància econòmica; també perquè és un instrument de proveïment de la població i permet comprar el que necessiten els ciutadans; i, sobretot, perquè és un element de vida social, de relacions i de contactes ciutadans. L'oferta comercial condiona la qualitat de vida de la ciutadania, en ser un factor essencial per a cobrir les seues necessitats de consum i d'oci. El comerç és un factor important de diversificació i de creixement econòmic. El comerç contribueix a donar personalitat, imatge i vitalitat a la localitat, i pot convertir-se en un element atractiu de la mateixa. El comerç, per tant, és una activitat que genera riquesa, aporta

benestar i qualitat de vida a la ciutadania, i és un instrument dinamitzador i vertebrador de l'espai urbà.

A Bellreguard, el tancament de comerços locals és dramàtic. Podem destacar dues tendències que reforcen aquesta tendència en l'actualitat: la implantació de centres comercials a ciutats mitjanes i localitzacions secundàries que són capdavanteres en la seua àrea geogràfica; i l'obertura de parcs comercials de superfícies mitjanes. Tendències en què la veïna ciutat de Gandia és un clar exponent, on la superfície total dels seus centres comercials arriba als 70.641 m², amb gran poder d'atractiu comercial, sent la principal àrea comercial de La Safor.

El mercat de centres comercials d'Espanya ha sigut - i encara és - molt atractiu per als inversors. Però es tracta d'un capital financer "nòmada" - que no s'inverteix o no està arrelat al territori, els seus beneficis reboten fora de la comarca a mans de grans corporacions empresarials i fons d'inversió – contràriament al cas del capital productiu (local). La majoria dels projectes de centres comercials es plantegen fonamentalment com una activitat immobiliària, dirigida a llogar espais al sector privat. A més, en els últims anys els principals fons d'inversió, amb l'objectiu d'obtenir la millor rendibilitat dels seus recursos, estan integrant-se en la propietat dels centres comercials (Diagnosi del sector comercial urbà, *Pla Estratègic Santa Pola*, 2012).

A Bellreguard, la majoria dels que tenen una tenda, treballen i viuen en Bellreguard. Però és més, a l'hora de contractar un treballador o treballadora, en la seua majoria ho fa a persones de la mateixa localitat, paguen impostos en el municipi, inverteixen en el mateix negoci, etcètera. Aquesta és la gran diferència del comerç local respecte als centres i grans superfícies comercials.

El desenvolupament de les "ciutats del consum" ha transformat la geografia urbana i els hàbits de consum i de vida dels ciutadans - i no solament de les seues ciutats sinó també aquestes transformacions es deixen sentir en poblacions pròximes com en el nostre cas i objecte d'estudi. En qualsevol lloc del món és possible trobar, amb la mateixa arquitectura i distribució d'espais, grans superfícies i grans centres de comerç i oci. És la manifestació més evident de la globalització comercial. Per açò es considera que són les "catedrals" de la nova "religió del consum" que s'estén per tot el món.

Una de les tristes conseqüències (i transformacions) és que els carrers de les localitats perden la seua tradicional importància com a llocs d'estada i trobada, i els ciutadans les usen només com a llocs de pas entre els habitatges i els centres comercials. Tancats en aquestes artificials "ciutats" del comerç, ignoren les ofertes d'oci i cultura no consumista que els puga oferir la seua localitat i allunyen les possibilitats de desenvolupament urbà més humà, en el qual la vida i el contacte amb altres persones succeïssa en espais oberts i públics.

No s'ha reflexionat suficientment sobre el que suposa el triomf d'aquestes "ciutats interiors" creades pel comerç. Encara que la sensació de solitud, inseguretat i falta d'al·licients que sent el modern "urbanita" trobe alleujament en ells, l'arrossega a un estil de vida materialista i, més satisfactori?

Les noves àrees d'execució, sobretot en la construcció de l'àrea residencial oest 1 i 2 (Pla Ordenació Urbana de Bellreguard), han albergat fonamentalment a població de pobles propers i de la veïna ciutat de Gandia. Paradoxalment són els que més responen al terme "urbanita", ja que són habitants d'aquesta nova àrea residencial els que menys inclinació tenen pel comerç de barri de Bellreguard. Recordem que el 48% de la població del municipi realitza la "compra forta" (aquella anomenada setmanal) en altres municipis, principalment a Gandia, el 86 % del total. En l'àrea oest 1 i 2, aquesta xifra augmenta fins al 92% entre els seus veïns (Agència de Desenvolupament Local, *Estudi Social i Econòmic de Bellreguard*, 2011): fet i fet, els formats comercials de compra preferits per a la majoria són els centres comercials, hipermercats i supermercats, per aquest ordre.

Mentrestant, els residents tradicionals troben dificultats per a realitzar les seues compres quotidianes (la característica predominant dels veïns en les edats de 60 i més anys és la de comprar majoritàriament en el comerç local, sent també les edats que més problemes de desplaçament tenen davant la pèrdua de comerç local que pateix Bellreguard), els comerços de proximitat ja no estan tan a prop i deixen de trobar establiments adequats al seu nivell de renda o a la seua manera de vida, la qual cosa es tradueix en una desestructuració social sobre les formes de vida i les relacions entre les persones de la localitat. Com a conseqüència, es produeix un nou tipus d'exclusió social, el d'aquells residents que deixen d'estar integrats en el nivell econòmic del seu espai residencial (Garcia Ballesteros, 2000).

El comerç de proximitat entès com a “dotació” de l'espai urbà determina que un barri siga més habitable. Davant els canvis socials i de consum, que han engegat els processos de descentralització dels serveis de distribució comercial, es posa en crisi l'espai urbà-comercial tradicional.

A Bellreguard, els principals eixos comercials de la localitat – nucli urbà - són aquells on més problemes trobem a causa de l'excés de tràfic i viabilitat, escassos espais verds (o lliures) de la localitat en el seu interior, problemes en l'asfaltat en carrers i voreres, problemes de tràfic i aparcament, etcètera. El comerç posa en contacte a les persones amb les mercaderies i els serveis, és un espai de convivència singular i necessari. “El comerç fa ciutat, dóna vida a la ciutat” com ja hem dit no és una frase feta, és una realitat constatable.

L'autèntic progrés hauria de conduir a un desenvolupament humà menys superficial, més ple i més sostenible. Doncs com diu Lopez de Lucio (1998), el comerç de carrer és una presència indispensable dins de la cultura ciutadana europea. L'espai públic de places, carrers i avingudes és difícilment concebible sense el suport funcional, el paisatge i l'animació que li aporten uns sòcols comercials més o menys continus. La possible crisi de part d'aquest patrimoni comportaria, molt probablement, una degradació progressiva del mitjà urbà.

Es tracta d'un efecte de la societat capitalista que dota als espais de major representativitat d'un nou valor econòmic capaç de transformar l'espai comercial, residencial i, finalment, el paisatge urbà, en un espai globalitzat, però que tenen efectes com hem vist també en altres poblacions pròximes, doncs la globalització com a procés implica l'expansió del sistema capitalista com a sistema hegemònic i dominant, amb els seus encerts i totes les seues contradiccions.

Entre els factors que limiten el nivell d'activitat del comerç detallista en el seu conjunt, sobreïx l'augment de la competència (centres comercials i grans superfícies comercials, sobretot de la veïna ciutat de Gandia). Després figura en general en l'àmbit provincial, encara que extrapolable açò també a Bellreguard, la debilitat més gran del consum, el deteriorament de la confiança, la incertesa econòmica i del mercat laboral. Aquests són factors que s'havien aguditzat en els últims mesos de l'any 2013 i que s'han accentuat en els primers mesos de 2014 fins ara, pressionant a la baixa les decisions de consum, com queda reflectit en l'evolució de l'Índex de Comerç Minorista de la Comunitat Valenciana. També, l'Índex de Confiança Empresarial Harmonitzat (ICEA), elaborat per l'Institut Nacional d'Estadística revela que a l'autonomia

valenciana la confiança empresarial roman estacionària (0,0%), la qual cosa tradueix l'alt grau d'escepticisme i incertesa present.

Altres causes diverses en Bellreguard (problemes d'accés i d'aparcament, manca de formació empresarial, etc.) i les dificultats de finançament o de tresoreria provoquen sens dubte un còctel que accelera el decreixement de l'activitat comercial. A Bellreguard, en general, més de la meitat dels comerciants enquestats opina que la tendència del seu establiment en el futur és de "manteniment, sense més" respecte a la situació actual; així ho manifesten quasi el 57% dels enquestats. Es constata també la baixa utilització de les noves tecnologies i programes de gestió basats en les TIC, l'absència de centrals de compra, l'ús reduït del disseny i conceptes associats (marca, identitat corporativa,...), i el desconeixement de l'aplicació de la planificació estratègica en el comerç minorista.

Per a fer front a aquesta situació, les actuacions proposades tenen com a fi adaptar les empreses a les noves exigències del mercat. En el seu disseny han tingut un paper primordial els mateixos comerciants en el seu desig de modernitzar el sector. No és tasca fàcil a causa que és necessari prèviament articular l'Associació de Comerciants, encara molt feble quant a nombre d'associats. La fi última del treball és impulsar el comerç minorista, evitar la fugida de capital i posicionar el comerç minorista com a sector estratègic en el desenvolupament local de Bellreguard, i que a més servisca com a motor de creació d'ocupació i noves empreses en la localitat. La cooperació pública-privada es fa doncs imprescindible.

Pel que concerneix la nostra *hipòtesi de treball*, es constata que no s'està portant a terme, ni de forma individual ni col·lectiva, cap estratègia comercial per a pal·liar el dramàtic descens de comerç local que està produint-se en la localitat, sobretot en els últims sis anys; la disminució de l'oferta comercial detallista des de l'any 2007 és d'un terç. No es porten a terme estratègies, i les actuacions comercials – més a títol individual i intuïtiu que una altra cosa -, no guarden cap equilibri: els desafiaments no concorden amb la forma com es fan actualment les coses. Els problemes comercials es tracten de resoldre amb una manera de fer absent de coordinació i coherència; tampoc és present el treballar amb vistes al curt i mitjà termini i de forma cooperativa, davant dels reptes i desafiaments comercials que es plantegen a Bellreguard. Així mateix, els actors públics i privats locals no han treballat en concert moltes de les problemàtiques comercials – i no solament comercials – que es plantegen.

En aquest context proposem el "desenvolupament local" com a estratègia d'anàlisi del desenvolupament que presenta algunes diferències respecte al significat inicial de creixement econòmic. Una estructura conceptual que s'ha mostrat d'utilitat per desvetllar les principals problemàtiques generades pels processos que pateix un municipi com Bellreguard. Les diferències respecte als anàlisis d'estricta creixement econòmic a l'ús se situen en els següents aspectes:

- *Des d'un punt de vista econòmic*, els empresaris locals són dinamitzadors i emprenedors de l'economia local. La seua actuació s'ha de centrar en la continuació d'activitats empresarials prèvies, seguint així tradicions, o en innovacions sorgides en relació amb els nous contextos tecnològics i econòmics.

- *Des d'un punt de vista polític*, és estratègic una aposta decidida local per a 'connectar' amb el global, concedint protagonisme als actors locals, concebent la globalització com una oportunitat i un desafiament a explotar en pro del desenvolupament local. La globalització necessita del fet local per a la "connexió" dels seus objectius. En el present treball de tesi doctoral hem intentat també demostrar que podem tenir concert i dialogar entre actors públics i privats per al bé comú – crec que humilment ho hem demostrat en part -, des de la realitat del comerç local han sorgit diferents propostes, algunes d'elles transversals i generals per a la realitat de l'espai local. Sempre serà una qüestió difícil i complicada, depèn dels actors socials, econòmics i en última instància dels agents polítics – i de quines siguen les seues visions sobre la realitat local -, però qualsevol estratègia de desenvolupament local té el seu denominador comú sobre la base de la participació, no pot prescindir d'açò.

- *Des del punt de vista social*, afavorir i facilitar una relació fluïda amb la societat local amb un clar objectiu incloent que proporcione "capital social", element imprescindible per al desenvolupament local. La participació és la base d'aquesta nova estratègia de desenvolupament. És el que hem intentat en els grups de treball realitzats assentats en tècniques i metodologies participatives.

- *Des d'un punt de vista de sostenibilitat del medi ambient*, és des de l'àmbit local on es pot controlar i assegurar una major preservació de l'entorn. Entenent el comerç de proximitat com a "dotació" de l'espai urbà que determina que un barri siga més habitable,

davant els canvis socials i de consum, que han engegat els processos de descentralització dels serveis de distribució comercial, es posa en crisi l'espai urbà comercial tradicional. Així, el nucli urbà de Bellreguard i el seu comerç és el que més problemes presenta referits a: problemes d'aparcament, falta d'arranjament de carrers i voreres, problemes de mobilitat urbana, etcètera.

En el moment actual, l'articulació entre aquest procés hegemònic anomenat globalització i el desenvolupament local es produeix - i ha de passar - en els següents aspectes:

- *Variable territori:* el procés de globalització es produeix sobre una base física, no sobre el no-res, d'ací la importància que en aquest treball hem donat a allò local, el lloc que es converteix en centre de gestió del global.
- *Variable política:* és connectar la col·laboració i participació, així com la complicitat dels gestors públics locals a l'hora de prendre decisions, de tractar la globalització com una oportunitat – postura pragmàtica per la qual hem optat – i connectar allò local amb el global.
- *Variable social:* hem de comptar amb el capital humà i el capital social. Formació dels recursos humans – la proposta d'estendre la formació empresarial a tots els nivells i la conscienciació de l'empresariat local en la formació – i xarxes participatives locals que contribuïsquen a dimensionar el global en el desenvolupament local.
- *Variable econòmica:* la producció, la distribució i el consum són característiques econòmiques del sistema capitalista. Per a tot açò, cal comptar amb la societat local, la seua cultura, opinió i decisions.

El desenvolupament local pot suavitzar els efectes desincentivadors d'un procés dominant realitzat de forma poc participativa i sense comptar amb l'opinió i les particularitats de les societats locals. Al mateix temps, el desenvolupament local pot afavorir fins i tot la capacitat de decisió sobre com es vol realitzar aquest desenvolupament, la qual cosa suposa, certament, major participació democràtica i no quedar exposats, i sense possibilitats d'actuació, a les decisions que sobre 'nosaltres' i sobre el 'món', es prenen des dels despatxos (inversors,

financers, banquers, polítics, etcètera.), amb visions de curt termini i exclusivament sobre la base de rendiments econòmics o electoralistes.

Sí, sembla utòpic, però també pot ser real. Comentàvem al principi del treball que ja s'estan produint moviments similars en el marc de "l'economia del bé comú" que són noves maneres de fer economia compatibilitzant els assumptes de la moral amb els de la butxaca. *Sartre* deia que la mala fe consisteix a afirmar que les coses no poden ser de manera diferent.

Per concloure, al primer capítol, davant els nous reptes i desafiaments que es produeixen en els espais locals pels canvis esdevinguts pel procés de globalització, ens plantejàvem unes preguntes que han orientat la hipòtesi del nostre treball de tesi doctoral. Després de l'anàlisi realitzada, ha arribat l'hora de contestar aquestes preguntes - i que recordem -.

- *És possible alguna forma de desenvolupament local en l'actual context de la globalització?* Depén. Responem amb reserves. I depén perquè cal tenir clar quina és la situació que el territori ocupa en el context global. En aquest marc, difícilment un municipi per si mateix, i aïllat del seu entorn pròxim, podrà assolir aquest objectiu. Així, per a fer possible eixe desenvolupament local en un context globalitzador calen processos de participació política que integren els municipis en projectes territorials més amplis, començant per la comarca, passant per la regió, fins a arribar al global. Sense integració col·lectiva territorial en projectes polítics més amples, el futur dels municipis aïllats és pràcticament impossible. I aquests processos d'integració políticoterritorials, si són democràtics, es construeixen de baix cap a dalt.
- *Quines són les estratègies que permeten el desenvolupament local en l'àmbit local?* No hi ha cap fórmula màgica. Tampoc hi ha una única estratègia. En l'actual món de canvi ens trobem la incertesa, la multiplicitat de factors, noves informacions, etcètera, que fan que canviem d'estratègia en l'últim moment. Així, l'estratègia serveix de guia per a l'acció. La flexibilitat i l'adaptació permanent als canvis esdevinguts pel procés de globalització, configuren la nostra condició global, la progressiva consciència de l'espai de fluxos i la seua relació amb l'espai local. I és que com diu Manuel Castells, "en

realidad lo que la gente denomina futuro es el presente, lo que ocurre es que lo ignora".¹³⁵

No hi ha una única via que allò local s'integre amb èxit en el procés global. La irrupció de fluxos internacionals (econòmics, financers, culturals, mediambientals, etc.) fragmenta l'espai local. La globalització impulsa la necessitat d'enfortir l'espai local perquè la persona i l'empresa viuen en un territori. Així doncs, el terme "glocal" s'ajusta plenament a les nostres caracteritzacions, ja que en aquest context es parla de global en dos sentits segons siga l'empresa o la localitat l'afectada: així, per a l'empresa, es parla de glocal amb un significat de "pensa global i actua local", i per al territori: "pensa local i actua global". Per tant, considerem que el marc que ofereix - a qualsevol dels municipis de la Safor - l'esmentat projecte de les Comarques Centrals Valencianes (CCV), és un bon trampolí - i necessari - per a inserir-se des d'allò local al fet global - a través de l'Eix Mediterrani com sosté Rafael Ninyoles.

En aquest sentit, avui dia, la qüestió dels "espais de proximitat", o el que és el mateix, la posada en valor del concepte de comarca - referint-nos a la Safor -, és un element de vital importància. I en conseqüència, és una qüestió que tampoc pot escapar de l'agenda política, econòmica i social actual a causa dels escenaris globals. La comarca implica un descens en l'escala d'actuació de les polítiques d'ordenació del territori, amb la finalitat d'arribar al fons dels problemes i a la cerca de les solucions més adequades en funció de les característiques geogràfiques que defineixen al territori. Es tracta, per tant, de modificar les visions simplificadores predominants - de vegades massa municipalistes¹³⁶ - i arribar a captar de forma efectiva la seua complexitat i varietat per a dotar-la d'una coherència espacial, social, econòmica, històrica, paisatgística i cultural.

Hem de reconèixer les àmplies possibilitats en la capacitat de desenvolupament endogen i en les polítiques de desenvolupament local que ofereix la comarca. Més enllà

¹³⁵ Enllaç entrevista (El País, 19/04/2007):

http://elpais.com/diario/2007/04/19/ciberpais/1176948145_850215.html < consultat a maig de 2013 >.

¹³⁶ Ens referim ací, al fet que en març de 2014 la ciutat de Gandia deixà de formar part de la Mancomunitat de Municipis de La Safor. L'actual govern de l'Ajuntament de Gandia va decidir abandonar l'entitat comarcal. La Mancomunitat de Municipis de la Safor, creada l'any 1982 per a la prestació de serveis en comú i amb l'esperit de col·laboració i solidaritat dels pobles de la comarca, ofereix múltiples tràmits i serveis a les ciutadanes i als ciutadans de la Safor. Actualment estan integrats tots els municipis de la comarca menys la capital saforenca.

del voluntarisme d'alguns municipis saforencs, es troba a faltar, una planificació urbanística comarcal i un model d'ordenació de les infraestructures que structure i articule la comarca permetent afrontar la gestió territorial amb totes les garanties per a aconseguir el reequilibri territorial i la coherència subregional. Bé per a un context supramunicipal, la comarca, o supracomarcal, com ho són per a la Safor les CCV. El "projecte" de les CCV resulta l'estratègia - i el marc idoni - per a plantejar el futur d'una regió en el context global. Una estratègia d'aliances entre comarques amb una gran diversitat d'activitats econòmiques i trets d'homogeneïtat per tal de fer-hi front conjuntament a problemàtiques semblans i als reptes de la globalització.

- *Hi ha algun model teòric-metodològic amb el qual puguem donar respostes des de l'àmbit local?* El model de desenvolupament local endogen amb total consonància amb les característiques metodològiques del model de desenvolupament DEL (*Desarrollo Económico Local*). Aquest model cobra especial sentit aplicat a l'espai local. La construcció "des de baix" i "des de dins" de la trama de vincles intersectorials que sustenten el procés de desenvolupament només és factible en un espai geogràfic, on la interacció habitual i la "identificació" amb el territori brinden les condicions de possibilitat per a la consolidació dels acords. La participació dels actors locals – i de metodologies i tècniques com les emprades que promouen aquesta participació - és, doncs, la base d'aquesta nova estratègia de desenvolupament local.

Finalment, l'estratègia de desenvolupament local - ja hem assenyalat que no es tracta solament d'un procés econòmic - consisteix a aprofitar recursos locals i externs i avantatges competitius locals en el context global i estimular l'activitat econòmica - i també social -. I tenen uns protagonistes principals: els actors que viuen i treballen en ella.

El desenvolupament local, i totes les estratègies que es decidisquen a través del mateix, sense perdre de vista la perspectiva global, es considera un instrument necessari per a aconseguir, i malgrat el contradictori que puga semblar, un desenvolupament més humà, sostenible, durador i assentat en el territori. Creativitat, llibertat i reconeixement són alguns dels valors que es posen en joc per a dur a terme aquest procés.

“No existe una mejor prueba del progreso de una civilización que la del
progreso de la cooperación.”

John Stuart Mill

“El progreso y el desarrollo son imposibles si uno sigue haciendo
las cosas tal como siempre las ha hecho.”

Wayne W. Dyer

“La utopía es el principio de todo progreso y el diseño de un futuro mejor.”

Anatole France

6.2.- PROPOSTES

“Trobo que una de les satisfaccions més extraordinàries que proporciona l’ofici de sociòleg, és aquesta possibilitat d’entrar a la vida dels altres”.

Pierre Bourdieu

Bourdieu, P. i Wacquant, L. (1994): *Per a una sociologia reflexiva*.
Editorial Herder, Barcelona. Pàgina 179.

1.- El semàfor: una tècnica fonamentada en metodologies participatives per a l'acció-transformació.

En la present tesi hem plantejat la tècnica del semàfor¹³⁷, sobre la base dels grups de treball previ diagnòstic mitjançant dades primàries (enquestes i censos) i dades secundàries (revisió documental) de la realitat a investigar. La metodologia utilitzada s'enquadra en la investigació-acció-participativa (IAP), oberta al diàleg, des d'una perspectiva dialèctica, on els subjectes no són només objectes de recerca si no que són subjectes productors i reflexius de la seua realitat concreta amb una finalitat propositiva-transformadora.

Igual que la IAP, al dir d'Alberich (2007:7), és “una metodologia porque ordena/organiza un conjunto de técnicas y las orienta en un cierto sentido democratizador. Que esa democratización se de a nivel solo micro (dentro de un grupo, dentro de una institución o de un sistema productivo) o se planteen preguntas a nivel macro (cambio de ese sistema) dependerá del nivel epistemológico (para qué/para quien se realiza la investigación).” Així doncs, per exemple, la

¹³⁷ La denominem com a "semàfor" perquè els resultats són presentats sobre la base de la facilitat o dificultat del grau d'implementació de les diferents propostes, i sobre la base de criteris matemàtics, utilitzant per a la seua fàcil comprensió i per la familiarització existent, els colors del semàfor.

metodologia IAP ja s'ha utilitzat en empreses "para organizar y mejorar los procesos de formación o de organización interna que no suponen un cuestionamiento de las relaciones de producción o de la relación entre las clases sociales (capital-trabajo) pero si pueden suponer un avance en la democratización interna de las relaciones laborales. En el mundo empresarial la IAP se ha aplicado con éxito entre otros en *Detroit Diesel*, *Shell*, *Statoil* y en España en el *Grupo Mondragón* y en *DaimlerChrysler*, por citar algunos ejemplos. El método consiste básicamente en plantearse un problema e 'investigar' con la participación de todos los actores involucrados diversas soluciones nos señala Bezos (2003) en el artículo precisamente titulado: *La formación basada en Investigación Acción*" (Íbidem, 2007: 7-8).

Bezos (2003), explica com a exemple de quina forma mitjançant la utilització de la metodologia IAP els empleats de les empreses participen en els seus propis processos de formació contínua, doncs amb una periodicitat anual se'ls subministra una enquesta perquè participen sobre el desenvolupament de la seua pròpia formació.

La metodologia utilitzada en aquest treball d'investigació ha sigut desenvolupada tant en l'àmbit privat (empresarial) com en l'àmbit públic (administració local). Per una banda, ha sigut utilitzada per l'autor, en una empresa del sector industrial (automoció) de la comarca de la Safor amb l'objectiu d'optimitzar els processos de comercialització i línies de treball futures de la mateixa. Els empleats i empleades de l'empresa actualment estan participant en el desenvolupament de tots els anteriors processos a través d'enquestes i grups de treball, basant-se en les propostes i els resultats de la mateixa com a orientació i guia de les seues estratègies empresarials.

Així mateix, el passat mes de maig de 2014, en el marc de les 'Jornades de desenvolupament local i territori' que van tenir lloc en el municipi d'Alginet (València), es presentaren les línies de treball resultant d'aquesta metodologia en un document sobre *Emprenedoria i Nous Jaciments d'Ocupació*. La finalitat d'aquest document era que poguera servir de guia no solament a l'Administració Pública Local - qui demanà el treball d'investigació - sinó als mateixos ciutadans, joves que desitgen cercar una ocupació o formar-se en una activitat que tinga futur, aturats que senten la necessitat de requalificar-se en una professió nova o fins i tot aquelles persones que tenint una ocupació volen millorar en la seua professió. En definitiva, es va pretendre acostar al possible lector i lectora a aquestes activitats econòmiques que necessiten ser treballades per a descobrir el seu vertader potencial com a *Nous Jaciments d'Ocupació* en el municipi, des dels seus propis recursos i potencialitats endògenes, i el millor de tot, mitjançant la negociació i

participació plural i reflexiva dels agents implicats en aquests processos. Arran del treball realitzat, s'ha creat una comissió d'economia i desenvolupament local, i s'ha posat en marxa de forma oficial el Comité Econòmic i Social (CES).

No obstant açò, l'engegada de metodologies i processos participatius d'aquest tipus no resulta fàcil, però el balanç final dels mateixos resulta del tot positiu. Entre els beneficis (o *avantatges*) derivats del desenvolupament i implementació d'aquesta metodologia de treball assenyalar, entre uns altres:

- La proximitat entre l'administració, ciutadans i altres col·lectius socials i d'índole empresarial d'una informació més completa de la qüestió objecte d'anàlisi (coneixement).
- Es generen dinàmiques de confiança pels acostaments aconseguits i es reforcen els sentiments de pertinença d'una comunitat, d'una empresa, etc.
- Millora la imatge pública tant de l'empresa com de l'administració local superant altres maneres de fer més convencionals i tradicionals per a la presa de decisions.
- Els processos adoptats augmenten l'acceptabilitat social de les conclusions i de la implementació de les mesures resultants, ja que han sigut creades en el si d'un procés participatiu mitjançant el coneixement, la reflexió, la proposició i el concert de tots els agents i actors implicats.
- S'originen sinergies - gràcies a l'aprofitament i utilització dels recursos disponibles - on els efectes col·lectius són superiors als efectes individuals, puix es comparteixen els coneixements amb persones (i col·lectius) de diferents perspectives i nivells educatius, l'aprenentatge és mutu i s'enforteix el capital social i empoderament de la societat civil en sentit ampli.
- És un procés democratitzador, participatiu i plural, on els mateixos agents implicats es converteixen en subjectes actius protagonistes de la gestió i transformació dels assumptes que els afecten, i que sens dubte suposen avanços en la democratització interna de les relacions laborals i comunitàries (locals).

D'altra banda, enfront dels beneficis derivats de la metodologia utilitzada en el present treball d'investigació, no som "ingenus", ja assenyalàvem anteriorment que no resulta tasca fàcil i que hem de considerar l'existència d'eventuals dificultats (o *desavantatges*) que se'ns plantegen també com a reptes a treballar i superar en el futur. Alguns dels principals reptes – i que ja han estat comentats en el present treball - són els següents:

- Obtenció de resultats a mitjà i llarg termini. Alguns dels resultats poden afectar canvis en l'estructura social i poden comportar més temps i complexitat.
- Aconseguir cotes d'igualtat d'oportunitats en la relació entre els actors socials que són diversos. Es parteix de coneixements, experiències i posicionaments diferents. Des d'aquesta diversitat, s'hi han de realitzar els grups de treball o altres tècniques. Com una negociació entre quasi iguals com sosté Alberich (2007). Una de les majors dificultats amb la qual es troba aquest procés estreba com diu Luis Aranguren (2005:4) en què "no hemos sido educados en la cultura participativa".
- Aconseguir la representació de tots els col·lectius del municipi en igual proporció, fins i tot de ciutadans individuals proactius, i per descomptat, estar oberts de forma permanent a la participació de qualsevol nova incorporació a mesura que s'avance en les etapes de la investigació. En l'àmbit empresarial, la representativitat de les àrees o departaments de l'empresa i de treballadors, ha d'estar subjecta també als anteriors plantejaments.
- S'ha de comptar amb uns mitjans materials (encara que mínims) i humans que possibiliten i facen viable la metodologia (Streibel, 2002; Porras, 2003).¹³⁸ I potser el més important, igual que durant el procés ens haurem d'ajustar al ritme de vida (i de funcionar), d'una banda, de la localitat, o, d'altra banda, de l'empresa, també les fases o tècniques a emprar-se poden variar en adaptar-se a cada cas.

¹³⁸ Al següent enllaç, pot consultar-se una completa guia amb una selecció de llibres, articles científics i llocs web on trobar qualsevol temàtica referida a tècniques de gerència empresarial: <https://www.google.es/#q=book+about+meetings+and+business+manager> <consultat al setembre de 2013>.

- S'ha evitar, per totes, que aquesta metodologia pugui arribar a convertir-se en un mitjà, programa o plataforma reivindicativa i siga monopolitzada per individus o qualsevol col·lectiu amb interessos particulars.
- Si no hi ha voluntat de respectar l'acordat en els resultats del procés metodològic i no s'implementen les actuacions pot arribar a descoratjar als seus participants, desmotivar la futura participació i restar confiança i credibilitat al procés. I açò és vàlid tant per a l'àmbit públic com per a l'àmbit privat.

La metodologia emprada en aquest treball doctoral - i que s'ha utilitzat per a l'aplicació de les diferents estratègies comercials locals-, s'emmarca com a condició *sine qua non* en un procés participatiu plural i obert al diàleg. Guarda certa similitud, en alguns dels seus punts, amb els tallers de la *European Awareness Scenario Workshop* (EASW¹³⁹). Una iniciativa de la Comissió Europea que s'esdevé essencialment mecanisme de consulta i que s'utilitza puntualment per a l'anàlisi i estudi d'un tema de rellevància al voltant del "desenvolupament sustentable".

Els tallers EASW són una metodologia específica de participació ciutadana que consisteix en una reunió organitzada al voltant d'un nombre de persones (pot arribar a cinquanta) pertanyents a les següents categories socials: membres d'associacions cíviques i d'ONGs, ciutadans individuals, investigadors i tècnics professionals, representants del sector privat i polítics i responsables de la presa de decisions. Els participants en els tallers es reuneixen al llarg d'una jornada o dues jornades de treball per intercanviar opinions i idees, discutir visions de futur i escenaris prospectius, identificar obstacles a qüestions referides al desenvolupament "sustentable" - és el seu objectiu principal - o trobar i prioritzar solucions en assumptes referents a l'ecologia urbana o de qualsevol altre assumpte d'especial rellevància al voltant d'aquests temes. Les diferències

¹³⁹ La *European Awareness Scenario Workshop* és una iniciativa que es va llançar per la Comissió Europea DG XIII D en 1994 com una acció d'innovació pilot (des del 21/11/2008 la pàgina EASW de la Comissió Europea està arxivada i sense actualitzar) per a explorar noves alternatives d'acció i experiències per al foment i promoció d'un entorn sustentable a Europa. Actualment la EASW no roman activa. No obstant açò, es pot consultar aquesta metodologia en el següent enllaç de la *European Commission*:

http://www.google.es/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CFsQFjAD&url=ftp%3A%2F%2Fftp.cordis.europa.eu%2Fpub%2Ffeasw%2Fdocs%2Fpamiers_en.doc&ei=000dU_62DsyShgfgq34CACQ&usg=AFQjCNFV42WEu5Pd000c-hlur1a8Erre1Q&sig2=dcw_p2xAlagODmr5M4Ae6w <consultat al novembre de 2012>.

principals amb la metodologia emprada ací són tant l'objectiu de la temàtica com les tècniques utilitzades.

Així, l'objectiu dels debats dels tallers EASW és arribar a un consens sobre una visió futura - sostenible - dels barris amb les aportacions dels seus habitants i proposar accions que contribuïsquen a definir el millor barri possible. Generalment s'aplicava aquesta metodologia a barris en remodelació.

Prèviament al taller es trien les àrees de debat pels moderadors EASW. Es debat en dues sessions entre els participants (com déiem poden arribar a 50): grups socials i professionals implicats - i interessats - en el procés. Se sol·licita als participants que construïsquen una visió comuna del futur en positiu i en negatiu de la ciutat i que s'intercanvien coneixements i opinions. S'alterna el treball en grup amb les sessions de conjunt. Les conclusions finals del taller són resultat d'una votació per a seleccionar les idees més importants, segons l'opinió de la majoria dels participants. La resta d'idees proposades es desestimen. Així, les accions més votades constitueixen el resultat més important del taller i són triades per a aprofundir en el debat per tots en sessió de grup - en conjunt -.

Encara que els tallers EASW guarden similituds a alternar el treball de grup amb les sessions de conjunt amb la metodologia que nosaltres hem emprat, hi ha diferències significatives. Destaquem tres trets com principals. En primer lloc, en la nostra metodologia no es tria prèviament les àrees de debat. En el nostre cas, vam mostrar els resultats de la realitat analitzada i són els mateixos participants els qui orienten les temàtiques que posteriorment proposen. En segon lloc, en la sessió de conjunt dels tallers EASW es debat en conjunt. En la metodologia que nosaltres hem emprat, la sessió de conjunt s'utilitza simplement per a la votació de les propostes. I finalment, en els tallers EASW es desestimen les propostes menys votades. En la nostra metodologia es tenen en compte totes les propostes realitzades. I a més, aquestes són ordenades sobre la base d'un barem de gradació (facilitat o dificultat d'implementació). Així mateix, les propostes es determinen sobre la base de les qualificacions estadístiques - escales de valoració - realitzades pels participants de forma anònima mentre que en els citats tallers es realitzen a mà alçada.

2.- *Una metodologia plural que pot utilitzar-se tant en l'àmbit públic com en el privat.*

El fet que els resultats d'aquests projectes d'investigació habitualment s'observen a llarg termini fa que, com assenyala Miedes (2010), encara seguisca sent marginal la seua utilització, fins i tot en el camp de les ciències socials. La principal raó pot ser que la dinàmica d'investigar junts - investigadors i actors des de la pluralitat - és complicada. Això és degut fonamentalment a la falta d'instruments que fomenten, desenvolupen i faciliten l'aprenentatge cooperatiu. Molts dels esforços dels científics socials i especialistes s'han dirigit al disseny i desenvolupament d'eines que contribuïsquen al desenvolupament de processos participatius.

En la nostra metodologia de treball, hem dissenyat una eina que suposa la inclusió de negociacions i participació plural en el procés d'investigació, cerca l'aprenentatge mutu mitjançant tècniques de recerca més noves (grups de treball, en el nostre cas) sense rebutjar la necessitat d'utilitzar altres tècniques d'investigació clàssiques (entrevistes, enquesta, etc.), si bé, amb una perspectiva diferent que explora allò existent, analitza les seues possibilitats potencials transformadores i que planteja els processos reflexius dels subjectes com els vertaders protagonistes - *qui sinó?* - de les propostes d'actuació i transformació.

En aquest sentit, tenim present les "regles del mètode sociològic" d'Emile Durkheim (1995), i també algunes de les recomanacions de Wright Mills que paga la pena que recordem quan ens diu allò de fer servir la imaginació sociològica. "Eviteu el fetixisme del mètode i de les tècniques. Reivindiqueu la rehabilitació del model artesà intel·lectual i apreneu les maneres fins a esdevenir-ho també vosaltres. Que cadascú es faça la seua pròpia metodologia i que cadascú es faça la seua pròpia teoria; que teoria i metodologia esdevinguen novament part de la pràctica d'un ofici. Defenseu la primacia de l'individu dedicat a estudiar i oposeu-vos a la preponderància dels equips de tècnics. Enfronteu-vos pel vostre propi compte amb els problemes de l'home i de la societat. (...) Exigiu, de vosaltres mateixos i dels altres, les simplicitats de les formulacions transparents." (Mills, 1992:272).

Açò últim és important, i més en aquest marc. És a dir, el fet de fugir de terminologies molt complicades o molt tècniques que solament entenem nosaltres (tècnics o professionals). Així com la importància d'adaptar - com ja s'ha comentat - les tècniques a emprar a cada cas - inclús el llenguatge segons els actors -, si bé, i d'acord amb Bourdieu (1994), revaloritzant el costat pràctic de la teoria en tant que activitat productora de saber.

El disseny d'eines que contribueixen al desenvolupament de processos participatius dirigits a l'acció transformadora tenen un enorme potencial amb les tecnologies de la informació i comunicació. Per exemple, les votacions, valoracions de propostes i sondejos en temps real són ja una realitat, i pot utilitzar-se en els continguts de les sessions de grups de treball, i tenir el *feedback* dels participants al moment¹⁴⁰. Ja existeixen aplicacions tecnològiques que integren un sistema de votació en temps real (i es pot fer des de qualsevol part del món!). La vinculació d'un programari estadístic vinculat a una aplicació que integre un sistema de votacions és actualment factible i real, encara que costosa. Respecte a la tècnica del grup realitzada en el present treball doctoral, podria haver-se optat - identificades les propostes - per realitzar-lo mitjançant dispositius d'aquest tipus. Inclús podem - i ja no imaginar amb les TICs- la preparació digital de la mateixa sessió amb actors d'altres parts del món - que participen, proposen i voten *in situ* - al voltant de qualsevol tema.

D'altra banda, en procediments d'enquestació al conjunt de la població respecte a un tema de rellevància - qualsevol tema dels tractats que pugui afectar l'estructura de la comunitat local i del que es requereix el màxim de consens de la societat civil -, i en raó de què cavalquem en una permanent revolució de les tecnologies de la informació i comunicació, considerades les responsabilitats legals¹⁴¹ que comporta l'ús d'aplicacions en qualsevol tipus de comunicació que es realitzi (via: web, correu electrònic, mòbil, xarxes socials, etc.), encara estem en les albrors de descobrir i poder imaginar el potencial d'aquestes tecnologies. Actualment és factible, i és un fet, recaptar i enviar informació des de qualsevol dispositiu tecnològic-electrònic (per exemple: tableta, mòbil, ordinador, etc.), fins i tot ja s'han provat les tecnologies per al vot electrònic que d'igual manera poden servir com a instruments de valoració de qualsevol proposta.

En aquest sentit, i com exemple, la majoria dels votants a Estònia ja poden emetre, si desitgen fer-ho, els seus vots en eleccions locals i parlamentàries, a través d'internet. La majoria dels inscrits en els padrons tenen accessibilitat a un sistema de vot electrònic: els votants estonis

¹⁴⁰ Existeixen empreses dedicades a aquest tipus de programari (per exemple: *Voting System*: <http://www.votacion-electronica.es>) que lloguen sistemes de votació en temps real per a esdeveniments. En el nostre cas concret, la tasca de votació i tractament estadístic posterior de les propostes realitzades per tots els participants de la sessió es va realitzar en un temps de 25 minuts. Amb dispositius de votació com l'assenyalat (preparats *ad hoc*), la celeritat és enorme, podent-se obtenir resultats en pocs minuts. I des de qualsevol part del món podent participar en plataformes digitals.

¹⁴¹ Les lleis que afecten l'ús d'aquests sistemes i dispositius, en concret a Espanya són dos, la *Llei Orgànica de Protecció de Dades de Caràcter Personal* (LOPD) i la *Llei de Serveis de la Societat de la Informació i de Comerç Electrònic* (LSSI). Així mateix, a Espanya existeix una agència encarregada de vetllar pel compliment de les citades lleis, es tracta de l'Agència Espanyola de Protecció de Dades (AEPD).

únicament necessiten un ordinador, un lector electrònic de targetes, la seua targeta d'identitat i la seua clau, d'aquesta manera poden votar des de qualsevol lloc del món. Els vots electrònics s'emeten solament durant els dies de votació anticipats i es combinen amb la votació clàssica - papereta de paper - el dia de les eleccions.

No obstant, encara hi ha problemes documentats i crítiques a aquest tipus de sistemes (Busaniche *et ali*, 2008), que se centren principalment en temes de seguretat, privadesa, tecnologia amb defectes (errors de calibratge de dades i recomptes), punts vulnerables (virus o possibles usos fraudulents - *hackers* informàtics), etcètera. Aquestes qüestions presenten encara un ampli recorregut per a les recomanacions i millores. No obstant això, s'ha de considerar que l'abast dels dispositius mòbils i la connexió a internet (sobretot en els països occidentals) creix exponencialment (i es projecta un major creixement¹⁴²). Tot fa pressuposar que quan se superen plenament els problemes actuals i es garantisca la privadesa absoluta dels vots i la total transparència, l'ús de terminals fixos i mòbils d'internet, van a obrir un camp encara per explorar i inimaginable en els processos i assumptes de participació ciutadana (i per a la investigació social).

Aquestes operatives - que possibiliten internet i les xarxes socials, etc. -, obren un camp encara per explorar. I en un futur no gaire llunyà, seran incorporades en les facultats universitàries en assignatures com a "Mètodes i tècniques d'investigació social", o "Tècniques d'investigació on line". Les xarxes socials (noves relacions) basades en tecnologia han convertit les accions i comportaments "naturals" d'una comunitat en un nou format context-electrònic capaç de generar coneixement compartit, i on l'aprenentatge és el factor clau ("Les xarxes socials com font d'informació i coneixement", podríem imaginar).

Així mateix, s'obri un camp per explorar, on s'ha de donar més importància als facilitadors i mediadors de les possibles relacions en les comunitats virtuals; identificar com les noves plataformes virtuals de comunicació en xarxa condicionen i afecten les relacions i la realitat social. En aquest sentit, els treballs sobre "xarxes socials i aplicacions" del professor de la Universitat Pompeu Fabra, Lluís Codina (2009), resulten del tot interessants. Aquest afirma que

¹⁴² Un estudi publicat l'any 2012 per la Comissió de Banda Ampla de *la International Telecommunication Union* (ITU), que és part de l'ONU, espera que la quantitat de persones connectades en el món arribi a 60% en 2015 gràcies a les connexions mòbils. Pot consultar-se l'estudi en el següent enllaç: <http://www.broadbandcommission.org/Documents/bb-annualreport2012.pdf> <consultat al gener de 2013>.

la Web 2.0 és la responsable dels majors canvis que han tingut lloc en la Web des de mitjan 2000. I ens adverteix que sembla que serà qüestió de temps que aquests canvis afectaren les activitats acadèmiques i d'investigació. En la mateixa línia el professor David Capdevila (2010) realitza un repàs de la tipologia, usos i consum d'aquest tipus de xarxes 2.0 en la societat digital actual.

En aquest context, sembla que els analistes i científics socials hauran de bolcar i acompanyar amb els seus coneixements aquests nous canvis i desafiaments, segons Manuel Castells, de la "societat xarxa". I perquè prevalguen, sens dubte, els criteris de validesa del saber científic i que aquests processos estiguen completament disponibles a l'escrutini públic, amb total transparència.

La combinació de mètodes i tècniques com les desenvolupades i plantejades en aquest treball doctoral, independentment dels canvis que puguen produir-se en un futur per les tecnologies de la informació i comunicació, també necessiten que els professionals (sociòlegs), universitats i els centres d'investigació treballen en el sentit d'aconseguir fer més accessibles els coneixements i les eines disponibles per a l'anàlisi dels assumptes sobre el territori als actors socials, com a protagonistes i orquestradors de les seues pròpies propostes i transformacions.

3.- *El paper del professional de la investigació. Enarborar l'especialitat en processos participatius.*

La metodologia emprada en el present treball d'investigació, no rebutja la figura de l'especialista o professional, si bé, en concordança amb punts de la IAP ens planteja reconsiderar "per a qui" i "per a què" realitzem la investigació com a principal desafiament a resoldre i rebutja que el saber obtingut quede exclusivament en propietat de l'especialista o professional. Al contrari, propugna una devolució del saber als subjectes de la recerca i que siga exclusiu d'aquests (Villasante 1994, 2000; Alberich, 2007).

La figura del professional de la investigació és fonamental com a guia i orientador del procés de recerca. Com deia Vargas (2011), seria un "actor del desenvolupament local", diferenciant-lo de l'actor local. I encara que no es tracta de fer als veïns "seudo-sociòlegs" (Alberich, 2007), cal propiciar que els col·lectius socials coneguen científicament sobre la realitat i entorn social i siguin ells mateixos els mateixos subjectes - i no mers objectes - de les propostes i transformacions. Empoderar als diferents col·lectius en les fases del procés d'investigació, fer-los participants d'emetre les seues pròpies propostes - previ coneixement de la realitat social que els envolta -, no haguera sigut possible a Bellreguard sense la figura del professional de la investigació que ajudara a actuar, a ampliar i aprofundir aspectes concrets del tema, que obrira noves alternatives o visions a l'actual, etcètera.

En aquest sentit, d'acord amb Alberich (2007:7): "Así debería de ser en todos los aspectos de la vida, como cuando vamos al médico... para no crear personas permanentemente dependientes". Aquest autor, com ja s'ha assenyava, recorrent al símil de la disciplina mèdica ho explica molt il·lustrativament: "Lo mismo que nadie trata de que todos seamos médicos pero sí que conozcamos mejor cual es el comportamiento de nuestro cuerpo y las posibles enfermedades y remedios naturales (prevención básica)" (Ibídem, 2007:7).

En aquesta línia, per al present treball de tesi doctoral, la figura del professional de la investigació ha sigut necessària com a guia o fil conductor en diferents fases o nivells del procés metodològic als actors locals per a escometre, i en aquest ordre: conèixer, comprendre i actuar sobre la seua realitat. El professional de la investigació ha de complir necessàriament els

principis del mètode sociològic a l'estil de Durkheim però fent servir com ens recomana Mills la seua imaginació sociològica.

El fet d'actuar junts en el present treball d'investigació - investigadors i actors multisectorials i multidisciplinaris - incentiva al professional de la investigació (i a tots per defecte) a realitzar l'important esforç de convertir el difícil en fàcil (estadístiques, presentació de dades, elaboració de mostres, etc.); també utilitzar un llenguatge concorde al públic per a qui realitza el treball i que siga comprensible (sense tecnicismes que solament aquest o uns pocs compreguen); i d'ajudar a albirar noves possibilitats (alternatives) i sobretot, vetlar pel rigor científic i metodològic del procés. La utilització de la tècnica del semàfor en forma de presentació de resultats pretenia l'anterior, és a dir, la comprensió per part de tot el món dels resultats i actuacions prioritàries a escometre a través de la familiaritat del semàfor.

Bourdieu (Bourdieu i Wacquant, 1994:197-198) refrenda de forma molt il·lustrativa el que hem pretés dir: "l caldria analitzar també la retòrica de la presentació de resultats que habitualment, quan es transforma en exhibició osentatòria dels *data*, dels procediments, serveix per emmascarar errors elementals de construcció de l'objecte. I, a la inversa, mesurada amb el sedàs d'aquest exhibicionisme del *datum brutum*, una exposició rigorosa i econòmica dels resultats suscita sovint la sospita a priori dels fetixistes del protocol (en el doble sentit formalista i diplomàtic) de ser davant d'una certa forma d'evidència.... (...) el que cal és protegir-se de tot rebuig sectari que es pugui amagar darrere de les professions de fe massa exclusives i que cal intentar, en cada cas, mobilitzar totes les tècniques que, donada una definició de l'objecte, poden semblar pertinents i que, donades les condicions pràctiques de la recollida de dades, són utilitzables a la pràctica. (...) En poques paraules, la recerca és una cosa massa seriosa i massa difícil per a permetre's confondre la *rigidesa*, que és el contrari de la intel·ligència i de la invenció, amb el *rigor*, i privar-se de tal o qual recurs que poden oferir el conjunt de tradicions intel·lectuals de la disciplina – i de les disciplines veïnes, etnologia, economia, història. Estic temptat de dir: «es prohibeix prohibir» o «atenció amb els gossos guardians metodològics». Evidentment, la llibertat extrema que demane, i que em sembla de sentit comú, té com a contrapartida una vigilància extrema de les condicions d'utilització de les tècniques, de la seua adequació al problema proposat i a les condicions de la seua posada en acció".

Ací no es planteja el "tot val" metodològic, és el professional de la investigació el que ha d'adaptar - com a coneixedor de les tècniques d'anàlisi - la manera d'enfrontar-se al problema a

investigar, amb *rigor* però sense *rigidesa*. El professional de la investigació, el sociòleg, no té una mirada neutra. I això ho hem tingut present ací, tal com diu Alberich (2007:7), “el que la objetividad total no exista y que el investigador influya siempre en lo investigado no significa el “todo vale”, antes bien: hay que explicitarlo precisamente para no manipularlo (y a medio plazo tratar de superarlo)”.

El paper del professional de la investigació es torna més essencial potser en dos moments del procés d'investigació com el desenvolupat en el nostre treball doctoral. El primer, en la fase de diagnòstic i posterior autodiagnòstic col·lectiu a partir de l'experiència dels agents i actors implicats. I segon, en l'anàlisi sistematitzada dels assumptes amb el requeriment de tècniques i on l'aportació del professional és més necessària (i útil), a fi d'assegurar que les tècniques s'apliquen de forma correcta i que despleguen totes les seues virtuts i potencialitats. I és que el professional de la investigació - en aquest marc - és un actor més del desenvolupament local, en el seu intent d'ajudar a unir reflexió i praxi (acció-transformació).

En aquest sentit, arrepleguem i fem nostres les paraules de Paloma Sotomayor (2013:5) quan ens referim a la finalitat del tipus d'investigació que es basa en el fet de conèixer per a transformar i el paper de l'investigador: “Aunque se debe reconocer que no siempre es posible modificar una situación social y que el investigador debe ser muy cuidadoso del papel que juega en la comunidad, para no ser ni entendido como un salvador, ni olvidar que hay situaciones sociales que rebasan nuestras capacidades de cambio, lo que no significa que no se puede intentar ser un facilitador para las comunidades, en la medida en que nuestra postura como investigadores y dentro de comunidades académicas supone capacidades para generar diferentes actividades o publicaciones que contribuyan a los intereses de la comunidad con la que se colabora”¹⁴³.

Així, en aquest marc de compartir coneixements i reflexions per a incidir en la realitat i desenvolupar activitats comunitàries (sessions de treball, diagnòstic de la situació, etc.), el fet de contribuir a mobilitzar als participants per a sensibilitzar als col·lectius sobre els seus propis problemes i situació, possibilita en part que es fomenti la relació de confiança amb els

¹⁴³ Veure enllaç:

http://www.researchgate.net/publication/258498443_Estrategias_para_la_investigacion_horizontal_en_comunidades_indigenas._Metodologas_participativas_y_herramientas_audiovisuales
<consultat al gener de 2014>.

investigadors. No és doncs açò una mena de contribució humil de l'investigador als processos d'integració comunitària? Estem d'acord amb els sociòlegs Bru i Basagoiti quan diuen que "Las metodologías participativas, como herramientas complementarias del trabajo profesional en el ámbito micro-local, como un barrio, distrito o municipio, pueden contribuir a alcanzar el 'objetivo último' de integración comunitaria y cohesión social"¹⁴⁴. Per cert, qüestió que també assenyalen Rahman i Fals Borda (1989).

¹⁴⁴ Bru Martín, Paloma y Basagoiti R. Manuel (s/l/f): *La Investigación-Acción-Participativa como metodología de mediación e integración socio-comunitaria*, p. 1. Pot descarregar-se document al següent enllaç:

http://www.pacap.net/es/publicaciones/pdf/comunidad/6/documentos_investigacion.pdf

4.- *Espais per a la participació (i reflexió) . Tot un camp obert per a la pràctica de l'ofici.*

Des del punt de vista institucional, es considera necessari el que s'establisquen noves regulacions que (re)ajusten i possibiliten establir la formalitat de normes concretes per al desenvolupament de treballs participatius sistemàtics. I amb visió a llarg termini¹⁴⁵, generant xarxes de confiança, que salvaguarden la transparència, la imprescindible distància crítica i veracitat (i/o rigor) dels resultats i que s'establisca la reglamentació pertinent per a l'explotació dels resultats; en suma, espais de participació i instruments que permeten fer-la efectiva.

En aquesta línia, Alicia Ziccardi¹⁴⁶ assenyala que “para que esta participación sea efectiva deben generarse compromisos y condiciones institucionales y, sobre todo, existir el convencimiento de que la deliberación pública y la interacción social, la aceptación y el respeto por el pluralismo ideológico, son valores y prácticas positivos y esenciales para vivir en democracia; valores y prácticas que pueden y deben ejercerse en primer término en el ámbito de lo cotidiano y en el espacio local, que es donde se da la mayor proximidad entre autoridades y ciudadanos (Ziccardi; 1998:3)”.

L'anterior cobra més sentit, en el context de la globalització en el qual estem immersos, a l'hora de conjuminar esforços per combinar els nivells micro i macro - tal i com ja hem apuntat en aquest treball doctoral -, doncs com diu Giddens¹⁴⁷ (1999:92), “la presión hacia abajo de la globalización introduce no sólo la posibilidad, sino la necesidad, de formas democráticas distintas”. I afeg el mateix autor: “El tema de la comunidad es fundamental para la nueva política, pero no sólo como lema abstracto. El avance de la globalización hace que un foco comunitario sea necesario y posible, debido a la presión que ejerce hacia abajo. Comunidad (...) se refiere a medios prácticos de apoyar la restauración social y material de barrios, ciudades y áreas locales mayores” (Ibidem, 1999: 96-97).

¹⁴⁵ En molts assumptes que afecten l'estructural social no es poden mesurar els resultats llevat que siguin a mitjà i llarg termini (anys). Per tant, açò pot ser un *handicap* a l'hora d'utilitzar aquesta metodologia si el que prima són els resultats immediats i les visions a curt termini.

¹⁴⁶ Veure enllaç: “Los actores de la participación ciudadana” de la professora de la UNAM, Alicia Ziccardi, <http://controlatugobierno.com/archivos/bibliografia/ziccardiactoresparticipacion.pdf> <consultat febrer de 2014>.

¹⁴⁷ Giddens (1999) apunta a la renovació de la comunitat mitjançant l'aprofitament de la iniciativa local, emfatitzant el que quan s'estableixen uns compromisos – associació, govern i societat civil - es generen majors rendiments.

I és en aquest marc, segons Miedes (2010), quan la dinàmica participativa, quan integra als actors territorials implicats, aporta el fonamental valor del procés participatiu: convertir la informació en coneixement (i en aprenentatge), i per tant actuem i ens adaptem als canvis, en el nostre cas d'estudi, a través d'estratègies comercials pròpies en el context global. Açò ja ho hem vist en el nostre treball doctoral, "Pero el principal valor de la participación no es únicamente que los actores territoriales produzcan, en el transcurso de la realización de sus acciones, información muy valiosa para la generación de teorías y modelos acerca de las dinámicas territoriales, ni siquiera que sus conocimientos sean capitales para la interpretación de los resultados. La aportación fundamental de la dinámica participativa es que, cuando logra la involucración total de los actores territoriales en el proceso de convertir la información en conocimiento, hasta el punto de incorporar la actividad investigadora en sus cursos de acción, se produce un impacto directo en las capacidades de aprendizaje de los actores a partir de su propia experiencia, y de sus posibilidades de adaptación al cambio, estimulando su inteligencia individual y mejorando sus capacidades para la acción sobre el territorio" (Miedes, 2010: 190). I sobre els assumptes que com a col·lectiu els afecten per la seua relació amb el territori i el context global en el qual estem immersos, afegiríem també nosaltres.

Així, la creació d'espais de participació sobre la base dels aspectes comentats ja han tingut experiències "pilot" i actualment es treballen, a escala europea, en el marc de la *Coordination Action of the European Network of Territorial Intelligence* (CAENTI)¹⁴⁸. Aquest és un òrgan que pretén promoure la investigació comparativa de difondre eines, metodologies i protocols d'investigació accessibles als investigadors de les ciències socials i dels actors del desenvolupament "sostenible" dels territoris.

En aquesta línia, en l'àmbit local (regional), considerem que s'obri un camp de treball d'interès per a les universitats i els centres d'investigació, si som capaces de crear un "espai mòbil", amb metodologies i processos participatius com els comentats en aquest treball d'investigació, com a eina que es poguera extrapolat (i/o "transportar") tant als àmbits locals com a les empreses. I haurien de ser, sobretot, les universitats públiques les que enarboraren i crearen grups - en el marc de l'experiència de CAENTI -, format per un cos de professionals interdisciplinari (complementarietat de les diferents disciplines i visions dels assumptes i problemes de la

¹⁴⁸ Pot consultar-se la pàgina de la *Coordination Action of the European Network of Territorial Intelligence* i els seus treballs a: http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/279_en.html <consultat al març de 2013>.

realitat), que ajudaren en aquest procés als actors territorials (actors locals i actors del desenvolupament local). Haurien de ser les universitats públiques, entre altres, per dues qüestions fonamentals. La primera, pel principi de l'autonomia universitària (Arias Balsa, 2012) que li confereix la independència política i administrativa. I la segona, per evitar que aquesta metodologia pugui arribar a convertir-se en un mitjà o plataforma reivindicativa i pugui ser monopolitzada per individus o qualsevol col·lectiu amb interessos particulars (i llunyana de la seua vertadera finalitat). I també per vetlar i respectar la voluntat de l'acordat en els resultats del procés metodològic i que s'implementaren les actuacions dels actors.

Així doncs, la creació de grups com l'assenyalat, podria ser un espai de retroalimentació de coneixements i comunitat d'aprenentatge compartit. Un viver de creació i desenvolupament de metodologies participatives - i d'altres -, en suma un instrument per a servir a la societat i fer partícips del desenvolupament de les seues pròpies decisions si més no als seus membres. Encara que no és el més usual, els pressupostos participatius¹⁴⁹ i altres fórmules ja són un fet en alguns municipis, qüestió que evidencia, igual que la metodologia emprada en aquest treball, la predisposició de la gent a la participació (encara que "no tinguem cultura participativa" - segons Luís Aranguren - i a pesar que encara quede molt per fer en aquest sentit).

La sociologia té com a objectiu primordial d'estudi, com assenyala Giner (1978), la societat humana, i més concretament, les diverses col·lectivitats i institucions que els homes formen. Això obre un camp molt ampli per a treballar des de la perspectiva participativa. Amb l'intent d'ajudar i guiar a trobar respostes locals en el context global en el qual estem immersos. Pensem humilment que ací – a Bellreguard – hem mostrat que tots plegats ho podem fer.

La qüestió és si realment interessa? Suposem que, com tot, a uns sí i a uns altres no. Però açò ja és un altre tema.

¹⁴⁹ Per exemple, el municipi de Vilallonga ha sigut el primer en la comarca de La Safor, a presentar uns pressupostos participatius, instrument que fa possible el que la població del municipi pugui intervenir en l'elaboració del pressupost anual de la corporació municipal. Es pot veure la notícia en el següent enllaç: http://gentedelasafor.com/not/21324/villalonga_pone_en_marcha_los_presupuestos_participativos <consultat al juliol de 2013>.

Reconduïm-la a poc a poc, la vida,
a poc a poc i amb molta confiança,
no pas pels vells topans ni per dreceres
grandiloqüents, sinó pel discretíssim
camí del fer i desfer de cada dia.
Reconduïm-la amb dubtes i projectes,
i amb turpituds, anhels i defallences,
humanament, entre brogit i angoixes,
pel gorg dels anys que ens corresponen de viure.

En solitud, però no solitaris,
reconduïm la vida amb la certesa
que cap esforç no cau en terra eixorca.
Dia vindrà que algú beurà a mans plenes
l'aigua de llum que brolli de les pedres
d'aquest temps nou que ara esculpim nosaltres.

- SOLSTICI -

Miquel Martí i Pol

7

TAULES, GRÀFICS I FIGURES

7.- RELACIO DE TAULES, GRÀFICS I FIGURES

7.1.- Relació de taules	pàg.
• Taula 1. Creiximent del producte i del comerç mundial.	45
• Taula 2. Desenvolupament i desenvolupament local.	139
• Taula 3. Les primeres dades poblacionals de Bellreguard.	240
• Taula 4. Població de Bellreguard per grups d'edats més amplis.	242
• Taula 5. Lloc de procedència de la població - 2012.	245
• Taula 6. Nivell d'estudis de la població - 2010.	247
• Taula 7. Nombre de contractes per grup d'ocupació, Bellreguard.	248
• Taula 8. Nombre de contractes per sector d'activitat, Bellreguard.	249
• Taula 9. Nombre d'activitats econòmiques, Bellreguard.	251
• Taula 10. Atur segons municipis de la Comarca de la Safor. Gener 2014.	257
• Taula 11. Atur per grups d'edat, Bellreguard -gener 2014	266
• Taula 12. Atur segons nivell de formació, Bellreguard - gener 2014.	267
• Taula 13. Indicadors econòmics - Bellreguard.	268
• Taula 14. Estructura comerç proximitat - Bellreguard.	279
• Taula 14a. Estructura comerç proximitat – Bellreguard.	279
• Taula 14b. Estructura comerç proximitat actualitzat – Bellreguard.	280
• Taula 15. Nombre de comerços de proximitat en diferents anualitats– Bellreguard.	280
• Taula 16. Nombre de comerços i superfície comercial– Bellreguard.	284
• Taula 17. Nombre i tipus de llocs mercat ambulant– Bellreguard.	290
• Taula 18. Configuració de la mostra. Enquesta comerços, Bellreguard.	291
• Taula 19. Tamany dels establiments comercials.	292
• Taula 20. Equipaments dels establiments comercials.	295

7.2.- Relació de gràfics	pàg.
• Gràfic 1. Evolució històrica de la població en els últims anys.	241
• Gràfic 2. Piràmide de població de Bellreguard.	243
• Gràfic 3. Població per nacionalitat - 2013.	245
• Gràfic 4. Evolució de la població estrangera - 2013.	246
• Gràfic 5. Ocupats. Sector d'activitat, Bellreguard - 2001.	249
• Gràfic 6. Evolució del nombre de contractes per tipus. Bellreguard, 2014.	250
• Gràfic 7. Evolució de les xifres de l'atur, Bellreguard - gener 2014.	259
• Gràfic 8. Taxa de variació de l'ocupació.	260
• Gràfic 9. Variació interanual de l'índex xifra negocis del comerç minorista.	262
• Gràfic 10. Evolució de l'indicador de confiança del comerç (ICM).	263
• Gràfic 11. L'atur segons sector d'activitat. Bellreguard - gener 2014.	265
• Gràfic 12. Atur per grups d'edat i sexe, Bellreguard – gener 2014.	266
• Gràfic 13. Distribució del Comerç a l'engròs de La Safor.	285
• Gràfic 14. Procedència dels turistes - Bellreguard.	289
• Gràfic 15. Organització dels productes de l'establiment comercial.	294
• Gràfic 16. Canals d'abastiment dels comerços.	295
• Gràfic 17. Tendència de l'establiment comercial segons activitat econòmica.	297
• Gràfic 18. Nivell d'estudis dels comerciants.	297
• Gràfic 19. Nombre d'empleats.	300
• Gràfic 20. Tipus de clients.	302
• Gràfic 21. La fidelitat dels clients.	303
• Gràfic 22. La competència del comerç de proximitat.	305
• Gràfic 23. L'elecció dels proveïdors. Aspectes que es tenen en compte.	307
• Gràfic 24. Previsió d'inversions del comerç de proximitat.	307
• Gràfic 25. Accions promocionals realitzades per part dels comerciants.	310
• Gràfic 26. La realització d'accions formatives en l'últim any.	311
• Gràfic 27. Accions formatives d'interès.	312
• Gràfic 28. Percepció dels principals problemes del comerç.	313
• Gràfic 29. Estratègies comercials de l'establiment comercial.	315

7.3.- Relació de figures	pàg.
• Figura 1. La Safor.	21
• Figura 2. L'Eix Mediterrani.	87
• Figura 3. País Valencià i Comarques Centrals valencianes.	157
• Figura 4. Centres Comercials i Grans Superfícies al voltant de Bellreguard.	238
• Figura 5. El terme de Bellreguard.	270
• Figura 6. Bellreguard i pobles pròxims.	271
• Figura 7. Planejament Urbà del poble de Bellreguard.	272
• Figura 8. Planejament Urbà de la platja de Bellreguard.	273
• Figura 9. Concentració comercial – poble.	275
• Figura 10. Concentració comercial – platja.	276
• Figura 11. Cens comercial poble - Bellreguard.	282
• Figura 12. Cens comercial platja - Bellreguard.	283

BIBLIOGRAFIA

- Adorno, T.W. y Horkheimer, M. (1987): "Prólogo a la primera edición alemana de la dialéctica del iluminismo", Santiago de Chile: Edición de la Escuela de Filosofía Universidad ARCIS, pp. 1-79. Disponible en:
http://www.ddooss.org/articulos/textos/dialectica_iluminismo.pdf

- Alcañiz, M. (2005): "El desarrollo en la agenda global", en *Recerca, España: Universitat Jaume I. Castellón*.

_____ (2007): "El desarrollo local en el contexto de la globalización", en *Convergencia*, vol. 15, nº. 47, pp. 285-315.

Disponible en: <http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1405-14352008000200011&Ing=es&nrm=iso>.

- _____ (2008): "Globalización y desarrollo local", en Fuertes, A.M. y Gatica, L. (coordinadores), *De la economía global al desarrollo local. El alcance de la intervención de los agentes de empleo y desarrollo local*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 21-46.

- Alberich, T. (2000), en Villasante y otros: *La investigación Social Participativa*. Colección Construyendo Ciudadanía/1. El Viejo Topo. Barcelona.

_____ (2007): "La Investigación-Acción Participativa, método y práctica". Ponencia en *IV CONGRESO INTERNACIONAL SOBRE INVESTIGACIÓN – ACCIÓN PARTICIPATIVA*, octubre, Valladolid (España).

- Alberich, T. *et ali* (2009): *Manual Metodologías Participativas*. Edita: Observatorio Internacional de Ciudadanía y Medio Ambiente Sostenible (Cimas), Madrid.

- Alberola, M. (2005): "Un siglo bajo el influjo de las ciudades", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 45-50.

- Albuquerque, F. (1999): "Cambio estructural, desarrollo económico local y reforma de la gestión pública". Presentación en la conferencia *Desarrollo Local y Globalización del CLAEH*.

_____ (2002): "*Guía para agentes de Desarrollo Económico Territorial*". Instituto de Desarrollo Regional (Fundación Universitaria). Sevilla.

_____ (2007): "Teoría y práctica del enfoque del desarrollo local", en *OBSERVATORIO IBEROAMERICANO DEL DESARROLLO LOCAL Y LA ECONOMÍA SOCIAL (OIDLES)*, Revista académica, editada y mantenida por el Grupo EUMED.NET de la Universidad de Málaga. Año 1 – Nro. 0 – Abril, mayo, junio de 2007, pp. 39 – 61.

- _____ (2009): "El desarrollo humano local frente a la crisis actual", *Universitat Forum*, Vol. 1, nº. 3, págs. 1-8, Santiago de Chile, diciembre.
- Allard, R. (2007): "Las empresas multinacionales en la globalización. Relaciones con los Estados", en *Estudios Internacionales*, nº 158, Universidad de Chile, pp. 59-99.
 - Amin, A. y Thrift, N. (1995): *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford University Press.
 - Amin, S. (1975): *El desarrollo desigual. Ensayo sobre las formaciones sociales del capitalismo periférico*. Editorial Fontanella, Barcelona.
 - Ander-Egg, E. (2002): *Cómo hacer reuniones eficaces*. Editorial CCS, Madrid.
 - _____ (2003): *Repensando la Investigación-Acción-Participativa*. Lumen Hvmanitas.
 - Ansoff, H.I. (1976): *La estrategia de la empresa*. Pamplona: Ed. Universidad de Navarra.
 - Aranguren Gonzalo, L. (2005): "La participación ciudadana: posibilidades y retos", en *Aposta*, Revista de Ciencias Sociales. Noviembre, nº. 22, pp. 1-23. Disponible: <http://www.apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/aranguren.pdf>
 - Argandoña, A. (2010): "La dimensión ética de la crisis financiera", en *Documento de Investigación*, julio, IESE Business School, Universidad de Navarra, Cátedra la "Caixa" de Responsabilidad Social en la Empresa y Gobierno Corporativo.
 - Arias Balsa, I. (2012): "Revisión histórico-jurídica del principio de Autonomía Universitaria y su relación con la existencia de elecciones en el seno de la Universidad", en *Revista Derecho* Vol.21, nº 1: 99-149 (enero-junio).
 - Ariño, A. (1997): *Sociología de la cultura. La constitución simbólica de la sociedad*, Barcelona, Ariel.
 - Arocena, J. (1995): *El desarrollo local, un desafío contemporáneo*, Caracas, Nueva Sociedad.
 - _____ (2013): "El desarrollo local, una aproximación conceptual", en *Biblioteca de publicaciones periódicas*, Ediciones UNL (Argentina), Vol 1, nº 3, pp. 6-13.
 - AA.VV. (1993): Curso sobre metodologías de participación, organizado por CIMS, EDE y Colectivo IOÉ. Madrid, 1993. Artículos de *Colectivo IOÉ* y de equipo de estudios (EDE: artículos de Fernández de Castro, Alfonso Valero y Leopoldo Gumpert).

- AA.VV. (2011): *Organización de proceso de venta*, Colección Comercio, Málaga, Vértice Publicaciones.
- Baily, M.; E. Litan, R. y S. Johnson, M. (2008): "The Origins of the Financial Crisis", Business and Public Policy at brookings, *FIXING FINANCE SERIES* – Paper 3, November.
- Baños, A. (2012): *Posteconomía: Hacia un capitalismo feudal*. Barcelona: Libros del Lince.
- Barbosa, O. y de Castro, E.S. (1997): "Desarrollo local, crecimiento y empleo: el rol de las instituciones y de la cultura", en *Enfoque*, nº. 2, año IX.
- Barbosa, O. y Grippo, R. (2005): "Participación en la economía internacional, competitividad sistémica y aportes al desarrollo productivo local de cooperativas de Entre Ríos", en *Ciencia, Docencia y Tecnología*, nº. 31, año XVI, noviembre, pp. 119-160.
- Barreiro, F. (2000): "Desarrollo desde el territorio. A propósito del desarrollo local", documento publicado en la página de la Red de Desarrollo Local *REDEL* (www.redel.org) <consultat en setembre de 2013>.
- Barroso González, M. de la O. (2010): "La teoría del desarrollo local", en *Teoría y estrategias del desarrollo local*, Barroso, M. de la O. y Flores, D. (coordinadores), Ed. Universidad Internacional de Andalucía.
- Baudrillard, J. (1997): *Crítica de la economía política del signo*, Madrid, Siglo XXI.
- Bauer, P.T. (1983): *Crítica de la teoría del desarrollo*. Ediciones Orbis, Barcelona.
- Bauman, Z. (2004): *La globalización. Consecuencias humanas*. México: Fondo de Cultura Económica.
- _____ (2007): *Tiempos líquidos. Vivir en una época de incertidumbre*. Tusquets Editores, Barcelona.
- Beck, U. (1998): *¿Qué es la globalización?: falacias del globalismo, respuestas a la globalización*, Barcelona, Paidós.
- _____ (2002): *La sociedad del riesgo global*, Madrid: Ed. Siglo XXI.

- Beinstein, J. (1999): *La declinación de la economía global: De la postergación de la crisis a la crisis general de la globalización*. Dirección de Publicaciones, Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires.
- Bel, G. (2010): *España. Madrid, capital París*. Destino, Barcelona.
- Beltrán, M. (1993): "Cinco vías de acceso a la realidad social", en García Ferrando (coord), *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza.
- Bell, D. (1988): "The World in 2003", en *Dialogue*, N°3.
- Benko, G. i Lipietz, A. (1992): *Les regions qui gagnent*, Paris: PUF.
- Bergés, A. y Valero, F.J. (1999): "La función de los analistas en el proceso de la globalización financiera", *Congreso Nacional de Economía*, Alicante.
- Bervejillo, F. (1999): "La reinención del territorio", en *MARSIGLIA* (comp.), *Desarrollo local en la globalización*. Montevideo: CLAEH.
- Bezos, C. (2003): "La formación basada en Investigación Acción Participativa como herramienta de cambio organizativo". En: *Herramientas, Revista de Formación y Empleo*, nº 71. Bilbao. Fundación CIREM.
- Boira, J.V. (2002): *Euram 2010. La vía Europea*. Editorial 3 i 4, València.
_____ (2012): *Valencia, la tormenta perfecta*. RBA Libros, Barcelona.
- Boisier, S. (1997): "Teorías y metáforas sobre desarrollo territorial", *Boletín del ILPES*, Santiago de Chile, Agosto.
_____ (2001): "Desarrollo local. ¿De qué estamos hablando?", en Vázquez Barquero, A. y Madoery, O. (comps.): *Transformaciones globales, instituciones y políticas de desarrollo local*, Rosario, Homo Sapiens.
_____ (2003): "Knowledge society, social knowledge, and territorial management", *Regional Development Studies*, vol. 9, Nagoya, Japón, Centro de las Naciones Unidas para el Desarrollo Regional.
_____ (2004): "Desarrollo territorial y descentralización: El desarrollo en el lugar y en las manos de la gente", *EURE* (Santiago), vol.30, n.90, pp. 27-40.

- _____ (2005): "¿Hay espacio para el desarrollo local en la globalización?", en *Revista de la CEPAL*, nº. 86.
- Bolton, P.F. (2004): "¿Se puede hacer educación popular dentro del sistema de educación Formal?", en *Cuadernos MEL* nº II, Junio, pp. 1-33.
 - Borja, J. (2003): *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza Editorial.
 - Borràs Gregori, J. (1998): *Bellreguard, carrer amunt carrer avall*. Bellreguard (València): Edició Ajuntament de Bellreguard.
 - Bourdieu, P. i Wacquant, L. (1994): *Per a una sociologia reflexiva*. Editorial Herder, Barcelona.
 - Burriel, E., Salom, J. y Delios, E. (1998): "Continuidad y cambio en las pautas territoriales del crecimiento demográfico valenciano. Análisis del periodo 1991-1996", *Cuadernos de Geografía*, vol. 63, 103-137.
 - Busaniche, B.; Heinz, F. i Rezinovsky, A. [et al.] (2008): *Voto electrónico: los riesgos de una ilusión*, 1ra. Ed. Fundación Vía Libre.
 - Bustelo, P. (1989): *Los nuevos países industriales asiáticos desde 1945. ¿Milagros económicos o modelos de desarrollo?*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid.
 - _____ (1992): *Economía del desarrollo. Un análisis histórico*, Editorial Complutense, Madrid, (1ª ed. 1991).
 - Bru Martín, P. y Basagoiti R. M. (s/l/f): *La Investigación-Acción-Participativa como metodología de mediación e integración socio-comunitaria*. En: http://www.pacap.net/es/publicaciones/pdf/comunidad/6/documentos_investigacion.pdf
 - Calvo, R. (2011): AEDL (Agente de Empleo y Desarrollo Local): *Una aproximación sociológica al estudio de una nueva profesión*. Tesis doctoral Universitat de València, Facultat de Ciències Socials, Departament de Sociologia i Antropologia Social.
 - Capdevila, D. (2010): "Las redes sociales. Tipología, uso y consumo de las redes 2.0 en la sociedad digital actual", en *Documentación de las Ciencias de Información*, vol. 33, p. 45-68.

- Capriotti, P. (2013): *Planificación estratégica de la imagen corporativa*, Edita IIRP - Instituto de Investigación en Relaciones Públicas, Málaga.
- Carderera, L. (2001): "El desarrollo sostenible y la conferencia ministerial de la OCDE", *Boletín ICE Económico*, nº 2686, pp.3-5.
- Casa, J.B. y Crespo, P. (2009): *L'Euram: centre o perifèria? Una perspectiva econòmica*. Edicions 3 i 4, València.
- Casanova, F. (2004): *Desarrollo local, tejidos productivos y formación*. Montevideo: CINTERFOR.
- Castells, M. (1983): *The City and the Grassroots. A cross-cultural theory of urban social movements*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- _____ (1997): *La era de la información*. La sociedad red, vol. I, Madrid, Alianza.
- _____ (1998): "La estructura social de la era de la información: la sociedad red", texto presentado en la Conferencia de Apertura del II Foro sobre Tendencias Sociales celebrado en la UNED, Madrid, el 22, 23 y 24 octubre, págs. 1-25.
- _____ (1999): *La era de la información*, vol. III: Fin de milenio, Alianza, Madrid.
- CEIC Alfons el Vell (2005): *Especulació urbana, territori i model econòmic*, CEIC Alfons el Vell.
- _____ (2010): *Anuari Revista de la Safor*, nº. 1, CEIC Alfons el Vell.
- _____ (2014): "Recuperació dels espais naturals i sostenibilitat socioeconòmica", en *Quaderns Comarcals CEIC Alfons el Vell*, núm. 28, pp.1-34.
- Cejudo, R. (2006): "Desarrollo humano y capacidades. Aplicaciones de la teoría de las capacidades de Amartya Sen a la educación", en *Revista Española de Pedagogía (REP)*, año LXIV, nº 234, mayo-agosto, 365-380.
- Cervera, J. I. (2010): *Les Comarques Centrals Valencianes. Un nou marc cap al desenvolupament territorial sostenible*. Publicacions Euram (en línia) <http://euroregioeuram.eu/search/les+comarques>
- Ciries, E. (2012): *El método Learn Startup. Cómo crear empresas de éxito utilizando la innovación continua*. Deusto, Barcelona.

- Cocco, G., Galvão, A.P. & Silva, M.C.P. (1999) "Desenvolvimento local e espaço público na Teceira Itália: questões para a realidade brasileira". In: Urani, A., Cocco, G. e Galvão, A. P. (Orgs.) *Empresários e Empregos nos Novos Territórios Produtivos: O caso da Terceira Itália*. DP&A, Rio de Janeiro, pp. 13-32.
- Codina, L. (2009): *Ciencia 2.0: Redes sociales y aplicaciones en línea para académicos* [on line]. "Hipertext.net", núm. 7 (<http://www.upf.edu/hipertextnet/numero-7/ciencia-2-0.html>).
- Coffey, W. y Polése, M. (1984): "The concept of local development: a stages model of endogeneous regional growth", en: *Papers of the Regional Science Association*, Vol. 55, pp.2-12.
- Colmenares, A.M. (2012): "Investigación-acción participativa: una metodología integradora del conocimiento y la acción", en *Voces y silencios: Revista Latinoamericana de Educación*, Vol.3, nº. 1, pp. 102-115.
- Coraggio, J.L. (1997): *Descentralización, el día después...*, Buenos Aires, CBC-UBA.
- Corner, D. (1998): *Leading at the edge of chaos*. John Wiley & Sons INC, págs.26 y 27).
- Correa, I. (2010): "La importancia de la participación en el Desarrollo Local", en O de Barroso, M. y Flores, D. (coords.): *Teoría y estrategias de Desarrollo Local*, capítulo V, pp. 199-238.
- Costes, L. (2012): "Del derecho a la ciudad de Henri Lefebvre a la universalidad de la urbanización moderna" en *Urban*, nº. 502, febrero, pp.1-12.
- Cuesta, M. J. (2006): "Ordenación del territorio, medio ambiente y globalización". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 42. págs. 255-269.
- Claudio, G. (2009): "China, 30 años de crecimiento económico", en *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, XLII, disponible en:
<http://www.rcumariacristina.net:8080/ojs/index.php/AJEE/article/view/92>
- Chang, H. y Evans, P. (2007): "El papel de las instituciones en el cambio económico", cap. 7, en Evans. P. (2007): *Instituciones y desarrollo en la era de la globalización neoliberal*, Colección Clave de Sur - Ilsa, Bogotá.
- Choay, F. (1999): "De la ville a l'urbain", *Revue D'Urbanisme* 309, pp. 6-8.

- Chordia, T. Goyal, A.; Lehmann, B. and Saar, G. (2013): "High-Frequency Trading". *Johnson School Research Paper Series* No. 20 - June: <http://ssrn.com/abstract=2278347> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2278347>

- Chomsky, N. i Dieterich, N. (2000): *La aldea global*, Tafalla, Txalaparta.
_____ (2002): *El nuevo orden mundial (y el viejo)*, Barcelona, Ed. Crítica.

- Climent, F.J i Meneu, V. (1999): "La globalización de los mercados financieros internacionales", en *Revista Actualidad Financiera*, 1999 Nov; IV, pp. 3-15.

- Cremades, R. (2007): *Macroubanisme i agressions al paisatge mediterrani. El medi ambient i la societat valenciana*. Editorial Riu Blanc, Oliva.

- Dasmann, R.F. (1985): "Achieving the sustainable use of species and ecosystems", en *Landscape Planning* vol. 12, issue 3 November. p. 211-219.

- Dematteis, G. (2002): "De las regiones-área a las regiones red. Formas emergentes de gobernalidad regional", en SUBIRATS, J. *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*. Barcelona: Diputació Barcelona, págs. 163-175.

-

- Denzin, N.K. (1970): *The research act*. Chicago: Aldine.

- De Paz, M.A. et ali (1993): *Economía mundial*, Pirámide, Madrid.

- D'Iribarne, A. y Lemoncini, S. (1999): "Eficacia en el uso de las nuevas tecnologías de la información y de la comunicación y las formaciones profesionales", en: *Revista de Educación*, enero-abril, nº318, pp.89-111.

- Dos Santos, T. (1998): "La teoría de la dependencia: un balance histórico y teórico", en López Segarra, F. (1998): *Los retos de la globalización*. Ensayo en homenaje a Theotonio Dos Santos, UNESCO, Caracas.

- Duran, S. (2012): "Los estados nación en un mundo globalizado", en *White Paper Series del Centro de Estudios para el Desarrollo Exportador – CEDEX*, Universidad de Palermo (UP). Disponible en: <http://www.palermo.edu/cedex/pdf/CEDEXEnero06Estados.pdf>

- Durkheim E. (1995): *Las reglas del método sociológico*. Akal, Madrid.

- Drekonja-Kornat, G. (2002): "Manfred A. Max-Neef: El desarrollo a la medida humana". *D+C Desarrollo y Cooperación* N°2, pp. 25-29.
- Ekins, P. (coord.), Hillman, M. y Hutchison, R. (1992): *Riquezas sin límite. El atlas Gaia de la economía verde*. Edaf, Madrid.
- Escudero, L.A. (2008): *Los centros comerciales, espacios postmodernos de ocio y de consumo*, Ed. Universidad Castilla La Mancha.
- Evans, J., y Berman, B. (1987): *Marketing*. Mac Millan Publishing Company, 3th ed.
- Felber, C. (2012): *La economía del bien común*. Barcelona: Deusto S.A. Ediciones.
- Fernández Parta, S. (2002): "La glocalización de la comunicación", *Ámbitos*, nº 7-8. Págs.151-163.
- Ferrer, A. (2010): "Raúl Prebisch y el dilema del desarrollo en el mundo global", en *Revista CEPAL 101* (agosto), pp. 7-15.
- Fiasché, A. (1964): [Reseña sobre] Herbert, Thelen, "Dynamics of groups at work" [En línea] *Revista de Psicología*, 1, p. 130-131. Disponible en: http://www.fuentesmemoria.fahce.unlp.edu.ar/art_revistas/pr.3638/pr.3638.pdf
- Foudriat, M. Donovan, P. & Rivera, M.T. (2000): "Les méthodologies participatives et la question du changement dans les contextes d'action: réflexion théorique et méthodologique à partir d'une comparaison d'expériences en Équateur, au Chili et en France", *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, Volume 21, Supplement 1, Special Issue: Participatory Development, pp. 495-521.
- Fundació de les Caixes d'Estalvis (FUNCAS), *Papers d'Economia Espanyola* nº 138, febrer 2014. Disponible: <https://www.funcas.es/prensa/notasprensa.aspx>
- Flores, D. (2010): "Competitividad territorial y sistemas productivos locales", en O de Barroso, M. y Flores, D. (coords.): *Teoría y estrategias de Desarrollo Local*, capítulo V, pp. 131-166.
- Florida, R.; Gulden, T. & Mellander, C. (2007): *The rise of the Mega Region*. University of Toronto.

- Freire, P. (1973): "La concepción bancaria de la educación y la deshumanización", en Freire, P., Fiori, H. Y Fiori, J.L., *Educación liberadora*, Zero-Zyx, Bilbao.
_____ (2001): *Pedagogía de la indignación*. Morata, Madrid.
- Friedman, M. y Friedman, R. (2008): *Libertad de elegir*. 2ª edición. Ed. Fundación FAES, Madrid.
- Friedamn, T.L. (2006): *The world is flat. A brief History of the Twenty-First Company*, Publisher Picador, New York.
- Gaja i Díaz, F. (2008): El "tsunami urbanizador" en el litoral mediterráneo. El ciclo de hiperproducción inmobiliaria 1996-2006, *Scripta Nova*. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales, Vol. XII, núm. 270 (66) (en línea) <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-270/sn-270-66.htm>
- Galindo, M.A. y Malgenesi, G. (1994): *Crecimiento económico. Principales teorías desde Keynes*, McGraw Hill, Madrid.
- Gallichio, E. (2002): "Empleo y desarrollo económico local", Montevideo, *CLAEH* (www.desarrollolocal.org/conferencia/gallichio.pdf)
_____ (2003): *El desarrollo económico local. Estrategia económica y de construcción de capital social*, en línea <www.claeh.org.uy>.
- García Ballesteros, A. (2000): "El espacio social del consumo en la cultura de la postmodernidad", *Estudios Geográficos*, tomo LXI, Madrid.
- García Bossio, H. (2008): "Génesis del Estado desarrollista latinoamericano: el pensamiento y la praxis política de Helio Jaguaribe (Brasil) y de Rogelio Frigerio (Argentina)", en *Documento de Trabajo N° 23* (abril), Facultad de Ciencias Sociales y Económicas Departamento de Economía, pp.1-31.
- García Canclini, N. (1998): "La globalización en pedazos", en *Diálogos* No. 51.
_____ (1999a): *La globalización imaginada*. Barcelona, Paidós.
_____ (1999b): "Aproximaciones a la globalización", en *Nueva Sociedad* N°. 163.
_____ (2000): "Industrias culturales y globalización: Procesos de desarrollo e integración en América Latina", en: *Estudios Internacionales* Año 33, No. 129 (enero-marzo), pp. 90-111. Published by: Instituto de Estudios Internacionales Universidad de Chile. Article Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/41391634>

- García, C. (2003): *Las crisis recurrentes del peso mexicano: causas, efectos y posibles soluciones*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona.
- García Ferrando, M. y San Martín, R. (1989): "La observación científica y la obtención de datos sociológicos", en García Ferrando, Ibáñez, J. y Alvira, F (comp), *El análisis de la realidad social*. Madrid: Ed. Alianza Universidad Textos.
- García Ferrando, M. (1996): [Reseña sobre] Lazarsfeld, Paul: "La encuesta", en García Ferrando, Ibáñez y Alvira, *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: Alianza Universidad Textos.
- García, M. L., et al. (1998): *Descentralización e iniciativas locales de desarrollo*, México, Juan Pablos Editor.
- Garofoli, G. (2002): "Local development in Europe – Theoretical models and international comparisons", in «*European Urban and Regional Studies*» 9 (3), pp. 225-239.
_____ (2009): "Las experiencias de desarrollo económico local en Europa: las enseñanzas para América Latina", en *URB-AL III*, San José (Costa Rica), 4-7 mayo, pp. 1-23.
- George, S. (2004): *Otro mundo es posible si...* Ed. Icaria.
_____ (2012): *Informe Lugano II. Esta vez vamos a liquidar la democracia*. Deusto Ediciones.
- Giddens, A; Diamond, P. y Liddle, R. (2009): *Europa Global, Europa Social*, València, PUV.
- Giddens, A. (1993): *Consecuencias de la modernidad*. Madrid: Alianza Universidad.
_____ (1998): *Más allá de la izquierda y la derecha. El futuro de las políticas radicales*. Madrid: Cátedra.
_____ (1999): *La tercera vía. La renovación de la socialdemocracia*. Madrid, Taurus.
_____ (2001): *Un mundo desbocado. Los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Ed. Taurus.
- Gil, S. y Soler, V. (2010): "Un nou model productiu? Reptes i respostes per a l'economia valenciana", en *Revista Mètode*, nº 68, pp. 56-61.
- Giner, S. (1978): *Sociología*. Ediciones Península, Barcelona.

- Goskunm, P.h., Glen, Ph.D. i Ugur, Ph. (1983): "Intermarket Shopping Behavior and the Small Community: Problems and Prospects of a Widespread Phenomenon". *Academy of Marketing Science. Journal of the Academy of Marketing Science*, Winter, Vol. II, nº 2, pp. 1-14.
- Gunder Frank, A. (1971): *Sociología del subdesarrollo y subdesarrollo de la Sociología. El desarrollo del subdesarrollo*, Barcelona, Anagrama.
- Güell, P. (1999): *Subjetividad social y desarrollo humano*, disponible en: <http://www.iigov.org/pnud/bibliote/bib10025.htm>
- Glotz, P. (1992): *La izquierda tras el triunfo de occidente*. Edicions Alfons El Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València.
- GREENPEACE, Informe (2009): *Los nuevos conquistadores. Multinacionales españolas en América Latina. Impactos económicos, sociales y medioambientales*. Disponible en: www.greenpeace.org/espana/Global/espana/report/other/090930-03.pdf
- Hagen, E.(1971): *La teoría económica del desarrollo*, Amorrortu, Buenos Aires.
- Harvey, D. (1985). *The urbanization of capital*, Joh Hopkins University Press.
_____ (1989): *Urbanismo y desigualdad social*. Siglo XXI editores, Madrid.
_____ (2003): *Espacios de esperanza*. Madrid: Ediciones Akal.
_____ (2005): "El arte de la renta: la globalización y la mercantilización de la cultura", en Harvey, D y Smith, N. *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*. Barcelona: Museu d'Art Contemporani de Barcelona, págs. 29-57.
_____ (2006): "Los espacios del capitalismo global". Conferencia pronunciada por el Dr. David Harvey en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires, 20 de diciembre.
_____ (2007 a): *Espacios del capital. Hacia una geografía crítica*. Madrid: Akal.
_____ (2007 b): *Breve historia del neoliberalismo*, Madrid, España: Akal.
_____ (2009): *Social Justice and the City*, The University of Georgia Press.
_____ (2010): *Géographie et capital. Vers un materialism historico-géographique*, Paris: Syllepse.
_____ (2012): *El enigma del capital las crisis del capitalismo*, Madrid, akal.

- Hax, A.C. y Majluf, N.S. (1996): *The strategic concept and process. A pragmatic approach*. Madrid: Ed. Prentice Hall.
- Held, D. (1997): *La democracia y el orden global*, Barcelona, Paidós.
- Held, D. y McGrew, A. (2002): *Globalización/Antiglobalización*, Barcelona, Paidós.
- Hermosilla, J. et alii. (2003): *Plan de Actuación Comercial de Paterna*. Paterna (València: Edita Ajuntament de Paterna.
- Hernández, G.M. (2013): *Sociología de la globalització. Anàlisi social d'un mon en crisi*, València, Tirant lo Blanch.
- Hessel, S. y Morin, E. (2011): *El camino de la esperanza. Una llamada a la movilización cívica*. Paidós, Barcelona.
- Huber, L. (2002): "Consumo, cultura e identidad. Estudios de casos en los Andes". Lima-IEP, *Colección mínima*, 50. Disponible en: nic.utexas.edu/project/laoap/iep/ddtlibro33.pdf
- Ianni, O. (1997): *Teorías de la globalización*. México, Siglo XXI.
- Ibáñez, J. (1989): "El diseño de las tres perspectivas en el análisis de la realidad social", en García Ferrando, Ibáñez, J. y Alvira, F., *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: Ed. Alianza Universidad.
_____ (1993): "Perspectivas de la investigación social: el diseño en las tres perspectivas" en García Ferrando, Ibáñez y Alvira, *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza.
- Iribas, J.M. (2005): "Un reparto tenso, un futuro incierto", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 261-264.
- Jacobs, J. (1973): *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Madrid: Ediciones Península.
_____ (1986): *Las ciudades y la riqueza de las naciones*. Barcelona. Ed. Ariel.
- Jonas, H. (1995): *El principio de responsabilidad: ensayo de una ética para la civilización tecnológica*. Editorial Herder.

- Jover, D. (2012): *Educación, trabajar, emprender. Cuaderno de esperanza*, Icaria, Barcelona.
- Krugman, P. (2004): *El internacionalismo moderno*. Ed. Crítica, Barcelona.
_____ (2009): *El retorno de la economía de la depresión*. Ed. Crítica, Barcelona.
- Latouche. S. (2008): *La apuesta por el decrecimiento*, Barcelona, Icaria.
- Lebreton J-L. (1969): *Dinámica concreta del desarrollo*, Editorial HERDER, Barcelona.
- Lefebvre, H. (1969): *El derecho a la ciudad*. Ed. Península.
- LIBRO BLANCO DEL COMERCIO (1999): *Comunicación de la Comisión de las Comunidades Europeas al Consejo, al Parlamento Europeo, al Comité Económico y Social y al Comité de las Regiones*, Bruselas, 27/01/1999 (COM 6). En: www.pymesonline.com/uploads/tx_icticontent/comercio.pdf
- Lipietz, A. (1979): *El capital y su espacio*. Siglo XXI editores, México.
- Lipovetsky, G. (2002): *El imperio de lo efímero: la moda y su destino en las sociedades modernas*, Barcelona, Anagrama.
_____ (2013): "La era del capitalismo estético", Conferencia Magistral realizada por la *Cátedra Alfonso Reyes en el Tecnológico de Monterrey, Campus Ciudad de México*, agosto de 2013.
En: <http://www.itesm.mx/wps/wcm/connect/snc/portal+informativo/por+tema/cultura/capitalismorasgosartistagilleslipovetsky21ago13>
- Luis Méndez, F. (2007): "La globalización y el Estado Nacional", en: *Revista Global*. Fundación Global Democracia y desarrollo, vol. 4, núm. 14, ene-feb., p. 48-56. Santo Domingo (República Dominicana).
- Lopez de Lucio, R. (1996): "Centros urbanos frente a nuevas centralidades comerciales", en *Cuadernos de Investigación Urbanística*, nº14. Editado por el DUyTO.
- López Pintor, R. (1990): *Sociología Industrial*, Alianza, Madrid.
- Lovelock, J. (2007): *La venganza de la tierra. La teoría de Gaia y el futuro de la humanidad*, Barcelona, Planeta.

- Lloris, M. (2005): "La ciudad dispersa", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 101-104.
- Lluch, E. (2001): *La via valenciana*, Afers, València. Primera edició 1976.
- Maillat, D. (1995): "Territorial Dynamic, Innovative Milieus and Regional Policy". *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 7, pp. 157-165.
- Malecki, E. y Tootle, D. (1996): "The role of networks in small firms competitiveness" ,*International Journal of Technology Management*, vol. 12, 1/2, pp: 43-57.
- Mària Serrano, J.F. (1999): "La política econòmica als anys 90. Una avaluació del "Consens de Washington", *Papers. Cristianisme i Justícia*, nombre 34 (<http://www.fespinal.com/espinal/realitat/pap/pap34.htm>, consultada el maig de 2013).
- Marini, R.M. (1991): *Dialéctica de la dependencia*, México, Ediciones Era, (http://www.marini-escritos.unam.mx/004_dialectica_es.htm#1, consultada en agosto 2013).
- Martínez, C. (2005): "Globalización, cultura audiovisual y lenguas internacionales" en: *Communication and Society/Comunicación y Sociedad*, vol. XVIII, n. 1, pp.31-60. Disponible: https://www.unav.es/fcom/comunicacionysociedad/es/articulo.php?art_id=64 <consultat a l'agost de 2013>.
- Martínez Alier, J. (1992): *De la economía ecológica al ecologismo popular*. Icaria editorial, Barcelona.
- Martínez, R. y Reyes, E. (2012): "El Consenso de Washington: la instauración de las políticas neoliberales en América Latina", en *Política y cultura*, n.37, pp. 35-64.
- Marqués, J.V. (2009): *País Perplex*. Editorial 3 i 4, València.
- Marsal, J.F. (1979): *Dependencia e independencia. Las alternativas de la sociología latinoamericana en el siglo XX*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.
- Marx, K. (2008): *El capital*, Editors, Barcelona.
- Max-Neef, M. (1998): *Desarrollo a escala humana: Conceptos, aplicaciones y reflexiones*, Barcelona, Icaria Editorial.

- Medina Vásquez, J. (2006): *Visión compartida de futuro*, Programa Editorial Universidad del Valle, Colombia.
- Mendez-Silva, R. (2008): "Paz y guerra preventiva", en *Revista Pléyade* nº1, UNAM México, pp.143-182.
- Menguzzato, M. y Renau, J. J. (1991): *La dirección estratégica de la empresa*. Barcelona: Ed. Ariel.
- Miedes, B. (2010): "Gobernanza e inteligencia territorial", en O de Barroso, M. y Flores, D. (coords.): *Teoría y estrategias de Desarrollo Local*, capítulo V, pp. 169-198.
- Mills, W. (1992): *La imaginación sociológica*. Editorial Herder, Barcelona.
- Mishan, E.J. (1983): *Los costes del desarrollo económico*. Ediciones Orbis, Barcelona.
- Molinillo, S. (2002): *Centros comerciales de área urbana*. Editorial ESIC, Madrid.
- Mollà, D. (1979): *Estructura y dinámica de la población en el País Valenciano*. València: Fernando Torres.
- _____ (1996): "Las tesis filourbanas de H. Lefebvre" en *Revista Sociedad Urbana*, nº. 3, pp. 69-79.
- Mollà, D. i Castelló, R. (1992): "Demografía y recursos humanos", en M. García Ferrando (coord.), *La sociedad valenciana de los noventa*, València: Alfons el Magnànim.
- Moncada, A. (2006): *Para entender la globalización*. Edita Centro Unesco Valencia.
- Moreno, J.L. y Espadas, M.A. (2002): *Diccionario crítico de ciencias sociales, Terminología Científico Social*, obra dirigida por D. Román Reyes. 3ª Edición (digital), Madrid, UCM, ucm.es.
- Morin, E. (2000): *La mente bien ordenada*. Seix Barral.
- _____ (2004): *Introducción al pensamiento complejo*. Gedisa editorial, Barcelona.
- _____ (2009): Sobre estrategia. Las charlas inéditas del Chateaux D'Orion. Entrevista de Rafael Alberto Perez a Edgar Morin sobre EL FORO IBEROMERICANO SOBRE ESTRATEGIAS DE COMUNICACIÓN (FISEC). Disponible: http://www.tendencias21.net/estrategar/Edgar-Morin-sobre-estrategia_a42.html

- McGinnis , M.A.; Myron Gable,D. and Madden Ph.D., R.B. (1984): “Improving the profitability of retail merchandising decisions”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, Winter, Spring, Volume 12, Issue 1-2, pp 49-57.
- McLuhan, Marshall (1985): “El físico moderno se encuentra en su elemento dentro de la teoría oriental de campo”, en *La Galaxia Gutemberg*, Ed. Galaxia Gutemberg. Círculo de Lectores, Barcelona, España.
- Nahuel, O. (2004): *Mercados Emergentes y Crisis Financiera Internacional*. Editado por eumed.net; accesible a texto completo en: [html://www.eumed.net/coursecon/libreria/](http://www.eumed.net/coursecon/libreria/)
- Napoleoni, L. (2008): *Economía canalla. La nueva realidad del capitalismo*. Paidós Ibérica, S.A. Barcelona.
- Nardacchione, G. (1997): “De aquello que se globaliza y de aquello que no: ¿globalización?”, en García Delgado, D. (comp.): *Hacia un nuevo modelo de gestión local - Municipio y Sociedad Civil en Argentina*, Buenos Aires, FLACSO.
- Naredo, J. M. y Motiel, A. (2011): *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*. Ed. Icaria Antrazyt Economía, Barcelona.
- Navarro, V; Torres López, J. i Garzón, E. (2011): *Hay alternativas. Propuestas para crear empleo y bienestar social en España*. Ediciones Sequitur, Madrid.
- Ninyoles, R. (1992): *El País valencià a l'Eix Mediterrani*. Edita L'Eixam, València.
_____ (1996): *Informe sociològic de les comarques centrals valencianes*. CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Nisbet, R. (1981): *Historia de la idea de progreso*. Gedisa, Barcelona.
- Noelle, E. (1970): *Encuestas en la sociedad de masas*, cap.5. Madrid: Alianza Editorial.
- Noguera, J., Esparcia, J. y Cruz, J. (2005): *Una estrategia de desenvolupament per als Espais Rurals de les Comarques Centrals Valencianes*. Xarxa d'Institucions d'Estudis Comarcals Comarques Centrals Valencianes (XIEC) i UDERVAL, Gandia.
- Novell, N., Salom, J. Serrano, A. i altres (2002): *Proyecto Concercost: Plan de promoción socioeconómica y de ordenación territorial de las Comarcas Centrales Valencianas*. Consorci de les Comarques Centrals Valencianes, Oliva.

- Novell, N. (2010): "D'economia a la Safor", en *Revista Ceic Alfons el Vell*, núm. 1, ed. Ceic Alfons el Vell, pp. 87-128.
- _____ (2011): "Qüestions territorials: El País Valencià, l'Eix Mediterrani i les Comarques Centrals Valencianes", en *Revista de la Safor, Anuari del CEIC Alfons el Vell*, nº 3, pp. 159-181.
- Nunes dos Santos, C. (2007): "Somos los que comemos. Identidad cultural, hábitos alimenticios y turismo", en *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Volumen 16, pp.234-242. Disponible en: www.redalyc.org/articulo.oa?id=180713889006
- Obando-Salazar, O.L. (2006): "La IAP en los estudios de psicología política y de género", en *Forum Qualitative Social Research (FQS)*, Vol. 7, nº 4, artículo 3, septiembre, pp. 1-39. Disponible: FQS <http://www.qualitative-research.net/fqs/>
- Oliveres, A. (2012): *Diguem prou!: indignació i respostes a un sistema malalt*. Barcelona: Angle.
- Olmos, J. (2001): "Un país sense territori?", en *Quin Territori?. Quin país tenim, quin país volem?*, Quaderns d'Orientació Valencianista, 2, Publicacions de la Universitat de València (PUV).
- Olsen, W. (2004): "Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Methods can really be mixed" (Web de la autora).
- Ortí, A. (1989): "La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta y la discusión de grupo", en García Ferrando, Ibáñez y Alvira (comp), *El análisis de la realidad social*. Madrid: Ed. Alianza Universidad Textos.
- Ortoll, E. (2012): "Inteligencia territorial: iniciativas y modelos" en *Revista d'Estudis de Ciències de la Informació i de la Comunicació*, nº 9, marzo.
- _____ (2013): "Inteligencia territorial a debate (el caso de España), en *Revista d'Estudis de Ciències de la Informació i de la Comunicació*, nº 26, octubre.
- Osmont, A. (2003): "Ciudad y economía: la ciudad eficiente", en Balbo, M. y otros (compiladores): *Ciudad Inclusiva*, Publicación de las Naciones Unidas CEPAL, Chile.
- Palmer, T. (2006): "Globalización y cultura: Homogeneidad, diversidad, identidad, libertad", *Cato Institute*, www.elcato.org.

Disponible: www.elcato.org/publicaciones/ensayos/ens-2006-04-20.html

- Pantojas, E. (2006): "De la plantación al resort: El Caribe en la Era de la Globalización". En publicación: *Revista de Ciencias Sociales* no. 15. CIS, Centro de Investigaciones Sociales, Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Puerto Rico, 83-99.
- Paredes, P.J. (2009): "Desarrollo local: Gestión, estrategia, elementos, características, dimensiones y agentes" en *Revista Iberoamericana Voxlocalis*, nº 23, enero.
- Pastor, J. (2008): "Responsabilidad social corporativa. Pymes. La unión hace la fuerza". *El País, Extra*, 23 de noviembre. Madrid.
- Patel, R. (2010): *Cuando nada vale nada. Las causas de la crisis y una propuesta de salida radical*. Ed. Los libros del lince, Barcelona.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park: Sage.
- Pereda, C., de Prada, M.A. y Actis, W. autores del Colectivo IOÉ (2003): "Investigación Acción Participativa: propuesta para un ejercicio activo de la ciudadanía", *Conferencia. Encuentro de la Consejería de Juventud*, Córdoba: junio, pp.1-26. Disponible:
<http://www.colectivoioe.org/uploads/89050a31b85b9e19068a9beb6db3dec136885013.pdf>
- Pérez Ramírez, B. y Carrillo B., E. (2000): *Desarrollo local: manual de uso*. Madrid, ESIC-FAMP.
- Pérez Sánchez, A. (1998): "Estrategia de desarrollo autoconcentrado desde la perspectiva del análisis histórico del desarrollo", *Cidob d'Affairs Internationales*, 40-41, abril (www.cidob.org/castellano/publicaciones/Afers/40-41perez.cfm, consultada en noviembre de 2013).
- Perroux, F. (1984): *El desarrollo y la nueva concepción de la dinámica económica*, Serval, Barcelona.
- Petitville, F. (1998): Tres rostros míticos del Estado en la teoría del desarrollo. *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, N° 155, marzo, disponible en www.unesco.org/issj/rics155/petitevillespa.html#pettle
- Piqueras, J. i Sanchis, C. (1992): *L'Organització Històrica del Territori Valencià*. València: Generalitat Valenciana.

- Portes, A. (1998): "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", in *Annu. Rev. Sociol.* 1998.24:1-24. Downloaded from arjournals.annualreviews.org by TEL-AVIV UNIVERSITY on 10/20/07.

- Porter, M. (1982): *Estrategia competitiva*. México: Ed.Cecsa.

- _____ (1998): "Clusters and the new economics of competition", *Harvard Business Review*, November-December, Reprint number, pp. 70-90.

- _____ (2000): "Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy", *Economic Development Quarterly*; 14; 15, pp. 14-34.

- Puerto, L.M. (2008): *Economía informal para el desarrollo. Lecturas desde una perspectiva crítica*, Ed. Catarata, Instituto Universitario de Desarrollo y Cooperación UCM.

- Puig y Sabanés, P. (1996): "Retos para el pequeño comercio de alimentación en Cataluña", *Actas del Congreso Internacional de Comercio Alimentario Especializado y Mercados Municipales (CICAM)*. Barcelona: 15, 16 y 17 de junio.

- Prieto, M. (2003): El Programa DEL de la OIT. Informe para el taller "Estrategias para el Desarrollo Económico Local", Turín, Italia.

- Prigau, A. (1995): "Las políticas del FMI y del Banco Mundial y los Derechos de los pueblos", en *Afers Internacionals*, 29-30, pp. 139-175.

- PROGRAMA DE LAS NACIONES UNIDAS PARA EL DESARROLLO (PNUD). (2004) Informe sobre el desenvolupament humà (Madrid, Mundiprensa). (El primer capítol va ser redactat per Amartya Sen).

- Rahman, A. y Fals Borda, O. (1989): "La situación actual y las perspectivas de la IAP en el mundo" en Salazar, M. (editora) (1992) *La investigación – acción participativa. Inicios y desarrollo*. Consejo de Educación de Adultos de América Latina, Universidad nacional de Colombia. Editorial Popular, OEI, 5º Centenario, Madrid.

- Ramonet, I. (1998): *Un mundo sin rumbo*. Barcelona, España: Círculo de Lectores.

- _____ (2007): "Nuevo capitalismo", en *Le Monde diplomatique*, nº 145, Noviembre, edición en español.

- Rausell, P. (2006): *La planificación cultural en las Comarcas Centrales. El relato de un fracaso inmerecido*. Universitat de València.

- Reyes, G.E. (2001): "Principales teorías sobre el desarrollo económico y social" (<http://pendientedemigracion.ucm.es/info/nomadas/4/gereyes2.htm>, consultada en julio de 2013).
- Ricardo, D., (1973) [1817]: *Principios de economía política y tributación*. Trad.: Manuel Román. Madrid. Editorial Ayuso.
- Rifkin, J. (2011): *La Tercera Revolución Industrial: Cómo el poder lateral está transformando la energía, la economía y el mundo (Estado y Sociedad)*. Ediciones Paidós; Edición: 1, Colección: Estado y Sociedad.
- Ritzer, G. (1996): *La McDonalización de la sociedad. Un análisis de la racionalización en la vida cotidiana*, Barcelona, Ariel.
- Robertson (2000): "Glocalización: tiempo-espacio y homogeneidad-heterogeneidad". *Zona Abierta* 92-93. Smelser 1992.
- Rodríguez Cohard, J.C. (2010): "El Desarrollo Local en Europa", Capítulo III, en Barroso González, M. y Flores Ruiz, D. (coordinadores): *Teoría y estrategias de Desarrollo Local*, Sevilla, Edita Universidad Internacional de Andalucía.
- Rodríguez, O. (2005): "La triangulación como estrategia de investigación en ciencias sociales" [Versión electrónica]. *Revista de Investigación en Gestión de la Innovación y Tecnología*, 31, 28-34.
- Rodríguez Porras, J. M. (2003): *El factor humano en la empresa*. Deusto, Bilbao.
- Rofman, A. (2001): "Los actores sociales del desarrollo local en el área metropolitana de Buenos Aires", conferencia realizada en VI CONGRESO INTERNACIONAL del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Pública. Argentina (Buenos Aires): 5-9 noviembre. Disponible:

<http://biblioteca.municipios.unq.edu.ar/modules/mislibros/archivos/rofmanad.pdf>
- Romero, J. y Alberola, M. (coords.) (2005): *Los límites del territorio. El País valenciano en la encrucijada*. Publicacions Universitat de València (PUV), València.
- Romero, J. y Sorribes, J. (2010): "El territori valencià després de la crisi: Planificació i gestió amb sentit comú", en *Revista Mètode*, nº 68, pp. 62-71.

- Romero, J. (2005): "El Arco mediterráneo, segundo eje de desarrollo europeo", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 129-132.
- Roselló, V.M; García, E.; Olmos, J., Romero, J. i Vera, J.F. (2001): *Quin territori? Quin país tenim, quin país volem? Quaderns de orientació valencianista*, 2001. Universitat de València.
- Rostow, W.W. (1976): "Las etapas del crecimiento económico", Cap. XIII en: *El proceso de crecimiento económico*, Madrid A. Editorial.
- Rubio, M^a. J., y Varas, J. (1997). *El análisis de la realidad en la intervención social*. Ed. CCS, Colec. Campus. Madrid.
- Salazar, M.C. (1992): *La Investigación Acción participativa. Inicios y desarrollos*. Editorial Popular, Madrid.
- Salom, J. (1992): *Sistema urbano y desarrollo regional*. Edicions Alfons El Magnànim, València.

_____ (2010): "Transformaciones recientes del sistema urbano valenciano: procesos y situación actual", en *X Coloquio y Jornadas de Campo de Geografía Urbana*, del 28 de junio al 3 de julio de 2010, Oviedo, Santander y Bilbao, pp. 508-522.
- Salom, J. i altres (1993): *Comarques Centrals Valencianes: Polítiques d'actuació territorial*. CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Sampedro, J.L. et ali (2003): *Un mundo para todos. Otra globalización es posible*, Icaria, Barcelona.
- Sampedro, J.L. (2009): *Economía humanista. Algo más que cifras*. DEBATE, Barcelona.
- Samuelson, P. (1993): *Economía*, McGraw-Hill, Madrid (1^a ed. 1948).
- Sánchez, F. (1999): "La paz de Westfalia (1648), hito y Lieu de Mémoire europeo: nuevas perspectivas", en *Revista Pedralbes*, 19, pp. 15-26.
- Sassen, S. (1999): *La ciudad global*. Ed. Universidad de Buenos Aires.

- Saxenian, A. (2000): *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route*, Harvard University Press, 2000.

- Seers, D. (1981): *La Europa subdesarrollada*, H. Blume.

- Sempere, J. y Tello, E. (coords.) (2007): *El final de la era del petróleo barato*, Barcelona, Icaria.

- Sen, A. (1993): "Capability and Well-Being", en M. Nussbaum y A. Sen (eds.), *The Quality of Life*, Oxford, Clarendon Press, pp. 30-53.
_____ (2000): *Desarrollo y libertad*. Barcelona, Editorial Planeta.
_____ (2003): *Sobre ética y economía*. Alianza Editorial, S.A.

- Sen, A. y Kliksberg, B. (2007): *Primero la gente. Una Mirada desde la ética del desarrollo a los principales problemas del mundo globalizado*. DEUSTO, Barcelona.

- Simmel, G. (1986): *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*. Barcelona: Península, Serie Historia, Ciencia, Sociedad.
_____ (2002): *Sobre la Individualidad y las formas sociales. Escritos Escogidos*. Buenos Aires: Universidad Nacional de Quilmes.

- Singer, P. (1975): *Economía política de la urbanización*, México, Siglo XXI. Undécima edición, 1998.

- Sogaro, I. (1999): Conferencia Inaugural. I Congreso Europeo de Comercio y Ciudad (notas Sebastián Molinillo Jiménez. Departamento de Economía y Administración de Empresas - Universidad de Málaga), Torremolinos (Málaga). Disponible: http://www.isel.org/cuadernos_e/articulos/s_molinillo.htm

- Solé, C. (1976): *Modernización: un análisis sociológico*. Ediciones Península, Barcelona.

- Soler, A. i Torres, J. A. (2006): *Història del poble de Bellreguard*. Edició Ajuntament de Bellreguard (València).

- Soler, V. (2003): Epíleg a Ernest Lluch: La via valenciana, Catarroja, *Afers*, p.243-334.
_____ (2004): *Economia Espanyola i del País Valencià*. PUV, València.
_____ (2011): *L'ofici de raonar. Societat, economia, política, valencianisme*. PUV, Universitat de València.

- Sorribes, J. (2002): *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*. Publicacions de la Universitat de València (PUV).

_____ (2005a): "Gobernar el territorio (o intentarlo)", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 61-64.

_____ (2005b): "Comarcas Centrales: una ventana a la modernidad", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 65-68.

_____ (2005c): "Un país de ciudades: ¿deseo, sueño o utopía?", en Romero, J. i Alberola, M., coords.: *Los límites del crecimiento. El País Valenciano en la encrucijada*. Publicacions de la Universitat de València (PUV), pp. 57-60.

_____ (2009): "La ciutat de València. Conversa amb Josep Sorribes", en *Les ciutats i l'Arc Mediterrani*. Institut Ignasi Villalonga d'Economia i Empresa, València.

- Sosa, N. M. (1996): "The Ethics of Dialogue and the Environment: Solidarity as a Foundation for Environmental Ethics", en J.B. Callicott y F. da Rocha (Eds.), *Earth Summit Ethics*, Albany: State University of New York Press, 47-70.

- Sotomayor, P. (2013): "Conferencia: Estrategias para la investigación horizontal en comunidades indígenas. Metodologías participativas y herramientas audiovisuales", en *Foro Procesos comunicativos y nuevos retos de la política*, noviembre, México D.F.

- Sforzi, F. (1991): *El desarrollo local existe en la práctica, pero ¿existe en la teoría?: los distritos industriales*. Oviedo: Gobierno del Principado de Asturias, Servicio de Publicaciones.

- Skidelsky, R i Skidelsky, E. (2012): *¿Cuánto es suficiente? Qué se necesita para una 'buena vida'*. Ed. Crítica, Barcelona.

- Stimson, R.J., Stough, R.R. y Roberts, B.H. (2006): *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, Revised Edition., Berlin, Springer.

- Stimson, R.J. i Stough, R. (2008): "Changing Approaches to Regional Economic Development: Focusing on Endogenous Factors", en *Financial Development and Regional Economies Regional Science Association International (RSAI) and Banco Central de la Republic Argentina* 13-14 March, Buenos Aires, Argentina.

- Stiglitz, J. (2002): *El malestar en la globalización*, Barcelona, España: Círculo de Lectores.

_____ (2007): *Com podem fer funcionar la globalització*. Ed. Empúries, Barcelona.

- Störhr, W.B. i Taylor, R.R. (1981): *Development from Above or Below?*, Chichester, Wiley.
- Storm, S. y Naastepad, C.W.M. (directores). (2001): *Globalization and economic development: Essays in honour of J. George Waardenburg*. Cheltenham (Reino Unido), y Northampton (Massachusetts), Edward Elgar.
- Schütze, C. (1997): "La incompatibilidad entre ecología y economía", en Daly, E.; Schütze, C. Y Beck, U. (1997): *Crisis ecológica y sociedad*, Alzira, Germania, pp.25-34.
- Streibel, B.J. (2002): *The manager's Guide to Effective Meetings*. Chicago, Mc Graw-Hill.
- Taibo, C. (2009): *En defensa del decrecimiento*, Madrid, Ed. Catarata.
- Toro Sánchez, F.J. (2009): "Los centros comerciales. Espacios postmodernos de ocio y consumo", en Cuadernos Geográficos, 44, 257-261.
- Thelen, HA. (1964): *Dinámica de grupos en acción*. Buenos Aires, editorial Escuela.
- Vachón, B. (2001): *El desarrollo territorial. Teoría y práctica*. Oviedo, CeCodet.
- Valero, Alfonso (1996). "Curso Sobre Metodologías De Participación", organizado por CIMS, EDE y Colectivo IOÉ. Madrid, Artículos de Colectivo IOÉ y de Equipo De Estudios (EDE): artículos de Fernández de Castro, Alfonso Valero y Leopoldo Gumpert.
- Valqui Cachi, C. y Cutberto, B. (2009): *Capital, poder y medios de comunicación: una crítica epistémica*, Ed. Universidad Privada Antonio Guerrero Urrelo, Colección Cátedra "Carlos Marx".
- Valladares, L.R. (2012): *La ciudad. Antecedentes y nuevas perspectivas*. Universidad San Carlos de Guatemala. Centro de Estudios Urbanos y Regionales.
- Valles, M. S. (1996): "El concepto de triangulación como propuesta de articulación de las técnicas cualitativas y cuantitativas en la práctica investigadora". Curso investigación participativa y gestión local U.C.M.
_____ (1999): *Técnicas cualitativas de investigación social*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Vargas, J.A. (2011): *El desarrollo local en el contexto de la globalización*, Buenos Aires, Lumen-Hvmanitas.

- Vázquez Barquero, A. (1988): *Desarrollo local. Una estrategia de creación de empleo*, Pirámide, Madrid.

_____ (1991): "Desarrollo local y acumulación flexible: enseñanzas teóricas de la historia y la política", *Estudios Territoriales*, N° 35, p. 135-151.

_____ (1997): "¿Crecimiento endógeno o desarrollo endógeno?", en *Cuadernos del Claeh*, N° 78-79, Montevideo.

_____ (1998): "Desarrollo endógeno. Conceptualización de la dinámica de las economías urbanas y regionales". *Cuadernos del CENDES*. Año 15, No. 38. 45-65.

_____ (1999): "Desarrollo, redes e innovación. Lecciones sobre el desarrollo endógeno", *Desarrollo endógeno*, Cap. 2, pp.27-50. Madrid: Pirámide, 2000.

_____ (2000): "Desarrollo endógeno y globalización", *EURE*, Santiago, v.26, número 79, diciembre, pp. 47-65.

_____ (2001): "La política de Desarrollo Económico Local", capítulo I, en Aghón, G. (director): *Desarrollo económico local y descentralización en América Latina: Análisis comparativo*, Santiago de Chile, CEPAL/GTZ, pp. 21-46.

_____ (2005): *Las nuevas fuerzas del desarrollo*, Antoni Bosch editor, Barcelona.

_____ (2007): "Desarrollo endógeno. Teoría y políticas de desarrollo territorial". En: *Investigaciones Regionales*, N° 11, p. 183-210.
- Vercher, A. (2002): *La delincuencia urbanística*. Colex, Madrid.
- Vergara, E. J. (2003): "La utopía neoliberal y sus críticos", en *Polis* [En línea], 6 | 2003, Publicado el 20 diciembre 2003, consultado el 19 febrero 2014. URL: <http://polis.revues.org/6738>
- Villamil, J. (2003): "La globalización y el desarrollo local" (www.uimunicipalistas.org/puntos/documentos/villamil.pdf)
- Villasante, T.R. (1994): "De los movimientos sociales a las metodologías participativas" en Delgado, J.M. y Gutiérrez, J. (coords.), *Métodos y Técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Síntesis.

_____ (2001): "Procesos para la creatividad social" en Villasante, T.R., Montañes, M. y Martín, P. (coordinadores) (2001): *Prácticas locales de creatividad social. Construyendo ciudadanía/2*, El Viejo Topo / Red CIMS, pp.11-31.

_____ (2002a): *Sujetos en movimiento. Redes y procesos creativos en la complejidad social*. Editorial Nordan-Comunidad, Montevideo.

- Villasante, T. R. et ali (1995): "Metodologías participantes y prácticas" *Cuadernos de la Red* nº 3. Red CIMS. Madrid.
- Villasante, T.R., Montañes, M. y Martí, J. (2000): *La investigación social participativa. Construyendo ciudadanía/1*. El Viejo Topo. Barcelona.
- Villasante, T.R. y otros (2002b): *La Investigación social participativa*. Ed. El Viejo Topo.
- Wallerstein, I. (1997): *El futuro de la civilización capitalista*. Barcelona, Icaria.
- Weber, M. (1987): *La Ciudad*. Madrid: Ed. La Piqueta.
- Ybarra, J.A. (2003): "El trabajo y el territorio en un mundo globalizado", en *Trabajo*, nº12 pp. 57-68. Disponible:
<http://www.uhu.es/publicaciones/ojs/index.php/trabajo/article/view/158>
- _____ (2011): *Un territori per al desenvolupament. Les comarques centrals valencianes davant el seu futur*, Publicacions Universitat de València (PUV), València.
- Zallo, R. (1988): *Economía de la comunicación y la cultura*. Madrid: Akal.
- Ziccardi, A. (2000): *Los actores de la participación ciudadana*, México, Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad Nacional Autónoma de México.

ANNEX

ANNEX I. CLASSIFICACIÓ DELS TIPUS BÀSICS D'ACTIVITAT COMERCIAL

TIPUS BÀSICS D'ACTIVITAT COMERCIAL AMB ESTABLIMENT O SENSE.

1. **Comerç tradicional:** el comprador no té al seu abast els productes. Entre aquest i el magatzem on es troben hi ha un mostrador. És el venedor qui els mostra i li argumenta les característiques.
2. **Comerç lliure servei:** en els hipermercats i els supermercats són els clients els qui trien els productes. Els pots examinar amb total llibertat i es troben exposats en prestatgeries.
3. **Comerç mixt:** aquests establiments tenen una sala de vendes en lliure servei i venedors que poden aconsellar als clients. És per exemple el model dels grans magatzems.
4. **Venda sense establiment:** s'entenen activitats comercials tan diverses com el vending (o venda automàtica), la venda a distància (per catàleg, televenda, etc.) o la venda ambulant.

Font: AA.VV (2011): *Organización de procesos de venta*, Colección Comercio, Vértice publicaciones.

ANNEX II. QÜESTIONARI

ENQUESTA

P.1 1.1. Activitat principal negoci – sector:
 1.2. Anys en actiu del negoci/empresa (antiguitat):
 1.3. Règim finància: Propietat Lloguer Altra forma →
 1.4. Poble Platja

P.2.a Quina és la seua edat (titular de l'establiment)? anys

P.2.b Sexe titular de l'establiment: Home Dona no preguntar

P.3 Quin és el seu nivell acadèmic (titular de l'establiment)?

Primaris	Secundaris	F. Professional	Mitjos Univers	Sup. Univers.	Altres
----------	------------	-----------------	----------------	---------------	--------

P.4 Quina superfície aproximada té l'establiment?

Total :m²

Magatzen:m²

P.5 ¿Té Vosté accés a internet?

Sí No

P.5.a ¿Té Vosté pàgina web?

Sí No

P.6 ¿Utilitza Vosté correu electrònic en el seu negoci ?

Sí No

P.7 ¿Té Vosté targeta visita i logotip?

Sí No

P.8 Quants empleats treballen (contant-se Vosté)?

Anotar n°:

P.9 Quina és l'edat mitjana dels empleats del seu establiment?

Mitjana :anys

P.10 Per Vosté, quins són els principals problemes urbanístics del municipi i/o zona?

.....

P.11 Què i quins productes són els que més ven? Anotar principals

.....

P.12 En quins aspectes es basa per organitzar la botiga/establiment?

1 aspecte
 2 aspecte
 3 aspecte

P.13 Qui creu que són els seus clients ?

.....

P.13a Per estimar-ho en dades, els seus clients principalment són de... ?

Poble Altres municipis → anotar principals:

Homes principalment Dones principalment Indiferent

Mitja edat (estimació):

P.13b I, són ocasionals els seus clients o regulars? I, en quina proporció ? (Sumatori 100%)

Ocasional/(%): Regular/(%):

P.14 Qui creu Vosté que són els seus competidors ?

.....

P.15 I, al seu negoci fixen els seus preus en funció de...? resposta múltiple

la competència els nostres costos tenim en compte tot l'anterior

P.16 I com selecciona Vosté als seus proveïdors?

.....

P.17 Preveu inversions en l'empresa/negoci?

Sí 1 → Passar a P.17a

És possible 2→ Passar a P.17a
 No 2→ Passar a P.18

- P.17 a. De quin tipus?** (ex.: equipament, treballadors...)

- P.17 b. Com creu que finançarà aquestes inversions?** (ex. : beneficis, préstec bancari,...)

- P.18 El nombre de clients actualment segons la seua opinió està...**
 creixent estancant decreixent
- P.19 Quines actuacions fa la seua empresa (establiment) per donar-se a conèixer?**

- P.20 Ha accedit en l'últim any Vosté i/o els seus treballadors a cursos de formació** (formació comercial específica, gestió negoci, internet, informàtica, etcètera).
 Sí No Ns/Nc
- P.21 Assenyale els aspectes i temes que li agradaria reforçar a les àrees de la seua empresa/negoci mitjançant cursos de formació continua i específica.** Resposta múltiple.

Administració i Gestió	1
Fiscalitat i laboral per a pimes	2
Màrqueting per al Punt de Venda	3
Organització i Recursos Humans	4
Noves Tecnologies i Comerç	5
Merchandising i acaparadors	6
Atenció al client	7
Sistemes eficiència energètica per al comerç (il.luminació)	8
Promoció i publicitat del comerç	9
Xarxes socials – promoció negoci	10
Altres:.....	11
- P.22 Li vaig a nombrar una sèrie d'equipaments, i m'agradaria que fora tan amable de dir-me si disposa o no d'aquests al seu establiment:** (assenyalar els que hi té)
Caixa registradora	☐	Datàfon-pago targeta	☐	Lector òptic	☐
Ordinador	☐	Tenda virtual (venda internet)	☐	Telèfon negoci	☐
- P.23 Quins canals d'abastiment utilitza?** (assenyalar els que hi utilitze; resposta múltiple)
 Fabricant Central de compra Majorista Altres minoristes
- P.24 Per a Vosté, quins són els principals problemes del Comerç en el municipi de Bellguard?** Anotar

- P.25 Pertany Vosté a l'Associació de Comerciants del municipi (Acobell)?**
 Sí No No, però m'agradaria
- P.26 Segons la seua opinió, la tendència de l'establiment podríem dir que...**
 es manté en expansió en retrocés / reculada
- P.27 Considera Vosté que hauria de preocupar-se per la millora del seu negoci per a adaptar-se als canvis i poder ser més competitiu?** Sí No
- P.28 Finalment, duu a terme algun tipus d'estratègia comercial per a actuar sobre la situació del seu negoci?**

MOLTES GRÀCIES PER LA SEUA COL-LABORACIÓ

FULL SEGUIMENT

- C.1 Contacte establiment**
 Nom Telèfon
- C.2 OBSERVACIONS-suggerències d'interès per part del comerç**

ANNEX III. TABULACIÓ DADES ENQUESTA

Segmentació

% Verticals	Total	Llar	Servicis i altres comerços	Alimentació i begudes	Confecció i complements	Diversos
Preguntes	30	8	4	8	6	4
Antiguitat negoci						
P1_A	30	8	4	8	6	4
Casos vàlids	100	100	100	100	100	100
Mitja	16,067	21,375	15	17,375	12,667	9
Règim tinença						
P1_A_2	30	8	4	8	6	4
Propietat	40	37,5	50	50	33,3	25
Lloguer	53,3	37,5	50	50	66,7	75
Altra forma	6,7	25	0	0	0	0
Ubicació						
P1_A_3_1	30	8	4	8	6	4
Poble	100	100	100	100	100	100
Platja	0	0	0	0	0	0
Edat titular establiment						
P2	30	8	4	8	6	4
Mitja	44,5	52,625	41,25	46,375	37,333	38,5

Sexe titular establiment						
P2_1	30	8	4	8	6	4
Home	23,3	37,5	0	37,5	16,7	0
Dona	76,7	62,5	100	62,5	83,3	100
Nivell d'estudis titular establiment						
P3	30	8	4	8	6	4
Primaris	56,7	75	25	87,5	33,3	25
Secundaris	20	12,5	50	0	33,3	25
F. professional (F.P.)	10	12,5	0	12,5	0	25
Mitjans Universitaris	6,7	0	25	0	0	25
Superiors Universitaris	6,7	0	0	0	33,3	0
Superfície total establiment (m2)						
P4	30	8	4	8	6	4
Casos vàlids	100	100	100	100	100	100
Mitja	185,1	245,625	118,75	261,875	96,333	110
Superfície magatzem (m2)						
P4_1	30	8	4	8	6	4
Casos vàlids	96,7	100	100	100	83,3	100
No contesta	3,3	0	0	0	16,7	0
Mitja	47,448	43,75	37,5	72	35	31,25

Té accés a internet?						
P5	30	8	4	8	6	4
Sí	73,3	62,5	100	50	83,3	100
No	26,7	37,5	0	50	16,7	0
Té pàgina web?						
P5_1	30	8	4	8	6	4
Sí	30	25	50	0	33,3	75
No	70	75	50	100	66,7	25
Utilitza correu electrònic en el negoci?						
P6	30	8	4	8	6	4
Sí	66,7	50	100	37,5	100	75
No	33,3	50	0	62,5	0	25
Té targetes de visita i logotip del comerç?						
P7	30	8	4	8	6	4
Sí	80	75	100	50	100	100
No	20	25	0	50	0	0
Quants empleats treballen al comerç?						
P8	30	8	4	8	6	4
Cap, sols jo	60	75	50	25	66,7	100
Un treballador	30	12,5	50	50	33,3	0
Dos	0	0	0	0	0	0
Tres	3,3	12,5	0	0	0	0

Quatre	3,3	0	0	12,5	0	0
Cinc	0	0	0	0	0	0
Sis	0	0	0	0	0	0
Set	0	0	0	0	0	0
Més de set treballadors	0	0	0	0	0	0
Quaranta treballadors	3,3	0	0	12,5	0	0
Edat mitjana dels empleats						
P9_	30	8	4	8	6	4
Casos vàlids	100	100	100	100	100	100
Mitja	41,833	48	36	43,25	37,833	38,5
Principals problemes urbanístics poble/zona						
P10_	30	8	4	8	6	4
Aparcament	83,3	75	100	62,5	100	100
Carrers per arreglar	6,7	12,5	0	12,5	0	0
Cap problema	6,7	12,5	0	12,5	0	0
Peatonalització dels carrers	3,3	0	0	12,5	0	0
Direcció dels carrers	10	12,5	0	25	0	0
Zones càrrega i descàrrega	3,3	0	0	12,5	0	0
Voreres estretes	6,7	0	25	12,5	0	0
La carretera nacional	10	0	0	12,5	0	50
No contesta	3,3	12,5	0	0	0	0

Quins són els productes que més ven?						
P11	30	8	4	8	6	4
Roba	3,3	0	0	0	16,7	0
Relotges	3,3	0	0	0	16,7	0
Anells	3,3	0	0	0	16,7	0
Sabates	3,3	0	0	0	16,7	0
Mel	3,3	0	0	0	16,7	0
Productes dietètics	3,3	0	0	0	16,7	0
Flors i plantes	6,7	0	50	0	0	0
Tonyina i emperador	3,3	0	0	12,5	0	0
Aigua	3,3	0	0	12,5	0	0
Cervesa	3,3	0	0	12,5	0	0
Paper WC	3,3	0	0	12,5	0	0
Cortines	6,7	25	0	0	0	0
Café	3,3	0	0	12,5	0	0
Pastes	3,3	0	0	12,5	0	0
Medicaments	3,3	0	0	0	16,7	0
Claus	3,3	12,5	0	0	0	0
Menatge	3,3	12,5	0	0	0	0
Ferramentes	3,3	12,5	0	0	0	0
Variat	13,3	12,5	0	25	16,7	0
Carn	0	0	0	0	0	0
Marc quadres	3,3	12,5	0	0	0	0
Refresc	3,3	0	0	12,5	0	0
Productes neteja	6,7	12,5	0	0	0	25
Ulleres	3,3	0	25	0	0	0
Paper i tinta	6,7	0	25	0	0	25

Ulleres bussejar	3,3	0	0	0	0	25
Cursos bussejar	3,3	0	0	0	0	25
Mobiliari saló-dormitoris	3,3	12,5	0	0	0	0
Cremes facials	3,3	0	0	0	0	25
Electrodomèstics i telefonia	3,3	12,5	0	0	0	0
Llibres i premsa	3,3	0	25	0	0	0
Fruites	6,7	0	0	25	0	0

Aspectes que es basa per organitzar establiment

P12_	30	8	4	8	6	4
Per productes	60	62,5	75	75	50	25
Per demanda	3,3	0	0	0	16,7	0
Per la moda	3,3	0	0	0	16,7	0
Estètica	6,7	0	25	0	16,7	0
Per canvi temporada	3,3	0	0	0	16,7	0
Decoració	16,7	12,5	75	0	0	25
Rendiment econòmic	10	25	0	12,5	0	0
Per categories	6,7	0	0	25	0	0
Màrqueting	3,3	0	0	0	16,7	0
Ofertes i promocions	3,3	0	0	12,5	0	0
Per ordre (aleatòriament)	10	0	0	0	0	75

Qui creu que són els seus clients?

P13_	30	8	4	8	6	4
De tot tipus	40	37,5	50	50	50	0

Poble i pròxims	16,7	12,5	25	12,5	16,7	25
Ames de casa	23,3	37,5	0	0	33,3	50
Poble	13,3	12,5	25	25	0	0
Platja	3,3	0	0	12,5	0	0
Empreses	3,3	0	0	0	0	25
Estudiants	6,7	0	25	0	0	25
No contesta	3,3	0	0	12,5	0	0
Els seus clients són principalment?						
P13__1	30	8	4	8	6	4
Miramar	26,7	25	50	12,5	33,3	25
Alqueria Comtessa	23,3	25	50	12,5	16,7	25
Oliva	0	0	0	0	0	0
La Safor i altres comarques	3,3	0	0	0	16,7	0
Poble i pròxims	3,3	0	0	12,5	0	0
Villalonga	3,3	0	0	0	16,7	0
Palmera	16,7	12,5	50	25	0	0
Piles	6,7	12,5	25	0	0	0
Gandia	6,7	0	0	25	0	0
La Safor - comarca	40	62,5	50	12,5	16,7	75
Madrid - en estiu	3,3	0	0	0	0	25
Almoines	3,3	0	0	12,5	0	0
Poble	90	100	100	87,5	66,7	100

Per sexe, els seus clients són principalment?

P13_2	30	8	4	8	6	4
Homes	3,3	0	0	0	0	25
Dones	53,3	75	50	12,5	83,3	50
Indiferent	43,3	25	50	87,5	16,7	25
No contesta	0	0	0	0	0	0

Mitja d'edat dels seus clients?

P13_2	30	8	4	8	6	4
Casos vàlids	100	100	100	100	100	100
Mitja	43,333	41,875	43,75	45	46,667	37,5

En quina proporció són ocasionals?

P13B_1	30	8	4	8	6	4
deu %	50	50	25	75	50	25
vint %	26,7	25	50	12,5	33,3	25
trenta %	3,3	0	0	0	0	25
quaranta %	6,7	12,5	0	0	16,7	0
cinquanta %	6,7	0	25	0	0	25
seixanta %	0	0	0	0	0	0
setanta %	0	0	0	0	0	0
vuitanta %	3,3	12,5	0	0	0	0
noranta %	0	0	0	0	0	0
cent %	0	0	0	0	0	0
No contesta	3,3	0	0	12,5	0	0

Mitja	20,69	25	25	11,429	18,333	27,5
En quina proporció són regulars?						
P13B_2	30	8	4	8	6	4
deu %	0	0	0	0	0	0
vint %	3,3	12,5	0	0	0	0
trenta %	0	0	0	0	0	0
quaranta %	0	0	0	0	0	0
cinquanta %	6,7	0	25	0	0	25
seixanta %	6,7	12,5	0	0	16,7	0
setanta %	3,3	0	0	0	0	25
vuitanta %	26,7	25	50	12,5	33,3	25
noranta %	50	50	25	75	50	25
cent %	0	0	0	0	0	0
No contesta	3,3	0	0	12,5	0	0
Mitja	79,31	75	75	88,571	81,667	72,5
Qui creu que són els seus competidors?						
P14	30	8	4	8	6	4
Centres Comercials	20	25	25	0	33,3	25
No tinc	16,7	12,5	0	25	16,7	25
Altres comerços dietètics	3,3	0	0	0	16,7	0
Supermercat	16,7	12,5	0	50	0	0
Tendes 'xinesos'	13,3	25	50	0	0	0

Altres floristeries	6,7	0	50	0	0	0
Particulars	3,3	0	0	0	0	25
Hostaeteria	0	0	0	0	0	0
Altres forns	3,3	0	0	12,5	0	0
Altres cortinatges	3,3	12,5	0	0	0	0
Comerç de Gandia	6,7	12,5	0	0	16,7	0
Altres fruiteries	3,3	0	0	12,5	0	0
Altres herboristeries	3,3	0	0	0	16,7	0
Papereries	3,3	0	0	0	0	25
Altres tendes mobles	3,3	12,5	0	0	0	0
Altres llibreries	3,3	0	25	0	0	0
No contesta	3,3	12,5	0	0	0	0

Els preus els fixa en funció de...?

P15	30	8	4	8	6	4
La competència	0	0	0	0	0	0
Els nostres costos	63,3	62,5	50	87,5	50	50
Tenim en compte tot l'anterior	36,7	37,5	50	12,5	50	50

Com selecciona als seus proveïdors?

P16	30	8	4	8	6	4
Analitzar pel meu compte	6,7	0	0	12,5	16,7	0
Per preu	10	12,5	0	0	0	50
Confiança	33,3	37,5	25	50	33,3	0
Relació qualitat-preu	40	50	25	37,5	33,3	50
Per la varietat	3,3	0	25	0	0	0

Predeterminat per l'empresa	3,3	0	0	12,5	0	0
Per servei	13,3	12,5	25	0	16,7	25
Per l'originalitat	3,3	12,5	0	0	0	0
Per qualitat del producte	6,7	0	25	0	16,7	0
Preveu inversions en el negoci?						
P17	30	8	4	8	6	4
Sí	56,7	25	100	75	66,7	25
És probable, possible	0	0	0	0	0	0
No	43,3	75	0	25	33,3	75
De quin tipus?						
P17A	17	2	4	6	4	1
Publicitat	5,9	0	0	0	25	0
Equipament	88,2	100	100	66,7	100	100
Tot tipus	5,9	0	0	16,7	0	0
Incorporació de treballadors	5,9	0	0	16,7	0	0
Reformar establiment	11,8	0	0	16,7	25	0
Com creu que finançarà aquestes inversions?						
P17B	17	2	4	6	4	1
Crèdit ICO	11,8	0	0	16,7	25	0
Beneficis	76,5	100	75	83,3	75	0
Préstec bancari	41,2	50	50	50	0	100

El nombre de clients actualment creu que està...

P18	30	8	4	8	6	4
Creixent	23,3	0	25	37,5	33,3	25
Estantant	46,7	50	50	50	66,7	0
Decreixent	30	50	25	12,5	0	75

Quines actuacions realitza per donar-se a conèixer?

P19	30	8	4	8	6	4
Publicitat en general	26,7	0	50	12,5	66,7	25
Fulletes	13,3	12,5	25	0	33,3	0
Ràdio	16,7	25	25	0	33,3	0
Prensa	16,7	0	75	0	16,7	25
Promocions i ofertes	3,3	12,5	0	0	0	0
Mitjançant l'Associació	10	0	25	25	0	0
No hi faig res	23,3	37,5	0	50	0	0
Llibrets de festes	26,7	37,5	0	25	16,7	50
Esponsoritzar	6,7	12,5	0	12,5	0	0
Bústia	6,7	0	0	0	0	50

Ha accedit vosté o els seus treballadors a cursos formatius (últim any)?

P20	30	8	4	8	6	4
Sí	33,3	12,5	75	25	33,3	50
No	66,7	87,5	25	75	66,7	50

Què aspectes li agradaria reforçar mitjançant la formació?						
P21	30	8	4	8	6	4
Administració i Gestió	23,3	25	50	0	33,3	25
Fiscalitat laboral per a pimes	10	12,5	0	0	33,3	0
Màrqueting Punt de Venda	33,3	25	25	25	50	50
Organització i Recursos humans	6,7	12,5	0	0	0	25
Noves Tecnologies	16,7	50	0	0	16,7	0
Merchandising i aparadors	20	25	50	0	16,7	25
Atenció al Client	10	12,5	25	12,5	0	0
Sistemes eficiència energètica	3,3	12,5	0	0	0	0
Promoció i publicitat negoci	23,3	12,5	50	25	33,3	0
Xarxes socials	13,3	12,5	25	12,5	16,7	0
No contesta	23,3	37,5	0	37,5	0	25
Equipaments que hi té al negoci						
P22	30	8	4	8	6	4
Caixa registradora	73,3	75	75	75	100	25
Datàfon-pagament amb targeta	73,3	75	100	50	100	50
Lector òptic	40	25	75	12,5	50	75
Ordinador	66,7	50	100	50	83,3	75
Tenda virtual (venda per internet)	13,3	12,5	0	12,5	0	50

Telèfon	86,7	75	100	87,5	100	75
Quins canals d'abastiment utilitza?						
P23	30	8	4	8	6	4
Fabricant	46,7	62,5	50	12,5	83,3	25
Central de compra	16,7	12,5	25	37,5	0	0
Majorista	70	37,5	100	75	100	50
Altres minoristes	26,7	37,5	25	12,5	16,7	50
Quins són els principals problemes del Comerç a Bellreguard?						
P24	30	8	4	8	6	4
La gent va a altres municipis (referent Gandia)	23,3	25	50	12,5	16,7	25
Falta modernització del comerç en general	3,3	0	0	0	16,7	0
L'atur	6,7	12,5	25	0	0	0
Les Grans Superfícies (Centres Comercials)	16,7	25	25	25	0	0
Desinformació comercial	6,7	0	25	0	16,7	0
No hi ha varietat de comerços	3,3	0	0	12,5	0	0
Poca capacitat d'inversió-creixement	3,3	0	0	0	16,7	0
Falta d'ajudes i col.laboració	3,3	12,5	0	0	0	0
Més promoció per al poble	3,3	0	0	12,5	0	0
Senyalètica carrers per als	3,3	0	0	0	0	25

comerços						
Aparcament	6,7	12,5	0	0	0	25
Conjuntura-crisi actual (baixada consum)	10	12,5	25	12,5	0	0
Poble menut	3,3	0	0	0	0	25
No contesta	23,3	25	0	37,5	33,3	0
Pertany Vosté a						
Acobell?						
P25	30	8	4	8	6	4
Sí	76,7	87,5	100	50	66,7	100
No	23,3	12,5	0	50	33,3	0
No però m'agradaria	0	0	0	0	0	0
I, la tendència de l'establiment podríem dir que...						
P26	30	8	4	8	6	4
Es manté	56,7	62,5	75	50	33,3	75
En expansió	33,3	0	25	50	66,7	25
En retrocés	10	37,5	0	0	0	0

Programes estadístics utilitzats: Gandia Barwin v.6 i Microsoft Excel 10

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA